СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

БИБЛИОТЕКА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
И. Бр. _____

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. XIV

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 2

БЕОГРАД
1951

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES

RECUEIL DES TRAVAUX

T. XIV

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

№ 2

Уредник

Д-р ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ

дописни члан САН, управник Етнографског института САН

Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука САН
13 VII 1951 год.

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Београд, Космајска 28

САДРЖАЈ

Страна

Д-р Атанасије Урошевић:

Приштина — Антропогеографска испитивања 1
I. Положај 1
II. Постанак и прошлост 3
III. Привредни развитак 5
IV. Становништво 15
V. Топографски развитак 26
План Приштине (Карта у прилогу) . . . . (уз стр. 27)
VI. Тип . . . . . 28—33

D-r Atanasije Urošević

Priština — Recherches anthropogéographiques . . . . . 34—35
Шест табли фотографија из Приштине у прилогу (уз стр. 36)

2. *Andre Jutronić*

Bosansko-hercegovačko poreklo nekih Bračana . . . . . 37—51
Origine de quelques familles dans l'ile de Brač (Dalmatie) 51

3. *Д-р Миленко С. Филиповић:*

Цинцари у Босни 53
Предговор 53
Романски елементи у Босни кроз векове 55
Народна имена код Цинцара у Босни 57
Време досељења Цинцара у Босну 62
Преглед негдашњих цинцарских насеобина и родова по Босни 69
I. Изоловане цинцарске насеобине по градовима . . . 69
Сарајево, 69.— Мостар, 73.— Зворник, 73.— Травник, 73.— Бања Лука, 74
II. Мајевичко-требавска група 74
Зовик, 76.— Бијела, 77.— Поребрице, 80.— Трамошница, 81.— Модрича, 81.— Друга села под Требавом и у Босанској Посавини, 83.— Брчко, 84.— Босански Шамац, 86.— Градачац, 86.— Тузла, 87
III. Чипуљићи 88
IV. Тешањска група 90
Тешањ, 90.— Дервента, 92.— Босански Брод, 92.— Грачаница, 92.— Добој, 92
Цинцарски или калајџиски језик 93

Страна

Неки обичаји код босанских Цинцара 97
Служба, слава или крсно име 97
Блекавице 98
Коледари 98
Лазарице 101
Завршно расматрање — Улога и значај Цинцара у културном и политичком животу босанских Срба . . . . . 101—106

D-r Milenko S. Filipović
Cincars (Aromuns) in Bosnia . . . . . 106—108

4. *Глиша Елезовић:*
Вештица у Чал'к Каваку у Бугарској — Привиђење или обмана Евлије Челебије . . . . . 109—116
Пут Евлије Челебије од Баба Дага до Сливена (Исламије) 1652 год. (Карта у прилогу) . . . . . (уз стр. 111)

Gliša Elezović
Sorcière à Čal'k Kavak en Bulgarie — Une hallucination ou une déception de Evliya Čelebi . . . . . 116—117

5. *Д-р Миленко С. Филиповић:*
Крштени муслимани . . . . . 119—127

D-r Milenko S. Filipović
Baptized moslems . . . . . 127—128

6. *Д-р Милорад Драгић:*
Обољење, смрт и погребни обичаји у околини Тавне — Прилог историји мађија и анимизма у нашем народу . 129
Обољења, претсказивања и припреме за смрт, 129.— Сахрана умрлих, 134.— Подушја умрлим („јецеци"), 135.— Вукодлаци, 138.— Гробља, 139—140

D-r Milorad Dragić
Illness, death and funeral rites in the neighbourhood of Tavna in Bosnia . . . . . 140—141

7. *Мирко Р. Барјактаровић:*
Народна храна и пића у Горњем Полимљу 143
Увод 143
О обједима уопште 144
Трагови велике старине и примитивности у исхрани . . 147
Главни дио народне хране (кукуруз и пшеница) 148
Споредњи дио народне хране (поврће) 151
Месо 154
Млијечни производи 156
Воће 159
Пост 160
Одојчад 161
Болесници 161
Јела о великим празницима, славама итд. 161

Страна

Гладне године 162
Пића 162
Дуван . . . . . 163—165

Mirko R. Barjaktarović

Popular food and drinks in the Upper Polimlje . . . . 165—166

8. *Д-р Тихомир Р. Ђорђевић:*

Белешке о нашој народној поезији 167

Где су становали Милош Обилић и Љутица Богдан . . . 167
а) Где је живео Милош Обилић, 168.— *б)* Где је живео Љутица Богдан, 172

Краљевић Марко и пушка 175
Кукавица, ластавица и змија — претставници жалости . . 182
а) Кукавица, 183.— *б)* Ластавица, 187.— *в)* Змија, 188
Порча од Авале 188
Кнање или крнање 191
Пљоска рогатица 192
Мучко убиство 193
Народне епске песме у прози 194
Сура вучетина и црна гавранина, 195.— Краљевић Марко и вила загоркиња, 196.— Краљевић Марко хоће сестру да узме, 196
Народне песме и писани споменици . . . . . 197—198

D-r Tihomir R. Djordjević

Notes on our popular poetry . . . . . 198—199

9. *Јованка Лазаревић:*

Прилог проучавању малешевске народне поезије . . 201
Ката Катранева, 202.— Орска велигденска песма, 205.— Орска песма о Марку Краљевићу, 205.— Орска сватовска песма, 206.— Самовиле, 207.— Марко-јунак, 208.— Крена Марко на Света Гора д' иде, 209.— Одлазак у хајдуке Чалдар деда, 210.— Песма о младим хајдуцима, 211.— Роди се Јана хубава, 212.— Сватове Татари пленили, 212.— Песма о Петру, влашком војводи, 213.— Смиљане арамија, 214.— Чума курбан неће, 215.— Песма о болном Дојчину, 216.— Ој ле Марко чорбаџија, 217.— Марко болен лежи, 218—219

Jovanka Lazarević

Une contribution à l'étude de la poésie populaire de Maleševo . . . . . 219—220

10. *Кадри Халими:*

Народна поезија Шиптара у селу Лешане у Подрими 221
I. Епска поезија 223

Страна

1) Kongë të moçme (Старинске песме) 223
Konga e divit (Песма о диву) 224
2) Kongë lufte (Песме о бојевима) 227
Osman pascha ne Pleme të Vogël (Осман паша у Малом Плевену) 227
3) Kongë kreshnike или krainë (Крајишничке песме или крајишнице) 228
Muja dhe Halili (Мујо и Халил) 229
4) Kongë trimnije (Јуначке песме) 236
Halit aga kû më je konë (Халит аго, где си ми био) 237

II. Лирска поезија
Mori e mirz në qat zabel (Ој лепојко у том забрану) 239
Delmja rude (Руда овца) . . . . . 239—240

Kadri Halimi

Poésie populaire des Albanais dans le village de Lešane à Podrima . . . . . 240—241

1. *Војин Вуковић:*

Из народне епске поезије сјеничких муслимана . . . 243
О певању и певачима епских песама 243
Једна песма „крајишница": Дијете Алиле и Ђелош капетане . . . . . 247—276
О песмама крајишницама . . . . . 276—278

Vojin Vuković

De la poésie epique populaire des musulmans à Sjenica (Ancienne Raška) 278

12. *Владо Драшковић:*

О савременој народној поезији у области Никшић—Жабљак—Пљевља 279
I. 279
II. 281
Пјесме поникле пред сам рат 282
Пјесме поникле у току Народноослободилачке борбе . 284
Дух новог времена у љубавној поезији 290
Народна пјесма из времена социјалистичке изградње . 291
Народни пјесник је оштро реаговао на Резолуцију Информбироа 294
III. . . . . 295—300

Vlado Drašković

La poésie populaire contemporaine dans la région de Nikšić—Žabljak—Pljevlja . . . . . 300—301

НАПОМЕНА — NOTE:

Све резиме-е (Бр. 1—11), изузев за последњи прилог (Бр. 12), превео Миливоје В. Исаиловић.

Résumés de tous les articles (№. 1—11) à l'exception de celui pour la dernière contribution (№. 12) traduits par Milivoje V. Isailović.

All summaries (Nos. 1—11) except the last one (№. 12) translated by Milivoje V. Isailović.

Д-р АТАНАСИЈЕ УРОШЕВИЋ

ПРИШТИНА

(Антропогеографска испитивања)

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 10. II. 1951).

I. ПОЛОЖАЈ

У косовској котлини, која се услед своје величине и издужености одликује полицентричношћу природних саобраћајних линија, поред још других шест градских насеља, лежи и град Приштина. Овај највећи град Косова лежи у средњем и најширем делу косовске котлине, у коме се сустичу главније природне саобраћајне линије (в. картографску скицу у тексту).

Најважнија од тих линија је она уздужна линија, позната под именом Босанско-македонског пута, која долином Рашке и Ибра или, краћицом, преко Рогозне избија на Косово и кроз Качаничку Клисуру води у Скопље. Она уствари, поред Босне, долином доњег Ибра повезује и Западну Србију. На ову уздужну саобраћајну артерију, која је по својој важности готово равна оној која се пружа моравско-вардарском удолином, излазе или са ње полазе три доста важне попречне линије. Једна овај средњи део Косова преко Дренице повезује са призренско-метохијском котлином, друга, преко Лаба, — са Топлицом и Поморављем а трећа, удолином Грачанке и Брасаљске Реке, — са изворишним областима Јужне Мораве (Горњом Моравом и Новобрдском Кривом Реком).

Приштина, међутим, није у средишту тог средњег дела Косова, већ примакнута под његов североисточни планински обод. Лежи изван дна косовске котлине, увучена мало у долину реке Приштевке, тако да је у том проширеном делу те долине са северозапада ограђује коса Драгодан, а са источне и југоисточне стране Матичанска Брда. Око два километра јужно од града пружа се и брдо Ветерник, те је од видика заклоњена и са те стране тако да се из косовске равнице види само са југозапада.

Град се делом налази у долини Приштевке а делом у долини њене приточице Велуше. Градски су делови у долинама

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ * СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ * БИБЛИОТЕКА

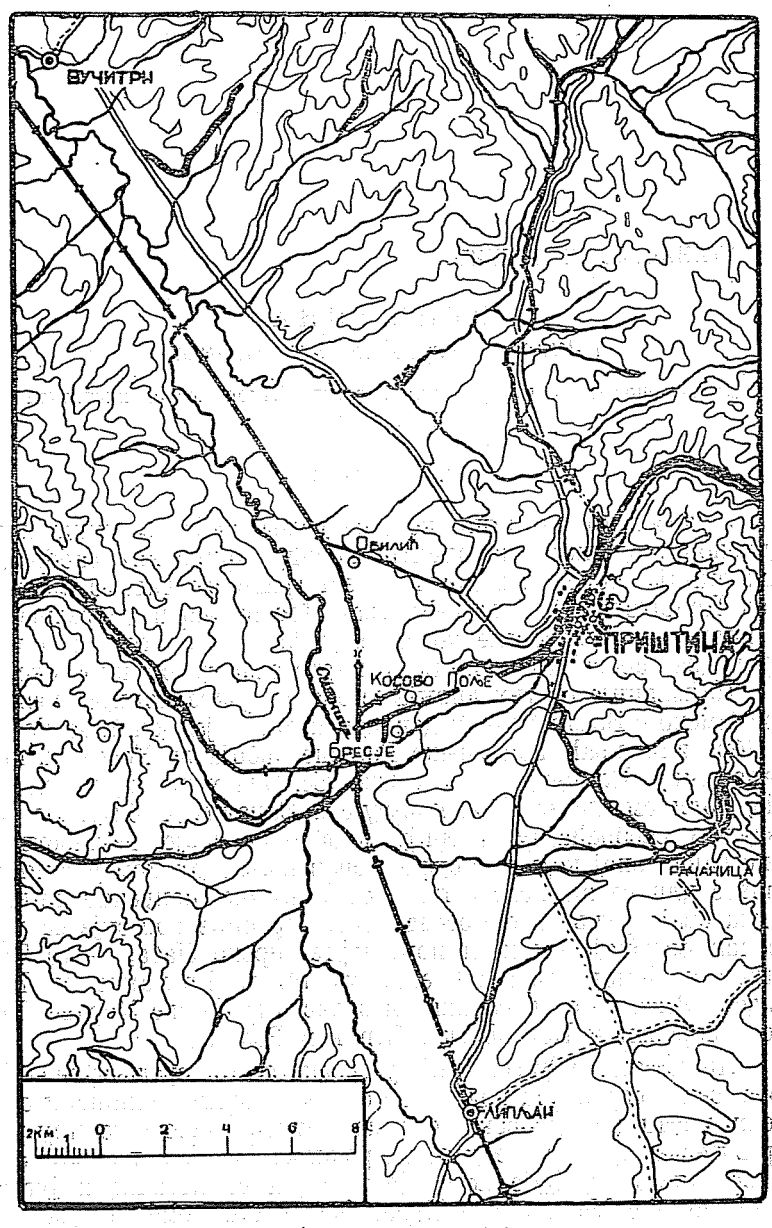

Положај града Приштине у средњем и најширем делу котлине Косова Поља.

обеју ових река спојени, јер је развође између њих ниско и чак у доњем делу града неприметно. Најнижи део града је на надморској висини од 585 м, али се уз долинске стране и на

истоку и на западу извесне градске махале протежу и до 640 м, а Мухаџирска и Цитанска Махала и до 670 м надморске висине.

Проширени део Приштевкине долине, на коме лежи Приштина, усечен је у језерском материјалу, што се види на отсеку језерске терасе од 670 м испод турског гробља између Циганске и Мухаџирске Махале.

II. ПОСТАНАК И ПРОШЛОСТ

За време римске и византиске владавине је у средишњем делу Косова Поља постојао град Ulpiana, данашњи Липљан, како су га Срби назвали. Али од присаједињења Косова српској држави Липљан опада и, место њега, истиче се дотле непозната Приштина. До освојења Скопља она је једна од неколиких немањићких престоница у јужном делу косовске котлине. Од Милутина у њој повремено столују и други српски владари. Душан је, например, у њој 1342 примио одбеглог византиског цара Јована Кантакузена[1]). Пред крај Душанове владавине Косово и Дреницу су на феудно управљање добили синови охридског севастократора Бранка Младеновића, јер цар Урош 1365, и то у Приштини, потврђује ту даровницу[2]). Приштина је *престоница Бранковића* чак и по косовској бици, до смрти Вукове (1398), када се његовим синовима остављају од стране Турака само крајеви око Вучитрна и Трепче, а остали делови њихове области заједно са Приштином уступају синовима Лазаревим[3]). Престоница области Бранковића, иако доста сужене, постао је Вучитрн и у њему је у млађим годинама, пре но што је наследио деспота Стевана Лазаревића и пре претварања Смедерева у престоницу, столовао Ђурађ Бранковић[4]). Приштина је, међутим, присаједињењем области Лазаревића остала обичан град, јер је престоница Лазаревића била у Крушевцу и, доцније, у Београду.

У доба прве турске окупације Србије (1439—1444) Приштина је свакако била мања и мање значајно место но Вучитрн, када су Турци у њој за намесника поставили бега (Есе бега Исаковића), док је у Вучитрну на ту дужност постављено значајније лице, паша и беглербег Румелије (Сабедин паша), који се на једном писму потписао као „господар свем западним странам"[5]).

И по другом освојењу јужног дела Србије (1456) од стране Турака Приштина је мање значајна од Вучитрна. Вучитрн је по том дефинитивном освојењу Србије узет од Турака за сре-

---

[1]) *Јиречек-Радонић*, Историја Срба, I, 282.
[2]) На истом месту, I, 316.
[3]) На истом месту, II, 218 и IV 87.
[4]) На истом месту, II, 104.
[5]) На истом месту, IV, 95 и 96.

диште тадашње велике административне јединице, за средиште санџаката, док је Приштина улазила у оквир тога санџаката само као средиште своје уже околине[6]).

Вучитрн је и кроз 16 и 17 век остао средиште санџаката, али је у то доба нормализавања прилика у турској царевини географски положај Приштине дошао до изражаја и Приштина је у привредном погледу, нарочито у 17 веку, и то још од почетка тога века, надмашила Вучитрн[7]). У извештајима католичких мисионара из 17 века међу главним градовима Србије не помиње се Вучитрн већ Приштина. Тако је она, а не Вучитрн, један од главних градова Србије у историској дисертацији софиског католичког надбискупа Петра из 1655, а исто тако се као таква наводи у извештају још једног католичког мисионара на Балкану[8]). Управо она је и раније, чак и за српске владавине, и поред тога што је Вучитрн по Вуковој смрти био столица Бранковића, важила као један од главних трговинских центара у Србији[9]). Вучитрну су, међутим, његов пораст и просперитет у рано доба турске владавине, нарочито у 16 веку, долазили од тога што је свакако због дворова, палата и већих зграда из бивше престонице узет за средиште санџаката.

Аустријанци су у својим ратним походима на Турску заузимали Приштину и 1689 и 1737 и приликом овог другог похода помињу је као важну позицију за прекид веза између унутрашњости Турске и Босне[10]). Номинално се и после тих ратова током 18 века у цариградском главном регистру за административну поделу царевине, у тзв. ћутуку. Приштина помиње као средиште нахије у вучитрнском санџакату, али је *главно место Косова* и уже косовске области била устварі *Приштина*. У првој половини 18 века, можда одмах после оног другог аустријског похода, досељенички арбанашки род *Динић* искористио је насталу анархију у Турској и приграбио власт на Косову. Његова власт се из Приштине, где је са узурпаторством започела, током 18 века, распростпла на целу косовску котлину (са изузетком качаничког краја), па и изван ње, на Дреницу, Лаб и новобрдски крај. Средиште власти тих самозванаца Динића, које је Порта, у својој немоћи као и многе друге узурпаторе у другим областима, признала за наследне господаре, било је у Приштини за све време до њиховог свргнућа пред крај прве половине прошлога века. Приштина је тако за стотину година била административно средиште једног пашалука, чија је територија износила као половина

---

6) Вучитрнски санџакат се помиње већ 1462, када је вучитрнски санџак-бег код Вучитрна убио Марка Алтомановића (сина војводе Алтомана) и још два племића (*Јиречек-Радонић*, Историја Срба, II 197 и IV 161).

7) *А. Урошевић*, Вучитрн. Гласник Скопског научног друштва, књ. XIX, с. 225.

8) Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, XXV, 189, 196.

9) *Јиречек-Радонић*, нав. дело, IV, 206.

10) Гласник Скопског научног друштва, књ. VII-VIII, с. 217.

садашње Аутономне области Косова и Метохије. Захватала је садашње срезове: дренички, вучитрнски, лапски, грачанички, ситнички, неродимски, гњилански, горњо-моравски и каменички[11]).

По збацивању Цинића с власти пред крај прве половине прошлога века Приштина је око тридесет година само нахијско средиште у саставу призренског вилајета. Као такву је помињу *Хилфердинг* 1857, *Хан* 1858 и *Макензи* и *Ирби* 1863[12]). Године 1875 *средиште вилајета* је премештено из Призрена у Приштину, када је вилајет прозван *Косовским.* Али Приштина није остала дуго средиште тога вилајета, јер је после тринаест година, по спајању вардарске са моравском пругом, 1888 г., вилајетско средиште из Приштине премештено у Скопље. Отада па до балканског рата 1912 године она је средиште округа (санџака) у том истом вилајету, који се и надаље по премештању његовога средишта у Скопље звао косовским вилајетом. По ослобођењу од Турака у балканском рату (1912) Приштина је испрва такође била окружно место (средиште косовског округа), потом обласно (средиште косовске области), а од поделе старе Југославије на бановине само среско место у саставу Вардарске бановине, али у војној администрацији дивизиско средиште (средиште косовске дивизијске области). Сада је Приштина поново *средиште једне велике области*, веће но што је била и област Бранковића крајем 14 века. Она је по Народноослободилачком рату због свога централног положаја у Аутономној Косовско-метохиској области узета за њено средиште.

III. ПРИВРЕДНИ РАЗВИТАК

Услед промена у администрацији, како из претходног одељка видесмо, Приштина није увек била стално главно ад-

---

[11]) Територија Цинића се види и из народне песме о Бою на Дељграду. Ту се овако наводе предели из којих је *Малић паша Цинић* из Приштине сакупио војску да помогне угушење устанка у Србији: Он покупи сву Приштину равну || И покупи Ново Брдо редом || И покупи све Јањево равно || И бијела града Вучитрна || И покупи Дмитровицу равну || И покупи сву паланку Бањску || И сву Шаљу изнад Митровице || И Дреницу испод Чичавице (Вук, IV).

Под Приштином у овој песми треба разумети не само Грачанички већ и Ситнички и Неродимски срез, а под Новим Брдом Гњилански, Горњо-Моравски и Каменички срез. Лаб се у песми не помиње, јер је делом потпадао под Вучитрн а делом под Приштину. У песми се помињу и Митровица и Бањска, што неће бити тачно, јер је Митровачки срез у то време потпадао под новопазарски пашалук (A. Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854, стр. 186).

[12]) *А. Гильфердингъ,* Собраніе сочиненій, томъ третій. С.— Петербургъ 1873. стр. 167; *J. G. von Hahn,* Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1868, s. 123; *Макензијева* и *Ирбијева,* Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Превео Ч. Мијатовић, Београд 1868, с. 201-202. Према томе биће грешка што *Јукић* 1857 (Bosanski Prijatolj III, 23) наводи да је Приштина била и нахијско средиште и средиште санџака.

министративно средиште Косова и косовске области, али те административне промене нису много утицале на њен економски развитак, те је она услед свога доброг географског положаја кроз све време своје прошлости у економском погледу била најважнији град Косова Поља, па се чак исто тако кроз све време своје прошлости убрајала међу знатније градове Србије и у српско средњевековно доба и, доцније, по потпадању Србије под турску управу. Услед трговинског значаја, који је по запустењу старог града Липљана стекла при потпадању под српску управу, у њој је настала једна од прве четири *дубровачке колоније* у Србији, која се нешто доцније убрајала у највеће дубровачке колоније на територији Србије[13]).

Дубровчани су се у Приштини бавили разноврсним пословима. Неки су ту имали своје трговачке радње, неки кредитирали приштинске и новобрдске трговце, неки закупљивали руднике у суседним рударским местима Новом Брду, Јањеву и Трепчи и руду из њих ту пречишћавали, јер се 1414 у Приштини помиње „raffinatio argenti"[14]), неки закупљују чувену царинарницу — „царину приштевску". Колико је ту било искусних дубровачких трговаца види се из одлуке дубровачке општине из 1430, која је једном свом посланству, које је имало да води преговоре са скопским заповедником о царини у Скопљу, препоручила да од Дубровчана у Приштини узме експерте за то питање[15]). Због тако бројне и богате своје колоније Дубровник је за српске деспотовине имао и свој *конзулат* у Приштини[16]).

И по паду српске деспотовине под Турке Приштина се помиње као значајно привредно средиште. *Феликс Петанчић* је у свом путопису из 1502 помиње као веома богато место[17]). *Хаџи Калфа* (Ћатип Челебија) у свом спису о Турској каже да је у њој седиште надзорника руда пошто је она на Косову[18]), што значи да су рудници у косовској области експлоатисани и тада, у његово време (прва половина 17 века). О самој привреди града се код Хаџи Калфе не говори ништа, али и он Приштину не убраја у мања места, већ је она, по њему, осредња варош. Турски путописац *Евлија Челебија* пак који је 1660 посетио Приштину, даје нешто више података о њеној привреди. По њему, Приштина има три стотине дућана, што је, како сам каже, мало према њеној величини (2060 кућа)[19]). Али је поред тих дућана било, по њему, и једанаест трговачких ханова, што је, по мом мишљењу, доста велики број према

---

[13]) *К. Jireček*, Die Handelstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien Prag 1879, s. 86; *К. Н. Костић*, Стара српска трговина и индустрија. Београд 1934, страна 216.

[14]) *Јиречек-Радонић*, Историја Срба, II 228 и IV 234.

[15]) *К. Н. Костић*, Наши нови градови на Југу. Београд 1922, с. 50.

[16]) Споменик САН. XI, с. 77.

[17]) Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 49, s. 134.

[18]) Споменик САН. XVIII, с. 58.

[19]) Споменик САН. LXII, с. 27.

том броју дућана, те је толики број трговачких ханова свакако долазио од тога што је она била раскрсница путева. По *доктору Брауну*, који је нешто доцније, 1669, из Скопља, преко Косова и Топлице, путовао ка Нишу, Приштина је „добра варош"[20]), што се можда не односи само на њен изглед, већ и на привредно стање у њој.

То прилично добро или осредње привредно стање Приштине трајало је само још кратко време, јер Приштину ускоро захвата поприште борби у аустријским ратним походима на Балкан. До Приштине су Аустријанци допрли и у походу од 1689 и у оном од 1737 и у оба похода је заузимали да је у току од два-три месеца напусте. Косово је за време тих неуспелих аустријских похода јако страдало. Из извештаја *фелдмаршала Ветераниja* види се да су приликом првог похода (1689) готово сва села из околине Трепче и Вучитрна напуштена и да је један део села из околине Приштине чак и уништен од честих упада Турака и Татара[21]). А при повлачењу Аустријанаца са Косова јануара 1690 свакако је било још јачег пустошења. Слично стање је било и приликом другог похода (1737). *Генерал Шметау* је свеје претпостављене известио да је Приштину и поред тога што је она важна позиција због могућности прекида везе између унутрашњости Турске и Босне морао напустити, јер је њена околина толико исцрпљена, да је могао за исхрану војске да реквирира само 400 волова и крава и исто толики број оваца[22]).

После тог другог аустријског похода па до краја 18 века врло је мало помена о Приштини, а о њеним привредним приликама баш никаквих. Дубровачка колонија, која се у другој половини 17 века још држала и бројала двадесетак кућа[23]), не помиње се више. Вероватно су се Дубровчани вратили у Дубровник још по оном првом аустријском походу, јер је услед насталог безвлашћа, као и други градови, и Приштина била у привредном опадању, те нису имали зашто остајати у њој. Иако је Приштина постала седиште оних самозваних господара Цинића још од краја друге половине 18 века, она је услед анархије и борбе Цинића за учвршћење свое власти и проширење своје територије све до краја тога века привредно врло слабо стајала. Као главно средиште тог пашалука Цинића са територијом од данашњих девет наведених срезова у претходном одељку она је добила и знатан привредни значај. Још већи привредни значај добила је она услед неких насталих политичких догађаја у Европи. За време Наполеонових ратова у Европи Енглеска је блокирала француску трговину преко Средоземног Мора. Француска се онда, стојећи у добрим одно-

[20]) Споменик САН. IX, с. 41.

[21]) Die freiwilige Theilnahme der Serbien und Kroaten an der vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien 1854, s. 147.

[22]) Гласник Скопског научног друштва. књ. VII — VIII, с. 217.

[23]) *К. Н. Костић*, Наши нови градови на Југу, Београд 1922, с. 51.

сима са Турцима постарала да своје трговинске везе са Блиским Истоком упути преко Европске Турске. Везе су успостављене преко Босне, Косова и Македоније. Пошто је успостављен француски конзулат у Травнику, тадашњем главном месту Босне, травнички конзул је својој влади почео обраћати пажњу да се на тој трговинској копненој вези са Блиским Истоком оснује конзулат и у Приштини, као месту у коме се држи велики вашар, у коме се укрштају путеви из Солуна и Цариграда према Босни, и у коме се услед тога одржавају лакши и чести односи са Софијом, Пловдивом и Једреном, важним трговинским центрима на Цариградском друму. И француска влада је добила одобрење да у Приштини оснује конзулат и 1812 за конзула упутила *Антоана Васа*. Султанов ферман о његовом акредитиву требало је да стигне директно у Приштину. Али, бојећи се да му конзул не би контролисао дохотке од трговачких каравана и утицао на њихово смањење, чиме би пала и његова моћ и суседне паше се дограбиле његове територије, тадашњи самовласни господар Косова, Малић паша (Џинић), порадио је свим силама да се тај султанов ферман не изда. Пошто и после два месеца боравка није добио ферман, Вас је од своје владе добио наређење да напусти Приштину. У извештајима које је он за време тог боравка у Приштини слао својој влади има доста података о овом граду, па и о његовим привредним приликама.

Тај несуђени француски конзул не убраја Приштину у неко устаљено привредно средиште. Производи занатске радиности били су му свакако доста обични и изгледали незнатни, те међу њима наводи само грнчарију и мутавџијске производе[24]), који су се тада производили не само за потребе становништва, већ и за паковање памука на томе путу преко Европске Турске, јер се од робе са Блиског Истока за Француску њиме караванима превозио највише сиров памук из Египта. Иако годину дана раније барон де Гамера на томе путу, који је од Босне ишао преко Косова и Македоније (на Куманово, Овче Поље, Штип и Струмицу), наводи Приштину као главну трговачку варош[25]), она на Васа, можда због разочарења што му нема фермана и што га је Малић паша рђаво и деспотски предусретао, каже да она није нимало трговачка варош. Овај његов навод треба схватити тако, да у трговинском погледу Приштина није стално жива, нарочито зими, јер он ипак истиче да се у њој држи знатан панађур, и то двапут годишње. Пролећни вашар у априлу, док је још хладно, држао се у самој вароши, а други, летњи, у септембру, изван тадашње вароши, на периферији, што ће бити простор садашњег градског дела који се назива Панађуриште.

Вас нам је оставио опис тог летњег панађура. По њему је на тај панађур долазило 1200—1500 трговаца, међу којима је,

[24]) Споменик САН. XXXI, с. 149.
[25]) На истом месту, с. 143.

поред оних из оближњих градова, било и трговаца из *Ниша, Босне, Албаније, Солуна,* па чак и из *Једрена.* Смештај панађура је, како видесмо, био на периферији града. Место дућана подизане су сенице (вењаци) једна уз другу, које су биле распоређене тако да су чиниле три главне улице дугачке по једну миљу у правцу Север—Југ, испресецане са пет—шест попречних уличица. Сенице су биле подизане од танких дрва а покриване грађем, лишћем, ћилимима или каквим другим тканинама за заштиту од сунца и кише. Како је трговаца било са разних страна, то је и роба у тим провизорним дућанима била врло разноврсна. Поред шећера, кафе, мириса и другог, ту је било и разног посуђа од бакра и гвожђа, оружја и коњске опреме, готовог одела, капа и обуће, затим млетачке стаклорије, ножарије из Немачке, ћилимова из Смирне, свиле из Алепа, чохе и муслина разне каквоће итд. Коњи и друга стока су се продавали на једној другој пољани. А за исхрану тог толиког света постојале су у близини панађуришта за робу посебне сенице, у којима се кувало и продавало јело. Поред оног великог броја трговаца са стране, на тај је панађур долазило исто тако велико мноштво купаца и радозналаца, највећим делом из других места и како у вароши није било места за смештај толиких људи, то су већином они спавали под засебним сенипама око панађуришта. Панађуриште је услед толиког света о том летњем панађуру било друга варош, само далеко живља од оне праве, и у њему је било свега што је потребно, док у правој вароши, како Вас каже, готово никад није био случај[26]).

На панађуру је владао савршен ред, јер се, како Вас каже, Малић паша и лично једнако налазио на једном крају панађуришта. Поред тога заузимања на самом панађуру, Малић паша је осигуравао безбедност трговаца на целој својој територији. Да би сузбио пљачкаше и разбојнике његов потчињеник и рођак у Гњилану, *Бећир паша,* још 1807 је. како Пуквиљ каже, запалио шуму око пута Приштина—Гњилане[27]). Тада су по наговору и утицају Малић паше паљене шуме и у области суседних паша, као например између Пријепоља и Новог Пазара, како то наводи Пуквиљ на истом месту. Услед такве безбедности привреда у Приштини све више јача. За прве владе Милоша Обреновића Приштина одржава *везу и са Србијом,* односно Орби из Прештине својим трговачким и занатским пословима посећују и Србију[28]). У првој половини 19 века Приштина је стајала у трговинским везама са *Серезом, Невркопом, Сарајевом* и *Београдом,* а изван Балканског Полуострва и са *Пештом*[29]). По *Ами Буе-у* Приштина је најважнија варош у Старој Србији, под којим именом, како Буе навo-

[26]) На истом месту, с. 149-150.
[27]) Годишњица Николе Чупића, II-а, с. 278.
[28]) Споменик САН. LXVI, с. 123.
[29]) *К. Н. Костић,* нав. дело, с. 54.

ди, Срби подразумевају новопазарски санџак, Метохију и Горњу Мезију до македонских граница[30]). Почетком друге половине прошлога века (1852) у њој је било 30 *циницарских породица*[31]), које су ту свакако раније биле досељене, те се види да је она у првој половини прошлога века услед привредног напретка, као знатно место услед трговине која туда пролази из Румелије за Босну и обратно, како јој *Јукић* одређује класификацију[32]), привукла и ове чувене привредне подузетнике са јужног дела Балканског Полуострва.

Због везе с Босном преко новопазарског санџака, који је одвајао Србију од Црне Горе и због близине Албаније Приштина је уосто почетком друге половине прошлог века, после смака с власти самовласних обласних господара, била, после Битоља, *главно војничко место* у западној половини Балканског Полуострва[33]). 1859 и 1863 су је задесили *пожари*, у којима јој је оба пута страдала и чаршија, те је њена привреда почела опадати, али један од њених панађура, и то онај пролећни, и надаље се одржавао све до српско-турског рата 1877—78. Забележено је да се држао у другој половини маја и да је трајао 15 дана[34]). По сећању старих људи из Приштине на те последње панађуре долазили су трговци из *Сарајева, Скадра, Пећи, Призрена, Скопља, Велеса, Тетова, Гостивара* и *Дебра*. По њиховом знању један панађур је одржан и у наредној години по том рату, тј. 1879, и то је био *последњи панађур* у Приштини. Интересовање трговаца из других места за приштински панађур по том рату много је попустило, те је тај последњи панађур 1879 био доста слаб, што искористе приштински трговци код турских власти, нарочито Јевреји, да се панађур укине, што би и учињено. Повод за укидање панађура је био у штети коју су приштински трговци трпели од њега, јер би се становништво Приштине и њене околине о том дуготрајном панађуру снабдело већим количинама разноврсне робе, те су приштински трговци после задуго остајали са врло слабим прометом.

Привредни просперитет Приштине у 19 веку трајао је тако неких седамдесет до осамдесет година, од почетка 19 века па до тог српско-турског рата 1877—78, са извесним опадањем и застојем услед оних пожара из 1859 и 1863. Роба са приштинских панађура је надалеко разношена, и то не само она коју су доносили трговци са стране, већ и занатске израђевине из саме Приштине. Поред кујунџиских, мутавџиских и других израђевина биле су на гласу и врло укусно рађене и шаране

[30]) A. Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Vienne 1854, s. 201.

[31]) Bosanski Prijatelj, III, s. 84.

[32]) На истом месту, с. 23.

[33]) *J. G. von Hahn*, нав. дело, с. 123.

[34]) *К. Н. Костић*, нав. дело, с. 54. Петнаестодневни панађур у Приштини помиње 1870 г. и *Маршин Ђурђевић* (*M. Djurdjević*, Memoari sa Balkana. Sarajevo 1910, s. 41), само не каже у ком се времену одржавао.

нануле, које су ван Приштине ушле чак и у песму. У Нишу се тако у 19 веку певала песма „Шетнаја се Артиначко на нал'не приштевачке"[35]). Неке речи пак из једне забележене здравице из области Заплања (код Ниша) потичу свакако из тога доба, а указују да је Приштина и тамо важила као место добре трговачке зараде и трговачког подизања. У тој се здравици, поред осталих речи, каже: „Аирлија Куршумлија, ћар и беријет — Приштина"[36]). Могао је, дакле, привредник, по овим речима, бити срећан и у Куршумлији, али још срећнији је, по њима, он у Приштини.

Али тај привредни просперитет Приштине је попустио после тог српско-турског рата. Вардарско-косовска железничка пруга, која је прорадила 1873, још пре тога рата, није готово ништа допринела позитивном развитку Приштине. Из својих конзервативних погледа, а и из страха да им живот не поскупи, ако железничка станица буде у самом граду, приштински бегови су најодлучније захтевали да железничка станица буде далеко од града, у чему су и успели, те је пруга спроведена средином Косова са првобитном станицом за Приштину у *Глободерици* (садашњем Обилићу), удаљеној 9 километара. Доцније јој је отворена још једна станица на то пруги у *Бресју* (садашња железничка станица Косово Поље), али је и она била доста удаљена, свега километар и по ближа од прве.

Косовска железничка пруга је учинила да се још одмах прекину дотадашње трговинске везе са Сарајевом, које су углавном постојале само за добављање колонијалне и мануфактурне робе, и да се у погледу тих веза Приштина *упути на Солун*. Али, иако је овај нови пут био и лакши, и бржи, и јевтинији, Приштина није њиме била у добитку. Железничка пруга јој је чак била и од *негативног утицаја*, јер јој се тржишна област почела да смањује. На раскрсници пута Призрен—Гњилане са косовском железничком линијом око железничке станице Феризовића (садашњег Урошевца) на дотадашњој територији приштинског среза формира се привредно средиште, које се нагло развија, да ускоро постане варошица и среско место новооснованог среза, чиме се сав тај јужни део косовске котлине, скоро све до Качаника, отрже од приштинског тржишта. Исто тако се у дотадашњем обичном селу Липљану, због железничке станице у њему, формира мали привредни центар, а нешто мањи и у самој Глободерици (Обилићу), иако су ова места и даље остала у административном саставу приштинског среза. Приштина је тиме много изгубила у погледу

[35]) *Мил. В. Веселиновић*, Поглед кроз Косово (посебан отисак из Годишњице Николе Чупића, књ. XIV). Београд 1895, с. 7.

[36]) Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. VII (1932), с. 121. Тамо стоји: „ерлија а Куршумлија", што је свакако погрешно. Треба да стоји аирлија (срећна), јер су и речи за Приштину (ћар и беријет) речи које обележавају појмове напретка.

Сем беговских кућа, које су у турско доба живеле од прихода са својих чифлика по Косову, све је приштинско становништво учествовало у привреди. Извесни занати су били само у рукама Турака и Арбанаса (поткивачи, сарачи, ћулафџије, налунџије). Папуџијски занат је такође био у рукама Турака, али кад се пред крај друге половине прошлога века преобратио у обућарски занат, међу обућарима је било и Срба. Исто тако је међу терзијама било и Срба и Турака. Највећи број заната је ипак био у рукама Срба. Јевреји су, поред учествовања у разноврсној трговини (мануфактурној, ситничарској, житарској, пиљарској и старинарској), учествовали и у занатској привреди. Међу кројачима, лимарима, молерима, обућарским крпачима, опанчарима и касапима било је и Јевреја. Међу Арбанасима многи раде као кочијаши и рабаџије. У тој грани су пре подизања пруге били запослени добрим бројем приштински становници, нарочито као превозници робе за Подујево, Гњилане, па чак и Пећ и Призрен. Поред становништва осталих привредних грана било је и земљорадничког становништва, и српског и арбанаског. По статистици од 1931 г. 24,5% приштинског становништа је живело од пољопривреде[42]). Неки ситнији трговци и занатлије су имали и нешто земље, па се поред својих редовних занимања бавили и земљорадњом као допунском привредном граном. Било је и становништва које је живело од гајења стоке и продаје сточних производа. Само су то били мали привредници; обично су имали по 2—3 краве или биволице или 30—40, ретко кад више оваца. Православни Цигани су се бавили пављењем ћумура и израдом рогожа и крпаштвом, а за турске владавине неки су од њих радили и као сеизи код бегова. Муслимански Цигани су највећим делом били надничари, али међу њима је било и занатлија (ковача); Цигана ковача има управо и сада.

Што се тиче *индустрије*, она је у Приштини незнатна. Почетком овог века, још за турске владавине, био је подигнут

ринарница 1, гвожђарских 5, гвожђарско-бакалских 1, гвожђарско-дашчарска 1, трговина грађевинског материјала 6, кречара 1, трговина електричног материјала 1, продавница шиваћих машина 1, продавница велосипеда 1, јувелира 1, књижара 5, биоскопа 1, трговина занатских производа 1, мешовита (манифактура, житарска, бакалска и ситничарска) 1, шпекулативна 1, шпедитерско-транспортне 2, извозника стоке 2.

Од угоститељских: хотела 3, коначишта 3, гостионица 5, народних кујни 10, ћевабџија 6, крчми 28, чајџиница 13, фијакериста 25, транспротна предузећа 4.

Од занатских радњи: пекара 46, месара 13, кобасичара 3, посластичара и бозаџиница 19, шећерџија 1, содаџија 3, обућара 44, опанчара 12, налунџија 1, кројача 22, терзија 18, абаџија 5, ћурчија 5, капара 1, модискиња 1, мутавџија 5, рогожара 4, вуновлачара 1, кујунџија 8, молера 1, кречара 2, столара 17, качара 2, ковача 17, бравара 4, колара 6, поткивача 16, лончара 11, лимара 15, казанџија и калајџија 5, ужара 2, седлара 10, бербера 16, чибугџија 2, јорганџија 2, часовничара 8, штампара 2, фотографа 4, грађевинара 1, димничара 1.

[42]) *A Melik.* O pokličnі sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije. Geografski Vestnik (Ljubljana), letnik XII-XIII (1936-37) s. 199.

један парни млин са три витла, који је по првом светском рату, када је Приштина добила електричну централу, преобраћен на електрични погон. Поред те калоричне централе су по првом светском рату на електрични погон подигнута још два млина са по једним витлом. По Народноослободилачком рату, у вези са новом изградњом Приштине, подигнута је једна циглана и једна фабрика керамике, а 1950 године су се вршиле припреме за један велики комбинат за производњу текстила, где би, поред одељења за вунене текстиле, било и једне кудељаре.

Привредна стагнација Приштине је трајала тако од подизања косовске пруге до Народноослободилачког рата. По Народноослободилачком рату је међутим Приштина добила велики политичко-управни значај. Због мешовитог становништва по народностима а у циљу братства и јединства свих народа у Федеративној Народној Републици Југославији, косовско-метохијска област је постала аутономна област у саставу Народне Републике Србије, а за њено средиште је изабрана Приштина, која стварно има централишући положај целе области. Самим тим што је она постала политичким центром једне аутономне области, њене *привредне перспективе* су одличне. Занатлије су највећим делом још у приватном сектору привреде, али их има и у задружном сектору. Тако постоје кројачке, обућарско-сарачке, казанџијско-калајџијске, берберске и друге задруге. За дељење материјала приватним занатлијама постоји Српска занатска задруга, а за старање о материјалу занатских радњи у задружном сектору постоји Задруга реонског савеза, која уосталом снабдева материјалом све занатске задруге на Космету. Трговина је скоро сва у државном и задружном сектору и у њој су заступљене све привредне гране. Број трговачких и занатских радњи и предузећа се непрестано повећава. Њихов број не зависи више од његове уже околине или уже тржишне области приштинске, већ донекле и од целе Косовско-метохијске области, пошто има и таквих предузећа која имају обласни карактер. Приштина се сада тако све више изграђује и развија не само као политичко-управни центар Космета, него и као његово главно привредно средиште.

IV. СТАНОВНИШТВО

Како смо већ у одељку о постанку и прошлости видели, помени о Приштини потичу тек од присаједињења Косова средњевековној српској (рашкој) држави и намах се, место опале Ulpiane (Липљана), јавља као значајно место на Косову, па и као једна од немањићких престоница. Као значајно место у иначе српској средини и њено је становништво тада свакако било *српско*. Услед те своје значајности и услед развитка суседних рудника у Јањеву, Новом Брду и Трепчи као трговци, закупци царине и извозници руде у Приштини се на-

стањују и Дубровчани. Њих је можда у Приштини било и у 14 веку, али помени о њима потичу из почетка наредног века. У 1411 помиње се неки Дубровчанин Богиша, који је као закупац царине у Приштини подмирио све рачуне око те закупнине[43]). Због важности своје колоније у Приштини Дубровачка Република је, како већ видесмо у претходном одељку, имала у Приштини и свој конзулат, у коме се 1426, као конзул, помиње *Јаков Соркочевић*[44]). А као „суци" за решавање спорова између чланова дубровачке колоније у овом граду били су тада Дубровчани *Никша Твртковић* и *Никша Перић*[45]). Поред свих, за српске деспотовине се од Дубровчана у Приштини помињу још *Гучетићи, Богдановићи, Илићи, Радмиловићи, Градићи, de Tossi* и др.[46]). Осим Дубровчана било је тада и становништва нејугословенског порекла. За време прве турске окупације српске деспотовине помињу се 1442 у овом граду неколико *Ђеновљана* и један *Јеврејин* као закупци гламског сребра из Србије[47]).

Како је по освојењу скоро целог Балканског Полуострва од стране Турака Дубровачка Република сачувала своју егзистенцију, признавши турску врховну власт, то су и многе њене колоније у унутрашњости Полуострва остале и даље или се обновиле. Тако и дубровачка колонија у Приштини наставља свој живот под Турцима, бар делимично, или се обнавља. Помиње се у извештајима католичких мисионара у 16 (1584), а затим и у 17 веку, и то 1650, 1655 и 1671. У 17 веку је имала свога пароха, цркву св. Венеранде (Успења Богородичиног), која је била изван града[48]). Тада је дубровачка колонија имала 15—20 кућа. У првом извештају из 1584 од Александра Комуловића стоји да у пет српских градова (Приштини, Новом Пазару, Крушевцу, Прокупљу и Нишу) има 250 католичких душа, међу којима је 50 Арбанаса, док су остали Дубровчани („Ragusei mercanti"[49]). У другим извештајима не стоји да је то католичко становништво у Приштини дубровачко, али се индиректно разабире да су то били Дубровчани или бар да су они чинили већину, јер се, поред осталих ствари за потребе жупске цркве, тражи и јеванђеље на српскохрватском језику („evangelistario Illyrico"[50]). Са неуспелим аустријским војним походом 1689 до Косова и Северне Македоније, са насталим безвлашћем после повлачења Аустријанаца и са потпуним

[43]) Споменик САН. XI, с. 60.
[44]) На истом месту, с. 77.
[45]) На истом месту.
[46]) *Јиречек-Радонић*, нав. дело, IV 98-99, 138. Као учесници витешких игара у Приштини 1435 г. помињу се дубровачки племићи *Гундулићи, Калићи* и *Лукаревићи* (на истом месту, IV, 53), само се не види јесу ли то били становници Приштине или гости и пролазници.
[47]) На истом месту, III, 220.
[48]) Starine Jugosl. akad. zn. i umj., XXV, s, 193, 196 i 198.
[49]) Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXIII, 339.
[50]) Starine XXV, s. 198.

прекидом експлоатације суседних рудника нестаје и дубровачке колоније у Приштини.

Са турским освајањем српске деспотовине почиње и настањивање *турског становништва* у Приштини. Турског становништва је било у Приштини и нешто пре тога. Србија по косовској бици није чинила стварну целину, већ је била „као тело без кичме", јер су Косово, као пут из Македоније за Босну, држали Турци још од времена косовске битке и на тој је саобраћајној линији било турских службеника који су се чак мешали у питања српске државе[51]). А у одељку о постанку и прошлости видесмо да је за намесника у Приштини при првој турској окупацији деспотовине (1439—1444) био постављен *Есе бег Исаковић*, када је уз њега било и других службеника, а поред војске, и војних часника. Биће да из тога доба потиче најстарија џамија у Приштини (Чарши Џамија) коју је започео султан Мурат II (1422—1451) а довршио султан Мехмед Освајач[52]). Друга стара џамија у Приштини, Царска Џамија или Султан Мехмед Фатих Џами'и, тј. Џамија султана Мехмеда Освајача, потиче из доба непосредно по дефинитивном освајању деспотовине. На натпису у каменој плочи изнад њених врата стоји да ју је подигао султан Мехмед Освајач 865 хиџријске године (по нашем рачунању 1461).

Турско становништво се у Приштини, бесумње, од дефинитивног освајања дестопотовине у другој половини 15 века, па кроз најславније доба турске империје током 16 и 17 века, досељавањем све више увећавало. Поменути аустријски војни поход у 1689, а затим још један такав њихов неуспели поход у 1737, када су Приштину Аустријанци заузели да је одмах ускоро напусте, утицали су на општи поремећај становништва на Косову, па и на поремећај турског становништва у Приштини. Анархија која је захватила Турску између тих ратова и после њих неповољно је деловала на све наше градове под Турском, па и на Приштину. Од 2060 кућа у Приштини, колико наводи *Евлија* 1660 г.[53]), или од 3000 кућа у њој, коју јој цифру 1685 године даје *Петар Богдани*[54]), она је на почетку 19 века бројале само 7—8000 становника[55]). Но због настављене турске управе све до балканског рата турско становништво се у Приштини и надаље одржавало.

Са оним неуспешним аустријским војним походима на Турску 1689 и 1737, када су у оба маха Срби из Србије, па и са Косова и Метохије због пристајања уз Аустријанце и оружаног потпомагања да се ослободе турског јарма, као компро-

[51]) *Јиречек-Радонић*, нав. дело, II 216 и IV 95.
[52]) На истом месту, IV, с. 99. Чарши Џамија и сад постоји, али је око 1900 г. потпуно обновљена, пошто су јој и зидови и минаре били склони паду.
[53]) Споменик XLII, с. 27.
[54]) *К. Н. Костић*, нав. дело, с. 52.
[55]) На истом месту.

митовани, морали да се добрим делом селе преко Саве и Дунава, настаје *досељавање Арбанаса* из Албаније на напуштена српска села на Косову. Самим тим се, сигурно, ти Арбанаси насељавали и по градовима, па и у Приштини.

У Приштини је нешто Арбанаса католика као привредника (трговаца и занатлија) било можда и раније, јер видесмо да у пет српских градова (Приштини, Новом Пазару, Крушевцу, Прокупљу и Нишу) *Ал. Кожуловић* међу Дубровчанима наводи и 50 душа Арбанаса католика. У извештају апостолског визитатора *Петра Мазарекија* из 1623—24 године видимо, даље, да је у Приштини недавно настањено десетак католичких породица из Албаније[56]). Али то су, како рекосмо, били превредници, каквих је било тада чак и у бугарским градовима Видину и Ћипровцу[57]).

Поред католичких Арбанаса било је тада вероватно и Арбанаса муслимана, нарочито међу турским службеницима, као што их је, изгледа, било у Вучитрну, јер Евлија о његовом муслиманском становништву каже да говори турски и арбанашки[58]). Али сви ти Арбанаси, и католички и муслимански, били су као привредници или службеници изван своје етничке масе, као што је у првим деценијама прошлога века било Арбанаса у Алексинцу, Ћуприји, па чак и у Београду, док њихове сеоске масе нису отишле на север даље од Топлице[59]). Иначе сеоских арбанашких маса на Косову, из којих би придолазило становништво у косовске градове, није било до првог аустријског војног похода из 1689 године. Барски надбискуп Марин Бици, пролазећи кроз Косово 1610 године, говори о католицима наше народности у Јањеву; о католичким или поисламљеним Арбанасима на Косову нема ни речи. Штавише, говорећи о Косову, како је то лепо поље и добро обрађено, он још каже да је оно пуно православних („шизматичких") села, тј. села са православним становништвом[60]). На Косово су, дакле, Арбанаси почели продирати после прве сеобе Срба у Угарску 1690, тако да их је ту пред другу српску сеобу 1737 већ нешто било. За другог аустријског продирања до Косова, 1737, једна извидница српских устаника сукобила се с једном групом Арбанаса на Косову, код Вучитрна, и по поразу те арбанашке групе, поред 3 Арбанаса, заробила још 19 жена и девојака и запленила 700 грла стоке[61]). Свакако да су ти Арбанаси већ били настањени ту негде око Вучитрна.

Од тога првог досељавања сеоских арбанашких маса на Косово настаје и досељавање Арбанаса у Приштину, ретко директно из Албаније, већ углавном пресељавањем из косовских

---

56) Starine XXXIX, s. 31.
57) Monumenta spectantia..., XXXIX, s. 31.
58) Споменик САН. XLII, с. 27.
59) *Тих. Р. Ђорђевић*, Из Србије кнеза Милоша. Београд 1924, с. 164-168.
60) Staiine XX, s. 121.
61) Гласник Скопског научног друштва, VIII-VII, с. 220.

села или села суседних области. Како је то арбанашко становништво као муслиманско улазило међу Турке и како су Турци били носиоци ислама и градске културе, то се и то арбанашко становништво у граду постепено турцизирило, тј. изједначавало се с Турцима и језички и по осећању.

Налазећи се у српској области, која је и за турске владавине све до краја 17 века, како видесмо, била српска, Приштина је за све време свога постојања од наше средњевековне владавине међу својим становништвом морала имати и Србе. Какав је бројни однос српског становништва према турском био у првим вековима турске владавине, када је Косово, изузимајући градове, било чисто српско, није познато, јер нема података о томе. У доба првог аустријског похода на Турску 1689 многа су српска села напуштена и опустошена. У извештају фелдмаршала Ветераниј из те године, како видесмо у одељку о привредном развитку, наводи се да су готово сва села из околине Трепче и Вучитрна напуштена и да је један део села из околине Приштине уништен од честих упада Турака и Татара. Вероватно је тада и српско становништво Приштине делимично расељено испред тих ратних пустошења. А са повлачењем Аустријанаца у наредној години повукао се и један део Срба из косовско-метохијске области. У Будиму се, у протоколу из 1720 године, поред Призренаца, Ђаковаца, Пећанаца и Косоваца уопште помињу и Срби из Приштине[62]). Можда су се Срби из Приштине селили преко Саве и Дунава и при повлачењу Аустријанаца 1737 по њиховом другом походу на Турску.

Нема података о Приштини у 18 веку сем једног из почетка тога века, из 1706, у коме се каже да је тада у Приштини харала куга, и једног са краја тога века, из 1792 где се само каже да Приштина има леп изглед из даљине[63]). У почетку 19 века биће да није имала више од 5—6000 становника. Барон Гамера јој 1811 године приписује 12.000 становника, што ће бити претерано. Претеран је можда и навод барона Божура из почетка 19 века да има 7—8000 становника[64]), јер јој Ами Буе и чак 1838 не даје више од 7—9000 становника[65]).

Подаци о бројном односу српског и турско-арбанашког становништва као и статистички подаци о становништву тога доба па све до краја турске владавине врло су нетачни. Ами Буе на мало напред наведеном месту каже да је од 7—9000 становника Приштине добар број православних Срба. Гедеон Јуришић, који јој средином прошлога века претерано одре-

[62]) Споменик САН. LXVI, с. 163.
[63]) Споменик XXXIV, с. 221; *K. Engel - I. Stojanović*, Povijest dubrovačke Republike. Dubrovnik 1903, s. 159.
[64]) *К. Н. Костић*, нав. дело, с. 52.
[65]) *A. Boué*, нав. дело, с. 202.

њује број кућа (3000), узима да им је трећина српска[66]). И Јукић, који узима да Приштина броји 12.000 становника, такође вели да трећину чине Срби (са Цинцарима[67]). Хилфердинг, међутим, те исте године даје Приштини само 1500 кућа, од којих, каже, да је тек петина српска[68]).

Такви су и остали и званични и незванични статистички подаци о становништву Приштине, како о општем броју становника, тако и о бројном односу народносних група[69]), јер су добивени не по попису, већ по проценама или по неуредно вођеним књигама рођених и умрлих од стране турске власти. По њима, Приштина као да је пред крај прошлога века бројала 21.000 становника. Међутим, први попис становништва у старој Југославији 1921 године[70]), показао је да је Приштина имала 14.338 становника, од којих су Срби (4325) и нешто мало осталих Словена (19) и Цинцара (17) чинили трећину. У ту трећину је, додуше, улазило и нешто православних Цигана српскога језика, који се зато и издају за Србе и чије је национално осећање уосталом српско. Друге две трећине су чинили они који се декларисали за Турке (7115), Арбанасе (1421), затим поред 4 Немца, 1 Француза, 1 Енглеза, и они који су стављени у рубрику „остали" (1433), што ће бити Јевреји и Цигани циганског језика.

И поред петвековне турске управе и поред оних аустротурских ратова крајем 17 и у првој половини 18 века, када су Аустријанци на кратко време заузимали Косово и враћали се назад, када су се Срби услед ратних неприлика морали расељавати или због компромитованости морали бежати са Аустријанцима преко Саве и Дунава, континуитет српског живља у Приштини се одржао за све време турске владавине. Што се тај континуитет српства у Приштини одржавао, долазило је отуда што је шира околина Приштине, Косово, или цела косовска котлина, до 17 века, како напред видесмо, била чисто српска. А што се тај континуитет српства у њој одржао и даље под турском управом, и по досељавању Арбанаса на Косово, настајао је из чињенице, што се српски живаљ одржао на Косову и по арбанашком продирању на њ. Косово је арбанашким продирањем претрпело само етнички поремећај а не и етничку промену. Српство се на Косову и по арбанашком продирању одржало доста добро.

Поред српских досељеника из других крајева, српски живаљ се у Приштини одржавао и српским досељеницима са ко-

---

[66]) *Г. Јоришић*, Дечански Првенац. Нови Сад 1852, с. 148.
[67]) Bosanski Prijatelj III (Zagreb 1861), s. 23.
[68]) *А. Гилфердинг*, нав. дело, с. 166.
[69]) Види: *Мил. В. Веселиновић*, нав. дело, с. 15 и *Ив. Иванић*, нав. дело, с. 77.
[70]) Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 године. Издање Опште државне статистике. Сарајево 1932, с. 96.

совских села, нарочито из непосредне околине. Међу српским становништвом у Приштини, поред родова за које се зна одакле су и кад досељени, има и родова који се убрајају у стариначе. Свакако да то нису старинци из средњега века, већ давнашњи досељеници, чија се старина заборавила. Њих има доста и у њима се огледа то одржавање континуитета српства у Приштини кроз турску владавину.

У такве стариначе српске родове се убрајају: *Каракушевићи, Хаџи Милићи, Гапићи, Костићи-Протићи, Дикићи-Стојановићи, Филиповићи, Панићи, Доцићи, Гакчићи, Зафировићи, Димчетовићи, Ђамишовићи* (Пувалци). Међу старинце су се убрајали и Рочкоманци, којих нема више, јер су се по ослобођењу Топлице (1877—78) преселили у Прокупље.

Досељеничких српских родова, поред оних са косовских села, има из готово свих косовско-метохијских градова и два рода пореклом из Македоније. То су:

Из Призрена: *Камперелићи, Аксентијевићи, Ђокетовићи* и *Дул*. Досељени су у првој половини 19 века. У досељенике старином из Призрена спадају и *Поповићи-Прогићи*, који су у Приштину досељени из Липљана.

Из Вучитрна: *Топаловићи*, досељени у првој половини прошлога века, затим *Јанчетовићи* (Ђамиловићи, Кикерези), *Парамендићи*, досељени око 1880 године и *Морачићи*, досељени после балканског рата.

Из Косовске Митровице: *Арсићи*, досељени око 1850 године.

Из Пећи: *Пећанци*, досељени око 1850 г.

Из Ђаковице: *Јовановићи* (Барут), досељени око 1900 г.

Из Гњилана: *Јевремовићи*, досељени око 1900 г.

Из Титовог Велеса: *Јовановићи* („Велешанци"), досељени као механџије око 1870 године. — Из Македоније су, и то из Јегејске Македоније, из Воденa, *Србиновићи*, досељени 1913 г., пошто је Воден у балканском рату потпао под Грчку.

Из косовских села: *Хаџи Витковићи* (старо презиме Хаџи Живићи) из Чаглавице (Срез грачанички), почетком 19 века. — *Прљинчевићи*, из Бабуша (Срез неродимски) око 1850 г., иначе старином из Сиринића. — *Козарци*, из Сливова (у сливу Грачанке) око 1860 г. — *Станисављевићи—Павловићи*, из Бакшије (Срез грачанички) 1877 г., да не би ишли у комору за време српско-турског рата те године. — *Пантићи*, из вучитрнског села Гојбуље око 1880 г. — *Кукурековићи* и *Дуганџићи*, из Доње Гуштерице, *Пршендићи* из Ливађа, *Веселиновићи* из Рибара. *Јеринци* из Лапљег Села. *Милосављевићи* из Горње Брнице, *Рајковчани* из Сушице и *Секулићи* из Грачанице, досељени у току друге половине 19 века. Из Грачанице су још *Поповићи, Ивићи* и *Торини*, досељени по балканском рату.

У Приштини је у 19 веку било и *Цинцара*. Још 1852, како видесмо, Јукић бележи да у овом граду има 30 цинцарских

кућа. Са опадањем привреде у Приштини, ти су се Цинцари пресељавали у Скопље, али их је и чак пред балкански рат било 25 кућа. Међу тим цинцарским родовима зна се да су *Топал* и *Ганга* били из Гопеша, а *Кочовићи* око 1900 г. пресељени из Урошевца. По балканском рату и они су се вратили у Македонију.

Било је и Цинцара који су у Приштину досељени из Призрена у првој половини прошлога века. То су *Васиљевци*, који и сад живе у Приштини и који се сад деле на *Ванчетовиће, Лазиће, Настиће, Николиће* и *Ђорђевиће*. У њиховим кућама се више не говори цинцарски, већ српски, те им је и национално осећање српско.

У вези са колонизацијом Косова по првом светском рату у Приштини се, добивши имања на утринама око града, настанио и добар број *Црногораца*. Њихови родови су:

Из Мораче: *Вуксановићи* (1920 г.) и *Симоновићи* (1924). Ови последњи су досељени из Јабланице у Србији, где су и били насељени по ослобођењу те области 1878.

Из Роваца: *Поповићи* (1921) и *Ракочевићи* (1921). Има и Ровчана дошлих из Јабланице. То су *Перовићи* (1923), *Николићи* (1936) и *Илинчићи* (1939).

Од Васојевића: *Бојовићи* (1928) и *Стојановићи* (1932).

Из Чева (иначе дошли из Топлице): *Богдановићи* (1923), *Врбица* (1923) и *Кривокапићи* (1928).

Од Бјелопавлића: *Љумовићи*. Били колонисти у Обилићу (Косово), па 1939 прешли су у Приштину на купљено имање.

Од Дробњака: *Караџићи* (1921) и *Мрдаковићи* (1927).

Од Никшића: *Жуњићи* (1920). Од Никшића дошлих из Топлице су *Марекићи* (1926) и *Савићи* (1930).

Међу овим колонистима су и *Булајићи*, досељени из Херцеговине 1922 г.

У Приштини има и нешто *православних Цигана*. Делом живе у чисто српском делу града, у Варош Махали, а делом у махали Рамаданије, близу железничке станице. Они у Варош Махали убрајају се у старинце, јер се не зна ни од када су ту ни одакле досељени. Не зна се кад су напустили цигански језик. Ма да се и они издају за Србе, Срби их сматрају за Цигане и за турске владавине с њима нису ступали у брачне везе. Сада има већ прекршаја у томе. Од њих се у стариначке родове убрајају: *Бутрићи, Чупићи, Таџаранчићи, Рогоџари* и *Пацићи*. Досељенички цигански родови српскога језика досељавани су из косовских села Глободерице (садашњег Обилића) и Великог Алаша и из подримске варошице Ораховца.

Становништво турскога језика је у Приштини за раније доба турске владавине (до 17 века) сигурно било највећим делом чисто турског порекла. Али од досељавања Арбанаса на Косово после оних неуспелих аустријских похода, оно је мешовитог турско-арбанашког порекла. Досељеници Арбанаси

муслимани, ступајући у град, придруживали се турској муслиманској средини. Како је важила чињеница да је муслиманска вера турска вера, то су се они и издавали за Турке и примали турско национално осећање. У томе изједначавању с Турцима су, не само они који су ступали у државне или верске службенике, већ и они привредници и обични грађани примали турски језик. У том примању турског језика помогле су и брачне везе између њих и Турака, јер због исте вере, запреке у томе није било. Чињеница пак да је турски и временом потурчавани градски живаљ био културнији од досељаваног арбанашког, махом сељачког живља, још више је утицала да арбанашки муслимански досељеници примају турски језик и турско национално осећање.

Међу становништвом турског језика у Приштини је тако, временом, све више било оног чије је порекло арбанашко, јер су исто тако временом, стари и прави турски родови изумирали или исељавањем нестајали. Правих турских родова је доста нестало и у исељавању муслимана у Турску између балканског и другог светског рата, као што је например био род *Крцил*. Иако једна половина садашњег муслиманског становништва у Приштини има турски матерњи језик, правих Турака међу њима скоро нема.[71]). У праве турске родове се убрајају *Шишко Ахмет фамилијеси, Џинџићи* и *Карабегови*, за које се не зна кад су и одакле досељени. Можда су турског порекла и *Јунуз ефендилер*. Знају за шест појасева уназад, али не знају одакле су досељени и не припадају ни једном арбанашком фису.

Међу становништвом турског језика се налази и један потурчени српски род. То су *Чичолер*. Презиме им потиче по неком досељенику са Косова, који је по досељавању у Јашар пашино време (око 1830) ускоро прешао у ислам а кога су Турци и по његовом поисламљивању звали српским уобичајеним апелативом чичо, како су га звали и пре тога, јер је био стар.

У потурчене Арбанасе се убрајају *Џинићи*, како их зову Срби или *Џинол* (од турског Џин о(г)ул — што значи син или потомак Џинов), како је њихово презиме познато код Арбанаса на Косову. Иначе је њихово званично презиме за турске владавине као презиме беговске фамилије, било Џин-заде. У другој половини 18 и првој половини 19 века били су самозвани и скоро самовласни господари Косова, Дренице, Лаба и Гњиланске Мораве. Најзнатнији међу њиховим члановима били су Малић паша (почетком 19 века) и његов си-

---

[71]) Због буђења националне свести и ова половина становништва се не издаје више за турску већ за арбанашку народност. Иначе по махалама је свуда заступљен и један и други језик, како у којој кући. Ипак арбанашки матерњи језик највише је заступљен у Мухаџирској Махали и око Лаб Џамије.

новац и наследник у власти, Јашар паша (око 1830). Како је Малић паша син Хусреф бегов, а овај пак син Џин Али паше[72]), који се дочепао власти на Косову, то излази да је њихово приграбљивање власти било ускоро после оног другог неуспелог војног похода на Турску 1737. За Џин Али пашу се каже да се на Косово доселио као сточар, да је имао велику задругу, да је био много богат, нарочито у стоци. Код самих Џинића постоји предање да су тога Џин Алију и Срби са Косова помогли у том приграбљивању власти. Џинићи су досељени из Албаније преко Љуме, иначе су од *фиса Краснића*. Сада од приштинских Џинића живи у Приштини само једна кућа; остали су се по балканском рату отселили у Цариград — У потурчене Арбанасе спадају још *Мифтијини*, досељени из горњо-моравског села Слатине, иначе су старином из Албаније. *од фиса Сопа—Хаџи Агуш Хамди*, досељени из подримског села Малешева. — *Сулиман пашалар*, из лапског села Светља. — *Муфти Мехмед С'зан*, из лапског села Брадаша. — *Угуновит*, из лапског села Браине. — *Шатрол*, из Плешине (Срез нородимски). — *Јусуф Фетах*, из Дренице. — Родова потурчених Арбанаса има још; побројани родови су уосталом највећи и најважнији родови.

Арбанаси арбанашког језика пак су новији досељеници, највећим делом из времена по балканском рату, када, са престанком турске управе, престаје и турски утицај на муслиманске Арбанасе у граду. Међу њима има који су се доселили из косовских и дреничких села, а највише их је из села у Лабу. Највећи разлог њиховог досељавања је што су се одмах по балканском и првом светском рату хтели иселити у Турску. Но дешавало се да се, пошто би продали имања на селу, исељавање обустављало, да им се „затварао пут" било од стране владе ондашње Србије, односно владе старе Југославије, било да је Турска престајала на извесно време да прима усељенике. Оставши без имања, прелазили су у град и одавали се разним пословима, најчешће кириџијању. Неки су се намерно пресељавали у градове, па тако и у Приштину, да би као градски становници, као „Турци" добили визу, јер се виза за усељавање у Турску од стране претставништава Турске Републике првенствено давала Турцима, за које су та претставништва добро знала да их на Косову има само по градовима.

Поред православних Цигана, о којима је било напред речи, у Приштини има и *муслиманских Цигана*. Њих је било и пре рата 1877—78, а отада им је број увећаван, јер је међу мухаџирима из ослобођених крајева Србије по том рату, нарочито из Топлице, било и муслиманских Цигана. Читав

[72]) Према породичном стаблу које ми је преписао пок. Ајрулах Џинић из Скопља 1936 г. а по оригиналу који се тад налазио код хануме Али Даниш бега Џинића, која је тада живела код свога зета Ахмет бега Аго-пашића, чиновника Вакуфске дирекције у Скопљу.

горњи део Циганске Махале насељен је тим Циганима из Топлице.

Највећи број међу муслиманским Циганима говори цигалски, али има и таквих чији је матерњи језик арбанашки. Ови други су досељавани из Дренице и Лаба, где су, живећи међу Арбанасима, чак и по њиховим кућама као момци са свим својим члановима, напустили свој а примили њихов језик.

У Приштини је доскоро био и добар број *Јевреја*. У одељку о привредном развитку видели смо да се један Јеврејин помиње у Приштини још у првој половини 15 века као закупац и извозник сребрне руде. Али доцније, све до 17 века, нема помена о Јеврејима у Приштини. Они, којих је било до 1949 године, потичу од краја 17 века.

Најстарији од јеврејских родова били су *Бахар* и *Рубен*. Досељени су били из Новог Брда крајем 17 века, по оном неуспелом аустријском војном походу на Балкан, када је Ново Брдо у привредном погледу изгубило сваки значај. — *Нафтали* је досељен у Малић пашино време (почетак 19 века) из Сарајева. Из Сарајева је потицао и род Адижес, који је у Приштину био дошао преко Скопља, кад и Нафтали. — По другом приштинском пожару 1863 досељени су били *Бивас* из Скопља, *Навон* из Битоља и *Мандил* из Лесковца. Око 1875 је из Солуна био досељен *Леви*. Предак му је био дошао као опанчарски радник, али је због учености (верске) узет за свештеника, те је његова породица све до другог светског рата била свештеничка породица у Приштини. У то време, после Левија, били су досељени *Коен* из Костура и *Калдерон* из Битоља. — *Барух* је био досељен из косовског села Бариљева, те су се отуда његови чланови звали Бариљевци. Ранија старина му је непозната. Старо презиме му је било *Бахар*, али није ни у каквом сродству са оним напред поменутим истоименим родом. — *Лазар* је био досељен 1893 из Скопља, где се у првој половини прошлог века доселио из Кустендила. Пред крај прошлог века као крижар дувана био је досељен *Берах*.

Са својим наглим развитком у 19 веку Скопље је, као и Јевреје из Битоља и Штипа, привлачило Јевреје и из Приштине. Тако се од многих јеврејских родова иселила тада по која кућа у Скопље, а род Конфорти се тамо сав преселио. Исто тако су се Јевреји из Приштине пресељавали и у Косовску Митровицу, када се ова после 1873, као тадашња завршна станица на косовској прузи, почела нагло развијати. У Косовску Митровицу било је исељеника из родова Адижес (1898), Лазар (1904) и Коен (1910)[73].

[73] Поред својих података о пореклу јеврејских родова у Приштини, употребио сам овде и податке које ми је из свога нештампаног рада о Јеврејима на Косову љубазно уступио *Предраг Мицовић*, професор гимназије у Косовској Митровици.

Пред други светски рат било је у Приштини 450 становника Јевреја (око 80 кућа). За време другог светског рата уништено их је од стране Немаца и њихових помагача више од пола, да их је 1948 године било око 200 особа. 1949 године су се и они иселили у Израел, тако да сада готово нема Јевреја у Приштини. Остале су само по једна кућа од родова Навон, Барух, Бивас и Леви.

V. ТОПОГРАФСКИ РАЗВИТАК

Приштина је доста стар град, те јој се по народном знању старији топографски развитак не може пратити, а писаних података о томе нема никаквих. Она је у средњем веку била на истом месту, где и сада, те је као једно од знатнијих места и трговинских центара средњевековне Србије захватала велики, ако не и већи део своје садашње топографске површине. По имену садашње махале Варош рекло би се да је то најстарији део, али се под именом варош подразумева у тим крајевима и део града у коме живе хришћани. „Варош" је свакако стари део града, али не и једини; поред њега су и још неки градски делови исто тако стари. У центру садашњег града су, у близини зграде бившег турског Ућумата, познате под садашњим именом „Дивизије", биле до пред крај прошлог века рушевине од неких камених грађевина, а близу њих и једна која је служила за сахат-кулу све до подизања нове сахат-куле око 1900 г. Биће да су то били остаци од неких ханова или каравам-сераја из ранијег доба турске владавине а не „Милутинови дворови", како су Срби мислили и како је то мишљење записано[74]), кад се зна да су дворови српских владара у то време били од дрвене грађе. Ти доскорашњи остаци развалина показивали су да је садашњи централни део града исто тако стар. Уосталом у том садашњем централном делу града постоје две најстарије џамије, Царска Џамија или Султан Мехмед Фатих Џами'и и Чаршки Џамија, које, како у одељку о становништву видесмо, потичу још из 15 века. Те џамије, царске задужбине, морале су бити у централном делу града, а не на градској периферији. У центру града су морали бити и хамами. Евлија у 17 веку помиње два хамама у Приштини и изричито каже да су били у чаршији[75]). Ти хамами, доцније реновирани и поправљени, постоје и сада у том централном делу. А како је чаршија за све време турске владавине била на садашњем месту, значи да је садашњи чаршијски део града кроз цео турски период био средишњи део града.

Ипак је од почетка 19 века Приштина топографски нешто проширена на просторе које раније није захватала. Садашњи део града, звани Панађуриште, новијег је постанка. Витешке игре које се у средњем веку помињу у Приштини и за које се

[74]) *Б. Нушић*, Косово, II. Нови Сад 1903, стр. 16-17.
[75]) Споменик С. а. н. XLII, с. 27.

СИТУАЦИОНИ ПЛАН
ПРИШТИНЕ
ИЗ ДОБА ПРЕ ПОСЛЕДЊЕ РЕГУЛАЦИЈЕ

100 0 100 200 300 м.

- ДО КРАЈА 18В.
- ОД ПОЧ. 19В. ДО ПОСЛЕДЊЕГ РАТА
- БЛОКОВИ ИЗ САДАШЊЕ ИЗГРАДЊЕ

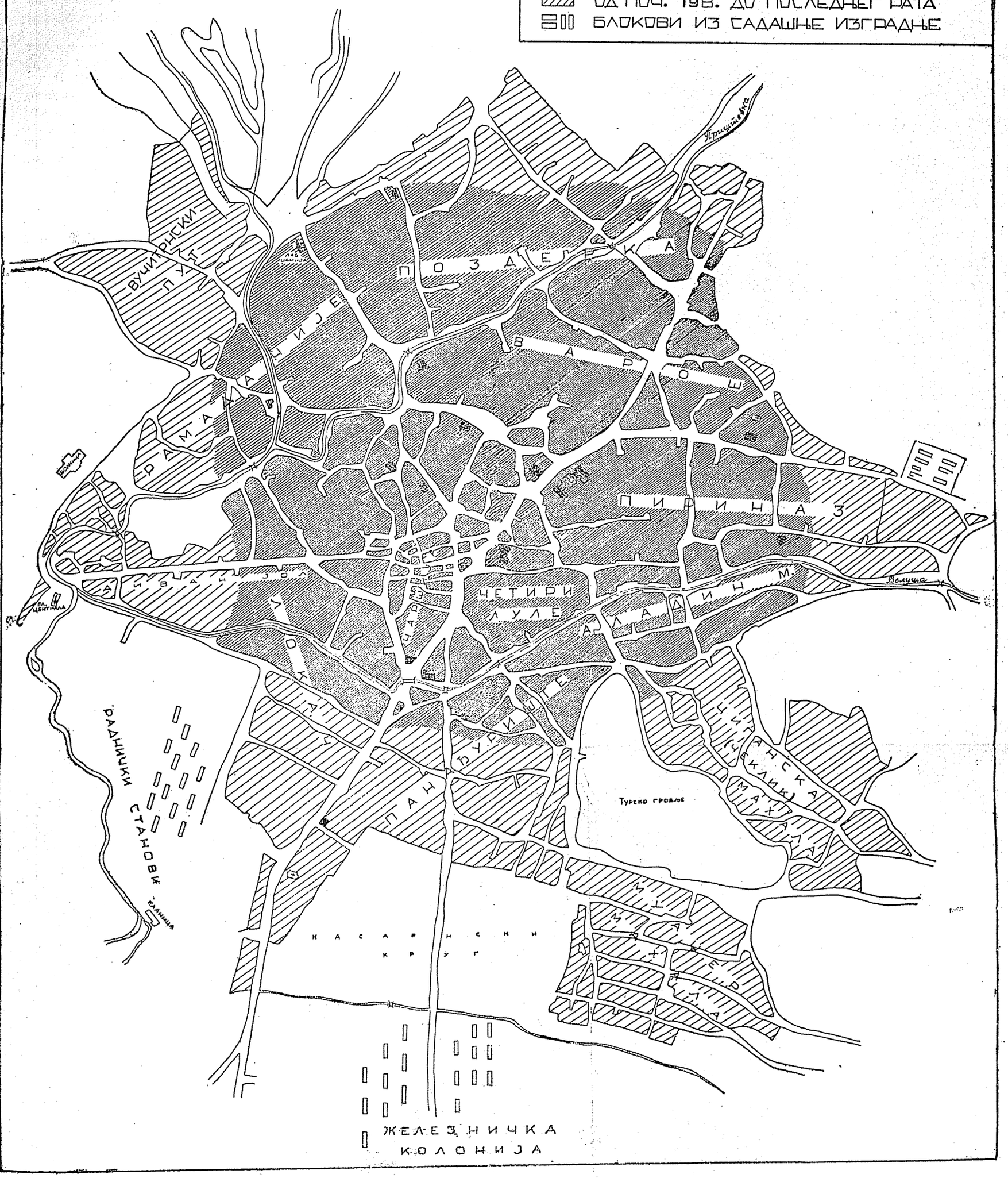

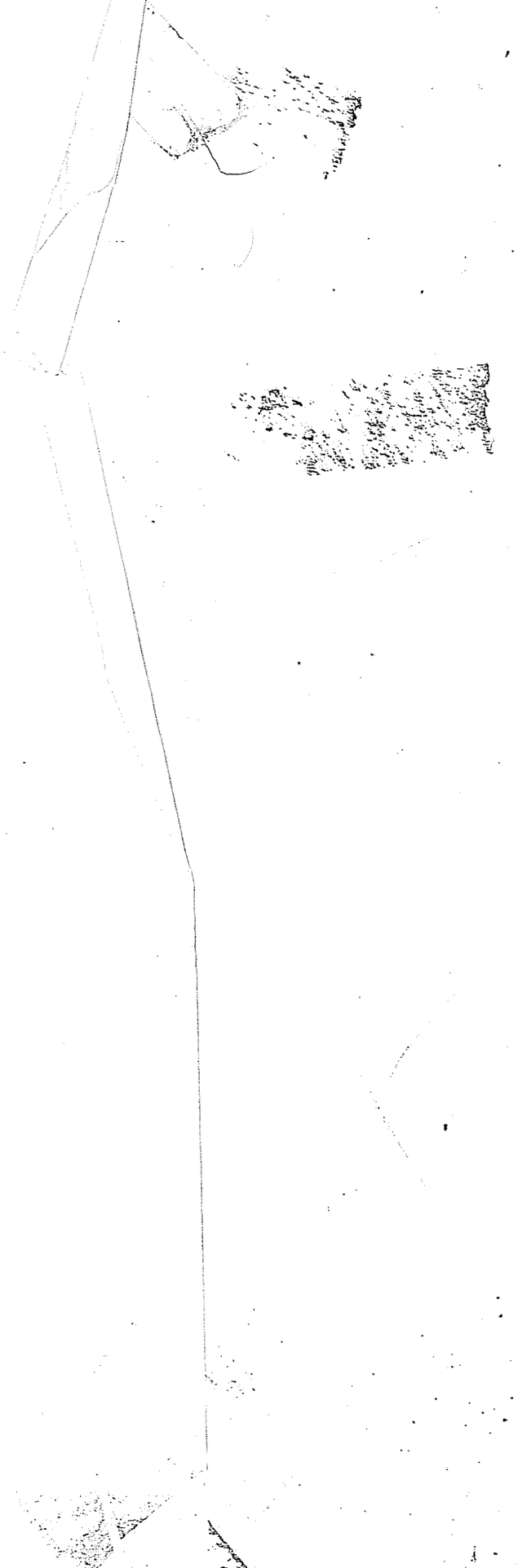

каже да су се одржавале изван прада[76]) биће да су извођене на том простору, јер је он као равна и оцедна пољана најпогоднији простор на градској периферији. У одељку о привреди пак видесмо да је и у почетку 19 века то био празан простор на градској периферији и да су се на њему тада одржавали панађури. Ту су се уз градску периферију почеле да подижу куће још у почетку 19 века, али је све до 1878 године тај новији део захватао мален простор. Садашње Панађуриште у целини насељено је тек после 1878, пошто је приштински панађур укинут. Тада је на јужном крају Панађуришта почело подизање војних касарни.

Године 1878 настала је и Муаџерска Махала насељавањем турских и арбанашких мухаџира из ослобођених крајева Србије у тадашњем српско-турском рату.

И Циганска или Чеклик Махала постала је 1878 године досељавањем муслиманских Цигана из тада ослобођених крајева Србије. Ту је уствари, у њеном доњем делу (према праду), било неколико циганских кућа и раније. Горњи део су населили они цигански мухаџири, а доњи део је нарастао досељавањем других Цигана из околине.

Град је исто тако растао и према другим странама. У почетку прошлога века град се у свом горњем делу пружао до иза православне цркве и Пиринас Џамије, а у доњем делу захватао тек половину садашње улице познате у народу под именом Диван Јол (Шеталиште). Остали део око Диван Јола, као и један део Локача, па и Рамаданије на тој страни нарасли су за последњи век и по[77]). У то време су досељавањем Арбанаса и Цигана из околине и околних крајева проширени и градски делови на северу: проширени су управо махала Поздерка и „Вучитрнски Пут".

Проширење Приштине је углавном извршено највише од 1878 г. Приштина се од тога времена уство не само проширила него јој се куће и згусnуле; раније су дворишта била велика.

Приштина топографски расте и сада. Између Клапнице, Млина и старе железничке станице (железничка станица „Приштина") народне власти су подигле нов блок насеља („Раднички Станови"), а изнад њих, јужно од касарнског круга, подигнут је још један блок насеља („Железничка Колонија"). Неколико већих станбених зграда је подигнуто и на источној периферији градској, у продужењу главне улице у Варош Махали (в. картографску скицу — план вароши у прилогу).

[76]) Те су се игре састојале у следећем. Коњаници у пуној опреми (с буздованом, мачем, луком, и стрелом) с испруженим копљем су покушавали да скину рукавицу која је висила на једној мотци. Или би се гађало у прстен (*Јиречек-Радонић*, Историја Срба IV, с. 53).

[77]) Назив махале Локача је, изгледа, дошао по војводи Лукачу, високом службенику на двору Бранковића, који је, док је Приштина била њихова престоница, могао живети у овом делу града. Он је 1392 у Приштини написао повељу, којом се Вук Бранковић обриче да ће Турцима данак за Хиландар плаћати од свога имања (Monumenta serbica, 223).

VI. ТИП

По опису византијског цара *Јована Кантакузена*, који је 1342 био прибегао краљу Душану и кога је Душан примио у Приштини, Приштина је била неутврђено место или „село са краљевим двором"[78]). То ипак не значи да је Приштина била село, већ још младо и још добро неизграђено градско насеље, „село" само по мерилу једног тако префињеног Византинца. Она је тада, како у одељку о привреди видесмо, знатно привредно средиште, јер је у њој постала једна од прве четири дубровачке колоније у Србији. Под Бранковићима, она је у прво време, све до Вукове смрти 1398, најважније место и престоница њихове области. Нема других описа средњевековне Приштине, не знамо ни како су изгледали дворови тадашњих владара. Неке зидине, које су до пред крај прошлога века стајале у центру града, у близини зграде зване „Дивизија" и које је народ приписивао дворовима средњевековних српских владара, свакако нису потицале из тога доба. Како већ видесмо у претходном одељку, биће да су то остаци ханова и караван-сераја из ранијих векова турске владавине.

Опис Приштине ранијег турског доба имамо тек у путописним белешкама турског путописца *Евлије Челебије* из 1660 г. Куће овога града су тада, по њему, биле зидане и имале дворишта и баште. Од зграда се по својој величини и лепоти истицали судска зграда и Алај бегов сарај. Поред триста дућана, било је још једанаест ханова и два хамама у градској чаршији[79]). По овом опису, који је такође доста штур, види се ипак да је Приштина у то време имала изглед турско-источњачког града.

Доктор Браун је 1669 отсео у Приштини у једној лепој кући с лепо намештеном собом, али се, због куге која је владала тада у граду, није смео задржавати и кренуо је даље. О Приштини, коју сигурно није ни разгледао, каже само да је велика варош[80]).

Да ли је после у војном походу Аустријанаца 1689 и при њиховом повлачењу 1690 испред турске војске Приштина страдала, није познато, јер о томе нема писаних података нити пак какво знање у народу. Исто се тако ништа не зна о томе из времена другог аустриског похода у 1737 години, када су Аустријанци допрли до Приштине и после кратког времена је напустили.

Из краја 18 века (1792), у белешкама пратиоца једног дубровачког посланика на његовом путу у Цариград, каже се само да се при доласку из Вучитрна, дошавши пред саму Приштину, отвара леп поглед на ово место[81]).

---

[78]) *Јиречек-Радонић*, нав. дело, I 10, II 22, III 112.
[79]) Споменик С. а. н. XLII, с. 27.
[80]) Споменик С. а. н. IX, с. 41.
[81]) *K. Engel - I. Stojanović*, нав. дело, с. 159.

Боље описе Приштине имамо тек од почетка прошлога века. У доба првог српског устанка, када је опасност од устаника могла доћи и главном месту Косова, по заповести тадашњег господара косовске области, Малић паше Џинића, Приштина се почела утврђивати. Утврђење се, изгледа, састојало углавном од јарка око града десет стопа ширине и шест стопа дубине, са грудобраном на предњој страни и сноповима вертикално усправљеног трња. Ово утврђивање, започето можда раније, изводило се 1807 године, када је кроз Приштину прошао *Пуквиљ*, који нам ово помиње и који каже да се то утврђивање изводило кулуком сељака[82]), свакако само српских. Приштина је за време трајања српских устанака била тако опасана, јер је у оквиру јарка и рђавих палисада помиње онај несуђени француски конзул у њој, *Антоан Вас*, 1812 г. О кућама њеним Вас каже да су махом ниске, приземне, а ретко која на спрат[83]). Што каже да је варош зидана врло рђаво и да има много башта, има се разумети тако да су јој куће од слабог материјала али да су кућна дворишта велика и да су под цвећем и зеленилом, односно под баштама. Услед тога је можда и на њега Приштина издалека учинила утисак лепе вароши, „лепше од свих вароши" које је видео на пролазу кроз Босну[84]).

Леп изглед Приштине издалека истиче се и доцније, али, гледана на лицу места, није давала леп утисак. Куће су јој биле махом неугледне и од слабог материјала. Па и боље куће, које су такође биле од слабог материјала, биле су обично сакривене високим дворишним зидовима према улици или, ако су биле на уличној линији, биле су окренуте лицем према дворишту, тако да прозора према улици није било, како нам то описује један службеник у Приштини са краја седме деценије прошлога века[85]). До тога времена као главне грађевине, као грађевине од чврстог материјала и као грађевине које надвисују све остале грађевине у вароши, и *Ами Буе* 1838 и *Хан* 1858 истичу само сахат-кулу и дванаест џамија с минаретима[86]). Улице су биле широке, али (зими) пуне блата. „Тротоари" су им били само 45 см широки, да је њима могао ићи само један човек; при сусрету двојице, један би се морао прислонити уза зид или угазити у блато[87]). Поред блата или прашине на улицама, варош је и иначе била нечиста. То навсеђе Енглескиње *Макензи* и *Ирби 1863*[88]), али нам пре њих

[82]) Годишњица Николе Чупића II-а, с. 278. — „Дивећи се томе свом узоритом делу, Турци ме питаху, вели Пуквиљ, да ли доиста тако утврђено место може да одоли сваком нападу". Одговорио им је онако како је годило тој „брадатој деци".

[83]) Споменик С. а. н. XXXI, с. 149.

[84]) На истом месту, с. 146.

[85]) *Martin Gjurgiević*, Memoari sa Balkana, Sarajevo 1910, s. 41.

[86]) *Ami Boué*, нав. дело, с. 202; *J. G. von Hahn*, нав. дело, с. 123.

[87]) *Martin Gjurgjević*, нав. дело, с. 41.

[88]) *Макензијева и Ирбијева*, нав. дело, с. 175.

1838, нечистоћу у граду Ами Буе детаљније описује. По њему, улице ове вароши су већим делом биле некалдрмисане и њихово чишћење се вршило само кишом или вадама, ваљда оним дуж ивичњака „тротоара", низ које је текла вода са уличних чесама. А чаршија је била у још страшнијој нечистоћи. Стока се клала у самој чаршији, пред касапницама, те се пред сваком касапницом пружале гомиле животињске измети и крви, а око бачених делова крваве утробе гложили се пси на томе „страховито шареном ћилиму"[89]).

Са подизањем вардарско-косовске железничке пруге почиње се осећати јачи утицај Европе, поглавито са полазне тачке ове пруге, из Солуна. Почињу се подизати куће на уличној линији и лицем окренуте улици. Чак су и муслимани подизали такве куће, које су се од сличних хришћанских кућа разликовале једино по томе што су на прозорима имале решетке. Поред тих новијих приватних кућа, у почетку овог века подигнуте су и неколике јавне зграде, међу којима и нова сахат-кула[90]) (в. фотографије у прилогу).

Али те мале измене нису промениле изглед Приштине. Она је и надаље имала све карактеристике турско-источњачког града. У њој је и даље било доста некалдрмисаних и према томе прашњивих и блатњавих улица; калдрмисане улице пак биле су под турском џомбастом калдрмом.

У том стању је Приштину затекло ослобођење од Турака у балканском рату. За старе Југославије је подигнуто нешто нових и модерних кућа и радњи од чврстог материјала. Иако су оне подизане по регулационом плану, њихов мали број није могао изменити изглед оних кривих и неједнако широких улица. Нешто коренитија регулација извршена је последњих година пред други светски рат на јужној страни Диван Јола, те је ова улица која води за станицу постала шира. Чаршија је такође нешто изменила изглед подизањем појединих нових дућана, а још више уклањањем ћепенака на њима. Покривена Чаршија пак, коју још Ами Буе помиње 1838, а која је захватала само један део чаршије, једну криву улицу, откривена је одмах по ослобођењу 1912 године[91]).

---

[89]) *Ami Boué*, нав. дело, с. 202.

[90]) Звоно о које сатни механизам на приштинској сахат-кули избија часове црквено је звоно. Турци су га приликом војевања у Србији за време првог српског устанка пренели на Косово. Испрва је служило на вучитрнској сахат-кули, па отуда око 1830 украдено и постављено на сахат-кулу у Приштини. Звоно је значајно по своме натпису на румунском језику а ћирилским словима. Натпис гласи: АЛЕСТ КЛОПОТ ЛО ФАКУТ ДОМНУЛУ ЗУПАН ЈОН МОЛДВАН 1764, што значи: ово звоно направи Господу жупан Јон Молдван 1764 (Објашњење дато у чланку „Звоно румунског бољара на Приштинској сахат-кули" од *Свет. Душанића* у „Политици" од 15 јула (1937).

[91]) Тај се део звао Покривеном Чаршијом зато што је цела улица била покривена кровом од шиндри да би се изложена роба на ћепенцима штитила од сунца, да не би бледила, јер се у Покривеној Чаршији продавала само манифактурна роба.

По Народноослободилачком рату израђен је нов регулациони план Приштине и од 1948 г. по њему се већ изводи њена регулација. Нестало је најтипичнијег дела старе чаршије, па је преко њега у правој линији продужена улица, позната под ранијим називом Диван Јола[92]). Проширена је и регулисана и улица која од Чаршије води до Лаб Џамије. Ради подизања нових јавних зграда порушена је чаршија и изван оног продужења Диван Јола. Местимични мањи делови старе чаршије стоје само привремено. Од старе градске чаршије стоји компактна још само улица (садашња Косовска улица) која од Велуше води на север на новорегулисану главну улицу. Новоподигнутим јавним зградама (Културни дом, Завод за социјално осигурање, затим филијала Државног осигуравајућег завода и др.) које су подигнуте на новој регулационој линији и улица између Панађуришта и Локача такође добија правилнију линију и лепши изглед.

Приштина сада као обласно средиште, регулацијом и подизањем нових великих и лепих зграда, нагло мења свој изглед. Њена регулација и модерно урбанистичко уређење такорећи тек су почели. За кратко и догледно време она ће умногоме изменити свој општи изглед. Али за сада она још има изглед турско-источњачког града.

Турско-источњачки тип јој на првом месту дају многобројне џамије. Џамија на броју, и то џамија с минаретима, има 14[93]). Поред тога тај тип јој дају и сви они њени делови изван регулисаних улица. У тим деловима су улице кривудаве, а усто и ширина у једној истој улици неједнака, јер су кућне ограде или и саме куће неједнако постављене према улици: неке повучене а неке истурене. Кућне ограде према улици редовно су од високих зидова од ћерпича. Куће на уличној линији су доста често наличјем окренуте према улици. Лицем према улици исто тако су ретке, па и оне су најчешће турско-источњачког типа, са ћошкама или наднетим спратовима и обично са решеткама на прозорима, ако су муслиманске.

---

[92]) У томе делу чаршије су пре балканског рата биле кујунџиске, калајџиске, касапске и ковачке радње. Обућарске и терзијске радње су биле у улици која нешто јужније избија на Чаршијску Џамију. Манифактурне радње су биле у Покривеној Чаршији, а бакалске радње и механе у сада још читавој улици (садашњој Косовској), која од Велуше иде на север.

[93]) Ту се убраја и једна мала и неугледна џамија на дну Варош Махале. Раније се звала К'пти Џамиси, што се сада по погрешном називу К'пт за Цигане подразумева као Циганска Џамија. Уствари њен стари назив треба да значи Египћанска Џамија, јер к'пт или копт је искварен арапски облик за Египћанин, који је потом од Турака погрешно узет за Цигане. Тај стари назив јој је свакако дат по њеном стилу, јер јој минаре није високо и витко као у турских џамија, већ ниско и здепасто као код џамија у Египту. Убраја се у најстарије џамије у Приштини, чак и у старију од Царске џамије, односно у другу иза Чаршијске, али писаних доказа за то нема. Сада је зову Бузаги Џамиси (Телећа Џамија), ваљда због њене маленкости.

Има и улица дуж речних корита, и то и дуж Велушиног и дуж Приштевкиног корита. То су најнеугледније и најпрљавије улице, јер су те речице слабог водостаја, лети без воде. Куће у овим улицама су обично близу самог корита. На узаним стазама дуж корита могућ је само пешачки и коњски саобраћај; колски саобраћај само на извесним ширим деловима.

Што се *етничког распореда* тиче, Приштина је у том погледу најоригиналнија од свих косовских градова. У њеним махалама је њено етнички разноврсно становништво и пре балканског рата живело помешано. Било је извесних етничких групација, али није било ниједне чисто српске, чисто турске или чисто арбанашке махале. Турци су до њиховог исељења у Турску по балканском рату живели углавном око Царске Џамије и у Пиринас Махали. У другим деловима није било правих Турака; становништво турскога језика у тим деловима је било арбанашког порекла. Арбанаси арбанашког језика живели су на северној периферији око Лаб Џамије и на јужној периферији, у Мухадирској Махали. Претежно српске махале су биле Варош Махала и Пашаћуриште. Јевреји су већином живели у градском центру, у горњем делу Диван Јола, до Чаршије. Од балканског рата их је било нешто и у Локачу и унутрашњем делу Пашаћуришта. Муслимански Цигани су највећим делом у Циганској Махали, али их има и око Лаб Џамије. Од првог светског рата једна група од 35 кућа живи нешто изван вароши, на путу за Лукаре, а од подизања циглане у близини Лаб Џамије једна група је пресељена северно од града за један километар. Православни Цигани су у Варош Махали и у Махали Рамаданије.

Исељавањем Турака и потурчених Арбанаса у Турску тај се раније мешовити распоред становништва у Приштини још више појачао, јер су од тих исељеника куповали куће и Срби, и Црногорци, и Арбанаси, и у њих се усељавали.

У излагању типа Приштине узгред смо видели и развој и стање *куће* овога града. Ради потпуности пружамо ипак још неке податке о кући у Приштини.

Карактеристична кућа за стару Приштину је кућа са ћошкама, са једном ћошком на средини или са две са стране. Код кућа на спрат ћошка на средини је само на спрату; ретко се кад протеже и на приземље[94]).

[94]) У ову врсту куће је спадао и конак Џинића, оних некадашњих властодржаца Косова. По *Алш Буе-у* (нав. дело стр. 202), конак је 1838 г. био од дрвенарије а састојао се од два дела (селамлук и харемлук), која је преко улице била повезана ходником. Прозорска окна су на њему затварана капцима; стакала није било. — Једна од тих зграда је изгорела око 1885, а крајем 19 века, за конзуловања Бр. Нушића у Приштини, и остали део је био дотрајао и тек само унеколико сачуван. Нушић га зато није описао, али кажу да је то био „грдан дворац, читав град, са кулама за одбрану од непријатеља,

Место кућа с ћошкама као новији тип се смалдра кућа са наднетим спратом над улицу. Негде је такав наднети спрат изведен просто, под правим углом, а негде лепше и укусније, лучно. Код кућа на уличном углу наднети део је над обема улицама, те изгледа као чардак. Материјал је и код прве и код друге врсте куће највећим делом ћерпич, зидан у бондруку. Негде су место ћерпича употребљени плетар или талпе, лепом облепљени. Камени материјал, уколико је негде употребљен, обично је само у темељу и доњим деловима зидова.

Још новији тип је кућа солунске врсте, која се почела јављати од подизања вардарско-косовске пруге 1873, откада управо и почињу јаче привредне везе са Солуном. То је кућа на спрат, равне и просте фасаде, са балконом или без њега. Овај тип је обично грађен од бољег материјала.

Новија од куће солунске врсте је модерна кућа, приземна или на спрат, од чврстог материјала, која се почела уводити по другом светском рату утицајем из Србије.

Само све ове боље куће, почев од оних кућа са ћошкама и наднетим спратом, доста су ретке према малим, слабим и неугледним кућама са по 2—3 одељења. То значи да је Приштина доскоро била пуна сиромашног становништва, да у њој становништво није достигло онај просперитет за повећање свога стандарда уопште и стандарда у погледу подизања бољих станова.

Место тих старих и слабих кућа, које све више дотрајавају, сада се у државном сектору у нашој социјалистичкој изградњи подижу раднички станови (велики и мали) од чврстог материјала. Већ су две веће групе великих станбених зграда подигнуте у Варош Махали, а мањих станова има читавих блокова на јужној страни града.

са дебелим бедемима, шедрванима, баштама, харемима, чардацима, аровима адамима и многим другим зградама" (*Б. Нушић*, Косово, св II, Нови Сад 1903, с. 18-19). Место тога, Нушић нам, по причању, описује један шедрван који је раније постојао у том конаку. Изнад једног округлог басена од 4-5 метара у пречнику лежала је округла камена плоча, над овом мања и мања, налик на округле камене степенице. На свакој плочи су биле понамештене стаклене чаше. Вода из горњих чаша падала је у доње, из њих у друге доње и тако редом, Разноврсни звуци ових звонких чаша стварали су заносну музику у тихој летњој ноћи. Уз овај и остали луксуз у овом конаку је било и ствари од културне вредности. Једна соба је била као музеј са разноврсним старим буздованима, копљима, сабљама, јатаганима, пушкама, пиштољима. А поред свега тога, ту је било и неколико сандука архиве из доба њиховог управљања над Косовом (*Б. Нушић*, на наведеном месту; *Т. Станковић*, Путне белешке по Старој Србији 1871-1898. Београд 1910, с. 83-84). У балканском рату нико се није сетио да ова музејска и архивска збирка дође у државне руке, па су заједно са конацима (јер их нема више) ишчезле и ове историјске драгоцености. Можда су и пренете у Турску по балканском рату.

D-r Atanasije Urošević

PRIŠTINA

(Recherches anthropogéographiques)

Le bassin de Kosovo est caractérisé par un polycentrisme des communications et pour cette raison il n'a jamais possédé un seul centre urbain. De petits centres économiques, exerçant les fonctions urbaines, se développaient à chaque carrefour important de routes. Même aujourd'hui, dans ce grand bassin, au lieu d'une grande ville, il y en a sept de moindre importance: Kačanik, Uroševac, Lipljan, Janjevo, Priština, Vučitrn et Kosovska Mitrovica. La plus grande est Priština, centre actuel de la région autonome de Kosovo et de Metohija.

Priština occupe la position centrale du bassin de Kosovo au croisement des routes qui mènent de la partie nord-ouest de la Péninsule Balkanique à la Macédoine avec celles qui relient la côte de l'Adriatique à la région de Pomoravlje. Elle n'est pas une ville ancienne. A l'époque de Rome et de Byzance, la fonction de capitale était remplie par la ville d'Ulpiana. Quand les Serbes incorporèrent Kosovo dans leur Etat au 13-ème siècle, Ulpiana, à laquelle ils donnèrent le nom Lipljan, perdit son importance et fut remplacée par Priština, inconnue jusque là. Pendant tout le 14-ème siècle cette dernière était une des nombreuses résidences des Nemanjić et plus tard devint la résidence de la dynastie féodale des Branković.

Après la dernière conquête de Kosovo par les Turcs en 1456, Priština n'est pas le centre du sandžakat (grande circonscription administrative) mais Vučitrn, une ville voisine; pourtant les relations de voyages et les rapports des missionnaires catholiques témoignent que Priština n'a pas cessé, malgré tout, d'être le centre économique principal de Kosovo, car c'est elle et non Vučitrn qu'on mentionne parmi les villes importantes de la Serbie.

Dans la deuxième moitié du 18-ème et la première moitié du 19-ème siècle, au temps de l'anarchie qui régnait dans l'Empire Turc après les guerres austro-turques de 1683—1690 et de 1737—1739, à cette époque caractérisée par l'apparition de nombreux soi-disant maîtres arbitraires, dans diverses provinces de cet Empire, une famille de seigneurs féodaux usurpa le pouvoir dans la région de Kosovo. Cette famille (Džinić), dont l'autorité s'étendait au delà de Kosovo en embrassant quelques régions avoisinantes, choisit Priština pour sa résidence.

Après la chute de ces usurpateurs, vers la fin du siècle précédent, Priština devint, à la suite des réformes administratives dans cette partie de la Turquie, le centre d'une circonscription administrative, tantôt plus grande, tantôt plus petite, mais pendant tout le temps, jusq'à la fin de la domination turque, elle n'a pas cessé d'être un centre économique et la ville

principale de Kosovo. Elle était la capitale de Kosovo même après la libération de ce territoire en 1912.

L'importance commerciale que Priština avait acquise après le délaissement de la vieille ville d'Ulpiana et après son incorporation dans l'Etat serbe, fut la cause de la fondation dans cette ville d'une des quatre colonies commerciales de Dubrovnik dans la Serbie médiévale; elle devint plus tard à peu près la plus puissante de toutes les colonies de cette république sur le territoire serbe. A cause de cette colonie, nombreuse et riche, Dubrovnik avait fondé son consulat dans cette ville au temps du despotat serbe. Cette colonie a continué d'exister même sous la domination turque, jusqu'à la fin du 17-ème siècle même, lorsque, après l'expédition militaire des Autrichiens dans les Balkans, les commerçants de Dubrovnik retournèrent dans leur ville. Mais l'essor économique de Priština ne fut pas arrêté par cet événement. Bien au contraire il continua pendant la deuxième moitié du 17-ème et la première moitié du 18-ème siècle. Au 19-ème siècle Priština est renommée par ses grandes foires, qui comptent parmi les plus importantes dans la Péninsule des Balkans. Leur nombre était d' abord de deux, mais fut réduit plus tard à une seule par an. Après la guerre serbo-turque en 1877—1878 ces foires furent complètement supprimées, car elles portaient préjudice au commerce local.

La population de Priština au Moyen âge était composée de Serbes avec la susdite colonie de Ragusains. Après la conquête turque de Kosovo, elle comptait déjà parmi ses habitants un grand nombre de Turcs. Lors des expéditions autrichiennes dans les Balkans en 1689 et en 1737, quand les Autrichiens arrivèrent jusqu'à Kosovo, cette province a subi des perturbations éthniques. Une partie des Serbes a émigré et à la place de ces émigrants vinrent s'installer des Albanais de l'Albanie. C'est ainsi que Kosovo dévint une province à population éthniquement hétérogène. Les Albanais qui, au commencement, n'habitaient que les villages de Kosovo, commencent à s'infiltrer successivement dans les villes. A partir du 18-ème siècle, Priština est habitée non seulement par des Serbes et des Turcs, mais aussi par des Albanais. Parmi la population de cette ville, il y avait aussi des Juifs. Ils étaient venus en partie au 17-ème siècle déjà s'établir à Priština de Novo Brdo, ville voisine, centre d'exploitations de mines et de commerce au Moyen âge, délaissé à cette époque; la plupart des Juifs de Priština ont été colonisés au 19-ème siècle, et provenaient des villes de Serbie, de Macédoine et de Bulgarie.

Les deux parties finales de ce travail s'occupent du développement topographique de la ville et donnent un aperçu des diverses phases d'évolution de cette ville à travers son passé.

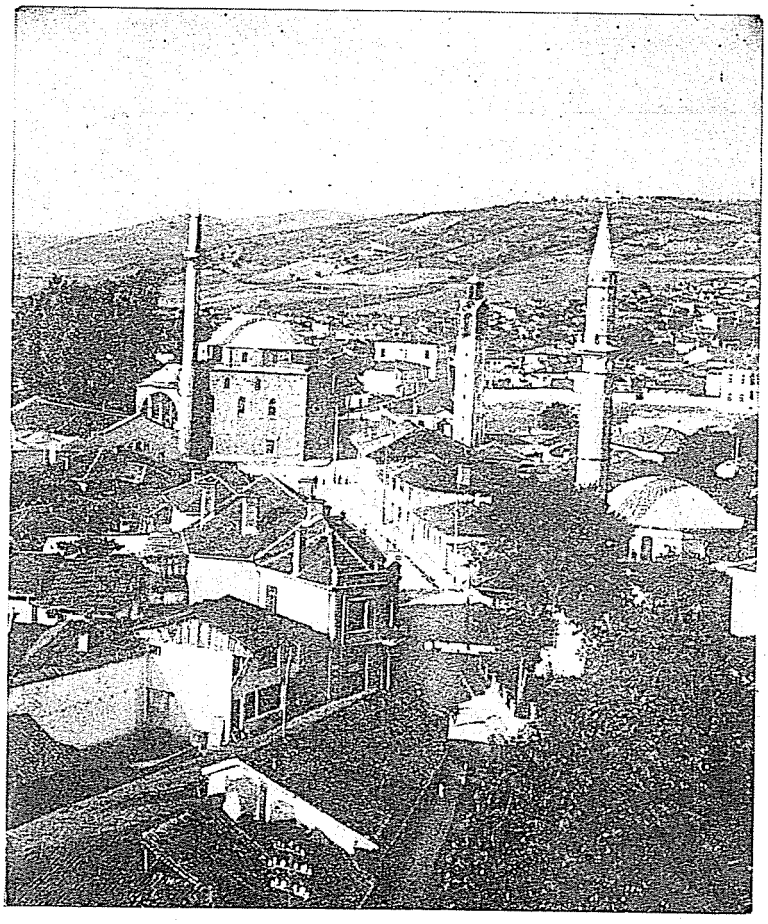

Сл. 1. — Изглед средишњег дела Приштине. Снимак из времена око 1930.
Лево: Џамија Мехмеда Освајача. Десно: Јашар-пашина Џамија.
У средини: Сахат Кула

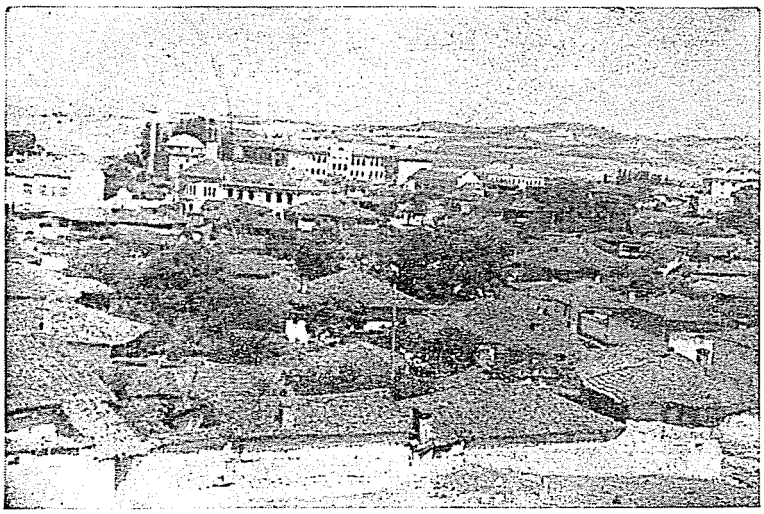

Сл. 2. — Један део општег изгледа Приштине. Снимак узет с југа, са Турског Гробља.

Сл. 3. — Један део чаршије у Приштини, који до 1950 г. још није био порушен ради регулације.

Сл. 4. — Некадашњи ханови у Приштини.

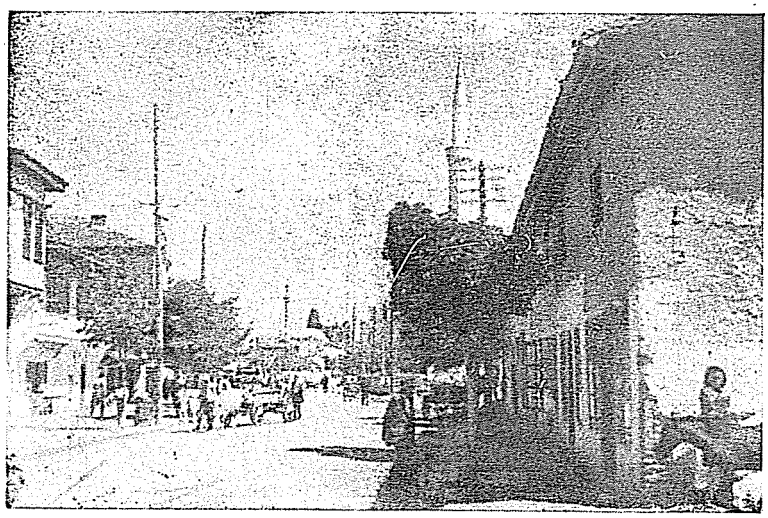

Сл. 5. — Улица између Лакача и Панаћуришта. Пут за Липљан.
Урошевац, Скопље.

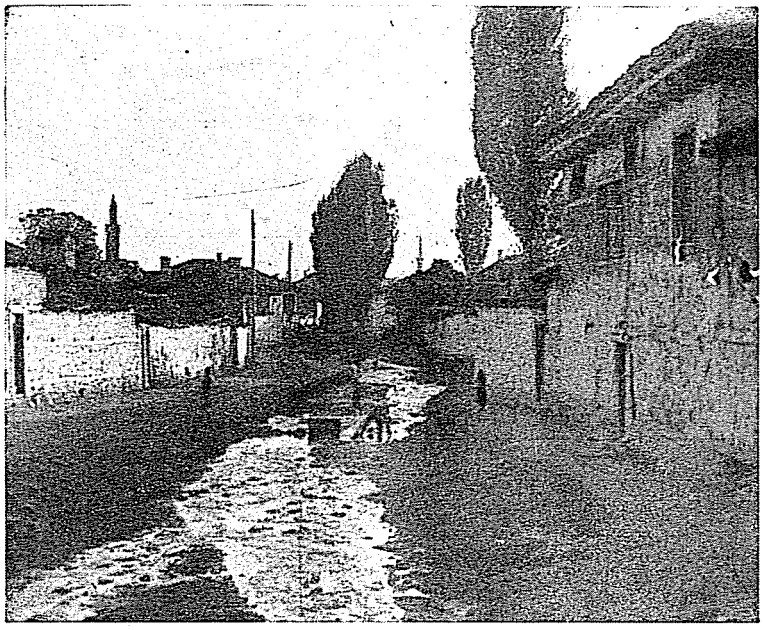

Сл. 6. — Улица дуж речице Велуше.

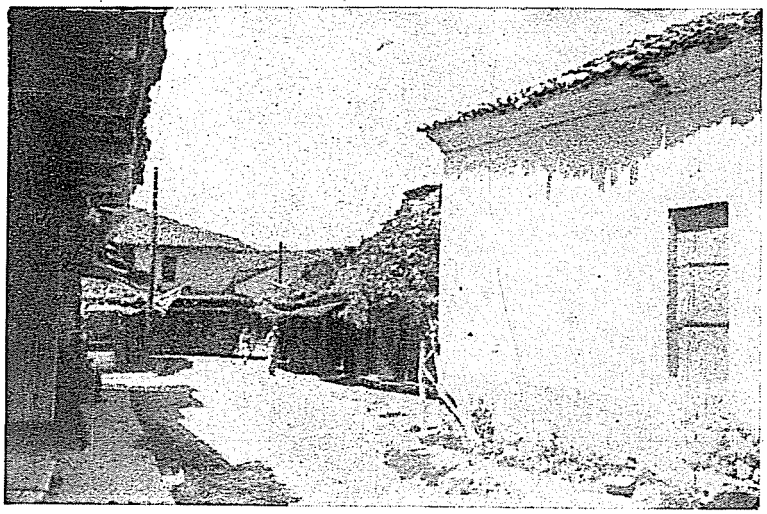

Сл. 7. — Још један део старе непорушене чаршије у Приштини.

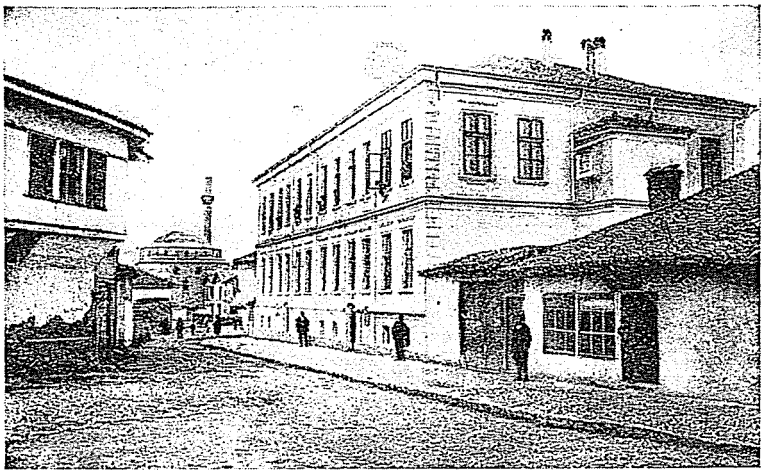

Сл. 8. — Типови кућа у Приштини. Лево: кућа са истуреним спратом. Десно: кућа солунске врсте. У дну: Јашар-пашина Џамија. Снимак из времена око 1930 г.

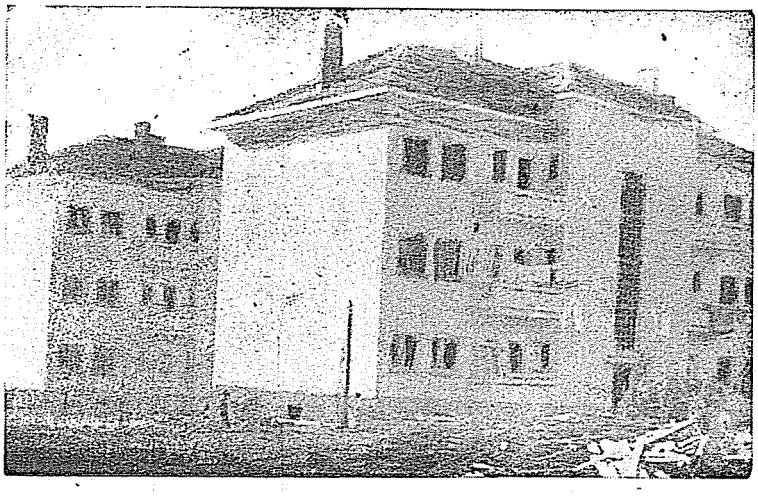

Сл. 9. — Нови станови у Варош-Махали.

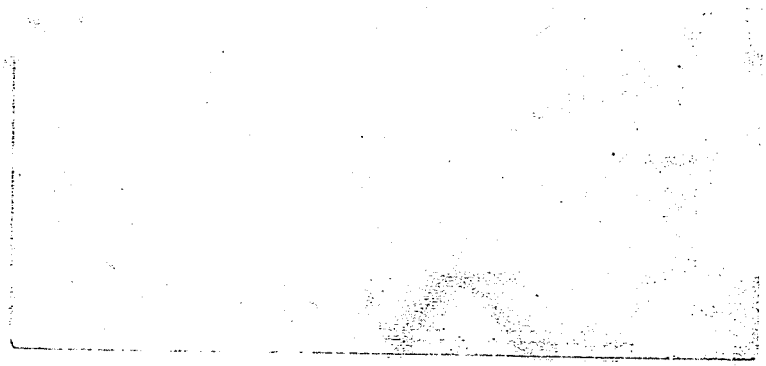

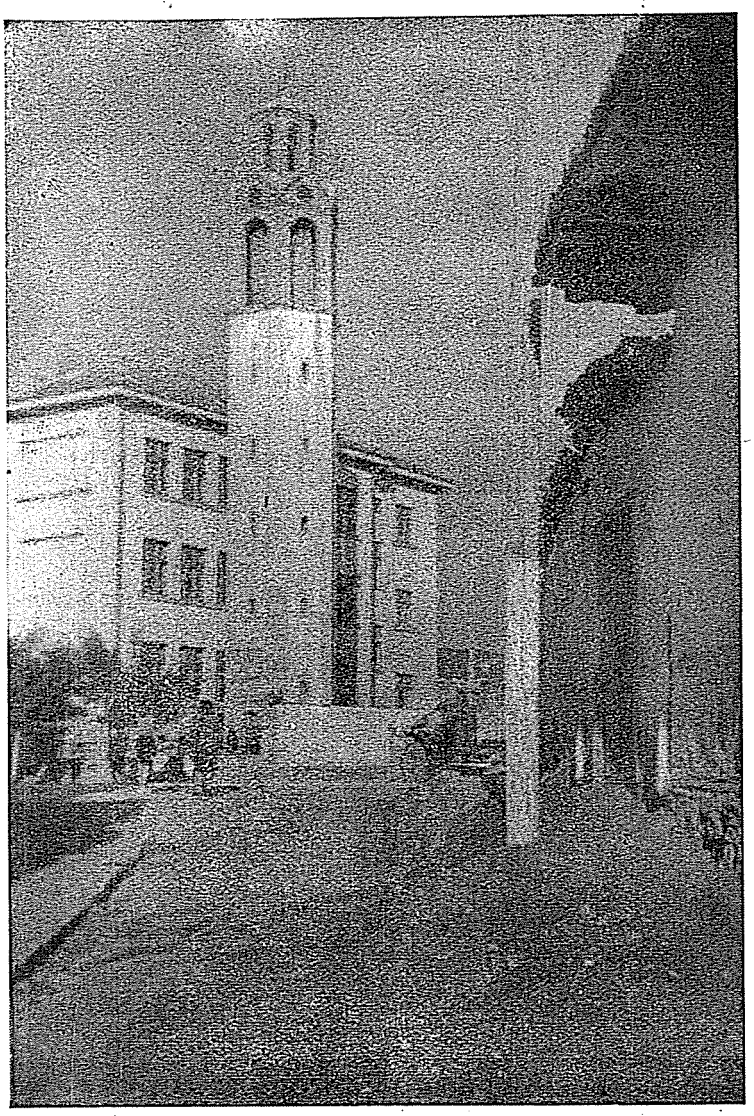

Сл. 10. — Сахат-кула у Приштини.

Andre Jutronić

BOSANSKO-HERCEGOVAČKO POREKLO NEKIH BRAČANA

(Primljeno na sednici Naučnog saveta Etnografskog instituta SAN 18. XI. 1949)

Sistematski sam vršio istraživanja na Braču nekoliko godina pre drugog svetskog rata do 1938 god. Obilazeći po Braču došao sam u neposredni dodir s pučanstvom i u razgovoru s raznim Bračanima mogao sam utvrditi da kod mnogih postoji tradicija o njihovom starom poreklu iz Bosne i Hercegovine. Međutim, to često nije moguće ničim dokazati[1]). U svrhu utvrđivanja činjeničkog stanja pregledao sam postojeće župske i druge crkvene knjige (matice), i to knjige krštenih, krizmanih, venčanih i umrlih, kao i beleške o skonjidanu[2]). U njima je

---

[1]) Da su neke bračke porodice iz Bosne tvrdi se i u članku „Vlastela, patriciji, plemena i plemići" (*Glas heraldike,* Zagreb, God. 1, br. 2, 1937, str. 6): „Vlastelu možemo podijeliti na ove skupine;... 3). Vlastelu isto tako staru i plemiće doseljene *iz Bosne* itd.; većinom bez pravih dokaza o starini svoga plemstva, kao vlastelu u Šibeniku, *na Braču,* Hvaru, Pagu i dr.".

[2]) Skonjidan u dijalektu mesto ishodnji dan. Knjiga ishodnjih dana je kao neki kalendar umrlih dotične crkvene župe. U njoj su ubeleženi svi koji su umrli u župi, pa iako nisu bili župljani, kao i župljani koji su umrli izvan crkvene župe. Nedeljom preko bogoslužja (mise), sveštenik pročita iz te knjige imena svih mrtvih kojima u toku sledeće nedelje (sedmice) pada ishodnji dan, to jest godišnjica smrti. Uz ime pokojnika je označena i godina smrti, te se njegovo ime ovako čita obično oko 100 godina. Knjiga nema zvaničan karakter i ne uživa *„fidem publicam".* — Sravni: Na obhodni dan umrlih (Rimski misal, Rim 1927, str. 93, latin. transkripcija Vajs); *In anniversario Defunctorm (Missalae romanum,* Rim 1939, str. 118); iz *„Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika",* P. Budmani, Zagreb, 1887—1889, str. 867, pod *ishodnji:* Na ishodnji moj danak gdi, vajmeh, prihodim, vjekuti da sanak u zemlji provodim (Vetranić, I, 262); Gdje tvoj život skončava se, a blaženu tvoju majku učeniku pridaše na ishodnjem tvome danku (I, 322). Ne osudi mene na dan moj ishodnji (V. Andrijašević dev. 169); Uspomenu svoga jada na ishodnji dan žaliti (P. Kanavelić, iv. 202); Blagdani i ishodnji dnevi (H. Bonačić); U dan ishodnji od godišta posli njegove smrti (M. Dobretić 376). Dan ishodnji — *dies anniversario* (u. *Stulli,* rječnik, 1, 100); Ishodnji dan, *giorno anniversario (Slovinac,* 1880, 86). Pod *ishod* (str. 863): po pređašnjem značenju može ishodnji dan značiti i obljetnicu (smrti).

često uz ime stranca i doseljenika naznačen i naziv naselja odakle je došao dotični ili dotična, bilo to pri kumovanju, odnosno svedočenju, ili pri krštenju ili venčavanju. Pregledao sam u nekim selima takođe i knjige bratovština (u Pražnicama, Škripu, Donjem Humcu i Sutivanu) premda one nisu stare; zatim anagrafe[3]) i porodične isprave, ukoliko sam do njih mogao doći. Spomenutim pomagalima mogao sam utvrditi neznatan broj direktnih doseljenika, odnosno njihovih potomaka, iz Bosne i Hercegovine. Ipak ne mislim da je zato postojeća tradicija uvek izmišljena, tim više što odnosni Bračani nemaju nikakve koristi ni opravdanja za to. Često oni, koji smatraju da su im pređi starinom bosansko-hercegovačkog porekla, potomci su doseljenika iz Poljica, *„uscocchi di Pogliza"*, i Makarskog Primorja, tj. dogoni ili novi stanovnici, *„nuovi abitanti"*. U XVI veku i kasnije dobegao je na Brač pred Turcima veći broj Poljičana. Očito je da je među tim doseljenim Poljičanima moglo biti onih kojima su pređi iz Bosne i Hercegovine[4]). Tako isto bilo je doseljavanja na Brač od XVII veka dalje iz Makarskog

[3]) Anagrafa je popis vernika „stanje duša" po porodicama sa svim podacima rođenja, krštenja, venčanja, smrti i ostalih podataka. Podaci su izvedeni iz službenih matica. — Latinski: *status animarum* prema grčkom: ἀναγραφή — popis; — *A. Brnica: Commentarium theorico-practicum Codicis Juris Canonici, Vol. I,* Šibenik, str. 343 (*liber* IV): knjigu o stanju duša... tj. knjigu o stanju porodica, u kojoj se upisuju pojedine porodice, počevši od sklopljene ženidbe. Na prvom mestu je zabilježen muž, zatim žena, onda sinovi prema vremenu venčanja; *Fr. Ušeničnik, Pastoralno bogoslužje,* sv. II, Ljubljana 1920, str. 845 veli da knjiga služi svešteniku pri upravljanju i duhovnom vodstvu župe; — formular anagrafe nije svuda jednak, varira u raznim zemljama, ali sadržajno je isto u katoličkim crkvenim župama prema rimskom ritualu do 1614 g.; — Crkveni zakonik od 1918 g. anagrafu naziva Knjigom o stanju duša, *„liber de statu animarum"*. Propis kodeksa u kanonu 470, čl. 1 veli: *etiam librum de statu animarum accurate conficere pro viribus curet;*

Andre Jutronić, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579. Visitatio apostolica Brachiae insulae a. 1579 (Croatia sacra,* br. 5 Zagreb 1933, str. 62—88). Godine 1579 Augustin Valiero, ondašnji veronski biskup, odnosno članovi njegove pratnje, posetili su sva bračka naselja te nam o tome ostavili izveštaj. U tom izveštaju se konstatuje da u Nerežišćima, Škripu, Dolu, Donjem Humcu, Bolu, Pučišćima i Pražnicama postoje knjige krštenih i venčanih, a u Gornjem Humcu da postoje listovi na kojima se beleži o krštenjima s kumovima i svedocima. Valiero je naredio, među ostalim, da se uvedu i knjige za opis porodica i duša. Međutim tako starih anagrafa nema. Najstarije su: u Sumartinu fragmenti od 1777 g. a u Pučišćima od 1795 g., dok je u Nerežišćima od 1736 g.

[4]) Alfons Pavich-Pfauenthal: *Prinosi povijesti Poljica,* Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, XV, 1903, str. 53, 249 i 453—455; Ivan Pivčević: *Povijest Poljica,* Split, 1921, str. 4; *Diversi publici decreti, terminationi et indulti a favor della Magnif. Comunità della Brazza, Udine,* 1656, str. 104—105.

Ako su poljički Didići (Bošnjaci ili Miroslavići) uistinu došli u Poljica iz Bosne, bilo u X ili XI v. (braća Tješimir, Krešimir i Elen, sinovi kneza Miroslava) ili kasnije, onda bi na Braču imali više porodica, sadanjih i izumrlih, za koje bi se moglo reći da su verovatno ovakvog porekla: Alfirević, Bašić, Beović, Berković, Bergeljić, Bobetić, Božić, Ca-

Primorja, tj. Makarske Krajine[5]), Neretve i ostale kopnene Dalmacije. Mnogima su Makarsko Primorje i Neretva bili samo etapa njihovog kretanja iz Bosne i Hercegovine. Njihovo bosansko-hercegovačko poreklo moglo bi se utvrditi jedino analizom svakog pojedinog doseljeničkog prezimena ali bi zato trebalo imati više podataka.

---

gljević, Čović, Damjanović, Dragičević. Filipović (Defilipis), Garafulić, Generalić, Ilić, Ivanišević, Jerčić, Jurišić, Kaštelan, Kovačić, Kragujac, Kraljević, Maričić, Marković, Matijašević, Martić, Miličević, Mirković, Mišetić, Ostojić, Pavišić, Petričević, Pivčević, Radičić, Radoević, Ruzarić, Senković (i Svarčić), Šimunović, Vladislavić, Vodanović, Vuković, Tomičić, Tomić, Zelanović, Žuljević i dr.

[5]) Georgio Mladineo: *Libro primo di diversi Ducali e Terminationi intorno l' Armamento della Gallea della Brazza con un Rolo della stessa*, 1643. Rukopisna knjiga u Arheološkom muzeju u Splitu; — Stipan Zlatović: *Franovci države presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888, str. 26, 86, 87, 142, 153, 162, 236; — Francesco Madirazza: *Storia e constituzione dei comuni dalmati*, Split, 1911, str. 64; — *Jovan Cvijić:* Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje, knj. I, Beograd, 1922, str. 191—192; — *Jakša Ravlić:* Makarska i njeno Primorje, Izdanje Jadranske straže, Split, 1934, str. 113—116; — Grga Novak: *Naseljavanje otoka srednje Dalmacije u novom vijeku.* Jadranska straža, br. 3, Split, 1938, str. 98—99; — Juraj Božitković: *Naseljavanje i osnovanje Sumartina na vrh Brača 1654*, Jadranski dnevnik, Split, 1938, br. 4, 5, 6; —

Kod potomka novih doseljenika na Bolu p. Ivana Babića (Bol), postojao je popis novih doseljenika koji su se nalazili na Braču 1747 g. uz popratnu belešku od 16 januara 1747. g. iz koje se vidi da je popis sastavio Juraj Ivulić, sudija novih stanovnika i da je bio poslan u Veneciju. Po tom popisu su ovi tadanji novi stanovnici bili na Braču: u *Blacima* sveštenici braća Nemčić, u *Dračevici* sveštenici, u *Sumartinu* fratri, braća Serčić, braća Aničić, braća Pletikosić, braća Aničić p. Marka, Ivan Ribarović, braća Solović, braća Stipić, braća Dorotić p. Vida, Anton Doritić p. Jurja, Jakov Dorotić p. Ivana, Mihovil Batoš, Nikola Žarković, braća Jalošić, Ivan Antulović, Mate Antulović, braća Stanišić reč. Šare, Mihovil Činčević, Ivan Činčević, Kristofor Gilić, Toma Boroević, Luka Batoš, Marko Batoš, braća Batoš p. Grge, Nikola Miletić, Ivan Vlahinjić, Anton Mijić, Ivan Alandić, Juraj Hazić, Juraj Babić, braća Babić, Jakov Dujić, Stepan Dujić, Ivan Dujić, Nikola Dujić, Pavao Dujić, Mihovil Dujić, Jakov Suzičić, Marko Suzičić, Mihovil Suzičić, Mate Mijić, Martin Mijić, braća Mijić p. Mihovila, Dujam Dorotić, Mate Jerčić, Mihovil Branjić, Anton Komar, Nikola Solo, u *Selcima* braća Ursić, Jakov Domijanović, Ivan Kursić, Mate Domjanović i Mihovil Domjanović, u *Povljima* Petar Stanišić reč. Oreze i maloletnik Vidović s bratom, u *Gornjem Humcu* Vinko Vukomilović, Toma Jakasović, Nikola Jakasović, Mate Kačić, Jakov Jaksović, braća Tomašević, Juraj Munitić i Jerolim Dević, u *Pražnicama* Ivan Jaksović, Jakov Jaksović, Marko Stanišić i Marko Jakasović p. Frane, u *Pučišćima* braća Vrandečić, braća Darpić, braća Kraljević, braća Petrović, Anton Alfirović, Petar Granao (?), braća Žarković, Pavao Devčić, Šimun Knezović, Jerolim Plastić i braća Novaković, na *Bolu* braća Vodanović, braća Vodanović p. Jakova, Mate Vileničić, kapetan Juraj Ivulić sa sinovima, Petar Babić reč. Martinović, Juraj Balojević, Vinko Ivulić, Bartol Ivulić, Grga Vranjoš, Jerolim Šarić, Petar Viroević, Mihovil Ursinić reč. Žarković, Mihovil Maslardić, Petar Popović, braća Ivulić p. Marka, Mihovil Kosić i Vido de Gregorio, u *Nerežišćima* braća Beroš p. kapetana Mate, Nikola Činčević, Mihovil Buljević, Juraj Buljević, Juraj Kardičić, Tadija Buljević, Andrija Radičić, Juraj Beroš, Juraj Barkulić, braća Baković p. Luke, Ivan Baković, Mate Baković, Grga Radičić i Luka Vlastelinović, u *Postirima* braća Činčević, braća

Na Braču sam čuo stihove o Kulin banu[6]) i spominjanje „stare vire". Pretpostavljam da se ta „stara vira" ne odnosi na staru slovensku ni na pravoslavnu, već na bogomilsku. Da li su te uspomene došle na Brač nekom migracijom bogomila iz Bosne i Hercegovine[7]) ili su ih doneli kasniji doseljenici iz Poljica, odnosno iz Makarskog Primorja — koji su starijim poreklom mogli biti iz Bosne i Hercegovine — teško je na to danas sa sigurnošću odgovoriti. Ako uzmemo u obzir da je Brač potpadao nekoliko godina pod bosansku državu (1390—1394 g.) i bosanskog velikaša Hrvoja Vukšića Hrvatinića (1403—1413 g.) možemo pretpostaviti da je i ovaj momenat mogao dovesti na Brač nekog Bosanca i Hercegovca davno pre početka sačuvanih bračkih župskih knjiga[8]).

Santić, Stepan Santić, Toma Ravčić, Tadija Čičić, Juraj Vušković, maloletnik p. Jurja Santića i Juraj Sumelić, u *Škripu* braća Nikolić i Mihovil Linčirević, u *Supetru* Grga Caglević, Petar Caglević, maloletnik p. Jurja Caglevića, Ivan Vušković, Nikola Vušković, Nikola Skoković i maloletnik p. Jurja Vuškovića, u *Sutivanu* braća Perišić, Vid Kegević, Mate Kegević i Mihovil Babić i u *Milni* braća Perizović, Anton Perizović, Stepan Buzolić, braća Buzolić p. Stepana i braća Guić.

[6]) Dve su varijante:

O Ivane Kulin bane
Udri muhu po trbuhu
A ženu po čelu
Neka ne gre po selu.

—o—

O Ivane Kulin bane
Udri muhu po trbuhu
A ženu po čelu
Nek se skita po selu.

Mesto Kulin bane čuo sam ponekada: O Ivane golubane...

[7]) N. Bjelovučić: *Povijest poluotoka Rata*, Split, 1922, str. 26 i 30 „Bogomilstvo je u Dalmaciji u početku naročito širila žena zahumskog kneza Miroslava, a sestra Kulina bana (1180—1204), te se ta vjera brzo proširila od Bojane do Cetine i prešla na otoke Mljet, Lastovo, Korčulu, Hvar, *Brač* i Vis". — „Kad je Koloman 1237 g. potukao bosanske bogomile, oni pobjegoše u Primorje, na Pelješac i na ostrva."

[8]) Do pred drugi svetski rat od 1930 g. do 1938 g. bračkim svešteničima su mi omogućili da pregledam (idući od sela do sela) njihove župske knjige; pretpostavljam da postoje i danas. Pregledao sam — pored novih knjiga — još i ove: U *Supetru* knjigu skonjidana (fragmentarna) od 1646 g. do 1860 g., knjigu o požaru crkve 1729 g. i o prikupljanju sredstava za novu župsku crkvu, knjigu krštenih od 1747 g. do 1764 g. i od 1812 g. dalje, knjigu venčanih od 1812 g. i dalje, u *Pučišćima* matične knjige od 1566 g. i dalje (delovi knjiga bili su se izgubili, ali su pronađeni 1816 g. kod naslednika bivšeg župnika Jerka Tomiceo), u *Postirima* matične knjige od 1584 g. i dalje, u *Nerežišćima* matične knjige od 1655 g. i dalje, u *Dolu* od 1677 g. (za krizmu od 1678 g. i dalje), u *Sumartinu* od 1665 g. do 1683 g. i od 1777 g. dalje, u *Pražnicama* od 1590 g. dalje, u *Škripu* knjigu krštenih od 1630 g. do 1676 g. i od 1769 g. do 1796 g., venčanih od 1631 g. do 1674 g., od 1768 g. do 1813 g. i od 1817 g. do 1826 g. mrtvih od 1628 g. do 1716 g. do 1813 g., u *Sutivanu* krštenih od 1622 g. i dalje, venčanih od 1694 g. i dalje, mrtvih od 1776 g. dalje (za krizmu od 1767

Interesantno bi bilo konstatovati da li su se kuće doseljenika razlikovale od kuća bračkih starinaca. Nažalost o tome nemamo podataka. Brački istoričar A. Čikareli, koji je živeo u drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX veka, veli o svom bračkom rodonačalniku da se naselio na Brač u predelu zvanom Ravan, koji je udaljen oko tri milje od sela Selca, gde je za svoje obitavalište sagradio kulu sa dve kuće, koje su kasnije usled nasledstva ili na neki drugi način prešle u vlasnost gospode Vužijo iz Bola[9]). Mladineo u svojoj rukopisnoj knjizi piše: da je uspeo nagovoriti stanovnike Baćine i Poce da se presele na otoke Hvar i Brač, da ih je prebacio oko 500 i više i da ih je smestio u svoje kuće[10]), znači u Pučišćima. Božitković na osnovu dokumenata u makarskom i sumartinskom manastiru iznosi ove podatke: u Sumartin su najpre došle četiri porodice (Rude, Mostarlija, Stipić i Solo). Martin Rude Hajduk je kasnije prodao svoju kuću Matiju Dorotiću, pa se preselio na Bol u kuću Zuveteo; Ivan Mostarlija je u Sumartinu sagradio kuću, koju je ostavio fratru Kumbatu, jer je uskoro umro; Matij Aničić doselio se u Pučišća, zatim se preselio u Selca, u kuću Mihovila Tonsića i oženivši se prešao je u Sumartin; Luka Breljak Suzičić u početku se nastanio u Nerežišća, u kuću popa Jakova Vranjicana, a kasnije se preselio u Sumartin; Mihovil Suzičić reč. Berošević i Breljak doselio se takođe u Nerežišća, u kuću de Filipisa, a zatim je prešao u Sumartin; Matij Gilić reč. Mateša doselio se u Zagomilje i zatim u Novo Selo u kuću Nizeteo[11]). Iz citiranih podataka ne proizilazi da su kuće doseljenika bile drugačije nego li kod starinaca. Današnje su kuće na pr. u Sumartinu — jedino selo koje su doseljenici osnovali na Braču — potpuno iste kao i u ostalim bračkim naseljima. Stambene kuće na Braču su od kamene građe. Osim nešto izuzetaka, one su danas građene „u živo", tj. kamenovi su spojeni malterom, i to na sprat i više spratova, ali ima i dosta prizemnih, od kojih su neke građene „u suho" odnosno „u mrtvo", tj. bez maltera, slično štalama po selima te štalama i skloništima izvan sela. Pretpostavljam da su nekada u mnogim bračkim selima prevladavale prizemne kuće građene „u suho", jer su očito

g. dalje), u *Milni* krštenih od 1698 g. dalje, u *Bobovišćima* krštenih od 1693 g. dalje, u *Selcima* od 1747 g. dalje, u *Povljima* od 1723 g. dalje, na *Bolu* od 1603 g. dalje, u *Gornjem Humcu* knjige krštenih i venčanih od 1771 g. dalje, a mrtvih od 1770 g. dalje. U beleškama po župskim knjigama nalazim da je u Sutivanu harala kuga 1635 g. pa da su starije knjige spaljene, a u Mircima da su župske knjige stradale od požara 1854 g. za župnikovanja Kargotića.

[9]) Andrija Ciccarelli: *Historijska obavještenja, Bračkizbornik*, br. 1, Split 1940, str. 40. Preveo urednik.

[10]) G. Mladineo, *ibid.*

[11]) Juraj Božitković, *ibid.* Pisac pretpostavlja da su isprave, kojima se služio, nastale između 1716 g. i 1718 g., jer je selo Zmijavci, koje se u popisu spominje, bilo pod Turcima do 1717 g. Najveći deo je doseljen za vreme Kandijskog rata (1645—1669 g.) i nakon prestanka tog rata, kao i za Morejskog rata (1684—1699 g.).

takve bile u nestalim bračkim naseljima. U predelu Gradac, svi ostaci kuća su građeni „u suho", osim crkve, koja je dobro sačuvana, i temelja neke stare crkve ili kuće koju pastiri nazivaju „kneževa kuća". I u ostalim naseljima koja su takođe postojala još u XVI veku, kao Dubrovica, Mošuje, Mosuljiva, Pothume, te Straževnik (ili Straževnike), koji se u pučiškoj matici spominje 1568, 1576, 1579 i 1580 g. postoje neznatni ostaci kuća, dok su se crkvice sačuvale do danas, jer su građene „u živo".

Oko Sumartina nema poljskih kućica zvanih bunje, dok ih po ostalom Braču ima u velikom broju. Ovakav tip skloništa doseljenici nisu prihvatili, premda ih je i u XVII veku, kao i danas, bilo na Braču. Skloništa su kod Sumartina drugačija nego na ostalom ostrvu. Pored nekih, sličnih štalama, kao i oko Selaca, postoje i posebne: malih dimenzija skoro kvadratnog poda oko 2,50 x 2,50 m a skoro i toliko visoke u sredini pročelja. Redovno imaju vratnice[12]).

O novim stanovnicima, od kojih su bar neki, a možda i mnogi, poreklom iz daljeg zaleđa, ima dosta dokumenata, iz kojih se vidi da ih starinci nisu uvek rado gledali, bilo što nisu bili uvek besprekornog vladanja[13]) ili zbog presizanja u vlasništvo starinaca, odnosno starijih doseljenika ili zbog znatnih povlastica[14]) kojima su se sve do francuske uprave (1805—1814) odvajali od bračkih plemića (vlastele) i od pučana. God. 1714 generalni providur Emo (uz potvrdu mletačkog Senata) naredio je da se među nove stanovnike nemaju primati novi doseljenici.

[12]) Andre Jutronić: *Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braču,* Glasnik Srp. geografskog društva, sv. XXVIII, br. 1, Beograd, 1948, str. 50.

[13]) Juraj Božitković, *ibid.* Matij Dorotić pomagao je nekom makarskom fratru Radi opljačkati u Bolu grčku šajku; on je bio lopov i izdajica najprepredeniji. Matij Aničić preselio se u Sumartin nakon što je pljačkao kuće starih stanovnika. Luka Breljak nije pravio nasilja, ni pljačkao kao drugi. Marko Sukadar je bio takođe miran čovek. Petar Mandić takođe je čovek miran koji živi od svog rada. Marko Vlahinić je bio prepredeni lopov. Pavao Babić reč. Konje je bio hajduk i voleo se tući. Braća Dugančići bili su lopovi i izdajnici. Ivan Staničić je bio dobar čovek.

[14]) Grga Novak, *ibid.* str. 98 i 99: 15 augusta 1646 g. stanovnici Krajine (Primorja) prisegoše u Makarskoj vernost Veneciji. Tražili su u prvom redu da im Venecija dade one privilegije koje uživaju Paštrovići itd. Mletačka vlada je prihvatila sve zahteve Primoraca, te je 8 februara 1647 g. dužd Frano Molino izdao dukalu. U toj dukali su date sve privilegije, prerogative, slobode i izuzeci one koje uživaju Paštrovići. Još i pre gornje odluke počeli su Primorci da se sele na Hvar i Brač. Tamošnji ih stanovnici nisu rado gledali, tim manje što su došli bez hrane i bez ikakvih sredstava, pa su silom tražili i uzimali od starosedelaca stanove i hranu. Stari stanovnici, koji i onako nisu rado gledali ove nove doseljenike, uzbunili su se još više, kad ovi, oslanjajući se na svoje privilegije, nisu hteli da snose nikakve terete niti da plaćaju kakve poreze ili carine, ni da obavljaju javne radove, ni da svojim lađama pomažu pri opštim poslovima ni da daju stražu itd. Ali oni se nisu dali zastrašiti, nego su svaki put, kad bi došlo do sukoba, ne samo ishodili priznanje privilegija koje su već imali, nego i novih.

Kako duže vremena nije bilo ratova, dobri ratnici su postali Veneciji nepotrebni, pa im je, počevši od 1757 g., počela ukidati poneke povlastice. Kako im druga austriska vladavina (1814—1918 g.) nije obnovila privilegije, oni su se vremenom u svemu izjednačili sa ostalim satnovnicima Brača, potpuno se stopili, izmešali se, te ih je danas nemoguće razlikovati. Jedino u Sumartinu, gde ih je bilo najviše, zadržali su štokavsko-ikavsko narječje, dok se po ostalom Braču govori čakavsko-ikavski, odnosno u Sutivanu, Supetru i Milni cakavsko-ikavski. Međutim u početku su se sigurno razlikovali ne samo govorom već i nošnjom, običajima i drugim osobinama.

Direktno bosansko-hercegovačko poreklo, na osnovu postojećih bračkih crkvenih župskih knjiga i novijih anagrafa, mogao sam utvrditi samo u nekoliko slučajeva, i to za ove današnje porodice na Braču: Kevešić u Nerežišćima, Hržić u Povljima, Škare u Sutivanu i Nikolić u Sumartinu.

Kevešić, 4 porodice[15]) zabeležen je skoro od početka nereške matice, tj. od 1659 g. prigodom jednog kumovanja. Često dolazi s dvojnim prezimenom kao Kevešić *(Chevessich) alias* Bosnačić, Bosnačić *sive* Kevešić. Neki put dolazi u župskim knjigama samo Bosnačić (1667 g., 1705 g.). Pored toga ima u matici i Kevešić-Lalinović (1798 g. i 1799 g.). Prema tradiciji doselili se u XV v. Prezime Bosnačić nalazim i u popisu pučana koji su u Nerežišćima primali so 1574 g. i u popisu veslača na bračkoj galiji 1625 g.[16]). Duišin drži da je porodica bosansko-dalmatinskog porekla kao Bosnić i da se porodica Bosnić doselila iz Bosne u Dubrovnik u XV v., te je u srodstvu sa Lalić i Lalić-Bosnić reč. Kevešić[17]). Ragusinus veli da je bračkí ogranak porodice Bosnić-Lalić posedovao mlin u Nerežišćima na Braču, koji se zvao Keva i po tome su se prozvali Kevešić[18]).

Hržić, 5 porodica, spominje se od početka povaljske matice. Prema tradiciji je iz Roškog Polja u Bosni[19]). U sumartinskoj matici nalazim ovo prezime 1777 g., a u bolskoj 1736 g. s napomenom iz Povalja kao Aržić i Harzić. Godine 1688 Hržić je zabeležen u Povljima kao „novi stanovnik" prigodom neke parnice[20]). Godine 1803 zebeležen je u povaljskoj matici kao Hržić *detto* Bošnjak. Nekoliko (6 porodica) Hržića žive u Supetru, gde je jedan Hržić u knjizi skonjidana zabeležen 1680 g. Haržić se spominje u knjigama crkvene župe na Bolu od 1604

[15]) Prema predratnom stanju. Isto vredi i za ostale porodice u ovom članku.

[16]) G. Mladineo, *ibid.*

[17]) Duišin: *Ilirski grbovnik Rubčića ili Korjenić-Neorića, Glasnik heraldike,* Zagreb, br. 3—4, 1938, str. 6.

[18]) Ragusinus: *Plemstvo Rugjera J. Boškovića, Glasnik heraldike,* br. 1—2, Zagreb, 1938. str. 13—14.

[19]) Roško Polje, naselje, nalazi se na severnoj strani Roškog polja; to je jugoistočno od Buškog Blata. Približne geografske koordinate: oko 43035' sev. g. š. i oko 17010' ist. g. d.

[20]) Ivan Ostojić: *Benediktinska opatija u Povljima na Braču,* Split 1934, str. 92 i 97.

g. kao Haržić *alias* Nikolić. Danas neke bolske porodice Vodanović imaju nadimak Hržić. Porodica Hržić u Mircima je iz Supetra.

Nikolić, 1 porodica, doselila se iz Tuzle 1925 g. u Sumartin. Doseljenik je bio financa.

Škare, 2 porodice u Sutivanu, gde se doselio u početku XX v. Mate iz Livna, te služio kao „junak" oženio se i ostao.

U župskim crkvenim knjigama zabeleženi su i drugi koji su dolazili iz Bosne i Hercegovine. Tako na primer prigodom kumovanja u Nerežišćima se spominje 1671 g. Jurjević iz Mostara, a 1725 g. Mehnemadin Angela iz Hlivna, a u anagrafi 1736 g. *Nadal Marich da Narenta servo;* u Dolu prigodom venčanja 1674 g. Petria *da Narenta,* a prigodom udaje 1707 g. Roglić (ili *Rochich) da Narenta;* u Sutivanu, pri kumovanju 1736 g. *Chatbeus de Bosina;* u Postirima prigodom krštenja 1734 g. *Dominicus filius Joannis Bosnesi permanentis Spalati;* na Bolu 1701 g. uz Jurišić-Galešić zapisana je pribeleška: *Galessich fù da Narenta.* (Prezime Jurišić spominje se u bolskim župskim knjigama od 1614 g. do sredine XVIII v.) Prema bračkim crkvenim župskim knjigama i neki drugi bi mogli biti iz Bosne i Hercegovine, jer nalazim ovakve zabeleške: u Pučišćima prigodom krštenja 1648 g. *adulta Turca,* a u Sutivanu 1651 g. *adulta Girolama figliola di Turchi,* 1664 g. *Anna Turca* i 1690 g. *Pietro figlio di Antonio fatto cristiano preso per schiavo quando furono prese Dvare.* (Ovaj se i kasnije spominje kao Samarić, a porodica izumire oko 1800 g.). U Sumartin se doselio za Kandijskoga rata (1645—1669) Ivan Guljičin ili („o") Hazić, a bio je pokršteni musliman; u sumartanskim župskim crkvenim knjigama nalazim ovo prezime 1671 g. i 1693 g., a u popisu novog stanovništva od 1747 g. u Sumartinu je zabeležen Juraj Azić.

Međutim, pored župskih crkvenih knjiga, možemo uzeti u obzir i porodične isprave ili zabeleške, bilo štampane ili neštampane, a takođe i predanje ako je određeno mesto porekla. Tu bi spadale ove sadanje porodice:

Čikareli (Giccarelli), 3 porodice. U Pučišćima se spominju u župskim knjigama od početka i to od prvih godina pučiških matica (tj. od 1576 g.) do početka XIX v. Takođe kao Čikarelović i Čikarelić. Sada kao Cicarelli. Prezime nalazim na Braču i u popisu vlasnika gornjoselskih pašnjaka 1589 g.[21]), a u popisu bračkog plemstva od 1657 g. kao *Ciccarellovich ovvero Ciccarelli*[22]). Istaknuti pretstavnik ove porodice Andrija Čikareli štampao je nekoliko istoriskih rasprava i ostavio više rukopisa. Sakupljao je bračke i porodične isprave. Prema tim dokumentima Čikareli su iz starog grada na Neretvi: *Opud Ivela Città di Narenta* od bosanskog roda Kukretića. Na Brač je dobegao Nikola 1463 g. sin

[21]) *Brazza.* Rukopisna knjiga kod porodice *Michieli-Vitturi* u Kaštel Lukšiću kod Splita. Knjigu sam pregledao pre drugog svetskog rata.

[22]) Andrea Ciccarelli: *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra guella Nobilta,* Venecija, 1802, str. 255—256.

Radoša. Predak porodice Dmitar Čikarelić dobio je od kralja Tvrtka 1389 g. nekoliko zemalja i poseda u Dulmi (Duvno); od kralja Dabiše 1392 g. bi imenovan njegovim peharnikom; sinovi Grga i Pavle postaše dvornjanicima. Pavlov sin Radoš 1462 g. bi imenovan kapetanom u vojsci kralja Stepana Tomaševića. Dobegavši 1463 g. Nikola na Brač naseli se u predelu Ravan. Oženivši se jednom bračkom plemkinjom bi primljen među bračke plemiće 25 januara 1489. Iz Ravni se preseli u nestalo bračko selo Mošuje (Mosuljicu), a kasnije njegovi naslednici u Gornji Humac i u Pučišća[23]).

Buzolić, 8 porodica u Milni. U milnarskim maticama prezime se spominje skoro od početka (tj. od 1700 g.). Prezime nalazim u popisu bračkog novog stanovništva od 1747 g. i to kao Stepan Buzolić i braća Buzolić pok. Stepana. Prema porodičnim zabeleškama[24]) iselili su se iz Gabele u Donja Brela kod Makarske, a za Kandijskoga rata su dobegli na Brač četiri brata, Juraj, Ivan, Marko i Pavao, i to u uvalu Bravaricu. U početku se smestiše podalje od mora u Bilitnju Glavicu, a kasnije se preseliše pored morske obale na levu stranu Dračeve Lučice.

Novaković, 5 porodica u Sumartinu, gde su se doselili krajem XVIII v. (oko 1777 g.) iz Bola, a na Bol iz Makarskog Primorja. Prema porodičnim zabeleškama (bez naročitih dokaza!) starijim poreklom iz Zažablja[25]). U popisu bolskog novog stanovništva od 1747 g. zabeležen je Mijo Maslardić. U početku se u sumartanskim crkvenim župskim knjigama vode kao Novaković *dicti* Maslardić s napomenom: iz Bola. U bolskoj knjizi

[23]) Andrija Ciccarelli, *Historijska obavještenja, ibid.* str. 40—41.

[24]) Porodične zabeleške, uspomene i ostalo sakupio je d-r Stjepan Buzolić, a nalaze se kod njegovog naslednika u Splitu d-r Ante Buzolića. Rukopis nosi naslov: *Origine e memorie delle famiglie Buzolić, scritte per cura del dott. Stefano Buzolić qu. Antonio* (1890—1912).

[25]) Položaj Zažablja nastojali su da odrede *Ilarion Ruvarac:* Zažablje u Hercegovini (Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, knj. I, god. II, Sarajevo 1890, str. 12—24) i *Petar Bošnjak:* Gdje je Zažablje? (Glasnik Zemaljskog muzeja za B. i H., IV, Sarajevo, 1892, str. 444—447). Ruvarac misli da se stara župa *Jabsco* iz Letopisa popa Dukljanina odnosi na Zažablje iza planine Žabe, gde je danas Gradac u Hercegovini. Zažablju je pripadalo i Hrasno, jer je spominjani Žarković bio iz Hrasna. Tvrđa Brštanik (danas Gradina), koju je bio sagradio kralj Tvrtko, služila je za stražu Zažablja. Bošnjak spominje prepis isprave mletačkog providura Petra Valiera izdane u Opuzenskom taboru 4 decembra 1684 g., u kojoj su sadržani uveti prelaza Nikole Nonkovića (ili Novkovića) s narodom ovisnim od njega pod mletačku vlast. Toga naroda bilo je u Zažablju, koje isprava pominje *kao pokrajinu,* oko 30 sela i 700 ljudi pod oružjem. Gradac je pripadao Zažablju, jer se za gradačkog popa Petra Dragobatovića (koji je sa petoro braće i ostalim župljanima prešao na mletačko zemljište) u mletačkim spomenicima veli da je iz Zažablja; — Zažablje se spominje i u „Starinama" (Jug. akad., Zagreb, XXI, 100) u Kronici Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662—1681), da je 20 oktobra 1665 g. poginuo harambaša Grga Kustrić i da još dvojicu raniše banduri iz crkve u Zažablju. I dalje, da je 15 februara 1669 g. pošla četa u Zažablje; — Ljubić u „odnošajima republika Mletačke i Dubrovačke (*Rad,* LV, 63) spominje takođe Zažablje

venčanih spominje se prigodom udaje 1737 g. Maslardić s kasnijom pribeleškom Novaković, a 1748 g. prigodom ženidbe takođe kao Maslardić s kasnijom pribeleškom Novaković. Posle dolaze kao Maslardić *detto* Novaković. Nekoje današnje porodice Novaković u Sumartinu imaju nadimak Maslarda. Na Braču, i to verovatno na Bolu, živeo je pre toga neki Juraj Novaković iz Poljica, koji je pristao da jednog bračanina zameni kao veslač na bračkoj galiji 1625 g., dakle pre dolaska prvih novih stanovnika, koji počeše dolaziti na Brač od 1645 g.; prema tome, mnogo pre dolaska Novakovića-Maslardića. Sumartinski Novaković-Maslardići, pučiški Novaković-Perići (takođe od novog stanovništva, 14 porodica) i izumrli postirski Novaković-Permići različitog su porekla. Postirski su iz Poljica, gde je jedan Novaković 1590 g. zabeležen u matici uz napomenu: *ad presens habitat in hoc Loco.* Kasnije se posebno, među ostalim Novakovićima, spominje kao kum 1699 g., „*capitaneus*" Tadija Novaković i zatim „*capitaneus*" Petar Novaković, koji je umro u Postirima 1741 g.

Ostojić se spominje u crkvenim župskim knjigama u Povljima od početka postojeće matice. U Povljima živi 6 porodica Ostojić-Knezić, i 40 porodica Ostojić s raznim nadimcima (Titulo, Jurić, Puje, Repuj, Šare, Olin, Soldat, Šjortjerov, Jogić, Bagulina, Lovrin, Kolić, Unko, Šego, Kanun, Mede, Sapa, Gobo, Škopjar, Cogo, Čipe, Baškin, Rus, Janković, Djordjin, Batej, Lanterništin i Mosor). U bračkim spisima povaljske opatije susrećemo se s prezimenima Knezići i Ostojići 1637 g. Smatra se da su Knezići i Ostojići dobegli na Brač u vreme Kiparskog rata[26]), a poreklom da su iz Bosne[27]).

Ostoja, 9 porodica u Dolu; istog su porekla kao Ostojići u

(Izveštaj Petra Valiera od 4 maja 1686 g.) a na str. 111 spominje Čitluk sa Zažabljem (1695 g.) itd.; — *A. Kačić Miošić* (1696—1760) u svojoj „*Korabljici*" (str. 456, mlet. izd. 1760?) veli: „Novaković od Zažablja. Od ovoga plemena izlaze Maslardići"; — Andrija Kačić-Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga,* Mleci, 1801, str. 55:

Od Zažablja dva mlada plemića
Tvrtkovića i Novakovića.

[26]) Kiparski rat od 1570 g. do 1573 g. doveo je na Brač begunce iz Poljica; — Andre Jutronić: *Naseljavanje Poljičana i drugih Dinaraca na Brač,* Glasnik Geografskog društva, sv. XIV, Beograd, 1928, str. 144—148; — *Diversi publici decreti, ibid,* str. 105, dukala Alojziusa Močeniga od 31 decembra 1574 g .o smeštaju stanovitog broja Uskoka na gornjem Braču, i to 40 uskočkih kuća; — St. Kaštelan: *Povjesni ulomci iz bivše općine — republike Poljica,* Split, 1940, str. 75: „Odbeglim poljičkim vojnicima — da bi im se bilo kako nadoknadilo, pošto su napustili svoja dobra u Poljicima — opći providur Alviže Grimani odlukom 3 septembra 1574 g. bio je doznačio neka zemljišta na gornjem vrhu Brača, ali se je zatezalo s izvršenjem, pa je dukalom od 24 juna 1575 g. bilo naređeno komandantu u Jadranskom moru da pođe na lice mjesta i da nastoji napokon to izvršiti".

[27]) Ostojić, *ibid.* str. 91.

Povljima. U dolskoj crkvenoj župskoj matici Ostoja se spominju skoro od njenog početka, od 1678 g. Istaknuti pretstavnik ovog prezimena u Dolu bio je lekar d-r Lovro Ostoja, koji je umro 1756 g.

Guić, 9 porodica u Milni, gde se u maticama spominje od 1717 g. U popisu novog stanovništva na Braču od 1747 g. u Milni su zabeležena braća Guić. Prema tradiciji u porodici, poreklom su iz hercegovačkog sela Studenci. Neke porodice Guić u Milni imaju nadimak Korkutović.

Ovoj grupi porodica bosansko-hercegovačkog porekla mogu se pribrojiti i druge, premda nema jačih dokaza. To bi bile porodice Krstulović i Gospodnetić.

Krstulovići su, prema mišljenju jednih, od roda Krstića[28]), i to iz Bobovca, a prema drugima su aromunskog porekla, verovatno zbog dočetka na *ul* (tj. Krstul). Jedno je svakako sigurno, naime, da su se na Brač doselili, i to u predeo zvani Bobovišća, gde su se namnožili, te njihovih potomaka ima danas u mnogim bračkim naseljima. Jedni su zadržali svoje staro prezime (Krstulović), dok su ga drugi promenili prema nadimcima, što se može lako konstatovati iz bobovičkih crkvenih župskih knjiga, i to u: Antičević (Ložišća 19 p., Postira 1 p., Pučišća 1 p.), Bradašić (Ložišća 20 p.), Čekalović (Ložišća 11 p.), Domić (Ložišća 28 p., Sutivan 1 p., Milna 1 p.), Biskupović (Ložišća 6 p., Sutivan 3 p.), Franjola (Ložišća 11 p.), Ivko (Ložišća 11 p., Supetar 1 p.), Jurać (Ložišća 9 p.), Juras (Ložišća 13 p., Splitska 1 p., Dol 1 p.), Jurin (Ložišća 8 p.), Lebedina (Bobovišća 3 p.), Lozić (Milna 2 p.), Marinov (Ložišća 3 p.), Mihojević (Bobovišća 5 p.), Pavlov (Ložišća 19 p.), Perić (Ložišća 18 p., Donji Humac 3 p., Dračevica 1 p,), Pitalo (Bobovišća 3 p.), Rakela (Ložišća 30 p., Donji Humac 3 p.), Sapunar (Ložišća 30 p., Škrip 3 p.), Sapunarić (Ložišća 6 p.), Sekul (Bobovišća 8 p., Milna 6 p.), Valerjev (Ložišća 14 p.), Vicin (Ložišća 4 p.) i Zaro (Bobovišća 2 p.). Zadržale su prezime Krstulović[29]) 2 porodice u Nerežišćima, 1 porodica u Milni i 3 porodice u Supetru.

Gospodnetići žive u Dolu (20 porodica), u Postirima (5 porodica) i u Supetru (1 porodica). Pored toga, u Postirima su 4 porodice Dominis, a u Dolu 1 porodica. Za pretpostavku da su se neki Dominisi doselili iz Raba početkom XVII v. nisam mogao naći dokaza, a ni utvrditi iz postirskih crkvenih župskih

[28]) Duišin: *Stara hrvatska plemena, Glasnik heraldike*, br. 1—2, 1928 str. 16—17: „Krstić, bosansko prapleme, iz Bobovca u Bosni. Rod Krstić razvio se od Rada, Petra i Ivaniša, sinova Ivana Krstića početkom 15 v. na Braču. Rod Krstulović naselio se na zapadnom delu Brača, u Bobovišću i Ložišću. Po predaji ovoga roda Krstulovići su osnovali Bobovišće i dali mu ime na spomen Bobovca, svoje stare postojbine". — Od praplemena Krstić nastala su uglavnom četiri roda: Pavlović, Šimraković, Krstić i Krstulović.

[29]) Kako su porodice Antičević i Lozić stekle bračko plemstvo nije mi poznato — Popis vlastele: Ciccarelli: *Osservazioni, ibid.* str. 255 i 256.

knjiga. Kroz te knjige u Postirima i u Dolu od početka matica često dolazi: Gospodnetić *alias (sive, detto, dictus)* Dominis, kao i obrnuto Dominis *alias* Gospodnetić. U popisu bračkog plemstva od 1657 g. zabeleženi su kao *Dominis alias Gospodnetich*[30]). Prema predanju doselili se na Brač u Gornji Humac u XV v. a poreklom iz Hercegovine ili Bosne od Žimrakovića[31]).

Za neke druge današnje bračke porodice koje pretpostavljaju da su bosansko-hercegovačkog porekla nema ni ovoliko podataka. Za izvestan broj izumrlih ili iseljenih bračkih porodica ima verovatnosti da su bile bosanskog ili hercegovačkog porekla, i to Županić, Vranjican, Vitnić i Babić.

Županić (i Zuppaneo) doselio se, prema zabeleškama, kao *Xupanovich de Xupagnaz* iz Dubna (Duvno). Oženivši se jednom bračkom vlastelinkom (Mladineo?) bi primljen među bračko plemstvo. U pučiškim župskim crkvenim knjigama se spominje skoro od početka matice (1568 g.) i to najčešće kao Županić, a od 1581 g. kao *Zuppaneo*. U popisu bračkog plemstva od 165'/ g. zapisan je kao *Zuppaneo alias Zuppanich*[32]). Porodica izumrla pre nekoliko decenija.

Vranjican izumrla privilegovana porodica u Pučišćima. Po predanju od bosanskog roda Dobrinovića. U Postirima živi jedna porodica Vranjican, čije se prezime spominje u postirskim crkvenim župskim knjigama od početka matice 1584 g. i to raznim grafijama kao *Vragniza, Vuragniza, Vragnizano, Vranizanus* i *Vranizani*. Verovatno su postirski i pučiški Vranjicani istog porekla. Vranjican se doselio u Pučišća iz Starigrada (Hvar).

Vitnić se spominje od početka matice na Bolu. Od XVIII v. piše se kao *Vitnico*. Prezime Vitnić se nalazi u popisu pučana pri primanju soli na Bolu 1574 g., kao i u popisu pučana u vezi regrutacije za bračku galiju 1625 g.[33]). Porodica je izumrla početkom 20 v., a poreklom je iz hercegovačke Vitine. Kačić[34]), između ostalog, veli: „Vitina je misto plemenito i ravno i puno plodno blizu turskoga grada Ljubuškoga, od koga mista u stara vrimena Vitnić, bosanski plemić, gospodar je bio, kako se općenito govori. Od ove gospodske kuće, koja se na Bolu na Brač kom otoku nahodi. . ."

Babić na Bolu. Poslednji muški potomak, školski nadzornik u penziji, Ivan, umro je u toku drugog svetskog rata. Sakupljao je bračke i porodične dokumente. Prema tradiciji i njego-

---

[30]) A. Ciccarelli: *Osservazioni, ibid.* str. 255.

[31]) Duišin: *Jesu li Dominis Gospodnetići? Glasnik heraldike*, br. 1, Zagreb, 1937, str. 7: „U Dolu na Braču postoji pl. Gospodnetić od roda Žimrakovića, koji potekoše iz bosanskog plemena Krstić, koje se naselilo na Brač u XIV v., a prozvaše se tek u XVI v. Gospodnetić od gospoda, tj. bosanska gospoda"; — Andrija Kačić-Miošić: *Korabljica, ibid*, str. 457: Žimraković iz Zažablja.

[32]) Andrea Ciccarelli, *Osservazioni*, ibid, str. 256.

[33]) Mladineo, *ibid.*

[34]) A. Kačić-Miošić, *Korabljica, ibid*, str. 472—473.

vim zapisima bolski Babići su poreklom iz Hercegovine. Nakon bitke kod Zadvarja 1646 g. konte Ivan V. Babić i njegov brat konte Matija doveli su na Brač veću grupu izbeglica[35]). Međutim, i pre toga je na Bolu bilo drugih Babića (1574 g., 1618 g., 1625 g.). U popisu novog stanovništva od 1747 g. zabeležen je na Bolu Petar Babić rečeni Martinović. Babića je donedavna bilo i u Sutivanu, a spominju se u sutivanskim crkvenim župskim knjigama od 1657 g., i to s napomenom: iz Slimena. U popisu novog stanovništva u Sutivanu 1747 g. zabeležen je Mijo Babić. Prema popisu novih stanovnika od 1747 g., Babića je bilo i u Sumartinu (braća Babić i Juraj Babić), a i danas su dve porodice s nadimcima Konjić i Mujo. U sumartinskoj matici zabeležen je Babić *dicti* Konje iz Slimena 1666 g.

U člancima i knjigama nađe se spomena i o drugim bračkim porodicama da su poreklom iz Bosne ili Hercegovine, ali bez stvarnijih dokaza. Mi ćemo neke registrovati:

Žarković se spominje u popisu novog stanovništva 1747 g. u Sumartinu, i to Nikola Žarković. Božitković[36]) veli da se Simon Žarković doselio iz Zmijanaca kod Imotskoga u vreme mira posle Kandijskoga rata (1645—1669) sa stricem popom Stefanom. Kačić[37]) spominje Žarkoviće iz Zažablja. Na Braču se spominju Žarkovići još u Pučišćima (u popisu od 1747 g.: braća Žarković) i na Bolu (u popisu od 1747 g.: Mihovil Ursinić reč. Žarković). U bolskoj matici 1719 g. uz ime Ursulić je beleška: „to je ime njegove majke Ursule, koja je bila kći Kačića rečenog Žarković".

Bergeljići su živeli u Sutivanu, a došli su iz Poljica i Splita. U sutivanskoj matici dolaze s titulama: *nobil, co:, conte, de comitibus, c-te,* zatim *capitanei* (1730 g.), *colonello* (1740 g.), *gubernatore* (1746 g.), Kačić[38]) veli da su Bergelići knezovi od Podunja i Livna.

Nigoević u Nerežišćima 5 porodica. U popis bračkog plemstva (1657 g.) dolaze kao *Nigoevich* i *Nigogevcich*[39]). U nerežiškim maticama prezime se spominje od početka (1655 g.). God. 1657 g. nalazim u matici Nigoević *seu* Mirković, a i samo Mirković (1656 g., 1664 g., 1671 g.). Prema Duišinu od bosansko-dalmatinskih Sudića.

Ovima bi se još mogla pribrojiti porodica Kraljević:

---

[35]) Beleška uredništva *„Bračkog zbornika"* (Split, br. 1, 1940, str. 82) na osnovu dokumenata Ivana Babića uz pripovetku Vladimira Nazora *„Pred crkvom u Bolu"*. Isprave o tome pregledao i proverio Vl. Nazor; — Duišin: *Zbornik plemstva,* Zagreb, 1938, str. 32.

[36]) J. Božitović, *ibid.*

[37]) A. Kačić-Miošić: *Korabljica, ibid.* str. 457.

[38]) A. Kačić-Miošić: *Korabljica, ibid.* str. 452.

[39]) A. Ciccarelli, *Osservazioni, ibid,* str. 255; — Duišin, *Ilirski grbovnik Rubčića, ibid,* str. 17—18: *Sudić,* bos.-dalm., u Šibeniku, početkom XVI v. zv. i Petrević i Petrović, te Nigoević, koji su prešli na Korčulu kao Nigretić i Nikoniti, a na Braču kao Nigoević nekad Nigojevčić. Ovaj je grb upotrebljavala i crnogorska dinastija Petrović-Njeguš kao svoj grb.

Kraljević, 9 porodica u Pučišćima, spada među „novo stanovništvo", te su u popisu tog stanovništva od 1747 g. zabeležena u Pučišćima: braća Kraljević. U pučiškim crkvenim župskim knjigama Kraljevići se spominju od 1660 g. s napomenom: iz Primorja. Prema nepotvrđenoj verziji poreklom iz Bosanske Drage. Postirski Kraljevići su iz Pučišća.

Ovamo bi se mogle pribrojiti porodice *Senković*, koje su prema porod. zabeleškama iz Bosne (Mladen 1425 g.), a na Brač se doselio Marko 1579 g. preko Poljica u Dragovodu. Sada postoje: Senjković (2 p.) u Nerežišćima, Senković-Svirčić (1 p.) u Dragovodu, Sfarčić (5 p.) u Milni i Senković (1 p.) u Supetru.

Neki potomci navedenih doseljenika bosansko-hercegovačkog porekla spominju se u bračkoj lokalnoj istoriji, kao: Jerolim Dominis *difensor* bračke opštine 1629 g., Juraj Čikarelović sindik bračke opštine 1637 g., Mihovil Dominis, *difensor* 1637 g. i 1643 g., Pavao Dominis, *difensor* 1637 g., 1647 g., 1654 g. i 1657 g,. Jerolim Gospodnetić p. Frane *camerlengo* 1637 g., Jerolim Gospodnetić p. Marka, *difensor* 1637 g., Frane Dominis *difensor* 1649 g., Ivan Dominik Dominis *difensor* 1670 g., Jakov Antičević, sudija bračke opštine 1755 g. i dr.

Manji broj potomaka navedenih bosansko-hercegovačkih doseljenika preselio se kroz XX v. u vanevropske zemlje. Neki Dominisi su optirali za Italiju. Drugi deo, školujući se, živi van Brača kao lekari, sudije, profesori i drugi nameštenici. Veći deo je ostao na Braču. Bivša vlastela i privilegovani bili su zemljeposednici, a imali su i stoke. Kasnije, pa do najnovijih dana, mnogi potomci gornjih doseljenika su veći ili manji posednici, neki srednji (Dominis, neki Gospodnetići, Babić na Bolu, te Novaković-Maslarda, neki Krstulovići, Kraljevići, Buzolići) a drugi maloposednici i nadničari. (Tako na pr. anagrafa od 1838 g. u Sumartinu beleži 60 težačkih porodica, tj. maloposednika i nadničara, a samo dve posedničke, tj. srednjih posednika: Mate Boroević i Mihovil Novaković-Maslarda). Usled agrarnih reformi, naročito nakon oslobođenja, srednje posedništvo je opalo ukoliko takvi posednici nisu sami obrađivali zemlju i radili, već su je davali na napolicu, na treću ili četvrtu ili uz druge uvete, njihovu su zemlju dobili njihovi težaci. Pre drugog svetskog rata neke su posedničke porodice imale tisak za ulje te su kod njih stanovnici sela cedili maslinovo ulje, i to: u *Donjem Humcu* Vicko Perić, u *Sumartinu* Vicko Novaković, u *Postirima* Juraj Kraljević, u *Milni* Josip Buzolić i u *Ložišćima* Vice Sapunar. Neki su bili zanatlije: na *Bolu* Josip Kraljević, limar i sladoledar, u *Ložišćima* Mate Franjola, kovač, Miće Ivko, mesar, Luce Juras, vađenje kamena, Frane Pavlov, brijač, Ane Sapunar, pekarica, Jakov Sapunar, postolar, u *Milni* Josip Lozić, brijač, Marko Sekul, postolar, u *Splitskoj* Miljenko Juras, kamene radnje i u *Supetru* Stjepan Ivko, mesar[40]). Među potom-

[40]) *Obrtnici na Braču, Brački zbornik*, br. 1, Split, 1940, str. 135—137.

cima spomenutih doseljenika bilo je na Braču i seoskih trgovaca, i to: u *Dračevici* Ivan Perić, mešovita roba, u *Ložišćima* Juras Marko, mešovita roba, Dinka Perić, mešovita roba, Juraj Čekalović, mešovita roba, Mare Antičević, rukotvorine i jestivo, Ana Sapunar, mešovita roba, Stjepan Ivko, poljski proizvodi, u *Milni* Mate Lozić, mešovita roba, Nikola Buzolić kupoprodaja ribe, Luka Lozić, kupoprodaja ribe, u *Nerežišćima* Milica Kevešić, mešovita roba, u *Postirima* Dragomir Kraljević, mešovita roba, u *Povljima* Domina Ostojić, galanteriska roba i jestivo i u *Sumartinu* Tade Babić, mešovita roba[41]). Međutim, ne treba uzeti da su oni bili samo obrtnici ili samo trgovci. Mnogi od njih je imao i vinograda, maslinika ili vrt, pa je zemlju obrađivao ili ju je davao drugome na obrađivanje.

Andre Jutronić

ORIGINE DE QUELQUES FAMILLES DANS L'ÎLE DE BRAČ (DALMATIE)

L' auteur prend pour point de départ de ses recherches les traditions populaires qui indiquent la Bosnie et l' Herzégovine comme pays d' origine de plusieurs familles dans l' île de Brač en Dalmatie. Il poursuit, ensuite, ses investigations en se basant sur des données que lui fournissent la littérature et les sources historiques, tels que les registres paroissiaux de baptême, de première communion, de mariage, de décès, une espèce de calendrier des morts etc. et établit l' origine de plusieurs familles dans cette île. Il réussit même à fixer le temps, à partir du 16-ème siècle à nos jours, où la famille est venue s' installer à Brač, et souvent aussi la localité et la région de Bosnie ou d' Herzégovine où elle habitait avant la migration.

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ * САНУ * БИБЛИОТЕКА

[41]) *Popis trgovina na Braču, Bračkí zbornik, ibid,* str. 138—140.

Д-р МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ

ЦИНЦАРИ У БОСНИ

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 30 X 1950).

ПРЕДГОВОР

Почетком 20 века, често је покретано питање о улози Цинцара у саставу босанских Срба и у јавном животу у Босни, и било је живе и страсне дискусије о томе. Појавиле су се биле и неколике брошуре, али све са политичком тенденцијом а без стварнога познавања проблема и чињеница. Издваја се једино чланак *Теодора Филипескуа* „Калајџије у Чипулићима", објављен у Гласнику Земаљског музеја за 1902 год.

У исто време, појавило се је интересовање за босанске Цинцаре и на страни, али из сасвим других побуда. Најпре је у аналима Румунске академије у Букурешту (В 27, Историјско одељење), године 1905, објављена расправа „Românii din Bosnia si Herţegovina în trecut si in prezent", што ју је написао *Исидор Јешан*. Нисам имао прилике да прочитам ту расправу, која је, по речима проф. Г. Вајганда, без икакве научне вредности. Брзо после те расправе, такође у издању Румунске академије у Букурешту, 1906, објављено је једно дело у ком је изнета прилично обилата грађа о Цинцарјима у Босни, али с наопаким закључцима. То је дело „Coloniile Române din Bosnia. Studiu etnografic şi antropogeografic", што га је написао *Теодор Филипеску*. Филипеску је писао са много научних претензија, али је остао далеко од праве науке. Он је био по занимању хемичар и чиновник контроле мера, а у етнолошкој и географској науци прави дилетант и румунски патриота, који је у свом патриотизму ишао тако далеко да је и тзв. Караулахе по Босни, типичне Цигане, који су додуше досељени из Румуније и који говоре румунски, огласио правим Румунима! Ма да је уложио доста труда и бавио се изучавањем само „румунских" насеља по Босни, Филипеску ипак није успео чак ни да утврди где је све тада у Босни било Цинцара, као што уопште није успео ни да схвати њихову прошлост на тлу Босне.

Ти румунски списи дали су повода професору *д-ру Густаву Вајганду* (G. Weigand), познатом стручњаку за балканске Румуне, да и он дође у Босну да би утврдио право стање. Вајганд је, заиста, дао прва поуздана обавештења о броју и о етничком карактеру босанских Цинцара, која је изнео у расправи: „Румуни и Цинцари у Босни" („Rumänen und Aromunen in Bosnien"), објављеној у Jahresbericht des Institutes für rumänische Sprache XIV (Leipzig 1908). Изненађује како је и Вајганд, који је провео неколико дана у Чипуљићима и Бијелој, скупио веома мало грађе: он је готово сву пажњу посветио остацима цинцарског језика.

Тек после првог светског рата јавила су се и у српској науци објективна и потпунија обавештења о негдашњим Цинцарима у појединим местима по Босни. Први је *д-р Ристо Јеремић* изнео неколико кратких али драгоцених података о Цинцарима у североисточној Босни, и то у својој краткој расправи „О пореклу становништва Тузланске области" (Гласник Географског друштва у Београду VII—VIII, Београд 1923). У мојој монографији „Модрича" (Скопље 1932) изнео сам доста података о пореклу и о прошлости родова цинцарског порекла у том месту. Драгоцених података о прошлости Цинцара у Сарајеву дао је проф. *Влад. Скарић* у својим делима: „Српски православни народ и црква у Сарајеву у XVII и XVIII вијеку" (Сарајево 1928) и „Сарајево и његова околина" (Сарајево 1937).

Год. 1927 изишла је књига „О Цинцарима" од проф. д-ра *Душана Ј. Поповића*, чије је друго, знатно допуњено, издање изишло 1937 год. (на 520 страна). То је веома исцрпна монографија, али њен писац зна о Цинцарима у Босни углавном само оно што смо изнели Р. Јеремић и ја, а остало му је непознато, па и неискоришћено, дело Т. Филипескуа, у ком ипак има података, који се могу научно искористити, као што су на пример подаци о присуству Цинцара у појединим местима, о њихову животу, обичајима итд. Проф. Поповић искористио је, у погледу босанских Цинцара, само Филипескуов чланак: „Калајџије у Чипулићима" (Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, 1902). Проф. Поповић узео је као сасвим тачно оно што је на једном месту рекао пок. Ј. Цвијић да Цинцара готово и нема у Босни (Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III 1028). Међутим, то није тачно. Као и у другим српским и балканским земљама, и по Босни је било Цинцара, можда сразмерно у ништа мањем броју него другде у односу према српском варошком становништву уопште. Иако их је, ипак, било мало, они су имали у привредном и културном животу Босне улогу која је била несразмерно већа према њиховој бројној снази. Значајно је да је по Босни било и чистих цинцарских насеобина, иако малених, што није био случај са цинцарским насеобинама у Србији и у областима преко Саве и Дунава.

Етнички чистих Цинцара нема у Босни већ одавна, јер су Цинцари, одмах по доласку у Босну, отпочели да ступају у брачне везе с православним мештанима. Почетком 20 века изумрли су и последњи претставници цинцарских родова по Босни који су још нешто знали цинцарски, и више у Босни нема никога ко би говорио цинцарски. Због свега тога, врло је тешко, у данашње време, проучавати прошлост Цинцара у Босни. Писаних вести о њима је уопште врло мало, а код наших савременика цинцарског порекла, који су се у свему изједначили с осталим српским становништвом, избледела су и ишчилела предања о пореклу и успомене на претке који су као занатлије и трговци хватали корена у Босни. Последња прилика за дубље проучавање Цинцара у Босни била је крајем 19 века, док је још међу њима било људи који су говорили цинцарски и који су сами или чији су очеви или дедови били родом из Москопоља, од Битоља и др. Та прилика је пропуштена, а пропуштена је баш стога што тих Цинцара и није било у знатнијем броју и више се нису много одвајали од своје околине те нису ни сврћали на себе пажњу научника и писаца.

Ослањајући се на своја сећања и утиске из детињства, ја сам на својим путовањима по североисточној Босни марљиво расшитивао и скупљао грађу о Цинцарима. Овом приликом износим све што се зна и што сам још ја лично могао да сазнам о уделу Цинцара у саставу и у прошлости босанских православних Срба као и о њихову уделу у развитку неких насеља. Нисам сабрао много грађе, али је и ово што сам успео да саберем и сачувам довољно да осветли прошлост и улогу Цинцара у Босни. У току последњег рата пропале су ми многе белешке са доста занимљивих појединости.

РОМАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ У БОСНИ КРОЗ ВЕКОВЕ

Доласком на Балканско Полуострво, преци данашњих Срба и осталих Јужних Словена дошли су у непосредан додир са једним, за њих новим, етничким елементом, који ће бити од великог утицаја на даљи развитак балканских Словена и на постанак појединих јужнословенских народа и мањих етничких група међу њима. Били су то балкански староседеоци. Не узимајући у обзир Грке у егејској области, као ни малобројне остатке Трачана, којих ће као посебног народа нестати још у току ранога средњега века, поромањени балкански староседеоци (са неким примесама насељеника из разних делова негдашње простране римске царевине) претстављали су главно становништво Балканског Полуострва, особито његова континенталног трупа, који ће преплавити Словени.

Испред најезде Словена, ти балкански Романи су се повлачили: склањали су се у утврђене приморске градове и у високе планинске области на југу. Свакако да се нису сви повукли: нешто од тога становништва остало је несумњиво и са-

живело се са словенским дошљацима. Тако на пр. утврђено је да је у месту Брези на доњој Ставњи (срез Високо), у Средњој Босни, била римска колонија која је трајала од 8 до 10 века и пропала негде између 10 и 11 века[1]). Да је и у унутрашњости, а не само у приморју, заостало балканског романског становништва, које се је одржавало неко време међу дошљацима, најбољи су доказ многи називи планина, брда и река, који су остали из пресловенског доба. Био је то први принос балканског романског живља словенским дошљацима. Временом и постепено нестаће непријатељстава и између романског становништва по градовима и словенских сељака и ратника око тих градова, услед чега ће и у јадранском приморју доћи до потпуног пословењивања тог старијег становништва. Тај процес је трајао преко хиљаду година и његове последице су биле врло значајне, особито у културном погледу.

Они балкански староседеоци који су се повукли у планине на југу, где су се претворили у сточаре, после неког времена постали су веома експанзивни, па се са својим стадима крећу на све стране, у правцу високих планина. Они се крећу особито на север, и прелазе Дунав, а крећу се, у више махова, и на северозапад и досежу чак до у Истру. То су добро познати средњевековни *Власи*, сточари, о којима и писани извори сачуваше много помена, а који су, поред тога, оставили много успомена и трагова у називима места, у сточарској терминологији, у народним предањима и др.[2]). Временом, и тих Влаха је нестало, као посебног етничког елемента, на тлу Црне Горе, Србије, Херцеговине, Босне и Хрватске. Само у високој планинској области Пинда — између Словена, Грка и Арбанаса — очувала се је до данас већа група Влаха. И та група, у сталном додиру са поменутим народима, стално је била изложена асимилацији с њихове стране и стога у сталном опадању. После извесног затишја, а под дејством неповољних политичких збивања у Епиру и Јужној Арбанији, особито за време владавине чувеног Али-паше Јанинског (1741—1822), дошло је до нових покрета међу балканским Власима или Цинцарима, и у току 18 и 19 века знатне групе влашких сточара, занатлија и трговаца из те области кренуле су се према северу, али нису доселе далеко и нису могле да се дуго одржавају. Нарочито је био снажан њихов прилив и примеса у дебарској или мијачкој етничкој области. Појединих влашких група има и данас у Македонији и Србији, али су оне све скорашњег порекла и на путу да ишчезну.

Као што је било са Власима у средњем веку по Србији, Босни и др., таква иста је била судбина и свих Влаха или Цинцара који су се иселили, у току 18 и 19 века, из своје матичне

[1]) *В. Ђоровић:* Извештај о ископавањима у Брези 1913. године. Гласник Земаљског музеја у Б. и Х. 1913 417-420.

[2]) О Власима у средњевековној Босни опширније *Мил. С. Филиповић:* Височка Нахија. Српски етногр. зборник XLIII 210-218.

области: и они су се лако и брзо претапали у онај народ у чију су средину долазили, па их је много погрчено и пословењено, а доста их се је претопило и у друге народе. Према статистичким подацима из пописа после првог светског рата, етнички чистих Влаха или Цинцара на тлу Грчке, Бугарске, Арбаније и Југославије било је у свему нешто преко 40.000.

Као што сам поменуо, у области етничког додира Словена и пиндских Влаха било је сталног додира између њих. Међутим, на тлу Босне и Херцеговине до таквог додира и уношења балканско-романских елемената у словенски живаљ долазило је само на махове и у таласима: први пут непосредно по досељењу, други пут под крај средњег века и у почетку турске владавине, а трећи пут у другој половини 18 века, када је у Босну доспела једна мања група тих Влаха, сада под именом Цинцара, Калајџија или Грка, који су дошли као трговци и занатлије. Био је то најслабији влашки талас који је с узбурканог Пинда запљуснуо Босну, а који је само у незнатној мери попунио празнине што су настале у становништву Босне, која је била искрвавила много у ратовима 17 и 18 века и коју су, у исто време, тако често посећивале епидемије куге и глади. Малобројни и далеко одбачени од своје матице, ти Цинцари који су доспели у Босну у току 18 века били су осуђени да се брзо изгубе, и то се је заиста и десило. Ма да се је то десило у току 19 и 20 века, у доба развијене штампе и науке и код нас, процес је прошао готово незапажено. Ови Цинцари, који су се јавили у Босни у току 18 века, немају никакве непосредне везе са Власима на тлу Босне у средњем веку и у рано турско доба, који, уосталом, сви и нису били етнички Власи, јер је међу њима било и много Срба који су називани Власима по свом сточарском занимању. Између средњевековних босанских Влаха, и то оних правих етничких Влаха, и познијих Цинцара у Босни постоји само посредна веза утолико што су и једни и други били делови истог влашког или цинцарског народног стабла. Док су први наилазили као сточари и држали се планина, последњи су наишли пуна три столећа после њих и дошли као занатлије и трговци који су се населили по варошима и трговиштима.

НАРОДНА ИМЕНА КОД ЦИНЦАРА У БОСНИ

Док су претставници балканских Романа у средњем веку код Срба, као и код осталих балканских народа, познати само под именом *Влаха,* па се тим именом често зову и прави Срби који се баве сточарством, потомке средњевековних Влаха савремени балкански народи зову разним именима, веома често Цинцарима. Значајно је да их у Македонији и данас највише зову Власима, па било да се ради о оним Власима који живе као номадски или полуномадски сточари или о онима који живе као занатлије, трговци или интелектуални радници по варошима: готово свака варош у Македонији има своју „Вла-

шку Малу". Ни они сами у Македонији не избегавају назив Влах, али се они у свом језику обично зову *Аромунима* ('Αρμένγ, Arâmân, Aromân, Romăn, Râmân) и то им је име веома старо. Међутим, цинцарски суседи и не знају за то њихово народно име, које је сада и у науци одомаћено, већ их зову разним другим именима. У новије време код Срба се је одомаћио назив *Цинцари,* који се употребљава у првом реду у односу на аромунске трговце и занатлије, који су се насељавали међу Србима, а од Срба су то име прихватили и Румуни и Мађари.

У науци још није објашњено порекло и значење имена „Цинцарин". Постоје само разне претпоставке. Нећу се упуштати у расправљање о томе, али ћу се ипак задржати, овом приликом, на питању о старини тог етничког имена. До сада се је сматрало да је најстарији помен имена Цинцарин из 1777 године, и то из Славоније[1]). Међутим, има помена тог народног имена који су још старији. Најстарији мени познати помен је из 1718 године. По једном запису, принц Евгеније Савојски освојио је Београд 1718 па је, по закључењу мира између Аустрије и Турске, поставио капетане по окупираној Србији. Међу њима је постављен, четрнаести по реду, и „Коста капѣ тань, родом Цин(ца)рь, Паћарину (тј. Параћину) кр(е)пки стража от Ниша, на Рашавѣ погибѣ"[2]). Год. 1762 помињу се у Сарајеву, међу православним градским становницима, шездесетитри човека као Цинцари, а по занимању као свилари („ипекчије")[3]). У Новом Саду име Цинцарин се јавља 1774: прелазећи у аустријско поданство, у Новом Саду, положио је, 18 октобра 1774, заклетву на верност, и то на српском језику, Георгије Јанковић, „natione Graeco-Valachus vulgo Czinczar", кујунџија из Грабова[4]). Као што ће се видети из даљих излагања, у Сарајеву је било Цинцара и пре 1762, већ у 17 веку, а у Војводини их је било, врло вероватно, такође још у 17 веку, али под именом Грка.

Име *Цинцарин,* као народно име, јавља се, према изложеноме, поуздано тек у првој половини 18 века. Врло је вероватно да је оно и знатно старије. Исто тако, врло је вероватно да је оно у некој вези и са родовским и топографским називима од истог корена, међу којима има и таквих који су сасвим истог облика. Не узимајући у обзир таква имена сасвим скорашњег постанка, која су настала у вези са кретањима и досељавањима Цинцара у току 18 и 19 века, навешћу нека имена која су несумњиво много старија. Тако на пр. у Кучима, у селу

[1]) Тај помен је у књизи *Taube:* Slavonien II 21. Пошто до те књиге нисам могао да дођем, наводим према цитату код *Рад. М. Грујића* (у приказу књиге Д. Ј. Поповића: О Цинцарима). Гласник Скопског научног друштва V 347.

[2]) *Љуб. Стојановић:* Стари српски записи и натписи, бр. 5371.

[3]) *Влад. Скарић:* Сарајево и његова околина (Сарајево 1937) 138.

[4]) *Васа Стајић:* Цинцари у Новом Саду. Гласник Историјског друштва у Новом саду IX 261.

Косору, има *Цинцар-Убао.* Испитивач Куча, Ј. Ердељановић није у самом народу могао ништа да дозна о постанку тог необичног имена[5]). Иначе, у Црној Гори Цинцаре зову Гогама. У северозападној Босни има велика планина *Цинцер.* Та два назива су очигледно веома стара. То се не може са таквом сигурношћу рећи и за комплекс земљишта у селу Трстеној (под Лисцем, у пределу Пољаници), који се зове *Цинцарин*[6]), као ни за име села *Цинцари* у насељу Тупанарима (Власенички срез, Босна). Међу дубровачком властелом био је род *Цинцуловићи:* већ 1423 помиње се властелин Мароје Цинцуловић[7]). А у селу Орашцу, у околини Дубровника, помиње се, 1498, 1672—1673 и 1731, род с презименом *Цинцо*[9]), а на Шипану, у времену од 1600—1676, род *Цинцин*[10]). Презиме Цинцаревић или Цинцо није ретко међу данашњим становништвом и обично одаје цинцарско порекло оних који носе таква презимена. Али, увек не мора да буде тако. Тако на пример у селима Мильевићима и Пресјеници и у граду Сарајеву има род *Цинцовићи* или *Цинцо,* који су старином из Бањана[11]). У Бањанима уопште нема Цинцара. *Цинцаревићи* у селу Врагочаници, у околини Ваљева, старином су из околине Мостара[12]), где такође нема Цинцара. Изгледа да њихово презиме није у вези са цинцарским народом, јер Цинцара уопште није било у околини Мостара, а у самом Мостару су били веома ретки, па и то тек у новије време. У Пожеги (ужичкој) живи род *Цинцови,* досељени из Радоине[13]). Такође у околини Прибоја има род *Цинци-Цинцовићи,* који су чисто српског порекла а старином из Васојевића. Њихов предак је добио надимак „Цинцо" по некој каши коју је донео као кириџија из Скопља, у првој половини 19 века, и носио. Један муслимански род у селу Варошкој Ријеци (Бос. Крајина) носи презиме *Цинци*[14]).

Поред имена Цинцарин, које је као народно име познато у Босни још из 18 века, за претставнике тог народа употребљавана су и у Босни, као и у другим земљама, и разна друга

---

[5]) *Ј. Ердељановић:* Кучи. Српски етногр. зборник VIII 52, 100.

[6]) *Р. Т. Николић:* Пољаница и Клисура. Српски етногр. зборник VI 81, 195.

[7]) *М. Пуцић:* Споменици српски II 79.

[8]) *И. Синдик:* Дубровник и околина. Српски етногр. зборник XXXVIII 148.

[9]) Нав. дело 174-176.

[10]) Нав. дело 179.

[11]) *С. и В. Трифковић:* Сарајевска околина. Српски етногр. зборник XI 109.

[12]) *Љуб. Павловић:* Колубара и Подгорина. Српски етногр. зборник VIII 491, 612.

[13]) *Љуб. Павловић:* Ужичка Црна Гора. Српски етногр. зборник XXXIV 118.

[14]) *М. Карановић:* Поуње у Бос. Крајини. Српски етногр. зборник XXXV 418.

имена. Чак су друга имена била и чешћа и познатија него ли име Цинцарин.

С изузетком цинцарске групе у Сарајеву, остали Цинцари у Босни називају се, све док су постојали као посебна етничка или социјална група, *Калајџије*, и то је име у Чипуљићима и у северној Босни било много познатије и у много већој употреби него ли име Цинцарин. И сами припадници те групе често се зову тако, а њихова околина их редовно зове тим именом. У Босни је чест случај да се једно насеље састоји од више делова са становништвом различите вере и народности, па се онда поједини делови насеља или суседна насеља истог имена разликују по томе што се имену насеља додаје и ознака које је вере или народности његово становништво. Тако на пример у Срезу дервентском имају села Календеровци Српски (тј. православни) и Календеровци Турски (тј. муслимански). По том начелу, и делови насеља у којима су се били сместили досељени Цинцари прозвани су Калајџијама, по том за њих у Босни уобичајеном имену. Велико насеље Бијела у Брчанском срезу, у ствари данас три насеља, дели се на Бијелу Латинску (католичку), Бијелу Хришћанску (православну) и Бијелу Варош или Бијелу Калајџије, онај део где су били Цинцари. Тако исто, и Поребрице и Зовик имају своје делове који се зову Калајџије. Цинцарски језик у северној Босни редовно се зове *калајџијским*, а калајџијским се зову и поједина јела[15]) и обичаји, карактеристични за ту групу.

Име Калајџије као народно или етничко име било је познато и изван Босне. Оно је било познато и у Хрватској, и то је име доводило у забуну поједине писце, пошто се ти људи у Хрватској нису бавили калајџијским занатом. Тако је Ман. Грбић тврдио у „Карловачком Владичанству" да су Калајџије били рибари, а Мојо Медић („Стражилово" IV) да су били трговци-торбари. Поводом тога, објавио је Н. Ф. у „Босанској Вили" за 1894 краћи прилог с објашњењем тог имена. Писац тог прилога је Нико Фуфић, трговац и велики српски народни добротвор из Травника, који је, врло вероватно, и сам пореклом од Цинцара. Насупрот М. Грбићу и М. Медићу, Фуфић сматра да су Калајџије били прави калајџије и да су и оне православне породице, које су се биле доселиле у Карловац и називале се Калајџијама, биле калајџије, које су морале оставити свој стари занат и латити се нечега другога, јер није било услова за њихов занат у тој средини. Природно је било да се одају риболову или торбарењу, јер ти послови не изискују готово никакве спреме. То своје мишљење Фуфић заснива на чињеници да је крајем 18 или почетком 19 века једна повећа

[15]) Као особитост помињу се два „калајџиска" јела: *калајџиским буреком* зове се у Модричи и Бијелој и сада пита с месом која се не прави у гужве, као што се обично чини у Босни, него се коре полажу једна по другој, а *буковале* је нарочито њихово јело које се прави тако да се врућа проха (кукурузни хлеб) смрви, помасти или позеитини и поспе сиром.

група „Каравлаха" калајџија била доселила у Чипуљиће, који се још и тада (1894) баве калајџијским занатом и свој стари језик, којим се још једино служе као својим тајним језиком, зову „калајџински језик"[16]. И међу Цинцарима, који су се били населили по северној Босни, у прво време било је сразмерно доста стално настањених калајџија, који су тај занат морали временом да напусте, јер није било услова за њега, па су калајџијске услуге обављали чипуљићке амбулантне калајџије. Овде треба да напоменем да калајџијски, као и блиски му казанџијски, занат претстављају карактеристичне цинцарске занате. И данас по варошима Македоније, особито у Крушеву, Прилепу, Струмици и др., казанџије и калајџије су готово једино Цинцари или Власи.

Цинцари су уопште били велики привржениці грчке цркве и грчке просвећености, и радо се јавно служили грчким језиком, па су се веома радо издавали за Грке и сами себе сматрали *Грцима*, па их тако често звала и њихова околина. Тога је било особито по Војводини, али и по Србији, Хрватској и др. У мањој мери било је тога и у Босни, нарочито код Цинцара по већим варошима, те је, стога, тешко у сваком случају утврдити да ли је нека породица била грчка или цинцарска. Како је, с друге стране, по градовима у Босни, особито у Сарајеву, било и правих Грка, то је разлог да је знатно отежано проучавање Цинцара у Босни. Тако на пример, врло је вероватно да су неки од „Грка", који се помињу у Сарајеву у току 17 и 18 века у ствари били Цинцари и да је био Цинцарин или Грк онај Јанко, који је умро од куге 1763 негде у Босни[17]. Угледан трговац у Дервенти, пок. Нико Куковић, цинцарског порекла, бранио се је 1914 од аустријских власти да не страда као Србин тиме што је тврдио да је „Грк". Докле су, пак, босански Цинцари у неким местима ишли у томе, показаће ови примери. У сарајевској српској цркви било је шездесетих година 19 века тога да су се појединци утркивали за певницом да неке песме отпевају на грчком[18]. У животу православне општине у Тешњу, Цинцари су били од великог утицаја. Слушао сам да се је раније у цркви у Тешњу пола литургије певало на грчком а пола на црквенословенском, а у мањој мери на грчком и до 1885. Било је то утицајем Цинцара и сарајевских митрополита Грка, који су опет у свему слушали њих.

Док у Метохији, на Косову и у Старој Рашкој зову *Гогама* Цинцаре уопште, тим именом звали су у Црној Гори и Србији, у раније време, зидаре, а ти зидари су били обично Цинцари од Крушева, Охрида и др. Па и у Босни је било тога

[16]) *Н. Ф.:* Калајџије. „Босанска вила" 1894 55-56.
[17]) *Љуб. Стојановић:* нав. дело, бр. 3228.
[18]) Доцније, око 1900, за неколико цинцарских и грчких породица у Сарајеву било је уређено па је на дан св. цара Константина и царице Јелене у православној саборној (новој) цркви служена литургија на грчком језику.

да се неки зидари са стране зову Гогама. Тако на пр. на Гласинац су долазили, последњи пут око 1910, Гоге, мајстори који су прадили чатрње. Нисам могао да сазнам одакле су они били. Врло је вероватно да су неки од родова Гога или Гогића по Босни цинцарског порекла. Тако на пр. у Зворнику, где је било више родова цинцарског и грчког порекла, једна махала се зове *Гоге*. Мајстори „Гоге" су долазили у Босанску Крајину[19]). У Зијемљи, у Херцеговини, живи у народу предање о неким *Гогама*[20]). У самом Дубровнику има род *Гоге*, досељен из српског приморја, а у селу Чепикућама, у околини Дубровника, род *Гоге* (помињу се 1831), чији је предак дошао из Србије око 1821[21]). Карактеристично је да на полуострву Рату зидаре из Попова зову „гези"[22]).

Тек недавно (1946), сазнао сам да саме Калајџије из Чипуљића свој тајни говор (а то је уствари цинцарски) називају *влашким*. Изразе „Влах" и „влашки" нисам иначе другде чуо нити их је ко други забележио у вези са босанским Цинцарима.

ВРЕМЕ ДОСЕЉЕЊА ЦИНЦАРА И БОСНУ

Не може бити ни најмање сумње о томе да су Цинцари, који се јављају у Босни средином 18 века, били досељеници у тој земљи. Нажалост, не може се утврдити тачно које су се године појавили први Цинцари у Босни као ни то да ли су досељавале само поједине породице или су долазиле групе и на махове. Писаних вести о досељавању Цинцара у Босну нема, па смо у погледу одређивања времена њихова доласка упућени на писане вести о њихову присуству у Босни и у суседству и на њихова предања о пореклу као и на чињенице из других области.

Према многим знацима, изгледа да и за Босну вреди оно што је проф. Душан Ј. Поповић утврдио за крајеве преко Саве и Дунава у којима је било Цинцара, наиме да смо ту имали односа са Цинцарима већ у 17 веку (и пре 1690), а да су се Цинцари почели досељавати у већој мери после Пожаревачког мира (1718). У Новом Саду и у Осеку порастао је број цинцарских кућа нарочито после поновног пада Београда под Турке (1739), када су се многи београдски трговци преселили у те вароши. Све те сеобе биле су, углавном, од мањег значаја. Тек од шездесетих година 18 века осећа се знатнији прилив Цинцара у наше крајеве. Одлучан моменат у сеобама Цинцара у наше земље наступио је 1769, када је први пут разорено Москопоље[1]). Москопоље је страдало још у два маха — 1788 и

[19]) *М. Карановић:* нав. дело 316.
[20]) *Ј. Дедијер:* Херцеговина. Српски етногр. зборник XII 240.
[21]) *И. Синдик:* нав. дело 125, 126, 232.
[22]) *Н. З. Бјеловучић:* Полуострво Рат (Пељешац). Српски етногр. зборник XXIII 204.
[1]) *Д. Ј. Поповић:* О Цинцарима (II издање, Београд 1937) 34-35.

1821 — и та су страдања била повод новим расељавањима Цинцара[2]).

Москопоље је било велика и напредна варош, која се је крајем 17 и у почетку 18 века била нагло развила и имала, по једном писцу, 80.000 становника, све самих Цинцара. Варош је била значајна и по својим културним настојањима и успесима: ту је, поред чувене школе, била основана, већ око 1730, и штампарија. И ту, у том највећем и најнапреднијем цинцарском насељу, у школи и у цркви владао је грчки језик, али се већ тада јављају и почеци праве цинцарске писмености и цинцарског националног покрета. Нажалост, полет у развитку тог града није трајао дуго, и сабрано богатство у граду било је такође узроком његова страдања. Год. 1769 Москопоље страда први пут: околни муслимански Арбанаси напали су на град и готово га уништили, а Москопољци су се разбегли. Било је у том нападу и политичких мотива (освета за акцију Руса против Турске и за устанак на Пелопонезу, а неког покрета је било и у самом Москопољу), али и чисто пљачкашких. После тога, град се је опет почео да обнавља, али је поново страдао 1788 и 1821, оба пута као жртва моћног Алипаше Јанинског. После тога, Москопоље више никада није могло да буде оно што је било раније, а Москопољци су се расули надалеко и оживели трговину у многим другим градовима[3]).

Може се сматрати као сасвим поуздано да је Цинцара било у Сарајеву, па вероватно и другде у Босни, већ у 17 веку, иако се не помињу под тим именом. Међу православним становништвом Сарајева у 17 веку помињу се више пута Грци као и неки други туђини. Пошто су се Цинцари врло често издавали за Грке и околина их сматрала Грцима, већ и на основи тога може се претпоставити да је и међу сарајевским „Грцима" било Цинцара. И заиста, поред таквих који су били прави Грци, што се види по томе што се они зову по земљи или месту одакле су, као на пр.: Јован Ђиритлија (Крићанин) и Хаџи Никола Селаниклија (Солуњанин), било је и таквих чија презимена показују да су то били несумњиво Цинцари. Такви су: Иван Грк Гуши (1683 и 1700 год.) и Михо Фишо (1682 год.)[4]) Наиме, значајна је особина Цинцара да су им родовска презимена обично двосложна и да се свршавају на самогласник: Бога, Баја, Машо, Пачу, Питу итд. Гушти и Фишо су, према томе, несумњиво били Цинцари. Врло вероватно је био Цинцарин и Никола терзија Грк, који се помиње у Сарајеву 1682 год.[5]): терзијски занат спада у карактеристичне цинцарске занате и преци многих цинцарских родова по Босни били су терзије. Тако је, дакле, Цинцара било у Сарајеву и у Босни

[2]) Нав. дело 37-39.

[3]) Опширније о Москопољу *Д. Ј. Поповић:* нав. дело 35-42.

[4]) *В. Скарић:* Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17 и 18 веку (Сарајево 1928) 56, 146, 152.

[5]) Нав. дело 149.

већ у другој половини 17 века, али су то били ретки појединци или поједине породице. Тек после неколико десетина година, у другој половини 18 века, појавиће се у Босни Цинцари у знатнијем броју.

Прве поуздане вести о присуству Цинцара у Босни су из Сарајева, где их је несумњиво било већ око 1750. Значајно је да је тада било у Сарајеву Цинцара са породицама: наиме, год. 1753 родио се је у Сарајеву чувени барон Симеон (Ђорђе) Сина, оснивач једне од највећих банкарских и трговачких кућа у свету, са седиштем у Бечу. Проф. Д. Поповић претпоставља да су Сине биле дошле у Сарајеву око 1750[6]). Ја сам у Велесу забележио предање да су Сине, селећи се из своје првобитне постојбине, провели неко време у Велесу. Поред породице Сине могло је тада бити у Сарајеву и других цинцарских породица и самаца-печалбара. Год. 1762 помињу се у Сарајеву 63 Цинцарина (а неки се помињу 1769). Цинцари који се помињу 1762 били су, по занимању, свилари (ипекчије). „Гледајући на њихова имена и презимена, било је међу њима несумњиво Грка и Цинцара, али и Срба с југа Балканског Полуострва. Чини се, да они нису били стални сарајевски становници, него су долазили као печалбари, па се у Сарајеву бавили коју годину или у сезони свога рада. Од оних, који су се ипак стално настанили, потјецаће понека сарајевска породица 19 вијека". Нажалост, В. Скарић није изнео имена свих тих Цинцара него је, примера ради, навео само неколика од њих, и то: Јанко Ђурић, Насто Михајиловић, Димо Дамјановић, Тодор Јанковић, Врето Нешковић, Костадин Николић и Грушо Тодоровић. Сасвим умесно, Скарић закључује, по тим именима и презименима, да су многи међу њима несумњиво Цинцари или Грци[7]). Та група од 63 Цинцарина била је доста велика група Цинцара у једном месту, а нарочито за Сарајево онога времена, у ком су хришћани били, у односу према муслиманима, незнатна мањина.

Цинцари су, уопште, врло покретљив свет. Највећи део Цинцара и раније, па и данас, живи од сточарства, и ти цинцарски сточари се крећу по балканским планинама и низинама као полуномадски или номадски сточари. Имућнији од њих напуштају такав живот и одају се трговини и занатима, па прелазе у вароши или у велика села која личе на вароши. То је процес који се код њих врши столећима, па се може и данас да посматра. Али и они Цинцари који се одају трговини и занатима обично их обављају као путујући трговци и занатлије или као печалбари. Први Цинцари су ишли у некадашње аустријске и угарске земље као самци, остављајући породице у својим селима или варошима, па су се враћали у постојбину после неколкио година или су, с времена на време, само обилазили своје породице. Пошто аустријским властима

[6]) Нав. дело 150-151.

[7]) Нав. дело 56; — : Сарајево и његова околина (Сарајево 1937) 138.

таква кретања нису била по вољи, оне су својим мерама много утицале да се убрза и појача стално настањивање Цинцара у областима преко Саве и Дунава. Међутим, по самој Турској било је свуда, особито дуж важнијих трговачких друмова, Цинцара који су држали под закуп ханове или се бавили трговином и занатима у виду печалбарског рада. Од тих станица постаће доцније цинцарске колоније, кад појединци преведу и своје породице. Тако на пр. у самом Скопљу још шездесетих година 19 века није било цинцарских породица него је око двадесет Цинцара златара, терзија и ханција становало по хановима[8]). И данас има много цинцарских породица у Битољу, Магареву, Крушеву и др., чији одрасли мушкарци бораве и раде у Египту и др., па или породице посећују њих или они посећују своје породице.

Одакле, из којих су места били Цинцари који се помињу у Сарајеву 1762, не знамо. Као што сам показао, несумњиво је да је таквих дошљака било у Сарајеву и много раније, а врло је вероватно да их је било и у другим већим местима у Босни. Понајпре их је могло бити у Бањој Луци, Мостару и Зворнику, обзиром на трговачке везе тих градова с унутрашњошћу Турске. Затим, уз грчке владике, који су од 1766 долазили на епископске катедре у Босни и Херцеговини и који су са собом доводили придворно свештенство и своје сроднике, могао је такође доћи који Цинцарин и у то раније време, као што су неки поуздано и дошли уз владике у Мостар и Зворник нешто доцније.

Сва општа и посебна родовска предања код цинцарских потомака изван Сарајева упућују на другу половину 18 века као на доба када су се њихови преци доселили у Босну. Тако је Н. Фуфић тврдио да се је повећа група „Каравлаха" калајција доселила у Чипуљиће код Бугојна крајем 18 или почетком 19 века[8a]). И Г. Вајганд слушао је у Чипуљићима, почетком 20 века, да су Калајције дошле у то место пре 150 година из Румелије[9]). И то предање, дакле, упућује на другу половину 18 века. На основи свега што је сазнао испитујући порекло становништва у североисточној Босни, д-р Р. Јеремић је дошао до закључка да је око петнаест породица Цинцара из Македоније дошло у Бијелу, Зовик, Модричу и Поребрице пре 150 година (писано 1923 год).[10]), дакле, средином друге половине 18 века. Ја сам се лично дуже времена бавио проучавањем варошице Модриче и обишао сва места у североисточној Босни у којима је било Цинцара. И, сва моја настојања да из предања сазнам нешто више о времену доселе-

[8]) *Јован Трајковић:* Егзархијске агитације у Скопљу 1869 и даље. Гласник Скопског научног друштва II (1927) 238, 240.

[8a]) Босанска вила 1894 55.

[9]) *J. Weigand:* Rumänven und Aromunen in Bosnien. Jahresbericht des Institutes für rumänische Sprache XIV (Leipzig 1908) 178.

[10]) *Р. Јеремић:* О пореклу становништва Тузланске области. Гласник Географског друштва VII-VIII (Београд 1923) 152-153.

љења те групе Цинцара свела су се на исти резултат до ког је дошао и д-р Јеремић, тј. да су они дошли у другој половини 18 века. Вероватно су дошли непосредно после првог страдања Москопоља (1769), ако не и пре.

У Новом Саду рачунало се је међу Цинцарима, 1783, да ће, кад се сагради „грчка" школа у Новом Саду, у Нови Сад доспети и многи њихови сународници из Босне и Србије[11]). Мислили су, свакако, у првом реду на Цинцаре у северној Босни, који су им били близу и који су, према томе, већ били као насеља стабилизовани и економски се већ подигли. Има један поуздан писани податак који говори у прилог те претпоставке. Деведесетих година 18 века новосадски Грци и Цинцари водили су борбу да добију свештеника који зна грчки и грчко-влашки. Год. 1792 кандидују они за тај положај Георгија Николића Балту, који је поднео неких осам уверења од високих аустријских официра, која су сведочила о ванредним заслугама које је стекао од 1781 до 1791 за аустријску војску. Рођен у Зовику у Босни, он је, 1781, био на руци Николи Радимировићу, кога су Аустријанци били изаслали у Србију и у Босну да изради карту путева и градова, и спасао му живот, а тиме и тајну његова ухођења. 1786 и даље он је и сам вршио обавештајну службу уз хонорар од 300 форинта годишње и, излажући свој живот опасности, ишао чак у Скадар. 1791 прешао је он у Грк у Срему, где је, поред осталога, дао и тај податак о себи да га је за свештеника рукоположио зворнички митрополит Герасим (који се, као зворнички митрополит, помиње први пут 1777). У извештају о попу Георгију вели се да је способан за пароха, „обаче немирности у себи много содержит". 4 септембра 1793 оверио је он код редовног нотарија новосадског магистрата препис тих уверења, а 10 октобра исте године већ је имала бачка Конзисторија прилику да одговара на боље инструисану молбу новосадских Цинцара. Сад, они иште право служења, проповедања и исповедања за човека који је „особитују рефлексију и призреније заслужил" (насупрот једном ранијем кандидату ког је Конзисторија одбијала, јер да нема заслуга за аустријски владалачки дом). Конзисторија је одбацила његову молбу под изговором да нема упражњеног места, али се он ипак 1796 помиње као новосадски парох[12]). Тај податак казује много. Он казује у првом реду да је цинцарска општина у Зовику у то време била угледна и напредна, кад је имала таквог свештеника. Ако би он био и родом из Зовика, као што је забележено, онда би то значило да је у Зовику било Цинцара и пре 1769, јер је поп Ђорђе морао имати најмање 25—30 година, кад је 1781 ступио у аустријску поверљиву службу. Обзиром пак на то да он грчко

[11]) *В. Стајић:* пом. рад 266-267.

[12]) Пом. рад 274; — : О Цинцарима. Летопис Матице српске CCCXV (1928) 289-290. — *Д. Р.:* Пребегли из Србије на ову страну 1791. свештеници и калуђери. Српски Сион XIV (1904) 113.

теолошко образовање није могао стећи у тадашњој Босни, дубоко сам убеђен да није био родом из Зовика него да је он лично био досељен однекле, понајпре из или од Москопоља. Ђорђе је умро у Новом Саду: помиње се као покојник 1813, када му је умрла жена[12а]).

Од цинцарских насеобина изван Босне била је босанским цинцарским насеобинама најближа она у Славонском Броду, коју је од Босне и од Цинцара у Босанском Броду делила само река Сава. Вероватно је и ту било Цинцара и од раније, као што се поједине цинцарске породице по варошима у Хрватској, Славонији и Срему помињу у току читава 18 века, већ од 1702. Главно насељавање Цинцара у Славонском Броду било је после првог страдања Москопоља (1769). Проф. Д. Ј. Поповић забележио је у Броду предање да је тада једна већа група Цинцара, од приближно 150 душа, прешла Саву код Босанског Брода под вођством попа Јана (Јање) Капмара. Он је тешком муком довео ту групу у Славонски Брод, а одатле су се неке породице и појединци разилазили по бившој Аустрији. Та група је била пореклом претежно из Москопоља и Шиписке[13]). У Славонском Броду првобитно су становали само католици, и тек у току 18 века дошло је неколико православних породица. Поједине породице су дошле из Србије и Бугарске. „Највише је ипак источно-православних обитељи дошло из Македоније, да се утну турском насиљу." Тек око 1780 сграђена је у Броду прва православна црква св. Ђорђа и тада уређено посебно гробље за православне, а тек 1800 основана православна бродска парохија[14]). Досељеници из Македоније у Славонском Броду били су „калајџије" и њих су Хрвати звали Грцима, премда нису сви били грчкога порекла. Неки од тих „калајџија" у Славонском Броду стекли су трговином знатан иметак. Међу трговцима који се помињу као кућевласници, 1786, налазе се и имена: Коста Димовић, Ђоко Фушар, Станко Димовић[15]). Ти су сигурно били Цинцари, а вероватно и још који. Изнећу још два податка о Цинцарима у Славонском Броду, који говоре у прилог претпоставке да је главно насељавање Цинцара у Босни и у Славонском Броду било после 1769 а пре 1780. У Славонском Броду умро је, 28 августа 1786, у старости од 60 година, Хаџи Врето Баровић, житељ бродски, „рожден у Мацедонї и варошь Москополѣ"[16]), а 19 јануара 1787 је умро Санко Димовић, који је био стар 70 година и који је био такође рођен „во Мацедонї и, вароши Москополѣ"[17]). Ти људи су, дакле, рођени и своју младост провели у Москопољу у првој половини 18 века.

[12а]) *В. Стајић:* Грађа за културну историју Новог Сада 136.
[13]) *Д. Ј. Поповић:* нав. дело 37-39.
[14]) *Dr. Rudolf Horvat:* Hrvatska prošlost I (Zagreb 1940) 150.
[15а]) Нав. дело 147.
[16]) *Љуб. Стојановић:* нав. дело. бр. 3570, 10366.
[17]) Нав. дело, бр. 3584.

Према изложеном, *главно досељавање Цинцара у Босну пада у другу половину 18 века, вероватно око 1770, када су се населиле неколике мање групе њихове у разним местима.* Појединачних досељавања, особито у веће вароши, било је и пре и после тога времена.

Сеобом су били захваћени у првом реду трговци и занатлије, дакле варошко становништво, и у томе је највећи значај доласка тих Цинцара: једни од њих доносе собом своје трговачке везе и богата трговачка искуства, а поред тога свакако и капитале у злату, а други долазе као занатлије (терзије, калајџије), толико потребне у тадашњем нашем друштву. Затим, треба нарочито имати у виду да они долазе у Босну, чије је становништво услед честих кута и ратних операција у току 17 и 18 века било веома прорећено и осиромашило те је било довољно могућности и изгледа да дошљаци себи створе егзистенције. С друге стране, већина њих се је населила око седишта Градашчевића, рода који је крајем 17 века побегао из Будима у Босну, временом добио наследно капетанство у Градачцу и развио се у моћан феудалски род, чија је моћ почела да се јаче осећа баш у другој половини 18 века. Тим Градашчевићима је било много стало да на својој земљи имају вештих трговаца и занатлија, који ће задовољавати њихове повећане прохтеве за бољом робом и израђевинама, а истовремено повећати њихове приходе, имање и углед. Вероватно је исти случај био и код досељавања Цинцара у Чипуљиће, где је владао други моћан род, позније познат под именом Сулејман-пашића.

Сеобом Цинцара трговаца и занатлија била је захваћена можда и која сточарска породица. Тако на пр. Тулићи у Модрички знају да су им преци дошли из Битоља и да су дошли као сточари. Том сеобом било је захваћено и нешто словенског елемента из Македоније. Тако на пр. Јовичићи у Модрички знају да су им стари дошли из околине Битоља и да су се некада звали Черешаревићи, а кад су дошли у Бијелу били су истовремено терзије и тежаци, и то као чивчије. Њихово старо презиме и занимање указују на то да нису били Цинцари.

Ти Цинцари, који се од средине 18 века јављају у Босни у већем броју, претстављају за Босну нов етнички елемената, јер су ти Цинцари сви од реда досељеници: сва општа предања о њихову пореклу, као и предања о пореклу појединих родова, упућују на област која обухвата Битољ и Московоље. *Ти Цинцари по Босни, дакле, немају никакве везе са Власима који су живели у средњем веку по Босни односно не могу се сматрати њиховим непосредним потомцима.* Али, као што су се и ти средњевековни Власи изгубили претапањем у Србе, то исто се је десило и са Цинцарима: отргнути надалеко од своје матице, лако подложни асимилацији, а нашавши се у истоверној средини, они су се лако и брзо претапали у Србе. То пре-

тапање је ишло утолико брже и лакше што су одмах од почетка Цинцари били упућени на женидбене везе са Србима, што су као трговци и занатлије могли да опстану само прилагођавајући се новој средини, а много је доприносило и то што нису имали посебну црквену организацију него се прикључили православним Србима у цркви и омладину слали у српске школе.

ПРЕГЛЕД НЕГДАШЊИХ ЦИНЦАРСКИХ НАСЕОБИНА И РОДОВА ПО БОСНИ

Према нашем досадашњем знању, најстарија цинцарска насеобина у Босни је сарајевска, а најзанимљивија и најдуже се је одржавала насеобина у Чипуљићима код Бугојна. Нажалост, баш ни једна од тих двеју колонија није била предмет исцрпног и стручног проучавања. Готово никаквих података нема о негдашњим Цинцарима у Бањој Луци, а уопште се не зна да ли их је било у другим варошима северозападне Босне.

Обзиром на њихове међусобне везе, старост и начин постанка, негдашње цинцарске насеобине по Босни могу се поделити у неколике групе. Једну групу чине међу собом издвојене насеобине по већим трговачким местима, као што су: Сарајево, Бања Лука, Зворник и Мостар, где су се Цинцари насељавали постепено и, како изгледа, појединачно. Другу групу чини низ негдашњих цинцарских насеља у подгорини Мајевице и Требаве: Зовик, Бијела, Поребрице, Трамошница и Модрича. Та насеља претстављају појаву и последице смишљене колонизације у области којом су господарили Градашчевићи. Ти Цинцари су дошли у један мах и с породицама и држали су се прилично дуго као једна група. Доцније су многе породице из тих места прешле у Тузлу и Брчко као и у нека мања места у истој области. Вероватно је на исти начин као и та група насеља под Мајевицом и Требавом постало и цинцарско насеље у Чипуљићима, тј. одједанпут извршеним пресељавањем већег броја Цинцара калајџија, који су се населили на тлу где су господарили Сулејманпашићи. Неки су доцније прешли из Чипуљића у Бугојно а има их расељених и по другим местима у Босни. Од првобитне цинцарске насеобине у Тешњу настала је група мањих насеобина у варошима око доњег тока Укрине и Босне: Добоју, Дервенти и Бос. Броду. Цинцарска насеобина у Тешњу била је као посредник између чипуљићке и мајевичко-требавске групе и у тесним везама с њима обема (в. картографску скицу у тексту).

I

ИЗОЛОВАНЕ ЦИНЦАРСКЕ НАСЕОБИНЕ ПО ГРАДОВИМА

Сарајево. — Цинцара је било у Сарајеву несумњиво већ у 17 веку, иако се не помињу баш под тим именом. У то време

било је у Сарајеву више лица која се помињу као „Грци", а под именом грчким пролазили су у нашим земљама врло често Цинцари. Као што сам већ изнео, несумњиво су од тадашњих „Грка" у Сарајеву били Цинцари: Михо *Фишо* (1682) и Иван Грк *Гуши* (1683, 1700): њихова презимена су у облицима који су веома карактеристични баш за Цинцаре. Вероватно је да су, сем те двојице, били Цинцари и неки од следећих сарајевских становника из 17 века: Илија Грк мум-

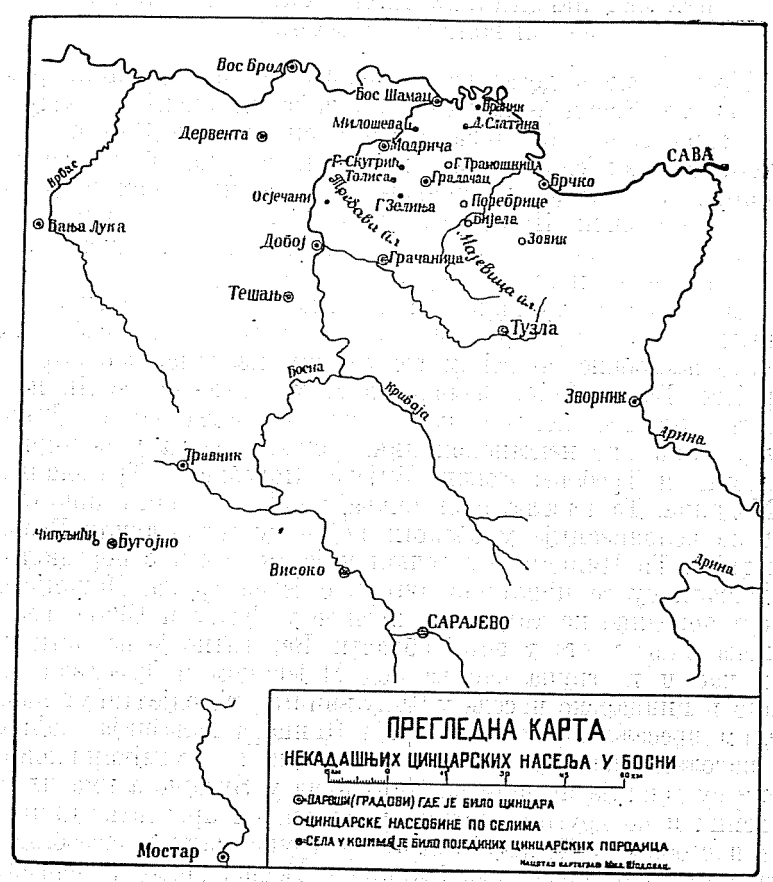

ција (1669, 1682), Никола Грк ћурчибаша (1669), Никола терзија Грк (1682), Петар Грк (1682), Јанко калајџија (1682), Христовој калајџија (1682), па Димо Грк (1695, а од 1704—1740 зове се Хаџија или Хаџи Димо Грк). Затим, врло је вероватно да су били Цинцари и ови „Грци" који се помињу у првој половини 18 века у Сарајеву, сем Хаџи-Дима: Лазо Грк (1714), Јанко Дмитровић Грковић.[1])

[1]) *Влад. Скарић:* Српски прав. народ и црква у Сарајеву... 141-152.

Ти први Цинцари у Сарајеву били су вероватно трговци и занатлије печалбари, који су долазили у Сарајево крећући се добро познатим босанским друмом, једним од најважнијих трговачких путева на Балкану, јер су ти путеви одређивали природне правце кретању и ширењу Цинцара у њиховим привредним путовањима, а то су били уједно и правци њихових метанастазичких кретања. Неки су можда већ тада живели у Сарајеву с породицама. Тако на пр. Димо Грк, који се помиње у Сарајеву између 1695 и 1740, вероватно је био с породицом у Сарајеву, јер се доцније помиње и Хаџи Јово Димић (1783, 1793)[2]), сигурно Димов син. Око 1750 била је у Сарајеву, као што сам поменуо, и цинцарска породица *Сина*, и у Сарајеву се је родио доцнији бечки барон Ђорђе (Симеон) Сина.

У другој половини 18 века повећао се је увелико број Цинцара у Сарајеву: год. 1762 помињу се у Сарајеву као *Цинцари* 63 човека, који су, по занимању, били свилари („шекчије").[3]) Штета је да пок. Скарић није изнео и и имена свих тих Цинцара који су тада боравили у Сарајеву пре него што је дошло до страдања Москопоља, после ког су многи Цинцари коначно напустили своју постојбину и стално се настанили по другим земљама, па и по Босни. Тако је и у Сарајеву било новог насељавања Цинцара крајем 18 и почетком 19 века.

Год. 1790 помиње се у Сарајеву неки *Саранда,* за ког В. Скарић претпоставља да је био Грк или Цинцарин. Он је уживао, у 19 веку, код власти у Сарајеву велик углед, па је био кодабаша православног становништва[4]). Предак Саранда био је дошао у Босну односно у Сарајево као закупац пореза уз некога пашу. Био је у томе раду врло довитљив и нимало сентименталан и обазрив. На њега је остала успомена у Сарајеву у пословици: Покри питу, ето Саранде. Да не би Саранда видео да се у кући добро живи, људи су се правили сиромасима по изгледу. Саранде су били несумњиво Цинцари, и поред свог грчког презимена („саранда" у новогрчком значи: четрдесет), и рани досељеници. Наиме, и у Новом Саду је била угледна цинцарска породица Саранда. Око 1730 били су дошли из Кожана у Београд, а 1740, после враћања Београда Турцима, један брат је отишао у Сегедин, а други је наставио трговину и већ 1748 постао први трибун Новога Сада[5]). Сарајевске Саранде су могли бити само огранак истога рода. Од угледних грађана сарајевских који се помињу у другој половини 18 века могли би, сем Хаџи-Јове Димића, бити Цинцари или цинцарског порекла још и ови: Јоаким *Атанасијевић*

[2]) Нав. дело 145, 147.
[3]) *Влад. Скарић:* Сарајево... 138.
[4]) Нав. дело 208.
[5]) *В. Стајић:* Цинцари у Новом Саду 258; — Грађа за културну историју Н. Сада 142.

(1776), Константин *Димитријевић* (1776) и Хаџи Манојло *Лика* (1793)[6]. Занимљиво је да се помене да су 1851 били дошли у Сарајево, и то из Београда, отац и стриц д-ра Владана Ђорђевића, потоњег српског државника. Они су били пореклом од рода *Чулека* из Фурке у Македонији, а у Сарајево су дошли из Београда и остали три године, па су се из Сарајева вратили опет у Београд. Хипократ-Владан Ђорђевић учио је основну школу у Сарајеву[6а]).

Како износи Филипеску, у Сарајеву је 1878 било преко четрдесет породица Цинцара трговаца и занатлија. Те године, шест кујунџија Цинцара, по имену: Никола *Дугачки* († 1778), Никола *Стругалија* († 1896), Јанаћ, Коста *Тера*, Коста *Лала* и Никола *Батакчија*, вратили су се из Сарајева у Македонију. После окупације Босне (1878), вратили су се у Турску многи од Цинцара калаџија који су били по другим местима у Босни, а неки су отишли у Венецију[7]).

Год. 1906 умро је у Сарајеву Петро Т. *Петровић-Петракија* или, како су га звали сарајевски муслимани, Петракиефендија. Умро је као веома угледан грађанин и првак међу сарајевским Србима. Међутим, он је по рођењу био Цинцарин и чак није био ни родом из Сарајева. По једном саопштењу, Петракија је био родом из Корче[8]), а Т. Филипеску тврди да је он био пореклом из Москопоља и да му је старо презиме *Енкомул* (тј. Икономовић)[9]). То неслагање у погледу Петракијина места рођења само је привидно и нема никаква значаја, јер је Москопоље близу Корче. Главно је да је Петракија лично дошао у Сарајево, а то је могло бити само у току прве половине 19 века Петракија је дошао у Сарајево као пекар, турски војни набављач. У Сарајеву се оженио Српкињом, а сестре су му се поудавале за Србе.

Год. 1876 пао је, у Сарајеву, под стечај неки Јован Наум *Манастирлија* (тј. Битољац).[10]) Биће то исто лице које се помиње, 1878, као Унчо *Наумовић* (Наум), пореклом из Битоља, који учествује у акцији босанских муслимана под водством пљеваљског муфтије против окупације Босне од стране аустроугарских трупа[11]). Као цинцарске породице у Сарајеву Филипеску наводи још и ове: Умчо *Јовановић*, Умчо *Константиновић*, Никола *Филипелија*, Ванђел *Макридис*, Јанаћи *Костић*, Ђорђе *Петровић* и др.[12]). Тај Ђорђе Петровић је био ципелар и био је родом из Битоља. Поред цинцарских, било је тада, првих година 20 века, у Сарајеву и неколико породица које

[6]) *В. Скарић*: Српски прав. народ и црква у Сарајеву... 147
[6а]) *Владан Ђорђевић:* Шајор Алекса „Босанска вила" XXVI (1911) 21, 54.
[7]) *T. Filipescu:* Coloniile române din Bosnia... 102.
[8]) *Дим.- Миша Клицин:* Споменица Ст. Петрановића (Нови Сад 1937) 52.
[9]) *Т. Филипеску:* нав. дело 102.
[10]) „Народна старина" XIII 192.
[11]) *Дим.- М. Клицин:* нав. дело 58.
[12]) *Т. Филипеску:* нав. дело 104.

су говориле грчки и сматрале се Грцима: Коста *Воденелис* (из Водена), шећерџија, *Горгољатос*, *Сефериија*, Милтијадес *Галанос*, трговац, *Делијанис*, пошт. чиновник, и др.

Високо. — Близу Сарајева, оно се у новије време развијало под утицајем и у зависности од тог великог града. Везе између становника Високог и Сарајева биле су увек живе. Међу православним становништвом у Високом има род *Атанасовићи*, који су цинцарског порекла, али су у Високо дошли из Сарајева. Сем њих, у Високом има још родова цинцарског или грчког порекла. Такви су: *Буниђевићи*, досељени из Ливна а пореклом од неког заробљеног Грка; *Ђорђевићи*, досељени из Травника а пореклом из Грчке; *Митровићи*, досељени из Бање Луке а старином Аризановићи из Сереза, грчког или цинцарског порекла. Вероватно су цинцарског порекла и *Голићи*, досељени из Чипуљића.

Мостар. — Кад је у Мостар дошао као владика Јосиф, који ће у два маха бити владика у Мостару (1816—1835 и 1848—1854), довео је са собом матер Замбелу, која је и умрла у Мостару, те брата Николина и зета Јована *Анђелопоља* са њиховим породицама. Јован је био трговац, а доцније и кнеза-баша православних становника у Мостару. Та породица се је посрбила и данас има њених потомака у Мостару. Посрбила се је и породица Николинова, и његови су потомци у Сарајеву *(Николиновићи)*. Једну ћерку Николинову (Катинку) удао је владика Јосиф за Стефана *Монастирлију Македонца*, који је имао радњу у Мостару[13]). Прве две породице су биле можда грчке, али је Стефан Монастирлија (тј. Битољац) несумњиво био Цинцарин. Цинцарског порекла је и породица *Галанос*, досељена из Сарајева.

Зворник. — До окупације Босне (1878), Зворник је био живо трговачко место, па је трговина и у Зворник привукла можда коју цинцарску породицу. Од 1766 до 1852 на епископској катедри у Зворнику изменило се је неколико епископа-митрополита Грка и грчких васпитаника. Међу Грцима који су се насељавали под њиховим утицајем лако је могло бити и Цинцара. Једна махала у хришћанском делу Зворника и сада се зове *Гоге:* врло је вероватно да су њени оснивачи били Цинцари. Има и сада у Зворнику неколико породица грчког порекла. Правог цинцарског порекла су *Андрићи*, чији је предак Андрија *Фалди* био родом из околине Корче. Андрија је био дошао уз ову, кога је довео сарајевски трговац пок. Петракија, па су били најпре у Сарајеву, затим у Бихаћу, где је умро Андријин отац. Сам Андрија је после живео у Бијељини, одакле је доцније прешао у Зворник.

Травник. — Врло је вероватно да је и у Травнику, некадашњем седишту босанских везира, било и цинцарских до-

[13]) Успомене Ристе И. Иванишевића, Мостарца. Братство XXV, (1933) 167-168.

пљака. Исто тако, врло је вероватно да се је у Травник спустила и населила која калајџијска породица из Чипуљића. Нажалост, о пореклу православног становништва у Травнику нема баш никаквих података. Била је у Травнику угледна трговачка кућа *Фуфића,* из које је био пок. Ника Фуфић, трговац и велики добротвор „Просвете", културног друштва Срба у Босни и Херцеговини. Претпостављам — по презимену и занимању — да су они били цинцарског порекла. О њихову пореклу сазнао сам, посредством сликара и професора Ђ. Мазалића, да је Ђуро, дед Николе Фуфића, дошао у Травник као ћурчија и богат човек из Арада. Синови његови Ристо и Гаврило били су трговци и лиферанти турској војсци. Гаврило није имао деце, а Ристин син је Ника.

Бања Лука. — Као што сам раније изнео, у Бањој Луци је могло бити Цинцара већ у почетку друге половине 18 века. По мом личном сазнању, у Бањој Луци су били цинцарског порекла *Зите,* који су изумрли у мушкој лози. Били су дошли од Корче, а тек овде примили славу св. Ђорђа. Цинцарског порекла су и *Петрушићи („Петруси"),* чији је предак држао хан на Ситници код Бање Луке. Слушао сам да је некада у Бањој Луци живео и неки Цинцарин који је правио иконе. Тај иконописац могао би бити, како ме је обавестио Ђоко Мазалић, познати сликар и историчар уметности на тлу Босне и Херцеговине, Атанасије *Бокарис,* доцније *Боцарић,* чији је био син или брат и познати српски сликар Шпиро Боцарић († 1941). Боцарићи су били пореклом из Македоније или Солуна: Атанасије је учио сликање у Солуну. Од бањалучких Срба се може чути да су Цинцари и Наумовићи и Димитријевићи, а то само стога што су ови пореклом из Македоније: Димитријевићи (сада 3 к., Ваведење) су пореклом Даочеви из Охрида, а дошли су око 1868, док је нешто раније дошао Јованче Мустрев, предак Наумовића (сада 1 к., Никољдан).

II

МАЈЕВИЧКО-ТРЕБАВСКА ГРУПА

Нема тачних података о времену и о начину постанка ове групе цинцарских насеобина у Босни, али је опште предање код припадника те групе да су им преци били дошљаци. Д-р Р. Јеремић, који се је бавио проучавањем порекла становништва пређашње Тузланске области још у годинама пре првог светског рата, као резултат тог рада међу Цинцарима изнео је: „Пре 150 година дошло је из Маћедоније око 15 породица Цинцара у Бијелу, Зовик, Модричу и Поребрице, у срезовима брчанском и градачком. По причању њихових потомака, стари су им дошли „ферманли", довела их, веле, тур-

ска власт као веште трговце, јер трговаца онда у овим крајевима није било никако. Сем Модриче, та негда имућна и трговачка места су сада незнатна села, а у прошлом је веку сам Зовик имао 12 хаџија. Из тих места потичу неке трговачке куће у Брчком, Тузли и Грачаници. Отуда су и чувени београдски Крсмановићи. Потомци тих кућа памте свој корен и поносе се својом културом у комфору, трговачким знањем и умешношћу. „Нисам ја од ваше сељачке расе" говораше један нервно истанчани изданак мајевичких Цинцара при обавештавању о његову пореклу. Они су се потпуно пословенили и нико међу њима не говори језиком својих предака. Неки су се и посељачили."[14])

О неком досељавању мајевичко-требавских Цинцара на основи фермана, тј. султанова указа, не може бити ни говора, јер су они бежали из краја у ком је владала страховлада Али-паше Јанинског. Али док су бежали од једних узурпатора, они који су тражили бољих услова за живот још у границама саме Турске стављали су се под заштиту других узурпатора, који су желели да у својим областима унапреде трговину и занате и тиме их подигну привредно а истовремено да тиме подигну и своју моћ и углед. Мајевичко-требавски Цинцари су били у земљи Градашчевића, чију су велику наклоност стално уживали, те је очигледно да су сами Градашчевићи прихватили једну групу цинцарских избеглица или исељеника па им дали земље и повластице са жељом да они развију занате и трговину. Земља коју су ти Цинцари били добили за подизање својих кућа и оснивање трговишта није им првобитно била уступљена у својину него им је била дана само под закуп. На сличан начин су Цинцари били доспели и у нека друга места. Тако на пр. утврдио сам да насељавање Цинцара у Велесу, у другој половини 18 века, пада у доба када је тим местом господарио ајан Емин-ага, који је задржао једну групу Цинцара на пролазу кроз Велес да би унапредили трговину у вароши. Били су већином из Москопоља, а било их је и из Корче[15]). Цинцари у Тетову населили су се у време обласног господара Абдираман-паше, у првој половини 19 века, кад је градио тетовско утврђење. Насељавање Цинцара у Призрену почело је у другој половини 18 века, по позиву Ротула, који су тада господарили Призреном. Најпре су дошли Цинцари зидари, да подигну џамију и оправљају утврђења, а затим су долазили и други занатлије Цинцари. Цинцарска колонија у Призрену била је јака и веома борбена[16]).

Као што ће се видети из даљих излагања, ти мајевичко-требавски Цинцари, иако група од неколико насеља, чији су

[14]) *Р. Јеремић:* пом. рад 152-153.

[15]) Опширније у расправи *Мил. С. Филиповић:* Положај и територијални развитак Велеса. Гласник Геогр. друштва XXI (Београд 1935) 1-2.

[16]) *П. Костић:* Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19 веку (Београд 1928) 79-80.

се становници својим начином живота и друштвеним положајем много разликовати од своје истоверне сеоске српске околине, нису могли да се одрже дуго као чисти Цинцари. Брзо је дошло до женидбених веза са Србима, и то на тај начин да су се Цинцари мушкарци женили Српкињама, а тек пошто су се Цинцари посрбили, почели су се и девојке из тих родова удавати у чисто српске родове, пошто се је и међу Србима развио ред грађана и трговаца. Посрбљавање је ишло веома брзо: трговци у Трамошници већ 1811 пишу српски, угледан зовички трговац Хаџи Танаско на поклонима црквама из 1817 год. потписиван је српски, а сви рачуни и писма што сам их видео у Модричи и у Бијелој из четрдесетих и педесетих година 19 века писани су само српски.

Ти Цинцари оставили су понешто од своје старе етничке културе у обичајима, у појединим местима, али су оставили и печат који су дали чаршији и варошки: ти родови се одликују увек неком нарочитом отменошћу и сталоженошћу, великом љубави и смислом за конфор и умешношћу да се снађу у животу. Истина, Бијела и Зовик су бедна насеља, и у њима животаре само они који нису могли или нису имали одважности да потраже нових путева, и по данашњим становницима Зовика и Бијеле-Калајџија не сме се судити о способностима Цинцара: све што је било живље и окретније напуштало је та места, чим је у њима нестало услова за живу трговину, и прелазило у Брчко, Тузлу, Градачац, Шамац, Осијек, Борово, Београд и др.

После тих општих напомена о читавој групи, изнећу шта сам сазнао о појединим насељима.

Зовик. — У једном делу насеља Зовика у северној подгорини Мајевице била се је сместила једна група Цинцара или Калајџија. Док је ту, по предању, некада било око 200 кућа, 1938 било их је свега још око 20. Да је некада било више кућа, доказ су многобројна празна кућишта. Некада је то било чувено трговачко место, а данас напуштено и бедно насеље до ког не воде ни пристојни путеви.

Настала је та цинцарска насеобина пре 1781 године: те године ступио је у аустријску поверљиву службу зовички свештеник Цинцарин Ђорђе Николић Балту.

Црква у Зовику подигнута је, према месном предању, 1840, и то „по плану" тадашње цркве у Зворнику. У једном запису из 1843 говори се о „ћелији" (капели) попа Ђорђа Поповића, пароха зовичког и љубнићког. Можда је то била приватна попова ћелија, а можда још црква у Зовику није била довршена. Запис је на руском Апостолу (Москва 1798) у цркви у Зовику. У тој цркви, коју су усташе запалиле 1941, биле су и три старе српске црквене књиге: *Трипеснец,* који је штампао Стефан од Скадра, одломци рукописног *Празничког Минеја* и одломак рукописног *Еванђеља.* У цркви је било и једно руско Еванђеље (Москва 1798) са записом да су га

купили ктитори и трговци Никола *Чокшић* и Петар *Мијаиловић* цркви рођења пресвете Богородице. Запис је писан у Трамошници 1811. Вероватно је тамо и била та црква.

Цинцари који су били дошли у Зовик били су првобитно трговци, калајџије, пушкари, терзије, абаџије. Овде су били веома развили трговину и веома се обогатили. Имали су, прича се, толико злата да су дукате држали једноставно сасуте у углове по собама. А када би зовички трговци дошли у Сарајево, други би им устајањем одавали почаст. Још се прича да је годишње из Зовика одлазило по седам хаџија у Јерусалим. У првој половини 19 века био је у Зовику угледан и богат трговац *Хаџи Танаско*, који је издашно помагао цркве у околини. Његови потомци су прешли у Брчко, где сада живи само његов праунук Јово Хаџић, који се и сада зове и Танасковић. Знају да је Танаско дошао из „Руменлије".

Као и род Хаџи-Танасков, тако су се иселили временом из Зовика или изумрли и други цинцарски родови. Тако су се *Настићи* иселили у Земун, *Јанковићи* у Винковце и у Осијек, *Кочићи* у Градачац и у Брчко, *Михајловићи* у Тузлу, изумрли су *Димовићи* и др. Међу Цинцарима у Зовику живели су, али они нису били Цинцари, и Крсмановићи, чија је кућа била до старе „ћелије". Имали су своје филијале у Брчком и Тузли. Било је у Зовику и Кашиковића, па су се и они иселили.

Сада у Зовику има од родова цинцарског порекла још *Накића* (Митровдан), *Јовичића, Вретића и Марковића*. Међу њима живе Магазиновићи и Стојановићи-Лукићи, који су српског порекла. Магазиновићи (Митровдан) су старином од Коњица, а Стојановићи-Лукићи из села Вујичића.

Нико више у Зовику не зна „калајџински" (цинцарски). Ношња им је варошка. Веома су ослабили и осиромашили. Сва лица која се виде су мршава, ситна и жгољава, а много је и болесних. Већина их ништа не ради. Доста је већ старијих мушкараца који се нису женили: људи без егзистенције и будућности који су се фаталистички предали судбини. Има их који имају земље, па је не обрађују, док други немају довољно земље.

Бијела. — Велико насеље Бијела у Брчанском срезу а у подгорини Мајевице, око реке Тиње, подељено је на три дела, који се већ сматрају самосталним селима. Једно је Бијела Хришћанска или Срби, друга је Бијела Шокци или Латини, тј. Бијела католичка односно хрватска, а треће је Бијела Варош или Калајџије, тј. цинцарска Бијела. Ову Бијелу су основали досељени Цинцари, познати у читавом овом крају под именом Калајџије, и у тој Бијелој се је живело варошким начином живота[17]).

[17]) Поп Марко Лукић писао је 1852 године: „варошъ, калеџие біела"

У турско време, Бијела је била на живом трговачком путу који је ишао долином Тиње. Тада је у Бијелој било раскршће путева за Тузлу, Брчко, Грачаницу и Градачац, и у то време Бијела је водила већу трговину него ли Брчко на Сави. Прича се да су кроз Бијелу пролазили сељаци из седамдесет села кад би са шљивама ишли у Брчко. Колико је Бијела била живо место, доказ је и то што је у њој било тада и ашчиница (кухиња): у белешкама попа Марка Лукића између 1852 и 1859 помиње се у Бијелој Симо Ашчија.

Ипак, Бијела није старо место као тржиште. Од ње су начинили чаршију Цинцари који су се населили од Битоља као трговци и занатлије и одабрали Бијелу као згодно место за развитак вароши, као што су неке њихове групе отишле у Зовик, Поребрице и Трамошницу.

Међутим, пошто су, после окупације Босне, кроз Босанску Посавину изграђени друмови који су оставили Бијелу по страни, отада Бијела пропада као трговачко место и губи сасвим значај трговачког места. Ипак, пропадање није било онако као у Зовику-Калајџијама и Поребрицама-Калајџијама: у Бијелој још има породица цинцарског порекла које живе варошким начином живота, а има и неколико трговачких радња, иако њих више не воде цинцарски потомци. Изградњом железничке пруге Брчко—Бановићи, која пролази кроз Бијелу, ово место ће поново оживети.

Потомци цинцарских родова у Бијелој знају само толико да су им преци дошли из „Уруменлије" односно од Битоља. Не знају ништа одређено о времену и о узроцима сеобе својих предака, као што не знају ни да ли су они били баш из самог Битоља или из ког другог места[18]).

Цинцари су дошли у Бијелу непосредно и дошли су већином као терзије и трговци, који су овде увели варошки начин живота. Не зна се колико их је било кад су дошли. За време бијељанског пароха попа Марка Лукића (од 1852), дакле педесетих година 19 века, било је у Бијелој 45, а 1938 само још 21 „калајџиска" кућа: неки су изумрли а неки су се иселили. Досељени Цинцари спочетка се нису бавили ни о земљи ни о стоци него само о занатима и трговини. Били су поглавито терзије. Временом су и они куповали њиве, па се данас делимично баве и земљорадњом. Прича се да су по досељењу најпре били добили земљу под закуп, „под мукату", а после су и Цинцари, као и домаћи сељаци, морали сви без разлике да плаћају трећину са својих њива, тј. да буду чивчије. Наиме, земља на којој су се они били населили била је само један мали део огромног имања Градашчевића. У Бијелој се прича само најлепше о Махмуд-бегу Градашчевићу из пе-

[18]) Карактеристично је да се и у Бијелој, као и у Модричи, изговара: од Битôља.

десетих и шездесетих година 19 века, који је био велик пријатељ и заштитник трговаца у Бијелој.

Уколико су били трговци, првобитно су се досељени Цинцари бавили трговином у виду торбарења: трговац натоварио коња разном робом, па заје кроз села. У појединa села су долазили тачно у одређене дане и отседали увек на истом месту. Трговци из Бијеле били су уредили да се у пољу под суседним селом Дубравама држи годишњи вашар. Један део тог поља се и данас зато зове Касапнице.

Важан трговачки артикал који су добављали трговци из Бијеле, као и по другим варошима Босанске Посавине, било је сукно „бугарија", које су добављали од Пирота. То сукно су нарочито трошили православни сељаци. Католички сељаци су употребљавали за женске гуњеве много јаче сукно, „крпу", с ресама на унутрашњој страни.

Сем обичне трговачке робе, трговци из Бијеле доносили су с вашара на које су одлазили утвари и књиге за своју цркву и одржавали су везе с руским конзулатима. Појединци су били толико богати да су носили собом и по хиљаду дуката. Пред полазак од куће на пут и по повратку из трговине, ишли би у цркву. Кад би се враћали трговци, свечано би их дочекали с пуцњавом из пушака на обе стране. Доносили су дарове суседима и онда би се приређивала „сијела".

Ма да их зову Калајџијама, ни у Бијелој, као ни у Модричи и Поребрицама, не знају да је ико од њих био калајџија. Колико се у Бијелој о томе зна, у ово је место увек долазио калајџија из Чипуљића код Бугојна и радио би код чесме у Бијелој-Вароши. Додуше, у белешкама попа Марка Лукића из 1853 помиње се неки Тешо калаисар, али се не вели одакле је он био.

Један од најугледнијих родова у Бијелој су били Танасковићи, раније *Каракостићи*. Предак њихов Кара-Коста, који је дошао из Битоља, оставио је своју трећу жену у месту одакле је пошао или негде у путу, па се у Бијелој оженио одивом Јанковића, који су дошли заједно с њим. У Бијелој се је Кара-Кости родио син Танаско, који је умро у Бијелој 1852, стар преко 70 година (по некима 72, а по другима преко 80 година). Поред Ђурђевдана, садашњи Каракостићи-Танасковићи славе и Атанасијевдан: Пођо, Каракостин унук, увео је да слави имендан свог сина Танасија, чим се је он родио, па га је славио и пок. Танасије и то остало потомцима као слава. Један од Каракостића је сада (1938) у Живиницама код Тузле.

Према томе што се је у Бијелој родио Каракостин син Танаско, досељавање Цинцара у Бијелу пада пре 1780 године. Каракостин унук а син Танасков Коста или Пођо родио се је у Бијелој 1804.

Предак *Јанковића* је дошао заједно са Кара-Костом. Звао се је Јанко и имао је синове: Уницу, Мићу и Јанчу-Јанчику.

У Бијелој су их сада 4 породице: двојица Јанковића и сада држе трговачке радње. Један од предака, Николица, био је веома богат трговац и мењач („сараф"). Славе Никољдан и Ђурђевдан.

У исто време кад су дошли Кара-Коста и Јанко, дошао је и предак *Бикачића*, који су то презиме добили по некој баби која се је звала Бика. Бикачићи су се иселили у Брчко, као и Јанчикићи. Род *Нача* је изумро. Поред тих, биле су се населиле још неке породице.

Временом су се у Бијелој-Вароши почели да насељавају и Срби са села. Тако је 1938 у Бијелој био главни трговац Алекса Ристић, пореклом из села Обудовца. Породица трговца Лазара Николића (Никољдан) води порекло од попа Спасоја, који је био из Бијелог Потока у Српској Бијелој[19]).

У прво време, међутим, Цинцари нису пуштали Србе међу себе. Тако на пр. прича се да прваци у Бијелој нису допуштали чак ни попу Марку Лукићу, који је наследио попа Стевана, 1852, да гради кућу у Вароши. Тек на посредовање Нур-хануме Градашчевић, допустили су му да гради кућу међу њима. Цинцари нису допуштали ни да се у њихову гробљу сахрањују умрли православни робови с имања Градашчевића, него су они сахрањивани одвојено.

Цинцарско насеље у Бијелој звало се и зове се Варош. Тако исто и у Модричи. По облику је исто и насеље у Зовику. Сва та насеља имају нечега заједничког и много личе једно на друго. Куће у њима нису тесно збијене једна уз другу него су нешто разређене, јер је свака у средини веће окућнице: око куће су врт, воћњак и разне зграде. Куће су већином омалене, од слабије грађе, лепо окречене. Иако су многе куће оронуле, ипак су општи изглед насеља и прилике у Бијелој много повољнији него у Зовику.

Поребрице. — Насеље је мешовито: већину чине родови правог српског порекла, а само је осам породица „Калајџија", тј. цинцарског порекла. Тих осам породица су: три породице *Николића* и пет породица *Ставрића*. Обоји су заједничког порекла. Некада су славили Велику Госпојину, Никољдан и Ђурђевдан. После су се изделили, па Николићи узели да славе Никољдан, а Ставрићи Ђурђевдан (а „прекаћивали су" о Великој Госпојини). Знају само толико да су пореклом из „Урмелије" и да су заједно дошле све Калајџије, које су се населиле у Поребрицама, Бијелој и Зовику.

Калајџије су се населиле у Поребрицама у групи, и тај део насеља прозван је Калајџије. Испод те групе кућа је старински бунар, за који се прича да су га градили „Мађари". Код тог бунара била је „ћелија" (капела), док није у селу сграђена црква.

[19]) На гробљу у Бијелој има гроб попа Спасоја и сина му попа Стеве († 1852).

Цинцари у Поребрицама не само да су се временом посрбили него су се и посељачили: одали су се земљорадњи, примили сеоску ношњу и сеоски начин живота. Главни узрок томе су женидбене везе са Србима сељацима и што су Поребрице изгубиле значај трговачког места. Један од њих, Нико Николић, пошто се је обогатио, поново се је одао трговини, а остали су сви земљорадници, али ни сада „ниједан се баш не зноји браздом": раде помало и друге послове. Један од Ставрића говорио ми је: „Боље је коњчице коват па се љебом ранит него горит на сунцу".

Трамошница. — Сем у поменута три места, Цинцари су се били населили и у ово место, али су се они брзо раселили одатле, поглавито у Модричу. Горња и Доња Трамошница су сада велика католичка насеља: у Горњој Трамошници има само неколико православних породица. Једине успомене на некадашње Цинцаре у Трамошници су Калајџијска Калдрма и Калајџијска Вода, а има и воћака за које се зна да су их они калемили.

Била је, у то време, изгледа, и православна црква у Трамошници. У цркви у Зовику било је једно Еванђеље (Москва 1798), књига коју „купише и приложише христољубиви хтитори и трговци цркви и храму рождества пресвјатија славнија владичици Богородици и присно дјеви Марији Никола Чоктић и Петар Мијаиловић себи за здравље и њиовој дјечици и за напредак њиове трговине, малија 1го 1811 л. у Трамошници". У то време, у Зовику још није било цркве, те је врло вероватно да је била црква у Трамошници, која је опустела кад су се трамошнички трговци раселили у Модричу и у друга места.

Модрича. — Варошица у подгорини Требаве, због свог положаја била је од приличног трговачког значаја у 19 веку, а сада је привредно средиште за своју ужу околину.

Модрича има сразмерно знатну чаршију и води приличну трговину. Све до шездесетих година 19 века, Модрича је била живо и напредно трговачко место, које је одржавало пословне везе са Београдом, Осијеком и Трстом. Пре окупације Босне (1878) више се је трговало с Београдом него са Сарајевом. Појединн истакнутији трговци одлазили би коњима преко Шапца по три до четири пута у току године у Београд по робу. Ишло се је и на вашаре у удаљена места, као у варошн по Македонији, одакле су на пр. доношене разне врсте кала („балабан", „на иплик"). Из тих крајева су доношене и разне врсте сукна („бугарија" и „крпа", сукно глатко споља а изнутра с ресама). Појединци су одлазили чак у Пловдив (Филибе).

После подизања варошице Бос. Шамца на ушћу реке Босне у Саву, шездесетих година 19 века, и после окупације Босне (1878) мењају се обим и значај трговине у Модричи: она опада, а мењају се и претставници те врсте рада. Још до првог светског рата, трговина у Модричи била је поглавито у ру-

кама православних родова цинцарског порекла. Главна трговачка кућа у прошлости била је радња Хаџи Петра Симића. У новије време, страдале су трговачке куће Михајловића, Пачуља, неких Јанковића и др. Отада се у Модричи све више баве трговином муслимани и католици и у томе замењују православне, који изумиру и исељавају се.

Некада је у Модричи било много терзија, абаџија и опанчара. Преци многих православних трговачких породица били су првобитно терзије и уједно терзије и трговци, који би, обогативши се, напуштали терзијски занат. У раније време било је терзија који су радили код својих кућа, а и таквих који су ишли, појединачно, и радили по селима где би нашли посла. Пошто је опао терзијски, дошао је абаџијски рад.

До пре неколико деценија била су у Модричи и тројица калајџија или „калаисара", како се бележи у пореским и харачким списковима из педесетих година 19 века. Занимљиво је да у Модричу већ одавна долазе да калаишу судове калајџија из Чипуљића[20]).

Становништво Модриче је мешовито: у већини су муслимани. Год. 1931 било је у Модричи: 1990 муслимана, 305 православних, 321 католик и 13 Јевреја, свега 2629 становника. Православои у Модричи су у сталном опадању од краја 19 века: 1895 било их је 552. Међу православнима било је 1931 заступљено свега 49 родова са 67 породица, од којих је 10 родова са 20 породица цинцарског порекла.

У књизи Т. Филипескуа о „румунским" колонијама у Босни, одељак у ком се описује Модрича пун је произвољних и нетачних тврђења, уколико се односе на порекло и број родова цинцарског порекла и одржавање цинцарског језика[21]). Тако на пр. Филипеску је целокупно тадашње православно становништво у Модричи, 610 душа (колико их у његово време није ни било у Модричи), огласио Цинцарима („Аромунима"), тј. да говоре македорумунски.

Групи родова цинцарског порекла у Модричи припадају данас: *Дујићи* (2 породице), *Илићи I* (2 пор.), *Јанковићи* I (2 пор.), *Јовичићи* и *Микичићи* (4 пор.), *Кољићи* (1 пор.), *Николићи* и *Настићи* (3 пор.), *Николићи-Пачуљи* и *Јанковићи* II (2 пор.) и *Тулићи* (1 пор.). Дујићи и Кољићи знају само да су цинцарског порекла, а остали знају нешто више. Тако су преци Јанковића, чији се један огранак зове Крекићи, дошли као калајџије, а били су најпре у Бијелој. Некада су се звали Ћатрићи. Били су терзије. Из Модриче су се селили у Сарајево, Сплит, Београд и Подновље (Дервентски срез) и др. Јовичићи знају да су им се стари у околини Битоља звали Черешаревићи, да су у Бијелој били терзије, а уједно и тежаци, и то као чивчије на агинској земљи. Огранак тог рода су

[20]) Опширније о прошлости и приликама у Модричи у монографији *Мил. С. Филиповић:* Модрича (Скопље 1932).

[21]) *Т. Филипеску:* нав. дело 181-184.

били Хаџи-Божићи, који су изумрли у мушкој лози. Николићи и Настићи су пореклом из села Магарева код Битоља, и у Трамошницу су их била дошла четири брата. Њихови потомци су се одатле раселили у Бијелу, Модричу, Зовик, Толису, а има их и у Градачцу и у Београду. И Николићи-Пачуљи и Јанковићи III (један род) су били најпре у Трамошници, а у Модричу су дошли почетком 19 века. Илићи су пореклом из Битоља. Тулићи су такође из Битоља, и стари су им дошли као сточари. Тој групи припада и *Николић-Кујунџија*, досељен 1911 из Градачца, а отац му је био дошао у Градачац из Зовика, и цинцарског је порекла. Затим, тој групи данас припадају и *Танацковићи* (2 пор.), којима је дед Митар дошао у Модричу из Тешња, а у Тешњу се зна да су и они били Цинцари. Славе Велику Госпођу.

Некада је у Модричи било више родова и кућа цинцарског порекла и они су водили прву реч у целокупном православном становништву Модриче и околине. Тако на пр. тог порекла су били *Спржићи*, од којих нема више никог, на *Хаџи-Микићи*, чији последњи потомак сада живи у Загребу. *Накићи* или *Бучићи*, од којих више нема никог, и *Ставрићи*, чија је задруга некада бројала 46 чланова, а сада их уопште нема у Модричи, пошто су се раселили у Београд, Ниш, Брчко и др. То су од расељених само они које лично знам и за које сам могао да сазнам.

По попису харачких обвезника у Модричи 1851 године, тада је у Модричи била 101 православна породица и 17 самаца („бећара"). Ослањајући се на изнете податке о пореклу, цинцарског порекла су биле породице Насте Николића, Косте Настића, Наке Бучића, Насте Ставрића, Наке Јанковића, Дује Јанковића, Насте Микића, Тодора Танасковића, Јове Костића (који су били од тешањских Костића), Митра Танасковића, Ђорђије Михаиловић или Хаџи-Микић. Судећи по именима им, цинцарског порекла могли су бити и Коста Ванђић и Нако Плоско. Помињу се у том списку и двојица калајџија: Васо (чији је брат Јово отишао у Грачаницу), и Јово (са братом Мићом). Не може се рећи да ли је и још која породица с презименом Михаиловић, Митровић, Симић и сл. била цинцарског порекла.

На право цинцарско порекло Модричана „Калајџија" упућују и нека имена која су код њих била у обичају. У читуљи Јовичића и Николића-Пачуља у Модричи било је и имена као Куша, Лума, Лица, Пипа, Рука, Ата. Та имена, која нису ни у ком случаау српска, давно су изобичајена. Особита су имена од миља, и данас у употреби у Модричи: Симчо, Јанчо, Стевчо и сл.

И у *другим селима под Требавом и у Бос. Посавини* било је насељавања Цинцара. Тако на пр. и у *Горњој Зелињи* има православни род *Калајџићи*. У насељу *Горњој Толиси* једна махала такође се зове *Калајџије*, и ту су, по предању, биле

Калајџије, тј. Цинцари; друге махале у том селу су Хрвaћани, тј. православни Срби досељени с територије Хрватске. Махала Калајџије претставља средину насеља. У харачком списку за 1851 налази се и име Косте Јанковића (и брата му Симе). Судећи му по имену и презимену, могао је бити цинцарског порекла. Ниже Г. Толисе, у Скутрићу, помињу се Јово калајџија и син му Саво. У Скутрићу и данас живи успомена на неког Јову калајџију и зна се да је био из Бугојна (тј. из Чипуљића) и да му је крштено име било Михаило па га променио после бекства да завара траг.

У селу *Осјечанима*, према подацима које је у црквени летопис унео бивши осјечански парох, пок. Милош Петровић, имају родови *Гегићи* и *Васићи* који да су пореклом од Битоља. Врло је вероватно да су порекла цинцарског. Ја сам слушао да су *Зубиновићи-Цвијановићи* у Осјечанима и у Сјенини пореклом Цинцари из „Грчке", а тако исто и *Наранчићи* или *Ђурићи* у Горњим Осјечанима. Прича се да је и дед *Милановића* у Осјечанима био Калајџија, тј. Цинцарин. На једном Општем минеју у осјечанској цркви има запис да га је купио Хади-Антоније *Настић* у Јерусалиму, 1834. Не знам одакле је био тај Антоније, несумњиво Цинцарин по презимену, нити да ли је књига првобитно била поклоњена цркви у Осјечанима.

У поменутом харачком списку из 1851 године помињу се још нека лица, и то у Посавини, за које не може бити сумње да су Цинцари или цинцарског порекла, јер за то говоре њихова имена или занимања. Такви су у Милошевцу Нина калајџија (са сином Јовом) и Тодор калаисар, у Брвнику Насто Костић и Нако Абадић у Д. Слатини, за кога је забележено да се отселио у Градачац.

После окупације Босне (1878), а нарочито после изградње нових друмова и железничких пруга по Босни, наступиле су велике промене у Босни, које су веома погодиле дотадашњу трговину: док су нека места почела нагло да напредују, нека су изгубила свој ранији значај као привредних и саобраћајних средишта. Тиме су била нарочито погођена цинцарска насеља мајевичко-требавске групе. Пошто је нестало повољних услова за њихов рад и богаћење у поменутим главним насељима Зовику, Поребрицама, Бијелој и Модричи, Цинцари односно цинцарски потомци из тих места расељавали су се у друга, и то поглавито у она места која су почела да се развијају у већа трговишта и вароши, као у: Тузлу, Грачаницу, Добој (где су долазили и они из Тешња), Босански Шамац и, нарочито, у Брчко.

Брчко. — Напредна трговачка варош, која се је развила нарочито у току друге половине 19 века, чему је допринело неколико чинилаца: успостава паробродарског саобраћаја на Сави, долазак муслиманских избеглица из Србије 1863, везива-

ње пругом нормалног колосека за Винковце и др. Нагао напредак Брчког имао је као последицу слабљење трговине у Зовику и Бијелој, и многе трговачке породице из тих места, већином цинцарског порекла, прешле су током времена у Брчко. Сем Јове Јанчикића, који је у Брчко дошао као терзија, сви остали који су долазили из оближњих места дошли су као трговци. Многи од тих су се доцније расељили из Брчког, нарочито услед усташког терора у Босни 1941.

Као што сам већ поменуо, из Зовика су дошли у Брчко *Хаџићи* или *Танасковићи-Атанасковићи* (славе В. Госпојину). Из Зовика су још били *Кочићи*, чији једини претставник сада живи у Београду, и Јанчићи, који су изумрли. Од *Јанчикића* (славе Никољдан), који су у Брчко дошли из Бијеле, имају и сада три породице у вароши, а од *Бикачића* само једна. Предак Бикачића који се је доселио у Бијелу звао се је Ђорђе Николић. Има неколико породица *Ставрића*. Једни од њих су огранак Ставрића из Модриче и, према томе, несумњиво цинцарског порекла. Други су огранак од Ставрића у селу Горњим Жабарима (и славе Никољдан), али ми њихово даље порекло није познато. Цинцарског порекла били су у Брчком и *Накићи*, којих више нема. Донедавно је у Брчком било и *Костића*, који су били огранак од тешањских Костића; једна њихова породица је сада у Београду. Било је и *Петровића*, чији је дед Симо Хаџи-Петровић био из Модриче отишао у Бос. Шамац, а Симин син Милан у Брчко; двојица његових синова су погинула 1941—1944 а двојица су се расељила.

Босански Шамац. — Постао као насеље тек шездесетих година 19 века и брзо се је развио у напредно трговачко место, у које је притицало становништво из ближе околине, и из дальих места. Тако су и у Шамац доспеле неке породице цинцарског порекла као *Ставрићи* од Ставрића у Поребрицама, а било је и *Хаџи-Петровића*, који су после отишли у Брчко.

Градачац. — Варош која је постала, у 18 веку, и развијала се као седиште Градашчевића, а после њихове пропасти (1831 г.) као мање привредно и управно средиште. Међу православним становништвом има односно било је неколико породица цинцарског порекла. Било је *Јанковића*, који су огранак модричких Јанковића, па *Ставрића*, који су такође од модричких Ставрића, *Кочића*, који су дошли из Зовика. Било је и других, као на пр. *Николић-Кујунџић*, који је био из Зовика а после отишао у Модричу. Из Градачца је био Илија Н. Ставрић, један од првих Срба интелектуалаца из Босне: рођен око 1840, свршио је богословију у Београду и Духовну академију у Кијеву, одакле је дошао 1866 за наставника гимназије у Призрену, па је 1871 постао професор богословије у

Призрену, где је и умро, почетком 1879, оставивши врло лепу успомену[21а]).

Тузла. — Међу православним становништвом данашње Тузле (Доње Тузле) има неколико породица цинцарског порекла, али досељавање првих Цинцара у Тузлу пада тек у прву половину 19 века, када у Тузлу прелази већи број православних српских породица из Горње Тузле, расељеног села Љубача (око 1840) и из других места.

Год. 1834 радило се је на томе да се дигне српски устанак у североисточној Босни. Видну улогу у том покрету имао је Наум *Уница*, трговац у Шапцу, а родом из Горње Тузле[22]). Биће то сигурно исто лице с Наумом Нешићем за кога се из аката у Државној архиви у Београду зна да се је доселио, 1835, из Доње Тузле у Шабац[23]). Сви православни становници из Горње Тузле повукли су се били у Доњу Тузлу, па су с њима заједно сигурно прешли и Унице и задржали се неко време у Доњој Тузли Кад је у Тузли отворена прва српска школа, била је смештена у некадашњој Уничиној кући, што се у Тузли још добро памти. Не зна се одакле и како су Унице били доспели у Горњу Тузлу: да ли непосредно из Македоније или из неке цинцарске насеобине под Мајевицом, као што су неке друге породице дошле у Тузлу из Зовика.

Међу данашњим српскоправославним становницима цинцарског порекла у Тузли на првом месту су *Михаиловићи-Цинце* и *Петрићи,* заједничког порекла. Т. Филипеску је забележио за Михаиловиће-Цинце да су у Тузлу дошли из Зовика, кад је Зовик почео да пропада. Никола Михаиловић, кујунција у Тузли, казивао је Филипеску-у да му је отац Михаило Митровић био дошао са још двојицом браће из Велеса у Зовик пре 100—110 година (дакле, у другој половини 18 века). И отац Николин Михаило био је кујунција, а браћа Михаилова су била казанџије[24]). Међутим, по исцрпним обавештењима што сам их ја добио, поглавито од г. Петра Јовановића, проте у Тузли, Филипеску није све тачно забележио. Никола Михаиловић, с којим је разговарао Филипеску, могао је бити само Нико, најстарији син Ђорђе Михаиловића, који је заиста био кујунција. Тај Никола био је врло честит човек и мајстор и умро је млад (рођен 11 августа 1882, умро 23 јуна 1912). Његов отац био је Ђорђе а дед Насто, који је с братом Ником дошао у Тузлу. Према томе, Михаило је био неки дальи предак од Насте. У роду живи предање да су они били и у Винковцима (и да су тамо остала друга два брата). Насто Михаиловић је

[21а]) *П. Косшић:* Илија Н. Ставрић „Босанска вила" XXV (1910) 318-319.

[22]) *Д. Страњаковић:* Буна Срба хришћана у Босни 1834 год. Годишњица Николе Чупића XL 135.

[23]) *Тихомир Р. Ђорђевић:* Архивска грађа. Српски етногр. зборник XXXVI 251.

[24]) *Т. Филипеску:* нав. дело 141.

био врло богат трговац, а уз то веома снажан човек. Уживао је велик углед код тузланског паше, вероватно због свог богатства и новчаних услуга. Прича се како је једном био дошао у Тузлу неки пеливан (атлета), с којим нико из Тузле није смео да изиђе да се бори. По пашиној жељи и наредби, изишао је Насто и победио, али је после тога морао да се крије дванаест дана у пашину конаку да га не би напаствовали тузлански муслимани, који су били озлојеђени због те његове победе над муслиманином.

Иако цинцарског порекла, тузлански Михаиловићи-Цинце били су велики српски националисти и патриоти и дали су велике жртве у крви за српско национално ослобођење и уједињење. Аустријске власти су у првом светском рату биле осудиле на робију пок. Ђорђу Михаиловића-Цинцу (1840—1920), а од његових синова Светозар, звани Пурцо, погинуо је као српски четник код Куманова, у пролеће 1912, Ацо је погинуо као подофицир у српској војци на Кајмакчалану, 1916, а Ристу су убили усташе, 1941.

Од Николе Михаиловића, брата Настина, воде порекло *Петрићи*. Тај Никола је био веома богат и угледан трговац у Тузли: за време Турака имао је неки положај у грађанској управи и чин мајора, па је носио сабљу. На надгробном споменику његову пише да је рођен 1804 а умро 1888. Имао је четири сина, од којих је жив само Михаило (рођен 1873), и тај без деце, тако да су готово изумрли. И Михаиловићи и Петрићи славе св. Атанасија.

Тодићи (две породице) не знају много о својој прошлости, али знају да су цинцарског порекла и да им је отац Коста дошао у Тузлу из Зовика. Он је умро у Тузли 1901. Његов пак отац Тодо Костић убијен је на Мајевици, око 1855, кад се је враћао из Сарајева, где му је живела мајка, веома богата жена, од које је добивао знатне суме новаца. Друга два сина Тодина, Ристо и Никола, били су остали у Зовику и бавили се земљорадњом. Тодићи славе Вел. Госпојину.

Неке цинцарске породице односно појединци који су тек у Тузли засновали породице дошли су знатно доцније, и то непосредно из Македоније.

Од 1874 до 1882 грађена је српскоправославна саборна црква у Тузли. Предузимач је био Тасо Наумовић из Шапца, родом или пореклом негде из Македоније. Његов заступник био је Ристо Анђелковић из Охрида. Са Ристом је радио и, после његове смрти, заменио га Настас Митровић, који је био Цинцарин из села Вишни у Струшком срезу. То је село и данас цинцарско. Настас је остао у Тузли и пошто је црква довршена и радио као зидар и предузимач до смрти, 1910. У Тузли се је оженио Српкињом и већ се је био он сам сасвим посрбио. Од њега су остала тројица синова, који сви и данас раде као грађевинари. Презивају се *Митровићи* или *Настасови*. Славе св. Арханђела.

Поодавно је доселио у Тузлу непосредно из Македоније Нико *Антић*, трговац. Имао је синове Павла и Јову. Јово је имао четири сина који су сви страдали у току рата 1941 до 1945. Четири жива Павлова сина живе изван Тузле (Српска Грабска код Добоја, Београд, Нови Сад, Параћин). Антићи славе св. Николу.

Не зна се да ли је био Цинцарин или Словенин Танасија *Антоновић*, који се је населио у Тузли око 1878. Био је родом из Македоније. Трговао је чарапама које је куповао у Македонији а препродавао по варошима и вашарима у Босни. Пошто је знао грчки, свет га је прозвао „Танасија Грк", али се је он љутио због тога и бранио да није Грк и да је из Македоније побегао због Грка. Умро је око 1935, не оставивши мушког потомства. Славио је св. Атанасија[25]).

III

ЧИПУЉИЋИ

О цинцарској засебини у Чипуљићима изнећу најпре укратко оно што је о њој писао Филипеску: најпре је Филипеску тврдио да су калајџије у Чипуљићима пореклом из Македоније, одакле да су дошли пре више од 300 година (писано 1902) и да су, према томе, потомци оних македонских Румуна који су се населили у Босни крајем 16 или почетком 17 века и да су огранак оних Румуна који су тада пошли у Истру, по позиву Млечана[25а]). Доцније је писао да су први румунски емигранти из Албаније дошли у Чипуљиће после 1463 год., пошто су Турци заузели Босну, а да је добар део Цинцара дошао у Чипуљиће са Скендербегом![26]) Такве, тј. никакве, вредности су и сва остала његова историјска тврђења и расматрања. Додуше он бележи и предање самих чипуљићких Цинцара да су они пореклом из Македоније, али он узима ипак да су многи од њих из Арбаније[27]). По Н. Фуфићу, повећа група „Караулаха" калајџија дошла је крајем 18 или почетком 19 века у Чипуљиће. Ма да се је већ била посрбила, ипак није заборавила свој стари језик, који се тада (1894) зове „калајџиски језик" те њим говоре кад желе да их други не разумеју. Баве се калајџијским занатом: мушкарци путују по целој Босни, навраћајући се кућама на кратко време, особито о Божићу и Ускрсу[28]). Да су чипуљићке калајџије били пореклом

[25]) Податке о породицама цинцарског порекла прикупио ми је пријатељ Петар Н. Јовановић, прота из Тузле.

[25а]) *Т. Филипеску:* Калајџије у Чипулићима. Гласник Земаљског музеја XIV (Сарајево 1902) 298-299.

[26]) *Т. Filipescu:* Coioniile române... 162.

[27]) Нав. дело 162-163.

[28]) *Н. Ф.:* Калаџија. „Босанска вила" 1894 55-56. — Опис калајџиског заната дао је *Т. Филипеску:* Калајџије у Чипулићима... 300-301.

Цинцари, који су се сасвим посрбили, тврди и један други домаћи писац[29]).

Почетком 20 века долазио је у Чипуљиће и проф. Г. Вајганд, познати немачки стручњак за Цинцаре. Међутим, иако је провео неколико дана у Бугојну и у Чипуљићима, он је скупио врло мало грађе, и то поглавито о језику. Истиче како су код калајџија у Чипуљићима и сва лична имена и презимена словенска и да се из њихових имена не могу изводити никакви закључци о пореклу калајџија[30]). Међутим, он у свом списку наводи и имена: Димо, Боја, Зојка, а та имена нису у обичају код босанских Срба. Већ у време његове посете Чипуљићима, у том месту нико није знао да говори цинцарски; једино су путујући калајџије употребљавали као свој тајни језик неке осакаћене и преиначене цинцарске изразе[31]). Није нашао никаквих трагова цинцарског језика у називима за унутрашњост куће, уређење, домаћи рад итд. Спољашњи изглед тих људи, њихово занимање и нешто остатака од језика показују, ипак, на несумњив начин да су ти људи цинцарског а не румунског или истарско-румунског порекла[32]). Иначе, и Вајганду су калајџије у Чипуљићима казивали да су им преци дошли из Македоније, и то пре 150 година[33]).

Лично сам сазнао да су од чипуљићких родова *Маринковићи-Тодићи* старином из Старе Србије (славе Ваведење и Ђурђевдан). *Прендићи* или *Димићи* су очигледно цинцарског порекла, јер носе карактеристично цинцарско презиме. Почетком 20 века, у Чипуљићима је било 120 кућа (које Филипеску сматра све Цинцарима, иако је међу њима било и чистих Срба пореклом из Херцеговине). Више од 80 кућа били су калајџије, око 10 кућа трговаца и око 10 терзија, а остали су били земљорадници[34]).

Посрбљавање Цинцара у Чипуљићима такође је почело рано и ишло је брзо: средином 19 века, када је у Чипуљићима било свега 60 кућа калајџија, само су још неке бабе знале говорити цинцарски[35]). Јукић их зове Цинцарима и тада и 1845 год.[36]), а у једном писму фра Маријана Шуњића од 11 јула 1835 говори се о калајџијама из Чипуљића[37]). Многи из Чипуљића и данас раде као калајџије и, захваљујући њима, још се одржавају остаци цинцарског језика, који им служе као тајни занатски језик. Али међу данашњим калајџијама у Чи-

[29]) *Петар Ст. Иванчевић:* Српски народни обичаји. „Босанска вила" 1901 274.
[30]) *G. Weigand:* нав. дело 177.
[31]) Нав. дело 178.
[32]) Нав. дело 178-179.
[33]) Нав. дело 173, 186.
[34]) *Т. Филипеску:* нав. дело 172.
[35]) *Sl. Bošnjak:* Zemljopis i poviestnica Bosne (Zagreb 1851) 27.
[36]) Српско-далматински магазин 1847 94.
[37]) *J. Jelenić:* Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca (Sarajevo 1913) 148-149.

пуљићима и околини има их правих Срба, па и Хрвата, који су изучили тај занат у новије време. Иначе, Чипуљићани се данас много вређају ако им се само помене да су цинцарског порекла. У Чипуљићима је отворена српска школа још 1851, а црква од 1853[38]).

Многи су се расељили из Чипуљића. Неке породице су прешле у Бугојно. Сем већ поменутих у Високом, из Чипуљића је трговачка породица Лазара *Пргомеље* у Санском Мосту, који је био дошао као калајџија. У Босанској Крупи је породица казанџије *Николића,* који је такође дошао из Чипуљића[39]). Пресељеника из Чипуљића било је у Тешњу и Добоју. Један калајџија из Чипуљића казивао ми је, 1922, да су се неки од њих иселили у Прачу и Рогатицу.

IV

ТЕШАЊСКА ГРУПА

Тешањ. — Све до окупације Босне (1878) и до изградње раније узане железничке пруге долином Босне (1879) град је био живо и напредно трговачко место. Отада опада, а на његов рачун се развијају Добој, који постаје и значајном железничком раскрсницом, и Теслић, који је од индустријског насеља у долини Усоре, основаног год. 1896, постао већ варошица и среско место. У Тешњу је био снажан род цинцарског порекла *Костићи,* који су се сасвим расељили у Дервенту, Модричу, Босански Брод, Грачаницу и Брчко. Како су се временом иселили из Тешња и многи други православни родови, данас је тешко утврдити колико је у Тешњу могло бити Цинцара. Сем Костића, вероватно су били цинцарског порекла и неки *Петровићи,* који су сасвим изумрли, а зна се да су били пореклом негде из Старе Србије или Македоније.

У матицама рођених и умрлих у Тешњу педесетих година 19 века помињу се и неки Тодо (помиње се као жив 1864) и Василије († 1863), калајџије. Били су и они сигурно из групе Цинцара, јер су у то време калајџије по Босни били само Цинцари. Цинцарског порекла су били и *Хаџи-Танасковићи,* који се помињу у старој тешањској матици рођених: Ђорђе 1842, Димитрије 1847 и Наста 1886. Од тих Танасковића имају сада две породице у Модричи. Поред презимена и личних имена Насте и Димитрија, за цинцарско порекло говори и њихова слава: Велика Госпојина, јер је тај празник особито чест као породична слава код Цинцара, док код Срба данас готово и не долази у обзир.

Најистакнутији род цинцарског порекла у Тешњу били су *Костићи.* Не може се рећи ни о њима кад су тачно дошли нити

[38]) *Пешар Сш. Иванчевић:* На озн. месту.

[39]) *М. Карановић*: Поуње у Босанској Крајини. Српски етногр. зборник XXXV 399.

да ли је њихов предак дошао сам или у некој групи. Опште је предање код садашњих Костића да су пореклом из Москопоља, где су се презивали *Мучи*, и одакле је дошао у Тешањ, пре неких 150 година, њихов предак Кара-Петар Мучи. Мисле да је пребегао. Према томе, њихово досељавање у Босну пада у другу половину или пред крај 18 века. Има и предање да су била дошла три брата: Косто, Танасије и Васиљ и да од њих воде порекло Костићи, Танасићи и Васиљевићи. Међутим, то предање нема у себи ничега стварнога, а карактеристично је само по томе што показује пример како се брзо може да створи легенда.

Данашњи Костићи не знају много о свом родоначелнику Кара-Петру. Знају да је био терзија. Имао је троје деце: сина Косту и ћери Мару и Ану. Мара се је удала за Стефу Стефановића, а Ана се није удавала. Од сина Петрова Косте, који се је два пута женио и имао у свему једанаесторо деце — седам синова и четири ћери — род је почео нагло да се множи и грана. По томе Кости су и прозвани Костићима. Коста се је родио у Москопољу и дошао у Босну с оцем Петром. Око 1800 треба да је већ био ожењен, јер му се четврти син Петар у поменутим матицама помиње 1849 као угледан грађанин тешањски. И Коста Петровић је био терзија, а тако и његови синови. На једној црквеној књизи, коју сам 1938 видео у цркви у Бос. Броду, нашао сам запис из 1834 да је била својина Косте Петровића из Тешња. Пошто се 1853 помињу као угледни домаћини у Тешњу само Костини синови, то значи да је Коста тада био већ мртав; могућно је да је умро и пре 1840.

Треће поколење Мучија у Босни, које већ носи презиме Костићи, било је врло бројно и појединци његови чланови одлазе из Тешња, и то тако да су се временом сви разишли и да више у Тешњу уопште нема Костића. Поједини чланови тог покољења прешли су од заната на трговину. Поред тога што и породична предања знају о њима нешто више, јер су временски ближи, о њима већ има и писаних података. Главна су три записа на црквеним књигама у Тешњу и подаци у црквеним матицама. Старе матице рођених и умрлих чланова српске црквене општине у Тешњу нашао сам 1938 у Теслићу, код тамошњег свештеника. Те су матице почеле да се воде од 1853 године и вођене су врло неуредно, у почетку као нека врста домовника. Тако су код Костића унети и неки подаци из времена пре него што су уведене матице: вероватно је те матице и водио лично неки од Костића. Нажалост, моји исписи из тих матица су ми пропали 1941. Могу навести само неколико података о Петру Костићу, које сам нашао у записима по црквеним књигама. Год. 1810, у априлу, био је он, заједно с Јовом Ерићем, у Београду. Тада су за рачун цркве у Врућици код Тешња купили један Триод посни, и запис о томе писао је Симо Костић. Год. 1852 Петар је купио у Сарајеву и приложио цркви у Тешњу једну Ирмологију за здравље своје и своје

жене, синова Јефтимија и Јована, ћери Марије и унука Петра. Следеће године, 1853, Петар се помиње као епитроп цркве у Тешњу, а 1857 купио је у Сарајеву једну књигу за рачун цркве у Тешњу.

Кад су се разилазили из Тешња, поједини од Костића бавили су се занатом и трговином да временом сасвим напусте терзијски занат. Доцније су они дали знатан број интелектуалаца, међу којима су се нарочито истакли: пок. д-р Јосиф Костић, лекар, родом из Дервенте, Милорад Костић, адвокат, родом из Брчког и Мито Костић, професор, родом из Грачанице.

Дервента. — Цинцарског порекла у Дервенти су неколике породице Костића, чији су ближи преци дошли у Дервенту из Тешња. Били су и *Куковићи*, који су се после првог светског рата разишли из Дервенте. Куковића је било и у Славонском Броду, и један од Куковића био је последњи који је у Слав. Броду говорио цинцарски[40]).

Босански Брод. — Треба да је и у Босанском Броду било Цинцара и пре него што је у Брод дошао један огранак тешањских Костића. Ти Цинцари су могли бити огранци некадашњих цинцарских родова у Славонском Броду или пресељеници из ближих цинцарских насеобина у Босни, као што је случај и са Костићима. Знам само да су била заступљена два цинцарска рода с истим презименом: *Станковићи.* Из једнога од тих родова била је моја баба по оцу, а из другога је био њен први муж. Сећам се још и тога да ми је о тим Цинцарима много причао пок. Лазо Станковић, полубрат мог оца, али сам ја тада био дете, па се не сећам појединости. Доцније се је и у Бос. Броду населио један огранак тешањских *Костића,* који су се разишли из Брода после првог светског рата и сада су у Тузли и Београду.

Грачаница. — Цинцарског порекла су *Хаџи-Стевићи* и *Костићи* огранак тешањских Костића.

Добој. — Цинцарског порекла су *Ставрићи:* Јефто Ставрић је дошао у Добој из Модриче. Заступао је у школи учитеља. Памти се да је у цркви певао на грчки начин, крез нос. Умро је око 1900. Из Чипуљића су били пореклом *Спасојевићи,* који су недавно изумрли у мушкој лози. У Добој су дошли као трговци из Тешња, а у Тешњу су се били населили као калајџије. Као калајџија дошао је у Добој из Бугојна *Зелько.*

*

Несумњиво да је и другде по Босни, сем у поменутим местима, могао бити још који род цинцарског порекла. Тако на

[40]) *Д. Ј. Поповић*: нав. дело 398.

пр. веома је вероватно да је био Цинцарин господар Јанаћко Костић у Приједору, који је раније живео у Сарајеву, а коме је фра Грго Мартић писао једно писмо 1857 године[41]). Ипак, верујем да се ни много подробнијим истраживањима не би знатно увећао списак првобитних цинцарских родова у Босни.

ЦИНЦАРСКИ ИЛИ КАЛАЈЏИЈСКИ ЈЕЗИК

Не само да у наше време више нико од цинцарских потомака у Босни не говори цинцарски или, како су они тај језик звали служећи се српским, „калајџијски", него су сасвим нестали и остаци тог језика. Посрбљавање Цинцара и ишчезавање њихова језика ишло је врло брзо чак и у оним местима где их је било по више породица и где је, према томе, било и више услова за одржавање њихова језика. То је врло занимљива појава, коју би вредело ближе проучити. Нажалост, данас то више није могућно.

Као што сам поменуо, босански Цинцари нису оставили ништа писано цинцарским језиком. Нема писаних споменика од њих ни на грчком, ма да се може претпостављати да су се и они првобитно служили грчким у писменом саобраћају. Они су, сразмерно рано, почели да се служе српским језиком и писмом: нашао сам српски писане записе од Цинцара из 1811 и 1817 године.

Сталном насељавању Цинцара у неком месту или пределу обично претходи период самачког печалбарског боравка у истом месту или пределу. Тако су сигурно и многи од босанских Цинцара, пре него што ће се населити с породицама у Босни, боравили у Босни или другде међу Србима и научили српски језик већ пре него што ће се коначно настанити у Босни. Сем тога, и у својој постојбини су ти Цинцари живели у мешовитој средини, па су могли већ и одатле донети знање македонског или српског језика, ако већ и ти први цинцарски досељеници у Босни нису били од куће двојезични (билингви), какви су и данас сви Цинцари у Битољу, Магареву, Крушеву и др. Према томе, прву фазу у губљењу свог народног језика они су могли преживети већ пре свог сталног насељавања по Босни, а кад су се населили у српској маси, онда је тај процес попао још бржим током.

Наглом посрбљавању Цинцара у Босни ишли су на руку још неки чиниоци. Цинцари су долазили у Босну као трговци и занатлије и, да би се споразумевали са својим муштеријама, морали су одмах да савладају и њихов језик, што Цинцарима није било никако тешко, јер они уопште лако уче и примају друге језике. Затим, будући да су били православне вере, они су се одмах придружили босанским православним Србима. Трудили су се, додуше, да у црквама подржавају колико-толико грчко богослужење, али се ни то није могло одр-

[41]) „Преглед" (Сарајево) 1930 116-117.

жати. Много су учинили за напредак српских цркава и школа у местима у којима су се населили. Напослетку, женидбене везе између Цинцара и босанских Срба почеле су рано и оне су највише допринеле посрбљавању Цинцара. Казивали су ми, у Бијелој, како су се досељени Цинцари у прво време женили Српкињама сељанкама, услед чега је брзо истиснут цинцарски језик. У том крају, пре доласка Цинцара, није ни било православног варошког становништва, и Цинцари су морали да узимају сељанке, јер другог избора није било. Утолико пре што је њих, Цинцара, било мало и што су многи били дошли као самци. У Бијелој су ме уверавали да „Калајџије" нису хтели да ступају у брачне везе између себе него су се обично женили Српкињама са села. Сем тога, многи Цинцари у Бијелој били су међу собом у ближем сродству, па стога били утучени да узимају жене из српске околине. Ништа друкчије није било ни у Модричи ни у другим местима у Босни где је било Цинцара. Међутим, тако је било и изван Босне, и о томе има и поузданијих података. У току борбе новосадских Цинцара да добију свог посебног свештеника, бачка Конзисторија, која је енергично ометала Цинцаре у томе, изискала је, 1792, од градског Магистрата у Новом Саду два сенатора и са њима утврдила да у Новом Саду има 126, колико су они тврдили, него само 100 цинцарских породица. Па и тај број да би направили, Цинцари су сваког брата, који са братом живи под истим кровом и у заједници за истим столом, записали као посебну породицу, па и печалбаре који су се налазили у граду без жене и деце. Комисија је још утврдила да су шездесетшест домаћина од тих сто породица ожењени српским ћерима[1]).

Ишчезавању Цинцара као посебне етничке и друштвене групе допринело је и то што су пропадали њихови посебни балкански занати — калајџијски и терзијски — по којима су се они издвајали од осталог становништва и што су неке њихове насеобине изгубиле значај трговачких места. Временом су у вароши пристизали и српски сељаци и одавали се занатима и трговини, уколико је још за њих било услова, па су тако заузимали места која су раније држали Цинцари. Цинцари се нису могли одржати ни стога што су били далеко од своје народне матице и из ње нису добијали прилове и освежења, нарочито после аустријске окупације Босне (1878), када су веома отежане везе између Босне и покрајина које су остале и даље под Турском.

Најдуже се је одржавао цинцарски језик у Чипуљићима, и то захваљујући не толико томе што је група „Калајџија" у том месту била доста бројна колико захваљујући њеном занимању. Ни у том месту више нико не говори цинцарски или калајџијски. Чипуљићани су и данас добрим делом калајџије

[1]) *Васа Стајић:* О Цинцарима. Летопис Матице српске 315 (1928) 289.

који појединачно или у мањим групама (мајстор с помоћницима) иду по читавој Босни и калаишу судове. Међу собом и са својим муштеријама говоре српски. Али, кад треба да се међу собом споразумевају о нечем поверљиво, да то не разумеју присутне муштерије или друга лица, онда се служе остацима цинцарског или калајџијског језика као занатским тајним језиком.

Професор Г. Вајганд, који је посетио Чипуљиће почетком 20 века, посветио је главну пажњу остацима цинцарског језика који су употребљавани као тајни занатски језик. Успео је да забележи, и то само од мушкараца, око 140 речи и неколико примера говора (Филипеску је био забележио 64 речи). Вајганд се је нарочито задржао на проучавању језичких особина и промена које је цинцарски језик претрпео под утицајем српскога. Утврдио је да изразе које је он чуо и забележио не би могао да разуме ниједан Цинцарин ни Румун: толико је цинцарски језик у Чипуљићима подлегао српским утицајима[2]). Узгред напоминьем да је и Н. Фуфић пре Филипеска и Вајганда био забележио и објавио десет речи из „калајџијског" језика у Чипуљићима[3]).

Данас у Зовику, Бијелој, Поребрицама и Модричи нико више од цинцарских потомака не зна цинцарски. Последњи који су у Бијелој знали цинцарски били су: Коста Каракостић, звани Пођо (умро 1894), који је још добро говорио цинцарски, и баба Лица Јанковић (умрла 1908). Баба Лица се је родила у Бијелој и ту је и умрла у дубокој старости: кажу да је живела преко стотину година. С њом је Т. Филипеску разговарао цинцарски, а пре тога већ дуго времена није имала прилике да с ким говори цинцарски. И Г. Вајганд, који је почетком 20 века био у Бијелој, вели да је тада само још једна жена од преко стотину година знала понешто цинцарски: од ње је забележио два израза који показују исте дијалекатске особине као и речи и изрази што их је забележио у Чипуљићима[4]). Та старица могла је бити само баба Лица. Слушао сам да је и Тодор Јанчикић, који је умро у Бијелој 1937, знао још понеку цинцарску реч.

Старије генерације Цинцара у Бијелој служиле су се у кући и између себе цинцарским, али су писали српски. Танацко, предак Танасковића, знао је грчки и у цркви је певао херувику на грчком. И Каракоста је знао грчки. Ипак се је у Бијелој одржала до данас понека цинцарска реч. Један божићњи обичај зове се и сада *колинде*, како ту реч изговарају Цинцари. Кад се дође с малим дететом чијој кући, па домаћи нуде чим дете а оно се нећка, отац или мати рећи ће му: „*Каптала, каптала*" (узми, узми)! Вероватно би се нашао још који израз

[2]) *G. Weigand*: пом. рад 179-190.
[3]) *Н. Ф.*: пом. рад 56.
[4]) *G. Weigand*: ром. рад 190.

цинцарског порекла, кад би се извршила ближа проучавања народног говора у том месту.

Најбоље ми је позната прошлост Цинцара у Модричи. Нигде и ни у којој прилици модрички Цинцари се не зову тим именом нити грчким и не служе се ни грчким језиком ни писмом. У црквеној архиви нашао сам само у једној књизи написаних пет речи грчких, али је то могао да напише и тадашњи поп Тодор Селаковић, који је и у свом тестаменту написао грчки два израза. Према свему што сам ја могао да сазнам и да закључим, они су у Модричу дошли већ као Срби: смарали су се Србима, са Србима ступали у женидбене везе, од почетка им је у школи и у цркви језик којим су се служили и босански Срби, сви су без изузетка славили службу (славу), и то о празницима о којима су је славили и у Македонији[5]). Они су уопште у Модричи били носиоци српске мисли и највише србовали. Њихове пак трговачке и културне везе с Београдом биле су веома живе све до окупације Босне (1878).

Модрички Цинцари су брзо изгубили цинцарски језик, као и они у Бијелој-Калајџијама. Како су звали свој негдашњи језик, нисам могао да сазнам, а данас га и они, као и остали Срби, зову калајџијски. Па већ и преци њихови четрдесетих и педесетих година 19 века нису знали цинцарски односно калајџијски, и Теодор Филипеску је рекао крупну неистину, 1907, када је тврдио да је још тада у Модричи, Бијелој-Калајџијама и Зовику-Калајџијама матерински „румунски" језик „још увек доста у обичају"[6]). Ја се одлично сећам тога доба (школску годину 1909/1910 провео сам у Модричи) и тврдим да се тада у Модричи нико није служио цинцарским језиком.

Чланови родова цинцарског порекла у Модричи као тутори црквени писали су чистим српским језиком већ четрдесетих и педесетих година 19 века, а и своје трговачко дописивање водили на српском. Тако на пр. Крекићи-Јанковићи чувају своју трговачку архиву почевши од 1850: сем чисто трговачких писама, они су на српском водили и белешке о издацима за кућу, за свадбе, погребе и сл. За пок. Јанчу Јанковића знају његови потомци да није знао цинцарски сем неколико израза. Тако је било и с осталима. Ти остаци цинцарског језика служили су трговцима и у Модричи као тајни говор: употребљавали су их само онда кад је требало рећи што-год а да не разуме гост или муштерија. Напоменули су ми још и то да су Калајџије у Бијелој, док су говорили тим својим језиком, могли да се споразумевају са Караврласима, Циганима који говоре румунски. Пок. Симо Николић-Пачуљ (1853—1933) говорио ми је да је његов отац Насто већ у то-

[5]) Опширније у чланку *Мил. С. Филиповић:* Крсно име и сличне славе у Модричи. Гласник Зем. музеја у Б. и Х. 1930 2 205-210.

[6]) *Т. Филипеску:* Каравлашка насеља у Босни. Гласник Зем. музеја 1907 77-78.

ликој мери био заборавио цинцарски-калајџијски да је разумевао кад други њим говоре а сам није могао њим да се служи.

Успео сам да сазнам само за неколико израза цинцарских који су остали у памћењу у Модричи али се више не употребљавају: uno (један), duo (два), tre (три), lingura (лажица, кашика), zachare (шећер), scrum (кафа), mol̄re (жена), apo (вода), sare (со). Цинцарског порекла биће и израз „калаверијаћемо се" (обрачунаћемо се), који је и данас у обичају у Модричи.

Иако малобројни и незнатни, остаци цинцарског језика су довољни да покажу на несумњив начин да су „Калајџије" у Босни и у погледу свог првобитног језика огранак македонских Аромуна или Цинцара и да тиме потврде њихова предања и оскудне писане вести о њихову досељавању из Македоније и суседних области у сразмерно позније време.

НЕКИ ОБИЧАЈИ КОД БОСАНСКИХ ЦИНЦАРА

СЛУЖБА, СЛАВА ИЛИ КРСНО ИМЕ

Сви родови цинцарског порекла у Босни имају *службу* или *славу* или *крсно име* и држе је као и остали Срби[1]). Нема никаквих доказа да су они тај обичај попримили тек по доласку у Босну. Напротив, многи знаци говоре да су они донели службу или славу са собом кад су дошли. Само, та слава није морала бити у свему иста као код српских сељака у северној Босни. Код родова цинцарског порекла у Модричи запажа се јаче присуство цинцарских елемената с једне стране, а са друге стране њихова слава има знатне сличности са славом у Македонији. Наиме, као и у Македонији, тако је и код родова цинцарског порекла у обичају био пост пред славу, ако сам празник не пада у време поста, а и гости се позивају на сличан начин као у Македонији, тј. да се неко чељаде из куће шаље да позива сроднике и пријатеље да дођу на славу. Да су они већ и пре свог доласка у Босну знали за славу, доказ је и то што неки родови држе породичну славу о празницима о којима се иначе у Босни слава никако или врло ретко држи. Тако на пр. Ставрићи и Лалићи у Модричи, цинцарског порекла, славе св. Атанасија (18 јануара по старом календару). Тај празник као породична слава готово и не долази у обзир у Босни, а у Македонији је веома чест као родовска, а још чешћи као сеоска и црквена слава. Танасковићи или Хаџићи у Брчком (раније у Зовику), Танацковићи у Модричи (раније у Тешњу) и Тодићи у Тузли (раније у Зовику) славе о Великој Госпојини. Некада су и Ставрићи у Поребрицама славили

[1]) Опширан опис славе у чланку *Мил. С. Филиповић*: Крсно име и сличне славе у Модричи. Гласник Земаљског музеја XLII (1930) 2 205-210.

о том празнику. Тај празник у западним српским областима уопште не долази у обзир као славски дан, али је зато врло чест у том својству у Македонији, особито код Цинцара. Па и најстарији помен славе, из 1018 год., помиње Вел. Госпојину као славу војводе Ивца, у крају јужно од Охридског Језера.

БЛЕКАВИЦЕ

Према досадашњем знању, само у Чипуљићима вршен је обичај под тим именом: да стока буде напредна и здрава, уочи Никољдана се састану одраслији младићи, узму звоно, па иду кроз село. Идући тако, звоне и ишту сланине, граха, новаца и мрса. Свако ће им дати колико може. Сам писац додаје да је обичај сличан „чаробницама" и „вучарима"[2]).

КОЛЕДАРИ

Код православних Срба у северној Босни је веома у обичају да пре Божића, у дане од Материца па до Очева, иду поворке дечака. То су *коледари* или *коледавци*. Дечаци се преруше (маскирају), те поједини чланови поворке буду: „старац", „баба", „пура", „ован", „мачка", „веверица" итд. Носе звона и звоне идући. Иду од куће до куће, певају нарочите стихове, улазе у куће и изводе разне игре. Укућани их дарују. Ако у некој кући не добију дар, они куну: „У кући ти чедо не заплакало итд!"

Сличан обичај је вршен и у насељима где је било Цинцара или Калајџија. Међутим, вршен је на начин који јасно показује да нема непосредне везе с тим обичајем коледаваца по босанским српским селима него да је сличнији коледарима у Македонији. Док су коледавци по селима ишли у дане од Материца до Очева, у Модричи, док је обичај вршен, ишли би као *коледарци* деца или момци, па и ожењени млађи људи, и то увече уочи Бадњег дана. По казивању пок. Симе Николића-Пачуља, коледарци би запевали пред сваком кућом:

Колинде мелинде,
Сара баку дине!
Сеј, баба, чоре,
Дај, баба, коле!
Сеј мака моле,
Дај, баба, коле!
Колинде, домаћине,
Отвори нама
Бијела врата
И сребрене кључанице!
Бог у кућу,
Ми пред кућу!

[2]) *Пешар Сш. Иванчевић:* Српски народни обичаји. „Босанска вила" 1901 274-275.

Или:

Колинде мелинде!
Сара багу дине,
Сеј лаку, лаку,
Сеј мака моле,
Сеј баба чоле!

Колачи што се помињу у горњим стиховима као „коле" (а тако су се звали у „калајџијском" језику) били су нарочити, и на њима је био отиснут знак који се ставља и на просфоре. У неким кућама, на пр. у Крекића, Тулића и др., био је обичај да коледарце, кад дођу, пошаљу да донесу по нарамак дрва и онда им се тек дају дарови. Пошто би коледарци почели да обилазе, онда се ишло за бадњак (који се сада купује од сељака). Бадњак је сечен од храста и такмичили су се ко ће донети већи. Носио се је и родбини која нема мушкараца у кући, а и кући своје девојке, ако она нема брата. Сви су посипали житом бадњак, као и онога ко га донесе.

Слично као у Модричи било је и у Чипуљићима, где је и 1901 вршен обичај *колинде:* на Бадњи дан узму деца узице, па зађу кроз село, од куће до куће, и пред сваком кућом певају:

Колинде, мелинде,
Шарколе, диндоле,
Дај, баба, колача,
Родила ти година!

Кад то испевају, баба или која друга жена из куће изнесе им колача, а деца онда захвале и иду даље.

Обичај је, веле, постојао у целом пољу Скопљу, но данас се држи само у Чипуљићима[3]). Мени се то не чини много вероватно: мора да је по селима ипак било друкчије, онако као што се је разликовало вршење тог обичаја у Модричи и у селима око ње.

Док је код православних сељака обичај везан за седмицу између Материца и Очева, у тим местима где су се били населили Цинцари обичај је вршен уочи или на сам Бадњи дан, како се он и данас врши у Македонији. Да су тај обичај донели Цинцари, најбољи су доказ изнети коледарски стихови који претстављају мешавину већ неразумљивих цинцарских и српских речи.

Тај обичај, који је знатно друкчији него код босанских Срба и који је једини цинцарски обичај који се је одржавао и деценијама пошто су се они посрбили, вршен је готово у свему онако како га врше Цинцари у својој постојбини. Код Цинцара у већим општинама, а мање код сточарског становништва, празнују се *колинде*, али не тако ревносно као код Маке-

[3]) Пом. рад 274.

доната и Грка. У ноћи између 23 и 24 децембра пале се на трговима ватре, ради чега деца већ на више дана пре тога скупљају дрва мољакањем или крађом, а по кућама се спремају колачи. Деца иду од два сата после поља ноћи од куће до куће и ударају на врата, док не изиђе домаћин или домаћица. Тада дечаци певају коледарске песме, после чега добивају као дар: колаче, јабуке, орахе, кестење, па и новац, уз честитање: Ţi mults ań (на много година)! Кад сване, деца иду кућама.

Вајганд саопштава и текст трију коледарских песама из Битоља, Хрупишта и Вендиста. Текст песме из Битоља гласи:

Kólindo, mélindo,
ţsáreva godina!
tsintsi vake,
do ń, babo, kulako,
so bonedzo vako,
vako ku zitsel!

Превод:

Колинде, мелинде,
Царева година!
Пет крава,
Дај ми, бабо, колач
Да крава буде жива,
Крава са телетом.

И та, као и друге две песме које је забележио, веома су осакаћене. Вајганд узима као врло вероватно да су Цинцари позајмили тај обичај од Словена и да, стога, не знају значење речи „колинде, мелинде". Да је обичај позајмљен од Словена, Вајганд се ослања и на чињеницу да текст песама у неким местима још јасно показује подражавање словенском. Тако у Битољу и у Крушеву где се пева: „Kolinde, melinde, sarava godina, tšintši kako, in z baligo vaka etc." (Колинде, мелинде, сурова година, пет балега где се крава балега). То је, налази Вајганд, очигледно гласовно прилагођавање „бугарском" тј. македонском: колинде мелинде, царева (или: сурова) година...[4]).

Једно је несумњиво: обичај коледараца, како је вршен у Модричи и у Чипуљићима, донет је, заједно са коледарским песмама, из Македоније. У стиховима су се очували неки цинцарски изрази, као и неки словенски које су Цинцари давно преузели и, не разумевајући их, унаказили их. Временом су у Босни заборављени потпуно и значење и смисао појединих израза. Тако на пр. „сара баку дине" није ништа друго него унакажено „сурова година", речи које и данас изговарају коледари и суровари (који иду о Новој години) по селима у Македонији. Цинцари, који су дошли у Босну, били су дакле,

[4]) *G. Weigand:* Die Aromunen II (Leipzig 1894) 127-128, 132-135.

већ у својој постојбини или на првим етапама свога кретања, у Македонији, увелико подлегли утицајима своје словенске околине.

ЛАЗАРИЦЕ

Опште познати код Срба обичај лазарица имао је у Чипуљићима, под утицајем Цинцара, унеколико цинцарско обележје. Занимљиво је да је обичај забележен под именом „разоле". То име је у ствари реч „лазаре"; изговорена са ротацизмом на два места. Ротацизам је чест и код правих Срба, а у западној Босни и код Хрвата, али и у другим балканским језицима, те се не може рећи да ли се ради о појави из локалног српског наречја или из изумрлог „калајџијског" језика. Иначе, обичај се је састојао у томе да се скупи неколико девојчица, начине једну лутку, узму сепетиће, па на Лазареву суботу зађу по селу. Пред сваком кућом застану и говоре гласно:

Разоре, разоле, ју сум шум ти,
Пашоле, јале, јале, дупалин,
О Лазаре, Лазаре!
Ко те боље дарује,
Пшеница му родила,
Жене му се бабиле,
Краве му се телиле,
Овце му се јањиле,
Кобиле се ждребиле...

Кад све изговоре, девојчице добивају од жена јаја. После ће та јаја поделити између себе[5]).

Прва два стиха су очигледно остатак од лазаричке песме на цинцарском језику, која се је стопила са таквом српском у једну. Цинцарске речи, као неразумљиве, можда се одржавају ту као средство за појачање мађијског дејства.

ЗАВРШНО РАСМАТРАЊЕ

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЦИНЦАРА У КУЛТУРНОМ И ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ БОСАНСКИХ СРБА

Нема начина да се утврди колико је Цинцара дошло у Босну нити колико их је било у појединим временским раздобљима. Њихово долажење из Македоније у Босну трајало је преко две стотине година, а како је који појединац, породица или група дошла, тако је одмах почело и њихово посрбљавање. Тако у појединим местима, као на пример у Сарајеву и Тузли, нови цинцарски дошљаци затицали су породице

[5]) *Петар Ст. Иванчевић:* пом. рад 275.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ Библиотека

цинцарског порекла које су биле већ сасвим или делимично посрбљене, па да и они сами наскоро подлегну истој таквој промени. При таквом стању, сасвим је разумљиво да Цинцари нису долазили до изражаја приликом пописа становништва који су вршени у Босни после 1878. Кад већ у Босни уопште није било становника који би говорили цинцарски, Т. Филипеску је правио измишљене статистике: сматрао „Румунима" све румунске Цигане и све православне становнике оних места у којима је раније било Цинцара. Ослањајући се на податке од Филипеска, Вајганд је допуштао да Цинцара (односно цинцарских потомака) није било више од 2000, који су сви заборавили свој матерњи језик[1]). Кад се узме у обзир целокупни број становништва у Босни, број Цинцара је безначајан. Као што сам поменуо, Филипеску је сматрао Румунима односно Цинцарима све становнике Чипуљића и Модриче, иако је у Чипуљићима било доста православних Срба пореклом из Херцеговине а у Модричи су прави Срби и онда били у већини.

Данас се уопште не могу више издвајати цинцарски потомци од осталих Срба у Босни. Поред тога што се је цинцарски језик изгубио, мешање између првобитних Цинцара и Срба било је веома често, снажно и многоструко. Не може се више уопште говорити о чистокрвним цинцарским потомцима, јер сви они имају у свом родословљу већ и српских предака женских. С друге стране, и у многе првобитно чисто српске родове ушло је доста цинцарских примеса, услед чега су удео и значај цинцарски знатно појачани и проширени.

Покушаћу, ипак, да изнесем неке бројне податке. Као што сам изнео раније, у Сарајеву су 1762 год. била 63 Цинцарина. Како је долажења Цинцара у Сарајево било и пре и после тога времена, заиста нећу погрешити ако претпоставим да је у Сарајево било дошло у току два столећа најмање 100 цинцарских породица и појединаца који су тек у Сарајеву засновали породице. У Чипуљићима је око 1850 било 60 породица калајција, а то нам даје право да претпоставимо да је у другој половини 18 века у то место дошло преко 20 цинцарских породица. И број Цинцара који су се населили у подгорини Мајевице и Требаве био је сигурно већи од 15 породица (колико је наводио д-р Јеремић): у тој групи живе и данас претставници од преко 20 разних родова цинцарског порекла. Тим бројевима треба додати оне Цинцаре који су се били населили у Тешњу, Бањој Луци, Зворнику и др. Напослетку, треба имати у виду да су многи цинцарски родови који су били дошли у Босну изумрли или се даље иселили. Према свему изложеноме, може се узети као врло вероватно да је у Босну у току 17—19 века било дошло у свему око 200 породица или појединаца Цинцара који ће тек у Босни основати породице и родове. У

[1]) *G. Weigand:* Die Rumänen und Aromunen in Bosnien... 186.

односу према броју целокупног православног становништва у Босни, тај број од 200 породица заиста је скоро безначајан, али у односу према броју православног становништва по варошима у Босни пре 1878 тај број је веома значајан, јер је тада по варошима уопште било сразмерно мало православних Срба.

Пошто су Цинцари долазили у Босну као занатлије и трговци и као претставници варошког начина живота, стога је њихов утицај у животу православних Срба у Босни био знатно већи него што би то одговарало њиховој бројној снази. Тај утицај био је првенствено привредни и културни. Пошто су били малобројни и брзо се посрбили, њихово присуство у Босни није било ни од каквог већег него само од локалног етничког значаја. Ипак, њихов долазак и њихова прошлост у Босни претстављају занимљиву појаву у етничкој прошлости Босне.

Већину цинцарског народа чинили су, па и данас чине, номадски и полуномадски сточари. Како на Балканском Полуострву нестаје услова за тај начин живота, тако нестаје и Цинцара. Више него хиљадугодишњим живљењем на тај начин, Цинцарима је покретљивост постала као навика. И кад престану да буду сточари па се одају занатима и трговини, они их обично раде као путујућа и печалбарска занимања. Па и кад се населе у неком месту с намером сталног и трајног пребивања, опет та покретљивост долази до изражаја: родови цинцарског порекла показују велику лакоћу у напуштању једног занимања и одавању другом као и пресељавању из места у место.

Цинцари су долазили у Босну као претставници и носиоци старе балканске варошке културе. Било је у Босни, и пре њих, вароши и варошког начина живота, али је правих вароши било врло мало и у њима је било у огромној већини муслиманско становништво. Цинцари који су дошли у Босну појачали су број хришћана по варошима и основали неколика нова насеља варошког типа по североисточној Босни. Домаће хришћанско становништво по босанским варошима било је пореклом већином са села и није се својим животом много разликовало од сеоског становништва, са којим су га везивале и сродничке везе. Цинцари су били у сасвим другчијем положају. Они су дошли као право варошко становништво и не само да су се одмах помешали са варошанима које су затекли него су тамо где их је било више преузели водство или заузели истакнут положај у привредном и културном животу православног живља, особито у цркви.

Као што сам већ изложио, Цинцари су у Босни брзо примили српски језик и посрбили се. Иако су се сматрали Србима и, као такви, у школи, у цркви и у вароши ишли с осталим православним светом и водили га, они су се ипак разликовали од њега унеколико по начину живота, по култури. По варо-

шима где их је било, они су давали општи печат, они су дуго времена, све до иза аустријске окупације Босне (1878), били образац у свему за остале своје православне сугрђане. Будући носиоци старе балканске варошке културе, били су свесни своје културне надмоћности и мисије, поносили су се тим и ипак нису могли да сматрају себи равним наше сирове сељаке. Тако на пр. у Модричи старији људи памте да су њихови цинцарски преци називали праве Србе изразом *вулгари* („Бугари", простаци). Тако је било и у Чипуљићима, где се и данас у тајном калајџијском језику за Србина употребљава израз *вурган*. Вајганд је забележио тај израз у облику *вургар* и наводи као објашњење да су Цинцарима у Чипуљићима Срби били најпре Словени и да су их, стога, као и раније у Македонији, називали Бугарима[2]). Без обзира на то каквог је порекла тај назив, он код калајџија у Босни има претежно друштвено значење: њим су обележавани истоверни људи, сељаци, непросвећени људи, који су друштвено и културно били испод Калајџија, а са којима су се они сматрали једним у националном погледу, тј. Србима. Цинцарски потомци сматрали су себе бољим Србима него што су остали Срби. Ни данас није реткост да се поједини од њихових потомака поносе тим да су они нешто виши и бољи од своје околине, иако су их потомци сељака већ у многоме достигли, па и претекли.

Не може се, додуше, порећи да су припадници родова цинцарског порекла били добри Срби и да су заслужни за српство у Босни. Они су претстављали елеменат веома приједмчив за примање културних тековина, и њихови су се домови и чељад одликовали великим смислом и љубави за удобност и чистоћу, па су то преносили и на своју околину. Они су доносили културне новине из Београда и других већих места и уводили их у својим варошима, доносили књиге и уметничке предмете, особито иконе итд. Места у којима су они били добила су сразмерно рано, још за турског времена, своје српске школе и подигла цркве, што је, за оно време, претстављало велик успех и велику тековину.

Цинцарски преци су долазили у Босну претежно као занатлије, од којих ће после постати трговци. Тиме су они задовољили једну потребу у привредном животу Босне, јер су у многим местима оживели трговину и створили или разрадили трговачке везе до Узунџове и Солуна на једној а Трста, Беча и Лајпцига на другој страни.

Осамнаести век био је у Босни век стварања новог муслиманског, феудалног, племства на рушевинама већ дотрајалог турског спахијског система. Истакнути муслимански родови претварали су се у наследно племство са свим обележјима великих феудалаца. Двороврима нових великаша били су, баш као и у средњем веку, потребне многе занатлије који ће им по

[2]) Пом. рад 186.

ниској цени прерађивати сировине и израђивати ствари које треба да задовоље повећане прохтеве за удобношћу и раскоши. Долазак цинцарских занатлија са стране био је за босанске великаше одлично решење тог проблема, и они су радосно прихватили и повластицама обасули цинцарске терзије, калајџије и трговце. Градашчевићи и Сулејманпашићи их насељавају на својим имањима и у близини својих дворова. Терзије и калајџије су баш били нарочито потребни: први су израђивали скупоцена одела, а други одржавали метално посуђе. Поред тога што су радили као добављачи за дворове својих господара и заштитника, цинцарске занатлије и трговци подмиривали су потребе и осталог света, особито хришћанског сеоског, и тако су имали обезбеђену и сигурну зараду. То им је омогућило бољи и сигурнији живот на једној а стварање капитала на другој страни. Према неким већ избледелим предањима у Бијелој, Тузли и Модричи, изгледа да је и у Босни дошло до појаве која се је јавила и у другим земљама с феудалним уређењем: занатлије и трговци који су стекли капитале у новцу чинили су, у доба јачања новчане привреде, услуге новчаним позајмицама претставницима беговата, код којих је расла потреба за готовим новцем. У замену за то, Цинцари и цинцарски потомци стицали су могућности да купују од својих дужника не само обичне земље него и читаве читлуке са хришћанима чивчијама на њима. Тако су и многи од њих постајали и сами омрзнуте чифлик-сахибије. Тако су радили и многи трговци чисто српског порекла.

На овом месту морам, ипак, поменути, да ти људи, који су дали речитих доказа о томе како су много држали до вере и цркве, у свом трговачком пословању нису имали много моралних обзира: у том погледу нису могли тако лако и брзо да се ослободе својих донетих левантинских начина рада и погледа, и о њихову трговачком моралу причају се многе анегдоте.

Осврнућу се још, макар сасвим укратко, на улогу родова цинцарског порекла у политичком животу босанских Срба. Као што сам већ у више махова напоменуо, Цинцари који су дошли у Босну брзо су се посрбили и неки њихови потомци истакли су се у јавном животу Босне. Они су, у другој половини 19 и у почетку 20 века, много србовали, и то србовање је налазило израза у тробојницама, чашама с тробојницама и националистичким натписима, здравицама и сл. Многи су се, ипак, трудили да избегавају сукобе, да изналазе компромисе. Али се то не може и не сме уопштавати, јер је у тој групи било доста људи сасвим друкчијег типа: људи који су се врло предано и врло несебично залагали за идеале друштвене правде и слободе. Тако на пр. Модричани, ма да су увек били велики родољуби, за време тзв. посавске или протине буне (1858) били су само пасивни посматрачи, иако је њихова црквена општина пре тога радо помагала новчаним позајмицама пош. Пет-

ка Јагодића, једног од вођа те буне, као и друге свештенике у околини. Међутим, кад су аустријске власти у Босни биле изаслале Филипескуа да проучава босанске Цинцаре ради њихова однарођавања од Срба, он у Модричи није могао да успе у томе, јер су одмах прозрели значај његова посла и нико није пристао уз њега. Особито је занимљива појава пок. Петракије у Сарајеву. Родом Цинцарин из Корче или Москопоља, он је у Сарајеву, где се је био населио, временом постао богат трговац и толико угледан грађанин да је постао и умро као један од најугледнијих сарајевских Срба (умро 1906). Петракија је пример како се је Цинцарин у српској средини могао брзо да посрби тако да он постане чак и прваком у свом месту. С друге стране, он је пример опортунисте, јер је био претставник опортунистичке политике према аустријској управи у Босни. Међутим, не сме се уопштавати: и међу босанским Цинцарима било је много њих који су се истакли својом борбом за национално ослобођење и друштвену правду. Поменућу само неке чији је рад био од ширег значаја. Као првог борца против Турака међу Цинцарима у Босни треба поменути попа Ђорђа Николића Балту, пароха у Зовику, који је у времену од 1781 до 1791 стекао нарочитих заслуга за аустријску војску. Иако је он то чинио за добру награду у новцу, ипак је то његово дело претпостављало велику личну одважност. Видну улогу у раду на подизању устанка у североисточној Босни, 1834, имао је трговац из Тузле Наум Уница, Цинцарин, а у акцији 1878 против аустроугарских окупационих трупа учествовао је, на страни пљеваљског муфтије и босанских муслимана, Унчо Наумовић из Сарајева, пореклом из Битоља. Особит је случај рода Михаиловића-Цинца у Тузли, који су се одликовали особитом борбеношћу и који су дали велике жртве у животима и имању у борби за српско ослобођење и уједињење.

Dr. Milenko Filipović

CINCARS (AROMUNS) IN BOSNIA

As the South Slavs settled in actual Bosnia they found a Romanic population there, that has disappeared in the course of time. Later, in the lower middle ages, Bosnia was again overflown by a new flood of Romanic element, the so-called Wallachians, who descended from the mountains in the centre and in the south of the Balkan Peninsula, but they also became slavicized. The third flood is represented by the migrations of Cincars, in Bosnia formerly better known under the name of Kalajdžije (tinners), who have also undergone a rapid process of ethnical disappearance.

The oldest records of the presence of Cincars in Bosnia date from 1682. They refer to Sarajevo but it is a question of

only a few individuals. Only in tle second half of the 18th century Cincars appear in Bosnia in a considerable number: there is a mention of 63 Cincars in Sarajevo in 1762 and in the course of the second half of the 18th century in consequence of the first catastrophe of the Cincars in their homeland and the destruction of their centre Moskopolje (1769), in Bosnia there were created several settlements of Cincar tradesmen and craftsmen, particularly in the foothills of the mountains Majevica and Trebava, under the rule of the mighty feudalists Gradaščević, as well as in Čipuljići near Bugojno.

The largest group of Cincars was in Sarajevo. It was also the most durable but it was quite unimportant in comparison with other groups of urban population. Some Cincar families settled at Mostar, Visoko, Travnik, Banja Luka. A larger group of Cincars colonized the region of Majevica and Trebava: here they founded some little settlements with urban manner of living: Bijela, Zovik, Porebrice and Tramošnica. Later they removed from the last mentioned place to Modriča. The great changes in policy, economy and communications that took place in the second half of the 18th century resulted in the decay of those little settlements and the removal of the Cincar families to the neighbouring cities, particularly to Gradačac, Bosanski Šamac, Brčko, Tuzla and even outside Bosnia. An important Cincar settlement was Čipuljići near Bugojno, founded also in the second half of the 18th century. Some of the Cincar families settled in the town Tešanj, but their offspring removed to a man to Doboj, Gračanica, Derventa, Modrič, Bosanski Brod and outside Bosnia. Individual Cincar families have come to the mentioned places from other countries too.

It is established that Cincars or Kalajdžije, on their arrival in Bosnia, spoke the Cincar or Aromun language, but in the new surroundings they lost their language very quickly; they ceased speaking it for they were a minority surrounded by the people of the same religion with whom they were connected through matrimonial and commercial relations. The last of the Bosnian Cincars who spoke or understood at least the Cincar language died in the last years of the 19th or the first years of the 20th century. It is very remarkable that the Cincar language was partly preserved at Modriča as secret professional language of the local tradesmen and craftsmen and among the tinners at Čipuljići it is still used in this function (but only the most necessary words have been preserved).

Each of kins of Cincar origin in Bosnia has its own patronymic feast, common to all the families making together the same kin (slava or služba), the most characteristic Serbian trait. Most of them have brought this custom from the country of their origin and it is very remarkable that they celebrate those saints which never happen to be patron saints in Bosnia but in Macedonia (St. Athanase, the Assumption etc.). Cincars

have brought with them also the custom of koledanje and have practised it for a very long time in quite a different manner than in Bosnia, singing koleda rhymes which they brought from Macedonia. The custom of Lazarice as it was practised among the Cincars at Čipuljići, preserved partly, even after their serbization, its Cincar characteristics.

The number of Cincars who settled in Bosnia in the course of the 17th—19th century was not very great: it amounts to some 200 families. Compared with the number of Orthodox population in Bosnia it is almost insignificant. But those Cincars came as tradesmen and craftsmen, as the representatives of the urban manner of life. Their influence upon the Serbs of Bosnia was, therefore, disproportionate to their number: they reinforced the number of Christians in towns, founded a few small settlements of urban type and took over the leadership or occupied prominent position in economic and cultural life of the Orthodox population, particularly in the church. They became all serbicized, but even so, they were separated from the rest of Serbs in respect of social position. However, their contribution to the struggle of Bosnian Serbs for national liberation and cultural advancement, was a very great one.

ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ

ВЕШТИЦА У ЧАЛЋК КАВАКУ У БУГАРСКОЈ ПРИВИЂЕЊЕ ИЛИ ОБМАНА ЕВЛИЈЕ ЧЕЛЕБИЈЕ?

(Приказано на седници Научног савета Етнографског института САН 18-II-1950)

Између Карабогданске (Молдава) и Црног Мора на доњем Дунаву и доле све до Балкана био је некад турски вилајет звани Uzi Vilaeti (исп. Osia[1]), земља мучна и тешка на крајини царства, коју су у 17 веку много узнемиравали Козаци.

[1]) У доба када је писао Хаџи Калфа, Узи Вилајет изгледа није постојао. Место њега он је забележио санџак Силистрију у који би спадала већина места која Евлија спомиње у овом одломку свога путописа (*Споменик* САН, књ. XVIII, Бгд., 1892, стр. 23). Међутим, у *Попису кадилука у Европској Турској од Мостарца Абдулаха Хуремовића*, који је објавио Хазим Шабановић, помиње се, по Шабановићеву читању, „Кадилук Özi", за који је речено да је: „У истоименом санџаку. Седамнаест конака. Лежи према Акерману". Овај превод је исувише слободан, тако да не одговара турском тексту. Да оставимо на страну изговор тога имена да ли је, као што каже Шабановић, Özi или Uzi, како ја мислим, него оно о чему не може бити спора то је: да кадилук Узи не лежи „према Акерману", *него је Узи кадилук поред, близу кадилука акерманског*, јер је турски речено: Akegerman kazasi yaninda. В. *Гласник Земаљских музеја* у Сарајеву, год. LIV (1942), стр. 318 и 339.

У питању да ли се та област звала *Özi* или *Uzi* можда би нам нешто могла казати реч *Гагауз*, *Гагаузи*. Како је познато Бугари тако зову неки род тамошњих Турака хришћанске вере.

У мојој књизи *Iz carigradskih arhiva turskih — Mühimme defteri* у издању Историског института САН, Бгд., 1951 год., на стр. 44, бр. 86, под 21 мухаремом хиџр. 972 (тј. 29-VIII-1564) год. помиње се да су се Татари Акермана и *Узи* понашали непријатељски према пољском поклисару који је службено путовао за Царску Порту.

Исто тако, опет тамо, на стр. 88, бр. 431, под 26 ребиу-ул-ахиром исте године (тј. 5-XII-1564), у једном султановом писму упућеном кримском хану говори се о подесном прелазу преко реке Узи у Татарском Вилајету.

И најзад, у истој књизи, на стр. 91, бр. 452, под 1 џемази-ул-евелом хиџр. 972 (тј. 5-XII-1564) године забележен је један царски ферман упућен бегу санџака Акерманског у коме му се налаже да настане да татарска војска, која се налази око реке *Узи*, оде у своју земљу.

Евлија Челебија Узи или Узу вилајет (ayalet) помиње више пута у II књ. својих *Путописа*. Тако на стр. 139 помиње да су на *Узу вилајет* нападали више пута *Узиски Козаци* који су Руси, кад је валија тога вилајета био Насуф паша заде Хусеин паша. По Евлији паша-санџак у Узи вилајету био је Силистрија и паша је, како се чини, становао у Силистрији.

Последњег месеца хиџр. 1060 год.[1]) валија овог вилајета био је Мелек Ахмед паша, пореклом Черкез који је купљен негде тамо испод Кавказа, донесен у царски двор и ту напредовао до највишег степена на чиновничкој лествици тадашњег Турског Царства. По надимку melek, што значи анђео, судећи, морао је бити леп, што би се у нас рекло, као бог. Био је беглербег у више вилајета. У два маха је у Стамболу замењивао вел. везира, па је најзад постао царски зет и велики везир.

Евлија Челебија, скитач по природи и страсни путописац, био је у неком танком сродству по матери са овим турским државником. Што и ми и Бугари имамо описе многих места у својим земљама у путописима Евлије Челебије, имамо у многоме да захвалимо томе његовом моћном рођаку и високом турском службенику Мелек Ахмед паши. Тешко да бисмо имали опис његова пута по Босни и кроз Јужну Србију све до Софије да Мелек Ахмед паша није смењен с положаја босанског беглербега из Бања Луке и постављен за беглербега Румелије у Софији.

Евлија је приликом кретања свог заштитника и рођака обављао разне ситније службе од поверења и тако је сваки пут имао прилике много да путује, пуно штошта да доживи, много више да чује и све то да забележи.

Тако и док је Мелек Ахмед паша био везир од Узи вилајета, Евлија је имао неку незнатну службицу у једној од нахија тога вилајета, па је том приликом провео месец дана у шехеру Баба Дагу у Добруџи. Поред својих службених послова, он је у току тога месеца дана посетио све исламске светиње и знаменитости тога краја при ушћу Дунава, провео дуге ноћи у разговору са свакојаким бекташиским дервишима и тако је постао његов опис велике текије и живота Сари Салтика, исламског свеца из првог времена појаве Османлија на европском тлу, свеца о кога се отимају и хришћани и мухамеданци, а који по балканским земљама има расејане гробове на више места, а нарочито, што се наших земаља тиче, од Ђаковице па до Охрида.

Једнога дана месеца зилхиџа хиџр. 1060 год., кад је на све четири стране Турске царевине владао мир, неочекивано дојури као улак од дворских капуџија неки по имену Јилдирим. Поред фермана којим се извештавао Мелек Ахмед паша да је извршена промена владе и да је на место великог везира Ђурџи Мехмед паше дошао за вел. везира Тархунаџи Ахмед паша, улак му предаде и писмо његове супруге Каја Султане и пуну торбу других писама од његових људи у Цариграду. Ма да му та промена није била драга, Мелек Ахмед паша угуши у себи то осећање, па насмејана лица богато обдари улака као да му је донео најрадоснију вест. Одмах затим написа честит-

[1]) Месец зилхиџе х. 1060 год. почео је по Грегор. календару 25-XI-1650 године.

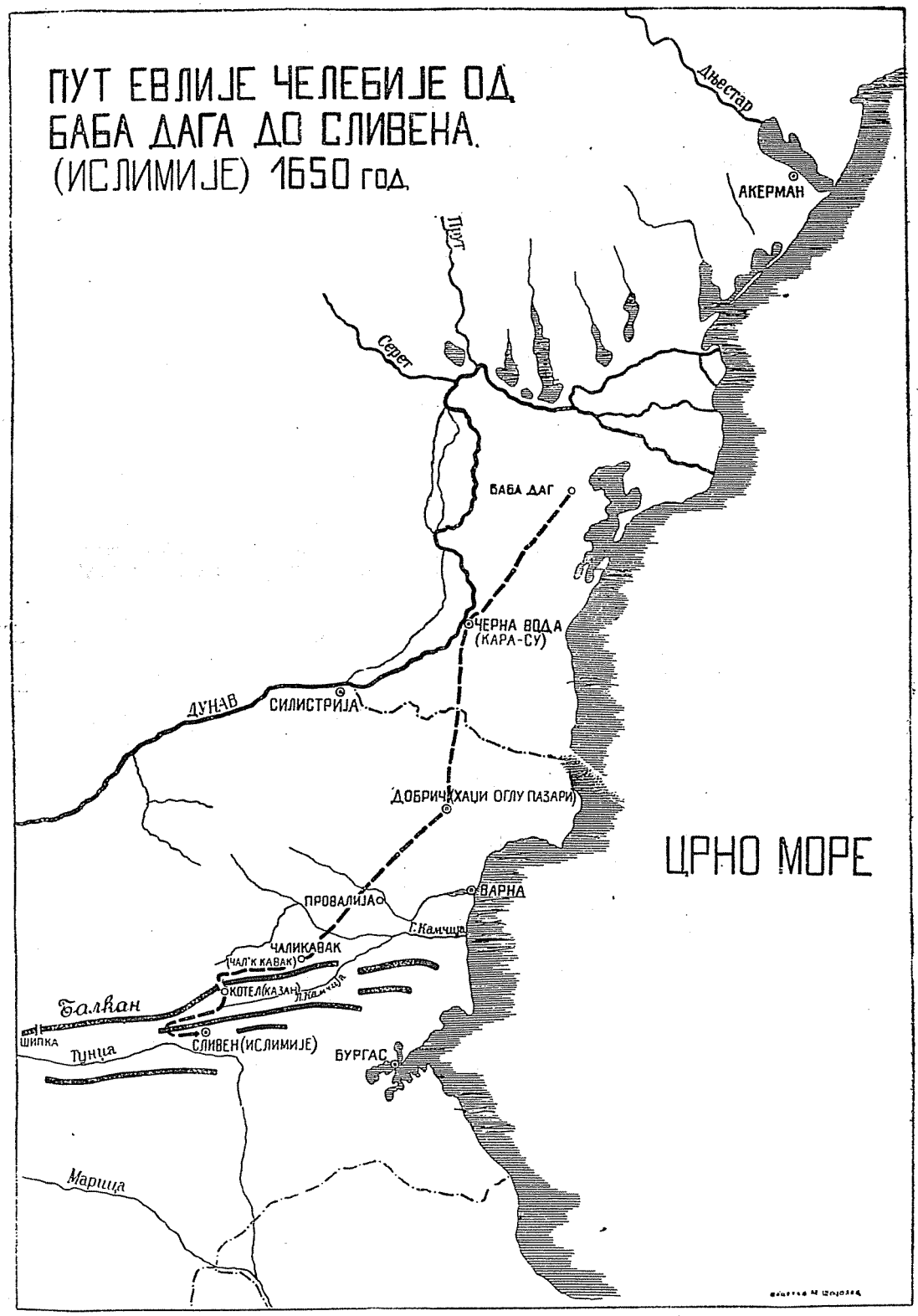
ПУТ ЕВЛИЈЕ ЧЕЛЕБИЈЕ ОД БАБА ДАГА ДО СЛИВЕНА. (ИСЛИМИЈЕ) 1650 год.
Дњестар
АКЕРМАН
Пут
Серет
БАБА ДАГ
ЧЕРНА ВОДА (КАРА-СУ)
ДУНАВ
СИЛИСТРИЈА
ДОБРИЧ (ХАЦИ ОГЛУ ПАЗАРИ)
ЦРНО МОРЕ
ВАРНА
ПРОВАЛИЈА
Г. Камчија
ЧАЛИКАВАК
(ЧАЛ'К КАВАК)
КОТЕЛ (КАЗАН)
П. Камчија
Балкан
ШИПКА
Тунџа
СЛИВЕН (ИСЛИМИЈЕ)
БУРГАС
Марица

ку новом садразему са много израза оријенталске љубазности, па је упути на Порту по једном од ага својих капуџибаша.

На крају месеца зилхица 1062 год.[1]) Мелек Ахмед пашу сменише с положаја везира Узи вилајета, па га поставише за беглербега румелиског, а дотадањег румелиског валију Порта постави за валију Узи вилајета, на место Мелек Ахмед паше.

Ти премештаји су узрок што је Евлија поново добио прилику да путује и у своје путописе да унесе описе нових места и нове доживљаје, од којих нас у овом случају један нарочито занима.

Мелек Ахмед паша се спаковао и кренуо на своје ново опредељење за Софију, седиште његовог вилајета. Евлија Челебија путује с пашом и на томе путу је доживео привиђење или измислио овај фантастични доживљај (ако му Бугари нису смишљено подвалили), због кога је случаја а и због њему сличних још и других догађаја свет, нарочито турски интелектуалци, Евлијина казивања раније примао само са највећом скепсом.

*

Да би могао послужити као документат, ја ћу причање Евлије Челебије саопштити овде, у дословном преводу, на срп. језику (в. картографску скицу у прилогу):

„Наш одлазак из Баба Дага за румелиски вилајет на крају месеца зилхица хиџр. 1062 год.“:

„Из Баба Дага идући на југ стигосмо у село *Јајла,* па одатле у село *Ајни хан Чешмеси.* Има једну опромну шуму. Одатле стигосмо у *Астер Абад*[2]). То је једна нахија у Узи вилајету, која плаћа ограничени број дажбина и ужива неку врсту аутономије[3]). Он је хас ага капуџија дворских јаничара. Управну власт у тој нахији врши опет јаничарски ага. Има свога субашу и варошког ћају[4]). Поље му се налази на падинама једнога брда. Има вртова и винограда (воћњака). Броји 1500 ниских кућа покривених ћерамидом. Муслимана има мало. Ханова, механа и бозаџиница има до 200 дућана. Има много цркава. Становници му донеше паши дарове, зашто добише уздарје. Опет настависмо пут у јужном правцу. Пролазећи кроз богата и напредна села стигосмо у касабу *Мурадли*“.

„*Кара Мурадли касаба.* — Лежи у једној пространој долини у нахији господара од Баба Дага. То је касаба од 1000 муслиманских кућа. Има једну џамију покривену шиндра-даском. Има исто тако два хана. Од других каквих културних установа нема ни трага. Само 10 дућана има, а три школе за малу децу. Сви су му становници татарске народности. На

[1]) Крај месеца зилхица хиџр. 1062 год. био је 1-XII-1652 год.

[2]) Нисам га могао наћи ни на једној карти. Биће да је име замењено неким другим.

[3]) У ориг.: *maktu-ul-kalem, mefruz-ul-kadem.*

[4]) У ориг.: *şeher kethudasi.*

врх шиљастог мунара џамије које је покривено даском, има један шиљак до неба висок. Од дасака начињену неку чудну лепу мајсторију су ту извели, каква се нигде у другој земљи видети не може".

„Одавде опет у јужном правцу идући дођосмо у касабу *Кара Су*. Ово је место средиште Добруџе[1]). Безводно је. Сваке године од надоласка реке Дунава остају баре (azmak). Зато што је вода у њима црна, прозвана је *Kara Su*[2]). Ово се место од ваjкада бројало у богато ловиште. Царевић Муса челебија, син Бајазита Јилдирима, једне ноћи допао је и препадом (çapol), је освојио варош, па је нека места у вароши порушио. После је то место унапредио Бајазит II Вели. Сада је ово место издвојено и одређено за царски хас везира. Њиме управља један од пашиних ага који је и војвода. Са дружином од стотину, две душа убира за пашу 7 кеса и 4 кесе за себе. И тако местом управља. Кадилук је од 300 аспри. Од нахије његовом кадији се накупи 7 кеса прихода. У месту седи претставник спахија и сердар јаничарски. Има баждара и мухтесиба. Састоји се из три махале, а броји 1000 кућа које високих које ниских и покривених даском. Будући је ово покрајина Добруџа, пшенице се роди много. Зима је овде оштра. Вода му долази из Дунава. Има једну једину џамију малих размера, један хан, један мрачни хамам, седам школа за малу децу, на седам места се пролазницима служи вода за бог да прости[3]), две бојаџинице, три бозаџинице и 40—50 дућана".

„У овоме крају жене играчице зову *güyende*[4]). Има их врло много. На очиглед свему свету оне од куће до куће бију у чунгур, свирајући џештe, карадузен и ифлак(?)[5]). Не устежу се. Сви су им одличници заражени овом болешћу. Нити судска, нити управна власт нису у стању да то забране, јер народ није за то расположен. Сад су ове ђувендије на тисућу кућића упропастиле. Домаћине људе оне су довеле до просјачког штапа и сад су банкроти (müfliz) и од њих су направиле своје момке".

„Одатле опет идући у јужном правцу дођосмо у село *Булбуллu*. Муслиманско је село. Одатле дођосмо у село *Фурнаџик*. И оно је муслиманско село. Одатле дођосмо у село *Dügünciler*. Село је муслиманско у нахији *Кара Су*. Одатле дођосмо у село

---

[1]) У ориг.: *Dobrice*.

[2]) Име *Кара Су* биће да је замењено са *Черна Вода*.

[3]) У ориг. *sebil-hane*.

[4]) По Косову и Метохији наш човек је од те речи начинио *ђувендију* која сад не значи играчица, него помало слободна женска, успијуша, па готово нешто што је близу значењу речи проститутка.

[5]) Све су ово разни музички инструменти, од којих се онај први спомиње и у нашим нар. песмама: Чунгур чука ју Видин, Пушти ме, мајко, да видим. И *kara düzen* се по Косову и Метохији чује, али више међу муслиманима. И то је некаква тамбура, али каква је разлика између чунгура и карадузена ја сасвим сигурно не бих могао рећи. Ипак јамачно ће чунгур бити мања тамбура, а карадузен већа и са више жица. Џешта и ифлак се у нашим крајевима, колико ја знам, не употребљавају.

Чардакли. Одатле дођосмо у село *Касапли*. И ово су муслиманска села, а спадају у нахију *Хаџи Огли*. Одатле дођосмо у касабу *Хаџи Огли Пазари* (данас Добрич). Одавде настависмо да идемо у правцу Кибле[1]) и тако дођосмо у село *Денклер*. Ради гозбе код алајбега промењен је правац пута, па одатле дођосмо у село *Göllі* (или *Güllі*). Становници су му и мирни и вредни. Одатле се упутисмо на пут за село *Karaca Ot kariyesi*, те нам пут за Провадију остаде са леве стране. Одатле дођосмо у село *Arnaudlі*. Село је муслиманско и бугарско. Одатле даље има село *Kara Madara*. Ово су Емир пашина села. Одатле дођосмо у село *Јурук Касум*. Богато је село. Одатле дођосмо у село *Karaca Oti*[2]). То је село поред реке Камчи, а становници су муслимани и Бугари. Паша, наш господар, отседе да преноћи у кули што се диже небу под облаке у *Паша Чифлику*. Место је добростојеће и напредно. Река која туда протиче, Камчи, извире из планине Балкана код Казана и Шипке. Пошто прође поред села *Köprі Köyі*, утиче у Црно Море близу Галате код вароши Варне. У њој зимују шајка-бродови. После тога смо одавде за један дан на сто јада прешли преко разливене реке Камчи. Са агама, са пашом, нашим господаром, са комором с тешком смо муком за један дан стигли у село *Gelinlik*, на супротној страни реке, на падини казанског Балкана. Село је чисто бугарско. Ту се одморисмо очекујући да прође комора".

„Одатле у јужном правцу, патећи се на све могуће начине, идући све уз брдо с тешком муком стигосмо у село *Чал'к Каваџ* (Çalik Kavak)".

„Да бог сачува! То је једна таква непроходна густа шума да јој равна није виђена. Јер јавора, борова, храстова, јаблана, какви су овде, нигде више нема. Од густине стабала тле никако није сунцем обасјано. И сад оних седам кривих (çalik) јабланова стоје у крај друма".

„Сад са стотином, двема стотинама људи због мноштва хајдука није могуће проћи. Врло је опасно и страшно место, тако да онај који успе да прође, у њега више моћи и снаге не остане".

„У средини ове шуме налази се богато село *Balkan Köyі)*".

„Сељани овога села насељени су ради безбедности у овој шуми. Ослобођени су од сих накнадно разрезаних прireза и дажбина (tekâlif-i-ürfiye). Па ипак хајдуци из других крајева дођу, те нападају на караване и по извршеној пљачки, разбегну се".

*

* *

[1]) *Kible* је правац камо се окреће муслиманин ма где био на земљи, кад се Богу моли, односно то је древни храм Ћаба у Меки.

[2]) Заправо сад су се поново вратили у село, одакле су с пута скренули ради гозбе код алајбега.

„Један доживљај убогог Евлије"

„У тој планини (Balkan) са свом својом послугом заноћисмо у једној бугарској кући, у једној хуџери[1]). Уживајући поред ватре, уђе једна стара жена[2]), ружна лика, у одећи подеранoj у парам-парче чије је рите она упредала у фитиље. Дрско је села крај ватре. На неком свом нарочитом наречју пуно је грдила. Ја бедни помислих да су можда наши момци били непристојни у понашању или су од ње штогод искали. Призвао сам своје момке и, пошто им издадох наређење, они ми одговорише: „Да не да бог! Ми ништа о томе не знамо!"

„После тога овој баби дође седморо деце. „Шу, шу, шу![3]) нешто се бугарски договорише, затим она опколише ватру. Мени бедном не оставише места ни мало. „Да чуднога призора!" говорио сам са собом. Па онда видех како она баба са огњишта узе мало пепела и њиме је превлачила прстима по овоме, по ономе. Најзад онај пепео што јој беше остао у руци, пошто нешто пробаја, попрска њиме своје кћери и синове који су крај очака лежали голи. А они се свих седам, колико их је било, претворише свако у по једно крупно пиле и почеше да пијучу[4]). Кад напокон онај остатак пепела, што јој се беше задржао у руци, посу себи на главу. Истога часа и сама претвори се у једну велику квочку[5]) и поче да чини *квок, квок*[6]) и изађе кроз врата напоље. За њом одмах изађоше и њених седморо пилића".

„Тада од љутог страха повиках: „Бре децо!" Момци ми се иза сна пробудише и дођоше. Видеше како ми је пикнула крв на нос. Кад им рекох: „Бре, шта је ово! Брзо изађите напоље. Тамо се догађа нека ђурунтија!"[7]).

„Изиђоше напоље, кад шта да виде? Зато што је она поменута кокош са пилићима ушла између коња, коњи се поплашили, те се изубијаше међу собом. Међутим коњи иначе воле кокоши и свиње. У њих нема болести звane *siraca* и црвене глисте од којих коњи пате. Зато налбантнице без кокоши, а воденице без свиња, нема".

„И док овамо коњи убијаху један другога, известише рају (домаћина куће), те овај повеза коње".

---

[1]) Тако у ориг. Ова арап. реч коју употребљава по негде и наш народ значи: мала соба, но у тур. значи и мали орман.

[2]) У ориг. употребљена реч *'acuze*, а арап. *'acuz* или *'acuze* значи стара жена, баба.

[3]) У ориг. Евлија каже: *Cagil, cugil* bulgarce söyleşerek. Тим речима он подражава туђ језик.

[4]) Евлија оно што бисмо ми исказали речима: „цйу, цйу, или пйу, пйу каже: çu, çu dimege başladilar.

[5]) У ориг.: *kuloçka tavuk.*

[6]) У овом случају онај који је рукопис приредио за штампу или слагач у тур. тексту је прочитао и тако је штампао: *kürak, kürak* место свакако *kvok, kvok* као код нас. У арап. буквици од слова *vāv* лако може постати слово *re.*

[7]) У ориг.: Евлија употребио облик: *götürdi* место *gürülti.*

„Вештичине[1]) кокоши одоше некуд. Мој момак је видео оно што даље иде, што и бележим по његовом причању".

„Он каже: „Један неверник се одједном помокрио преко кокошију: *ш'р, ш'р, ш'р!*"[2]).

„И оних осам кокошију претворише се у људска бића, опет се створи она изветрела баба (acuze-i-fertute). А онај што их је помокрио и вештицу и њену децу тукући истера их некуд напоље. Гледали смо за њима. Установисмо да је кућа, камо су отишли, била црква. Ону жену предаде попу, те је он читајући проклињаше[3]). Заклеше мога момка. То су видели и слуге Мехмед ефендије, муезина из Ајинтаба, исто тако и слуге Матарацибаше и посведочише да су видели како се кокош претворила у људско биће".

„Те ноћи све до зоре од страха или од узрујаности није ми престала крв да тече на нос. Тек кад је свануло, крв ми је престала да тече. После тога ушитах послугу муезинову и Матарацибаше. Заклеше се: „Тако нам бог помогао, оне кокоши су се претвориле у људска бића, чим их је онај Бугарин помокрио! Ако хоћете да вам доведемо тога Бугарина који их је помокрио!" А ја им на то рекох: „Па добро, хајде, доведите га!" Одмах онај Бугарин који је ту био рече: „Господару, она жена је чудне природе. За време зимских вечери по један пут у години претвори се у караконџулу[4]). Међутим ове године се претворила у кокош. Иначе она зла никоме не чини". То рече, па оде".

„Ето, овај бедни такав је призор доживео код Кривих Јабланова (Çalik Kavak[5]). Од страха сам хтео да полудим. Боже ме прости!"

* * *

„Одатле сутрадан рано пређосмо планину Кривих Јабланова (Çalik Kavagi Dagi), па стрмо низ брдо дођосмо у село *До(у)брал*, бугарско село од 300 кућа и слободан је зијамет. Одатле идући у јужном правцу дођосмо у село *Дилавер ефендије*. Муслиманско је село. Има једну џамију и сто кућа. Овде Дилавер ефендија приреди гозбу паши, нашем господару. Поклони му једног ата. Одатле идући на запад све кроз села дођосмо у село Сарај (Saray Kariyesi). За време султана Мехмеда хана челебије ту је била напредна касаба. Сад је још остала једна скромних размера кула султана Сулејмана и једна џамија његове матере. Има само стотинак убогих кућа".

---

[1]) У ориг.: употребљена реч перс. *cadu* вештица, врачара.

[2]) У ориг.: Евлија радњу бележи речима: *sipe, sipe!* işedikde.

[3]) У ориг.: Евлија записао ове речи: *aforoz, mandoloz* eyledi. Мада је она прва реч грчка, ова друга свакако нема нарочитог значења, него се употребљава за попуњавање говора као у нас оно: *шандара, мандара...*

[4]) У ориг.: *karakoncolos.*

[5]) Ово село сам нашао на карти уз *Das Fürstenthum Bulgarien* од Dr. Const. Jirečeka, Wien, 1891 и забележено је у облику *Calykavak.*

„Одавде опет идући у правцу запада, пошто смо прешли подгорином Јабланске Планине (Kavak Daglari), стигосмо у касабу Ислимије"[1]).

*
* *

Изложили смо дословни превод необичног догађаја који је Евлији „преко главе прешао", у нахији касабе Хади Огли Пазари, усред неке густе шуме код Кривих Јабланова (Çālik Kāvak) у истоименом планинском селу у Балкану. Као што је напред споменуто, Евлија за овај необичан догађај тврди да је све што је о томе у његовим путописима забележено делом својим очима видео, а делом да су му под заклетвом испричали његови момци и момци Мехмед ефендије, муезина из Ајинтаба и Матарадибаше.

Као много што шта у његовим путописима, тако ни ово његово тврђење, не може бити да је истинито. Али у исто време ја не могу веровати ни да је Евлија забележио ову причу просто ради обмане својих читалаца. Остају нам само две могућности да претпоставимо: или је то што нам је испричао видео у сну, док се онако уморан по зими парио крај опака у хуџери сељака Бугарина у балканском селу или су Евлији ту комедију приредили Бугари да га поплаше и што пре отерају из села. По околности да се у причи појављује и црква са попом, можда је ту целу незгоду Евлији и његовој дружини приредио поп са отреситијим сељацима и са неком бабом сличном оној из Горског вијенца.

У сваком случају „Један доживљај убогог Евлије" претставља сведочанство из средине 17 века о веровању у вештице и караконџуле у пределима планине Балкана и о ондашњем сујеверју које је, и у још већој мери, владало код оновремених Турака и њиховог гласовитог путописца Евлије Челебије.

Gliša Elezović

SORCIÈRE A ČAL'K KAVAK EN BULGARIE

(Une hallucination ou une déception de Evliya Čelebi)

Dans le présent article l' auteur ne se propose pas de donner une exposition détaillée des superstitions qui se rattachent au nom de sorcière chez les Serbes et chez les autres Slaves du Sud. Il se borne à communiquer un cas réel que le voyageur turc du 17-ème siècle Evliya Čelebi a noté il y a 300 ans dans un village situé sur la pente septentrionale de la mon-

[1]) Сад Сливен. — *Evliya çelebi Seyahatnamesi*, књ. III, Derseadet, 1314, стр. 370—375.

tagne boisée des Balkans, dans le vilayet Uzi d' alors, au coin nord-est de la Bulgarie actuelle.

L' événement dont Evliya nous donne la description semble irréel et inventé du commencement à la fin, quoiqu' il nous assure l' avoir vu se produire de ses propres yeux. Mais cela n' amoindrit nullement le mérite de cette partie de ses relations de voyages qui présente un témoignage de la croyance à cette époque aux sorcières et à leurs miracles.

Les renseignements qu' on publie ici à ce sujet seront d'une grande utilité à qui entreprendra d' écrire sur les croyances aux sorcières et à leurs miracles chez les Slaves du Sud et chez les autres peuples de la Péninsule Balkanique.

Д-Р МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ

КРШТЕНИ МУСЛИМАНИ

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 15. IV. 1950)

1

Наслов заиста необичан. Муслиманин, па крштен! Ко зна мало боље нашу историју помислиће на оне многобројне балканске хришћане који су, крштени у детињству, доцније прелазили на ислам. Или да се ради о онима који су били муслимани па се покрстили, чега је било особито много у Далмацији, Лици и Славонији, пошто су те земље ослобођене од Турака, па заостали муслимани у њима више силом него милом превођени у хришћанство. Али, није реч о таквим муслиманима. Реч је о правим муслиманима који су се рађали и умирали у исламу, а крштавали се баш ради тога да би живели, и то дуго, и умирали као муслимани.

Одмах да напоменем да се ради о обичају који је био веома распрострањен код балканских муслимана: био је добро познат и вршен како код Турака тако и код арбанашких и јужнословенских муслимана, па и код муслиманских Цигана. И, не само да су крштавали своју децу непросвећени муслимани по забаченим балканским селима, него се је то радило и у веома отменим и врло просвећеним домовима. Занимљиво је да о овом обичају односно веровању имамо, као о мало ком другом, доста података из веће старине и у разним историјским изворима.

2

Код правих *Турака* се најпре јавља овај занимљиви обичај. Уопште, најстарија, писана вест о крштењу муслиманског детета ради његове мађијске заштите је из 16 века, и то са султанског двора у Цариграду. Млетачки посланик у Цариграду Ђанфранческо Морозини (1582—1585) у једном свом извештају млетачком Сенату саопштава да је мајка тадашњег султана, Мурата III, Млетачкиња Бафо, дала свог сина потајно крстити, јер је и она, као и други Турци, веровала да ће јој

син, крштен у хришћанској вери, бити боље среће у животу и да неће патити од падавице[1]). Султан Мурат III је рођен 1546, па је казивање о његову крштењу посланик записао или по неком предању или по некој ранијој забелешци. Много је значајније у посланикову извештају тврђење да су и други Турци веровали да ће дете, ако се крсти, бити боље среће у животу и да неће патити од падавице. Мајка султанова, као хришћанка, могла је желети да сина крсти и да на њега пренесе нешто од хришћанских схватања, али то она у харему није могла спровести, јер је њен син био муслимански принц, будући султан и калифа. Као што ће се видети из даљих излагања, таквом крштењу прибегавало се код муслимана само као обреду или радњи ради мађијске заштите, а то је јасно и из објашњења које је дао Морозини у свом извештају.

Тај обичај се је дуго одржавао код Турака у Цариграду, па још и у 19 веку. Ђузепе Антонели, Италијан из Напуља, као млад лекар био је у Цариграду 1858. Лечећи дете Ибрахим-паше, кад је долазио по други пут ради прегледа, видео је у харему и једног грчког попа са два ђакона који су баш скупљали своје црквене ствари и спремали се да пођу. Кад је доцније чуо да је свештеник ту био ради тога да крсти дете и дао израза своме чуђењу да је паша хришћанин, пријатељица Францускиња, која га је препоручила паши и увела у харем, објаснила му је да су и паша и жена му муслимани, „али кад дете какво хоће већ да умре, онда често бива да га мати даде крстити . . .“[2])

Та два податка су таква да су довољна да покажу како је крштавање деце ради мађијске заштите код Турака било добро познато, дубоко укорењено и веома распрострањено. Можемо претпоставити да је и код мање просвећених градских и сеоских Турака у Цариграду и околини било тога и у већој мери, као што га је било и код других балканских муслимана. Ја сам имао прилике да дођем до једног савременог примера из турске средине. У Кратову, у Македонији, живи Турчин Демир Али Малик, поткивач. Он је, као дете, крштен у православној цркви и још је жив (1947) и кум који га је крстио, али је Демир увек био само муслиманин. Наиме, његову оцу Малику нису „трајала“ деца, нису се држала на животу. Када се родио Демир, 1902 или 1903, њега су изложили на улицу. Први је наишао на дете Таса Мангров и, знајући обичај, узео дете и однео га у цркву Св. Јована у Рибарској мали. На крштењу Демир је добио име Илија, име кумовог деде. Демир је случајно остао на животу. Сем крштења, по народном веровању, могло му је помоћи и његово муслиманско име: Демир,

[1]) *Eugenio Alberi*: Relazioni degli ambasciatori verneti al Senato. Serie III, vol. 3, p. 280. Firenze 1855. — Наведено према наводу у делу *Ј. Радонић*: Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века (Београд 1950) 19.

[2]) Хећим-баша, или догађаји Ђузепе Антонелија, доктора у турској служби, I (Београд 1866) 46 и 49.

што значи гвожђе. Наиме, код муслимана на Балкану је обичај да слабуњавој деци и у породицама у којима деца умиру брзо по рођењу дају име Демир, као што хришћани дају имена Гвозден, Живко, Трајан, Стојан и сл., да би и само такво име било мађијска заштита.

3

Муслимански *Арбанаси* често су тражили лека болесној деци у крштењу и католичке црквене власти су биле у недоумици и неприлици шта да раде: свештеници су вршили таква крштења, а више црквене власти настојале да то спрече и искорене. Остављајући по страни такве вести о крштавању где се очигледно ради о крштавању код двоверaца или код тек помуслимањених хришћана, ја ћу навести неколико примера где се ради једино о крштењу муслимана ради мађијске заштите.

Крајем 1636 и у току 1637 једна група католичких мисионара из Рима, под водством фра Бонавентуре Палациоло, обилазила је јужнодалматинско приморје и Северну Арбанију. Њих је много зачудило да католички свештеници у Арбанији крштавају мушку децу Турака (тј. муслимана) само из празноверја: „solo per ālcune superstitioni"[1]). — И у једном нешто познијем извештају (1646), што га је у Рим упутио фра Грегорио Романо Трасини, вицепрефект мисије у Арбанији, каже се како хришћански свештеници крштавају децу муслимана, који после живе као „Турци". Скопски надбискуп Тома Томичић у извештају од 1756 што га је поднео Конгрегацији de progaganda fide у Риму говори о крштавању деце двоверaца у његовој епархији, али износи и то да су прави „Турци" (тј. муслимани, који ће бити вероватно пре Арбанаси него Турци — М. С. Ф.) чешће звали католичке свештенике да им крсте мушку децу, уверени да их, ако су крштени, неће вештица појести („accio le streghe non mangino i loro figlioli"[3]). Напослетку, имамо саопштење из средине 19 века да су муслимански Арбанаси крштавали децу да би се излечила од болести, али је католичким свештеницима забрањивано да то чине[4]).

Не само у Ханово време него и данас има међу муслиманским Арбанасима појединаца који су крштени, свакако мање него у раније време. Обичај је код муслиманских Арбанаса, а нарочито код муслиманских Цигана, у околини Прешева и Бујановаца, да се новорођено дете изнесе на пут, ако се у породици не држе деца. Ако први човек који наиђе на дете буде муслиманин, он га подиже, прима, и врши шишано кумство.

---

[1]) *J. Радонић*: нав. дело 103.
[2]) Нав. дело 166.
[3]) Нав. дело 641-642.
[4]) *G. v. Hahn:* Albanesische Studien (Jena 1854) 38.

Ако први наиђе хришћанин, он га крштава као кум по православном обреду. Кад одрасте, такав муслиманин одлази и у цркву и веома поштује свог кума. Тако на пр. у селу Моравици живи (1948) један Арбанасин, који се зове Ненад.

4

Мало је тако непосредних и јасних вести о крштеним *муслиманима српскога језика,* али то никако не значи да су они томе средству прибегавали мање него остали муслимани: то је само услед тога што је из њихових области уопште мање писаних вести о народном животу у раније време.

У току 1623 и 1624 путовао је по балканским земљама као папски визитатор Петар Масарек (од 1624 призренски бискуп). Он је о том своме путовању поднео исцрпан извештај у ком даје одговоре на 56 питања што му их је у инструкцији поставила Конгрегација de propaganda fide. Одговарајући на 24 тачку, Масарек потврђује да босански фрањевци крштавају „турску" децу, али не стога што би они сами били сујеверни него што су сујеверни дечији родитељи, који крштавају дете да би било срећно, да буде победник у биткама, да га не нападају несреће, страх, зли духови и сл. ствари. А у неким местима крштавају их под силом[1]). Босански фрањевци су, у то време, обављали свештеничке дужности не само по Босни и Херцеговини, него и у Славонији, деловима Угарске под Турском и у Београду, па се тај податак може узети да вреди не само за Босну него и за поменуте области.

Особит је пример који је сачуван у народној песми. Пре десет година су објављене две варијанте песме о Куштриму Васојевићу. По првој, Фата, ћи аге из Будимље, неће да пође ни за једнога просца који је проси. Признаје мајци да ће се удати само за Куштрима Васојевића, па је већ и веру (тј. муслиманску) оштетила: не пости више рамазана, него пости „влашкога светога Јована". Мајка је кори и куне, али јој ипак наређује да се спреми да је води у цркву Шудикову да је крсти. Дошле су тамо ноћу и изненађеном калуђеру Фатина мајка говори:

О чу ли ме, прни калуђере,
Нешто ми се разбољела Фата,
Да је крстиш, би јој боље било.

Калуђер је крстио Фату и дао јој име Милица. И, Фата је пошла за Куштрима.

По другој варијанти, кад је мајка чула Фатину исповест, наређује јој да се спреми:

[1]) *K. Draganović*: Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama kat. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623 i 1624. Starine XXXIX (Zagreb 1938) 14.

Опреми се што најљепше можеш,
Да те водим Шудикови цркви,
Покрсти се, несрећно ти било!

А кад ју је довела у цркву, мајка је говорила калуђерима:

Нешто ми се помамила Фата,
Крстите је да јој лакше бива.

Калуђер је крстио и дали су јој име Марија.

Доцније су Куштрима и Фату заробили пећки муслимани и бацили их у јаму[1]).

Фата је крштена као већ одрасла, али њена мајка, која се је већ била помирила с тим да јој ћи пође за хришћанина и узела сама да је припреми за то, па и покрсти, варала је калуђере, говорећи им да је Фата болесна, и калуђери су, без икаква објашњавања, изишли усусрет њеној жељи да крсте Фату, што значи да им је то веровање народно било добро познато и да су чешће крштавали муслиманску чељад. Фата је знала да калуђери не би ни смели да покрсте једну муслиманку и да је преведу у хришћанство, па је стога и прибегла превари.

5

Као што сам поменуо, овакво „крштавање" је нарочито у обичају код муслиманских *Цигана*. Вероватно да су они то веровање и обичај примили од своје околине онако исто као што су примили и многе друге, на пр. додоле, лазарице и сл. А што се је то код њих највише распростро и одржало, то је једноставно отуда што званични претставници вероисповести којој они припадају немају код њих никаква нарочита утицаја нити удела у њиховом верском животу: Цигани су у том погледу слободни и њихова „вероисповест" је углавном само један од облика спољашњег прилагођавања етничкој средини у којој живе, тј. један од облика етничке мимикрије.

Један муслимански Циганин из села Јабланице (срез Струга, Македонија), рођен 1912, крштен је у православној цркви и добио име Никола, али је он и сада (1934) муслиманин. Вероватно да је крштен да би остао на животу.

Џаферу Етемовићу, Циганину у селу Горњем Лисичју крај Скопља, нису „трајала" деца. Кад му се је поново родио син, крстио га је у православној цркви и дао му име Стојан, па га у селу зову и тим именом а и именом Садик, које му је „големо име", главно име. Кад сам то сазнао, Садик-Стојан је био на отслужењу кадровског рока. Иначе, био је већ ожењен по муслиманском обичају. На Велику Госпојину Стојан-Садик одлази у сеоску цркву. (Код двоверача Арбанаса је обичај на

[1]) *Томаш Кн. Катанић*: Песме о Куштриму Васојевићу. Гласник Етнографског музеја у Београду XV (1940) 150, 153—154.

носе два имена: муслиманско, које је онда „големо име", и хришћанско, а оба имена обично почињу истим гласом односно словом).

Архимандрит Виктор Гиздавић, као старешина манастира Девича, крстио је, 1940, једно муслиманско циганско дете. Урадио је то на велику молбу детињег оца, јер да су му чељад болесна и да му у кућу долазе нечисти духови. Циганин је био из места Крста у селу Ракитници, а дете је добило вероватно име Милутин (архимандрит Гиздавић не сећа се тачно те појединости). Месец дана после тога долазио је Циганин-отац понова у манастир, донео поклоне и хвалио се да му је у кући да не може бити боље. Долазио је и доцније. Тражио је и писмено уверење да му је дете крштено.

Много је муслиманских Цигана у Јужном Поморављу и Топлици. Како је у тим крајевима готово сасвим нестало других муслимана после 1878 односно 1912, Цигани су се све више саживљавали са Србима, па и у верском погледу. Може се рећи да су они данас нека врста двоверaца. Тако, у Бујановцима и у Врању, као и по селима око тих места, ако у некој циганској (муслиманској) породици не „трају" деца, новорођено дете се изнесе на пут. Ко први од Срба наиђе зове се кући да да детету српско име, и то име „становито", као на пример: Стана, Станоје, Станимир, Трајко и сл. Тако је, око 1933, Тома Маринковић у Бујановцима дао име („крстио") Станимир сину пок. Јакуба Мустафовића, а Станимир је сада (1948) стасит младић. То иде и са заветом: за здравље тог детета, родитељи носе и режу колач у цркви. Тако је на св. Николу 1947 у Врању преко четрдесет муслиманских циганских породица резало славски колач у цркви. У селу Јелашници Циганин Курта Мемишовић био је болестан и, да се спасе од болести, „крстио се" у узрасту од двадесет година (пре рата од 1941) и сада се зове Аранђел.

Готово је општи обичај код муслиманских Цигана у Јужном Поморављу и Топлици да, кад се роди дете, иду православном свештенику да он да „знамење". Многима остане за цео живот хришћанско односно српско име које свештеник дадне том приликом, на пр. Јордан, Драгомир, Рајко и сл.

6

Објашњење овом занимљивом веровању и обичају, а уједно и примеру верске сношљивости, веома је једноставно. Родитељи којима се „не држе" деца чине и најневероватније ствари да би им се дете одржало на животу. Већина тих ствари и радња заснива се на веровању да разна зла бића изазивају болести и доводе у опасност живот детета, па треба предузимати мере да се отстране та бића: да се на неки начин заплаше или да се преваре. Ради тога на дете и око детета се стављају разне хамајлије и друга одбранбена средства,

предузимају разна чишћења, дете се гарави и тетовише, буше му уши, женском детету облаче мушке хаљине и обратно, дете се излаже да му буде кум ко први наиђе или се „продаје" итд. итд. У те мере спада и давање нарочитих имена, као што су код православних Срба: Вук, Живко, Трајан, Гвозден, Најдан и сл., и мењање већ даног имена тако да околина не зна за право дечије име. Док давање таквог имена има карактер аналогне мађије, тј. да дете буде дуговечно или чврсто или здраво као што казују та имена, мењање кума има други значај: том радњом треба на мађијски начин изменити непријатни или нежељени ток неког збивања и упутити га у другом, повољном, правцу, онако исто као што се такав обрт може постићи, по народном веровању, извртањем ћерамида на крову, извртањем одела и сл.

Описаном обичају крштавања код муслимана потпуно одговарају веома раширени обичаји код хришћана, особито у Црној Гори и код Арбанаса, да се детету даје турско име, на пр. Машан, Бећир, Мујо итд., па ће такво „страшно" име само собом одбити зло од детета, или да се детету промени име које је добило на крштењу да се тако затури траг лицу које је у опасности, пошто зла бића неће моћи да га пронађу по његовом правом имену. Обичају код муслимана да крштавају децу ради одбране од болести и смрти нарочито одговара код хришћана обичај да крштење одлажу месецима, па и годинама: верује се, нарочито у Босни, да некрштено дете расте боље, као што расту — што људи виде — и деца код муслимана која се не крштавају. Врло занимљивих бележака о том веровању оставио је свештеник Васо Остојић у Зворнику у Матици рођених 1869. Моји исписи одатле пропали су 1941, али ево једног који сам био доспео да објавим: 13 септембра 1869 крштен је Васо, син неког Јове из Мраморка, и то на два и по месеца после рођења, па је поп Васо поводом тога забележио: „Ово дјете није стио затолико да крсти да му боље расте". Тако се крштавање болесна детета код муслимана и некрштавање код православних или давање муслиманских имена детету, на око две супротне радње, своде, у ствари, на једно исто народно веровање односно мађијску радњу.

На постанак и одржавање описаног обичаја код разних балканских муслиманских народа могле су да утичу и друге претставе, поред мађијских, које су, ипак, на првом месту. За старије време може се претпоставити да су забринути родитељи, који су сами или чији су ближи преци били прешли на ислам, сматрали да их несрећа сналази због тога што су напустили своју стару веру, па су тражили лека у томе што су своју децу крштавали. Сем тога, и двоверство, које је некада било веома раширено и ког и данас има делимично још код Арбанаса, могло је доприносити одржавању тог обичаја, ако му можда у двоверству није и почетак. Засада је то само

претпоставка. Док се за доба турске владавине не може узимати у обзир етничка мимикрија ради објашњења овог обичаја, сем код Цигана који су се и у томе изједначавали или прилагођавали господарећем становништву, у овом случају муслиманима, етничка мимикрија је постала важан чинилац код Цигана у крајевима где они живе измешани са православним Србима а у времену пошто су ти крајеви ослобођени од Турака: Топлица и крајеви око Врања 1878, а крај око Бујановаца 1912. У тим крајевима сада је веома у обичају да муслимански Цигани носе хришћанска односно српска имена.

7

После ових излагања биће сасвим разумљиве неке вести из српске старине, које су уједно и најстарији помени овог обичаја у чисто српским крајевима и по којима је вршење овог обичаја било и један од повода спаљивању тела св. Саве и познијем страдању манастира Милешева.

Год. 1761 штампан је у Рибнику, у Румунији, један „Србљак" („Правила молебнаја светих сербских просветителеи..."). У тој књизи, на листу 237, говори се о походу турског цара Мехмеда преко Драве и Муре 1585 и о његову поразу. Један део турске војске вратио се је са сераскером Синан-пашом у Београд на зимовање и те, 1586, године неки бег обавештава сераскера да „вјерујут Турци овјатому Савје и крестјатсја", па је сераскер наредио те је тело св. Саве донето у Београд и ту спаљено[1]). Хронологија у тим редовима није тачна али то на овом месту није од значаја. Главно је да је у Милешеву заиста било крштавања муслимана, свакако само болесних, јер се то потврђује и једним још поузданијим извором. Манастир је тешко страдао 1658 и милешевски калуђери су ишли у Русију да моле помоћ како би избавили манастир од дуга и беде у које је запао. У молби коју су поднели руском цару износе они зашто и како је манастир страдао: разорио га је босански Сеид-Ахмет паша и учинио им много зла зато што они „крштавају Турке у Саве чудотворца". Због тога је осам калуђера бачено у тамницу, од којих су два мучена до смрти а шесторица провела у тамници четири месеца[2]).

Да муслимани у невољи иду у хришћанске цркве и манастире и траже помоћи (као што и хришћани одлазе у муслиманске текије и турбета), то је врло позната ствар. Многи путници говоре како муслимани иду ради тога у Милешеву на гроб св. Саве. Крштавање муслимана о ком се говори у поменутим изворима није ни у ком случају превођење из ислама

[1]) Према опширном наводу у књизи *Иларион Руварац*: О пећским патријарсима од Макарија до Арсенија III (Задар 1888) 32.

[2]) *Сп. Димитријевић:* Грађа за српску историју из руских архива и библиотека. Споменик С. А. Н. LIII (Београд 1922) 162.

у хришћанство: о томе није могло тада бити ни говора. Као што се донекле и из текста може да види, ради се о муслиманима који су долазили у манастир, јер су веровали да ће ту наћи помоћи. Могло се је, дакле, радити само о вршењу обреда крштења над болесним муслиманским лицима, о крштењу које је требало да им послужи као лек и заштита. Ни такво крштавање, разуме се, није могло бити по вољи улеми и претставницима турских власти, и они су предузимали мере да то спрече, али казнене мере које су погађале само манастир и калуђере. Тако се је свакако радило и другде, па је примењивано и убеђивање код самих муслимана. Успели су временом да тај обичај код муслимана готово искорене и појединични случајеви крштавања код муслимана у новије време у разним крајевима само су остатак од обичаја који је некада вршен много чешће.

Dr. Milenko Filipović

BAPTIZED MOSLEMS

Among the Moslems of the Balkan Peninsula there was a custom, and still exists to some extent, to take little children or even grown-up persons to Christian priests in order to be administered the rite of baptism for the reason of magical healing and protection, but a person baptized in this way remained, nevertheless, Moslem. The mention of this custom is to be found rather early in a written document. It is a report of the Venetian ambassador in Constantinople G. Morosini (1582—1585) which contains a record that the then reigning sultan Murat (born in 1546) was baptized as a child in order to be lucky in his life and not to suffer from epilepsy. This custom was practised among the distinguished Turks of Constantinople in the 19th century and such an example from the 20th century was recorded by the author at Kratovo in Macedonia. There are written records from the 17th—19th century that Albanian Moslems also looked for the salvation of their children in the baptismal rite, and the author quotes some contemporary examples. Written records are rather scarce, but the custom was practised even among the Serbian-speaking Moslems. Such a baptism is in our days practised particularly by the Moslem Gipsies in Macedonia and in the region of South Morava in Serbia.

The author explains that such a baptism performed the function of a magical action and that it corresponds to a custom practised by the Christians (in Montenegro) to give the children „Turkish" names. The Christian parents in Bosnia defer the baptism of their child for a long period and expect it to grow

better unchristened as do healthy Moslem children who, usually, are not baptized at all. The author remarks at the end that this custom was the cause of the destruction of the Serbian monastery Mileševo. It was regularly visited by many Moslems who came there to be healed through prayers and to be baptized. This was probably the principal reason why the Turks burnt the relics of St. Sava, the greatest of Serbian saints.

Д-Р МИЛОРАД ДРАГИЋ

ОБОЉЕЊЕ, СМРТ И ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ У ОКОЛИНИ ТАВНЕ

— Прилог историји мађија и анимизма у нашем народу —

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 18. III. 1950)

Етнографска грађа о смрти и погребним обичајима претставља драгоцена документа за студију историје развитка етнопсихологије. Ова испитивања износе нам документа из времена у којима су прво мађије, а затим анимизам као најпримитивнији облик вере, владали примитивним људским друштвом. Данашњи обичаји у вези са смрћу и погребом умрлих, показују колико још увек владају утицаји прадавних времена у којима су мађије и анимизам претстављали основни садржај човековог предрасудног и сујеверног схватања о животу и о међусобном утицају који природа врши на човека и човек на природу.

Истражујући етнографски материјал у селима из околине манастира Тавне у североисточној Босни, прикупљао сам и податке о схватањима и обичајима народним у вези са болешћу, смрћу и погребом умрлих лица. Ове прикупљене податке изнећу према извесном хронолошком реду, полазећи од момената који претходе смрти па до издавања последњих подушја умрлима.

Обољења, претсказивања и припреме за смрт. — У области наших испитивања, као уосталом и у свима осталим крајевима у којима живи наш народ, видно се може запазити једна карактеристична појава, да се народ веома мало задржава на питањима о природном узроку смрти као и о патолошким променама организма које проузрокује смрт. Док смрт, као веома важна појава, везује јако пажњу и примитивног и цивилизованог човека, дотле се може запазити да примитивнијег човека не интересују питања о органским, физичким променама, које су се одиграле у телу оболелог и које проузрокују феномен смрти. Оваква питања као да су потпуно отсутна из сфере народног интересовања. Наместо овог

интересовања јавља се веома жив интерес за питања о узрочности обољења и смрти у вези са питањима која спадају у област магичног и верског значаја. На оваква питања народ концентрише своју пуну пажњу.

За народно схватање важно је утврдити, да ли је болест или смрт наступила услед тога што се оболели односно преминули огрешио радећи неке послове, за које се сматра да је забрањено да се изводе у извесним данима. У истоме смислу, према овој врсти схватања важно је утврдити да ли је било каквих знакова који су се појавили као претсказивачи болести и смрти. Према народној психологији, оваква питања имају своју велику вредност и њима народ посвећује нарочиту пажњу.

За овакво схватање имамо много докумената у разноврсном етнографском материјалу, па га имамо и у материјалу до кога смо дошли испитивањем народног живота у селима околине реке и манастира Тавне.

И из нашег материјала видимо како је анимизам, као можда најпримитивнији облик човекове вере, у току свог историског развоја, упијао у себе елементе знатно познијих религија. Тај верски комплекс још увек везује и логику примитивнијег човека, који кроз тај комплекс као и кроз елементе мађије фиксира своју пажњу и даје тумачења о узрочности обољења и смрти.

Села која сам испитивао у околини манастира Тавне, следећа су: Бањица; Горња, Доња и Средња Трнава; Белошевац, Качевац, Брђани и Ченгићи. Са овога терена навешћемо примере из којих се може видети који моменти, према схватању и логици човека на примитивнијем ступњу, утичу на ток болести као и на феномен смрти.

У селима Горњој и Доњој Трнави, у околини манастира Тавне, и мушки и женски чланови насеља посте на дан св. Параскеве (Петковаче). Као узрок за установљење овога поста наводи се, да је некада у ова два села владала куга која се појавила око празника Параскеве. Поводом ове болести народ поменутих села заветовао се да на дан Петковаче увек пости.

Интересантно повезивање вере са елементима хомеопатичне мађије по сличности имена, имамо у култу св. Сисоја. Наиме, у селу Бањици, жене којима умиру деца, посте целу седмицу у којој је празник св. Сисоја. Тих дана раде се пољски послови, али се не раде женски послови „на руку" (као што је плетење, ткање, шивење и сл.). Постоји веровање, да би овај светац „погушио" децу, ако мајка не би постила те седмице. Празник св. Сисоја пада у седмици после Петровдана. Због тога, после завршеног петровског поста, жене се омрсе, па исте вечери запосте св. Сисоју. Овај завет, као што је напоменуто, односи се само на жене којима умиру деца.

Као веома опасан празник сматра се св. Макавеји на дан 14 августа. Постоји веровање, да би могао да полуди сваки онај који би се огрешио и радио на овај дан. Прича се како

је један сељак одредио тај дан за вршидбу, па је полудео заједно са свима вршиоцима.

У ред „страшних светаца", који могу изазвати помор деце, спада и Прокопов дан. Верује се да тај светац може страшно да покопа децу („св. Прокоп — наше деце покоп"). Тога дана не пости се, али се не ради („светкује се").

Св. Вартоломеј сматра се као опасан празник, нарочито због тога што може лако да падне са дрвета и да погине онај ко се тога дана пење на воћку или друго које дрво. Због тога се сматра, да се на тај дан не треба пети ни на какво дрво.

Света Петка, односно сваки петак, сматра се као тежак дан, „најтежи дан за мајке". То нарочито важи за „млади петак." Због тога тих дана жене не смеју да раде никакве послове. Ови дани сматрају се опасним за мајке, односно за њихову децу, али и за девојке: „Света Петка цурама одузима очи, а невестама дјецу".

Смрт деце у једној ранијој епидемији дифтерије сматрала се као последица тога, што се „иксан" (људи, народ) „пригријешио свецима". У вези са оваквим схватањем спада и саопштење: „Једна жена укувала хлеб на св. Саву; после погледала у бешику (колевку) а дете умрло".

У селу Брђанима саопштила ми је једна жена: „У години имамо дванаест св. Јована и три Ђурђица. Док жена рађа и гаји децу о тим данима не треба да ради иглом, не треба да шије ни плете, већ само да надгледа стоку и да кува ручак".

Као опасан дан сматра се и Аранђеловдан, јер овај светац прима душе. Због тога, на овај дан не раде ни мушка ни женска лица.

Наведени примери интересантни су и по томе, што спајају у себи два елемента: верски, на сваки начин првобитно анимистички, који је доцније повезао у себи имена светаца хришћанске религије, и други елеменат хомеопатичне магије, по Фрезеровом закону сличности, да сличан узрок производи сличне последице. У овим случајевима закон сличности изражен је сличношћу имена светаца са последицом коју ова имена проузрокују. Тако, светац *Сисоје* утиче на децу која *сисају; св. Прокоп* може лако да покопа; *св. Вартоломеј* може лако да учини да поломи врат онај који се пење на дрво итд.

Као што утичу на судбину човека, тако поменути и други празници, по психологији и логици примитивног човека, утичу на здравље и судбину стоке, на пољопривредне производе и на успех односно неуспех сваког човечијег рада и занимања.

Код обољења, а нарочито у смртним случајевима, постоји значајно везивање човечије пажње за питање: да ли су се јавили какви предзнаци болести, односно смрти. У вези са веровањем о предзнацима смрти од значаја је схватање, да човек може извесним магичним радњама да утиче на ове предзнаке, да скрене њихов ток од зла ка добру. Као један од че-

стих предзнака смрти укућана јесте случај, кад у кући пропева кокошка. Али, зло које оваква кокошка претсказује може се спречити на тај начин, ако се она одмах закоље.

Постоје и други знаци, који према народном веровању претсказују смрт. Поред поменутог певања кокоши, народ сматра да завијање пса такође претсказује смрт. Исто тако, завијање лисице, ако се при томе окрене нечијој кући, претсказује смрт неког од укућана те куће. Верује се да пре домаћинове или домаћичине смрти домаће животиње почињу да липсавају.

Претсказивање смрти може да се врши и преко мртваца. Сматра се: ако мртвац има отворено десно око, значи да ће у истој породици ускоро умрети неко мушко лице. Ако мртвац има отворено лево око, онда ће у тој кући умрети неко женско лице. Због тога се пази да се мртвацу чим издахне затворе очи.

Кад се нокти секу, верује се да их не треба свуда бацати. Јер, према овом веровању, ако би кокош нашла ове нокте и трипут их обнела око куће, сва би се та кућа затрла.

Претсказивање смрти преко кокоши скопчано је и са једном магичном радњом у циљу склањања смрти укућана. У селу Ченгићима наишли смо на веровање и мађију у следећем облику:

Кад кокош уђе у кухињу па скочи на ивицу неког суда и при томе се тај суд тако преврне да поклопи ту кокош, онда то претставља рђав знак за укућане. Да би се спречило зло, не треба кокошку пустити да утекне, већ је треба узети и од тога места где је била поклопљена преврнутим судом треба њеном дужином одмеравати све до прага рачунајући дужином од репа до главе. Тако се одмерава све до прага. Кад се дође до прага, онда се гледа који је део кокоши дошао на праг: глава или реп. Ако се на прагу налази глава, онда се она отсече и кокош баци негде у поток или се закопа. Ако дође реп на праг, онда се исти отсече а кокош пусти са веровањем да се у том случају неће десити никакво зло.

Сматра се да и стари људи на једну до две године пре смрти показују извесне психичке промене, „промене ћуд и постају злочести".

Верује се да и снови могу претсказати смрт и болест. Ова тумачења заснивају се углавном на принципима хомеопатичне мађије, по закону сличности. У селу Ченгићима наишао сам на Стоју Ристић, слепу старицу од 80 година. Њој долазе људи, мушка и женска лица, и то и из удаљенијих села у циљу тумачења снова. Према њеном саопштењу, кад неко усни копаче, значи да ће се у селу десити смртни случај; ко бсни јегуљу, разболеће се од сушице (туберкулозе); исти је случај и са оним ко сања суве шљиве („кад се то сања, макар сто

токтора да дођу, ће могу помоћи"). Кад се усни месец на десној страни, умреће муж; ако се усни месец на левој страни, значи да ће умрети жена.

*

Пре но што оболели издахне врше се припреме за смрт. Припреми се восак од кога се праве велике свеће које могу бити дуге око једног метра. Овакве свеће савијају се у котур. Исто тако, спрема се и тамјан, којег и иначе има у свакој кући. Припреми се и шибица да би била при руци за моменат у који треба да се запали самртничка свећа.

Чим оболели почне да умире, пали се свећа и ставља се у руке самртнику. А када овај издахне, смрт се објављује плакањем и нарицањем све до сахране. После смрти обавештава се родбина о смртном случају као и суседи, који тешу даске од којих се прави сандук за укоп и крст.

Купање умрлог врши се сутрадан по смрти, пре сахране. У раније време мртвац се увек купао напољу; сада се овај обред врши унутра, у кући. Мртвац се купа млаком водом и сапуном. После купања умрлог обуку и окрену лицем према истоку. Мртвац лежи на постељи или на земљи. Потом се умрли полаже у мртвачки сандук и то непосредно пред сахрану, кад дође свештеник.

У мртвачки сандук прво се ставља једна поњава од лана (куделја). После тога долази нека струка од вуне, обично неки ћилим, а затим „без", то јест бело платно од лана и памука. Од неког убруса или беза сашије се јастук у који се ставља вуна или куделја. Преко умрлог ставља се платно (без) као покров.

Умрломе се навлаче чарапе, без обуће. Мушкарац се полаже у сандук обучен у гаће и кошуљу. На главу ставља се шубара мушкима, а женама марама („крпа"). Умрлом лицу женскога пола очешља се коса у плетенице, али плетенице се не плету око главе, већ се укрштају на грудима.

Умрлим женама облаче: кошуљу, гаће, јелек, кецељу. Чешаљ, којим очешљају умрле, преломи се.

Сапун који се употребљава при купању мртваца, оставља се као лек. У случају дифтерије, ставља се комадић овога сапуна око врата оболелог. Осим тога, овај сапун употребљава се као лек код чирева на тај начин, што се од њега прави сапуница у коју се ставља истуцани црни лук, па се онда то превија као лек на чиреве.

У сандук умрлога ставља се још: новац, убрус, марамица. Ако је умрла млада (невеста), ставља јој се у сандук цвеће и венци.

Ако при облачењу умрлога забораве неки предмет који треба да обуку или ставе поред умрлога, онда се учини гласна

примедба речима: „Не ваља се враћати"! Али ипак, после тако учињене примедбе, може да се стави тај заборављени предмет.

При облачењу умрлих врши се још једна хомеопатична мађија по закону сличности: пази се да код умрлог на одећи не буде ништа завезано, да нема никаквог чвора ни на једном делу одеће. Ово се врши ради тога да би умрли што пре иструлио, тј. да се не „повукодлачи". У истоме циљу скида се и марама којом је била повезана глава умрлог, одреши се и баци се у реку — да би умрли што пре иструлио.

Сахрана умрлих. — Када су извршени поменута претходни послови, приступа се сахрани. Опојавање мртваца као и целивање и даривање истога врше се напољу.

Мртвац се целива увек, без обзира од какве је болести умро. Умрломе се љуби чело, усне и руке.

Мртвац се „дарује" новцем. Ово се чини да би умрли могао себи да откупи кућу, тј. ако би случајно други раније на томе месту био закопан, да овим новцем од њега откупи односно закупи себи станиште. Ово даривање врши се стављањем новца у сандук поред умрлог.

Чим је самртник издахнуо одмах се отварају прозори. А кад се мртвац изнесе из куће, онда се соба у којој је издахнуо почисти.

Мртвац се износи из куће на тај начин да му ноге иду напред. Овај начин изношења има магични значај: ако би се износила прво глава напред, онда би се, на основу народног веровања, могло десити да сви оду из куће, тј. да сви помру.

Ако је умрло дете, иду и родитељи на погреб. Али, ако је умрло прво дете, онда његова мајка не иде на погреб нити плаче. У том случају, мајка излази на гроб тек о задушницама или пред часни пост.

Дете до десете године старости не сахрањује се у сандуку. За сахрањивање овакве деце узму се две дашчице које се преклопе изнад дечјег тела положеног у земљи тако, да се изнад умрлог детета налази као нека врста натстрешнице која је отворена изнад главе и испод ногу умрлог детета.

После полагања умрлог у гроб и затрпавања гроба, побада се на гроб дрвени крст. Крстови се разликују према полу умрлог. Крстови на гробовима умрлих женских лица имају на сва три краја по једну дрвену лоптицу („јабуку"). Крстови код мушких лица завршавају се правим линијама.

При одласку на погреб понесе се ракија и погача. То се издели ради „покоја души".

Кад се у кући деси смртни случај, укућани не смеју ништа да раде, чак ни да послужују оне који су дошли на погреб. Све те послове врше други чланови породице.

Хаљине у којима је самртник издахнуо однесу се да се оперу, затим се простру по плотовима и дрвећу да се осуше.

Оваква сдења не уносн се више у кућу, већ се издели другима или се кадгод оставе да иструле на плоту. Те хаљине зову се „омртине".

Подушја умрлима („јецеци"). — По повратку са погреба сви који су испраћали умрлог скупљају се на прво подушје. За ово подушје приправљено је јело и пиће. Мора бити спремљено три јела („Три заире мора бити"!). Ако се пости, по правилу спрема се: пасуљ, пиринач или кромпир. Већ за ово прво подушје, као и за сва остала, одређује се „долибаша", тј. старешина скупа који регулише ред и даје тон целокупном обичајном поретку ових подушја. Иста установа „долибаше" постоји у овим селима и при другим скуповима око стола, односно при јелу и пићу, као што су свадба и слава.

По повратку са погреба претходно сви умију руке. После извршеног обреда прања руку, сваки учесник узме по једну жеравицу и баци је себи преко рамена. Ово бацање жеравице нарочито је обавезно за оне жене које су прале хаљине умрлих, као и за она лица која су купала тело умрлога.

Пошто сви поседају око софре, настаје обред подушја. На столу гори свећа. Долибаша даје тон и распоред целокупном церемонијалу подушја. Прво се износи ракија. Долибаша, као старешина обреда и церемонијала, узима пљоску са ракијом и одржава прву „здравицу":

— Све за упокој нашега брата (или сестре, детета) (спомене се име умрлога). Вечан му помен и блажени покој! Бог да му душу прости.

Ове речи понавља долибаша три пута. Сви присутни, седећи, исто тако трипут понављају исте речи. На крају, долибаша се крсти и изговара:

— Која се душа преставила, у рај се поставила, као све свете и праведне душе!

Исте речи изговарају се и уз друго и треће обређивање ракијом. После тога износе се поменута три јела.

Осим поменутог подушја непосредно после погреба, постоје још три подушја. Прво подушје приређује се трећег или седмог дана после смрти. Ово тродневно или седмодневно подушје назива се „трећина" или „седми дан". По правилу употребљава се назив „трећина", без обзира да ли се овај помен даје трећег или седмог дана. На ово подушје долази родбина и иста лица која су ишла на погреб.

За „трећину" спремају се иста три јела („три заире") као и на дан погреба. Осим тога, спрема се и пита, а ако је мрсан дан нешто се и коље. Жито (кољиво) првипут спрема се за „трећину". Раније, о погребу, жито се не спрема. Ово кољиво спрема се као кувана пшеница која се са свећом носи у цркву да се освети. После извршеног освећења враћа се кући.

У ранија времена, после посете пробу сви су се враћали кући одакле је умрли и ту се приређивало подушје са пропи-

саним обредима. У времену наших испитивања (1940 године) овај обичај утолико је био измењен што се исти обред извршивао на гробљу.

Када се пође на гробље, понесе се поменута храна и пиће. По доласку до гроба, сви присутни ставе се код крста пободеног на гробу умрлог и то по старешинству: прво старији па млађи. По томе реду сваки целива крст. Затим се окади гроб тамјаном и запале се свећице коју сваки присутни мора да има у руци. После кађења проба поново се сваки крсти и целива крст изговарајући речи:

— Бог да му (јој) душу прости!

За то време долибаша, као старешина церемонијала подушја, држи тањир са куваном пшеницом и изговара речи:

— Ухватите се, браћо, сви за десно!

Сви присутни, који могу, ухвате се десном руком за тањир са житом који држи делибаша. Они дальи, који не могу да се прихвате за тањир, ставе своју десну руку на десно раме претходнога тако да на тај начин сви присутни чине једну повезану целину.

После тога, свакн узима по мало од куваног жита са речима:

— Бог да душу прости!

Затим се, уз исте речи, пије по трипут ракија и приступа се јелу. За цело време долибаша даје тон и распоред подушју управљајући начином служења и наздрављања.

Према утврђеном реду, првих пет чаша ракије намењују се мртвоме са изговарањем речи:

— Бог да душу прости!

Шеста чаша пије се у здравље живих „... за живот и здравље остатка".

Дальа подушја имају називе „јецек". Први „јецек" приређује се на четрдесет дана после смрти и зове се „четресница". О „четресници" коље се брав који се зове „душни брав".

За „душног брава" употребљава се ован или овца и то беле или црне боје. О „четресници" не излази се на гробље већ се све свршава у кући. При томе, уз јело и пиће, може све да се прича, може и да се шали и да се смеје, само се не пева („и кад је мртвац у кући не ваља се ако се не насмеје и не нашали").

„Четресница" приређује се око подне, а може и увече. О овоме подушју веома су карактеристични и значајни поступци са „душним бравом":

Кад се закоље „душни брав", запали се свећа. Овако запаљена свећа ставља се више главе брава и гори све док брав не „умре". (За „душног брава" каже се да је „умро").

Кожа од „душног брава" прода се па се за новац који се добије од ове продаје купе свеће и зејтин. Ове свеће пале се у цркви, а зејтин се предаје као дар цркви да се њиме пале цр-

вена (манастирска) кандила. Све своје потребе у зејтину манастир Тавна подмирује на овај начин.

„Душни брав" кува се и његово кувано месо износи присутнима. Претходно пази се да се све кости „душнога брава" скину и оставе тако, да се пред присутне изнесе само месо. Издвојене кости закопају се негде поред куће. Преко закопаних костију ставља се камен. Тумачи се, да се камен поставља ради тога „да не би вашке (пси) ископале кости".

„Душни брав", ако падне у посне дане, може да се изведе на постан начин. У овом случају, приредба „душног брава" изводи се на начин који има карактер симболичне радње. У том случају уместо брава убијају се пчеле у кошници. Убијање пчела врше помоћу воде, дакле пчеле се удаве водом. После тога извршује се сахрана побијених пчела. Ове побијене пчеле закопају се у земљу. После овако извршеног закопавања, присутни се прекрсте као што се то чини кад се сахрани умрли човек (и за пчелу се каже да је „умрла"). После тога, приступи се столу и узима се мед који се позванима даје уместо меса, а кувају се и служе разна посна јела. Овако се поступа у сваком случају када се у посним данима приређује „јецек" који и у овом случају има назив „душни брав".

Други „јецек" даје се на пола године, а трећи на годину дана после смрти.

Сада није строго одређено да ли ће се ови „јецеци" давати код куће или код манастира. Јецеци се могу давати код куће, али их сиромашнији дају код манастира пошто приређивање јецека код куће изискује веће издатке. Прва два јецека дају се суботом а трећи у недељу. У раније времена сва три јецека давала су се код куће; у времену наших испитивања трећи јецек обично се давао код манастира.

На терену где смо вршили испитивања важи као строго правило да се сва три јецека учине до краја године по смрти умрлога. За психолошку страну приређивања ових подушја значајно је схватање народно, да давање јецека претставља „мртвачки дуг", који треба у току године дана да се „отараси". У погледу психологије и логике анимизма веома је значајно следеће саопштење:

„Јецек треба дати за годину дана да се мртвачки дуг отараси. Ово је боље због куће, због чељади, због здравља... а ако прође година дана, џабе се даје јецек. За мртваца вајда је ако се јецек да у години у којој је он умро".

По правилу постоје два мрсна и један посан јецек. Али и два мрсна јецека могу да се „отарасе" о једном трошку. Наиме, у суботу заколје се брав и поједе увече, на јецеку. Од оног што остане приреди се ручак сутрадан, у недељу. На тај начин „отарасе" се два мрсна јецека и остане још један посан.

Осим обавеза давања јецека постоји и обавеза поста за чланове породице умрлог лица. Оваква обавеза постоји у задушни понедељак, тј. у понедељак пред задушнице. У тај дан

одрасли чланови из породице умрлог не смеју да мрсе „због мртвих душа"... то је њихов, мртвачки дан. Ми, који смо на овоме свету, дужни смо да то чинимо да би њима било лакше".

Осим тога, на задушни понедељак не треба да се преде влакно: „Ово не треба чинити да се не би мртвима трунило у очи".

Вукодлаци — У вези са погребним обичајима и обредима посвећених умрлима, значајно место заузима и веровање у могућности појаве вампира односно вукодлака. Поменули смо радњу имитативне магије: одрешивање свих чворова на умрломе да би на тај начин умрли што пре иструлио. „Јер ако не иструне, може да се повукодлачи".

Сматра се да је некада било много више вукодлака него сада. По једном саопштењу село Горња Трнава сборано је са два вола близанца (без белеге). Ову радњу извршила су два брата близанца да би се на тај начин село спасло вукодлака који су га узнемиравали.

О вукодлацима постоје следећа веровања:

Не сме се дозволити да мачка или кокош пређе преко мртваца.

Сматра се да вукодлак узнемирује нарочито своју породицу, односно своје укућане. Верује се да се вукодлак прво јавља својој жени пражећи вечеру. Прича се за случај који претставља пример како се по народном веровању треба одбранити од такве неугодне посете вукодлака. На захтев вукодлака да добије вечеру жена му је одговорила:

—Хајде иди у море и нахватај рибе!

Уједно, његова деца су му довикнула:

— Тата, иди па донеси и нама рибе!

Обманут овим речима, вукодлак је отишао у море и није се више вратио, утопио се.

Ово саопштење наводимо као карактеристичну етнопсихолошку појаву чије аналогије имамо веома много у свима остацима анимистичког схватања: духови умрлих, поред свих опасности које могу причинити живима, често се могу обманути веома наивним средствима.

У селу Горњој Трнави веома се много говори о случају вукодлака Вукомана, који се нарочито много окомио на људе који су долазили у воденицу. Према овоме предању, узнемирено село донело је одлуку да се изврши откопавање гроба вукодлака. Али нису знали где се налази тај гроб. Нека баба дала је савет о начину како да се пронађе гроб:

— Нађите ждребца без белеге и водајте га по Вуковој њиви и он ће вам показати где је гроб.

Село је учинило по том савету. Водајући коња по њиви примете како је коњ дошавши до једнога места зафркао и скочио у страну. То је био знак да се на томе месту налази Вукоманов гроб.

После тога сакупило се село на откопавање гроба. По савету исте бабе, исплетена је леса од глоговог прућа и набављен је глогов колац. Када је откопан гроб, нађен је у њему Вукоман како лежи у целини. Ставили су на њега лесу и кроз лесу заболи су у тело вукодлака зашиљен глогов колац. Из леша излила се крв и тако је уништен вукодлак. После тога, два брата са два вола близанца оборала су село и сад, веле, никад у Трнави не може више бити вукодлака.

У селу Ченгићима наишли смо на једно карактеристично саопштење о начину одбране од вукодлака. Према овом саопштењу, вукодлак кад жели да одвуче неког за собом, тј. да неко умре, прилази томе лицу и повуче га за ножни палац. Верује се да онај, кога вукодлак повуче за ножни палац, мора у томе моменту да кине. Ако у истоме моменту неко рекне „здрав буди!", онда се неће десити никакво зло томе лицу које је вукодлак повукао за ногу, а уједно због ових речи вукодлак ће се одмах распасти. А ако се не изговоре ове речи, онда ће тај који је повучен за ножни палац умрети.

Према овоме саопштењу могло би да се деси следеће:

Вукодлак може ноћу да уђе у неку кућу и ту да повуче за ножни палац некога који у том моменту спава. Ако би случајно неко лице пролазило поред те куће и чуло да је тамо унутра неко кинуо, онда би тај пролазник имао за дужност да викне „здрав буди" макар онај унутра то и не чуо. На тај начин он би спасао онога укућанина кога је вукодлак повукао за ногу. Само, онда би била дужност тога пролазника да уђе у ту кућу и да објасни укућанима шта се десило да не би неко нагазио на оно место на коме је пукао вукодлак. Место, на коме се распао вукодлак, треба остругати мотиком и тако састругана земља баци се негде у крај где је неће нико наћи.

Гробља. — Сахрањивање умрлих врши се највише у породичним гробљима. Народ каже да се гробови једне породице налазе у „једном комуну".

Уређивању гробова не поклања се нарочита пажња, док се најстрожија пажња поклања издавању раније поменутих подушја. После смрти обилазе се гробови суботом и то за 5—6 субота „узаманке" (узастопце). Том приликом правило је да се окади гроб и припали свећа. На гроб изилази обично мајка, отац, жена, муж. Много се чешће дешава да жена посећује мужевљев гроб но обрнуто.

Одојчад, а нарочито некрштена деца, сахрањују се без сандука као што је описано за малу децу уопште.

Лица која су изгубила живот несрећним случајем, погинули или утопљени, не сахрањују се у породичном ни сеоском гробљу, већ изван њега. На тако изоловане гробове наишао сам у селу Доњој Трнави. Ту сам изван ограде заједничког гробља наишао на три гроба: у једном гробу сахрањена је жена која је боловала од епилепсије па се у једном епилептич-

ном нападу удавила у некој бари. У другом гробу сахрањена је жена која је изгубила живот на тај начин што су је неки злочинци убили. У трећем гробу сахрањена је жена коју је убио гром.

Овај начин сахрањивања лица која су изгубила живот несрећним случајем или насиљем одговара распрострањеном веровању, да се на овај начин село штити од колективних несрећних случајева који би могли да снађу читаво насеље, ако би се тела овако настрадалих лица сахранила у оквиру породичног или сеоског гробља.

Dr. Milorad Dragić

ILLNESS, DEATH AND FUNERAL RITES IN THE NEIGHBOURHOOD OF TAVNA IN BOSNIA

In cases of illness or death a primitive human society takes no interest in ascertaining the actual disease; it is rather concerned with the questions of causality connected with powers of magical and religious character. The people ascribe great importance to the fact that the sick or dead person has sinned against the prohibition to work on certain „dangerous" days, what might cause, according to the popular conception, illness or death. On this account the inhabitants of some villages in the surroundings of Tavna fast on certain holidays, commemorating thus the plague that once reigned in this country. There are also some holidays on which women from these villages fast in order to prevent the dying of their children. On some other holidays, again, they abstain from all work for fear lest they should go mad. A series of such „dangerous" holidays as well as a whole system of beliefs in supernatural foretelling of death is in existence among the inhabitants of this region.

The moment of the sick person's death represents the beginning of a succession of funeral rites: washing and dressing of the deceased. The soap used for this purpose is preserved as a remedy for certain diseases. Various magical actions are performed while the corpse is carried out and during the funeral. The clothes of the dead are also an object of magical actions.

Surviving members of the family of the deceased regard as one of their greatest and most important duties to give requiems to the dead. There are four obligatory requiems: seven days, forty days, half a year and one year after the funeral and a particular ceremonial is observed on these occasions. The ceremonial prescribes how to mention the dead, how to take food and drink. The most characteristic trait of this ceremonial is a sacral rite which consists in slaying a wether for the repose of the souls of the dead. Candles are lit while this is done and the bones of the slaughtered animal are buried in the ground.

The belief in the possibility of the return of the dead in the form of vampires is a manifestation of the fear of the deceased. There are several magical means of protection against the vampires.

The form of the crosses serves to distinguish the graves of male persons from those in which women are buried. Drowned and murdered persons are buried outside the common graveyard and it is believed that the village is in this way protected against calamities.

МИРКО Р. БАРЈАКТАРОВИЋ

НАРОДНА ХРАНА И ПИЋА У ГОРЊЕМ ПОЛИМЉУ

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 9. VI. 1951).

УВОД

По врсти хране и њеном спремању често се разликују не само поједини народи већ и поједини дјелови једнога те истог народа, јер је храна дио материјалне културе у којем се огледају како туђински утицаји тако и конзервативност и старина појединих појава код неких народа. Кроз развојно изучавање исхране код једнога народа, или дијела народа, могу се прилично јасно видјети прилике, тежње, схватања и напредак односнога народа.

О народној храни и пићу у Горњем Полимљу (у новије вријеме за читав овај крај чује се и географско име Васојевићи) има нешто података код Б. Лалевића и И. Протића: Васојевићи у Црногорској граници (Насеља српских земаља, књ. II. Б. 1903, с. 546), који потичу из времена од прије педесетак година и, затим, нешто више података код Р. Вешовића: Племе Васојевићи (Сарајево, 1935, с. 386—391) из времена од непуних двадесетак година.

Како су радови Лалевић-Протића и Вешовића углавном антропогеографске и историске природе у њима има мало података о народној исхрани. Зато ћу ја овом приликом дати опширније податке о овом дијелу наше народне културе овога краја. Разумије се, нећу понављати оно што је већ саопштено у тим радовима, сем гдје то буде било потребно ради допуне. Гдје буде требало нешто исправити из тих саопштења то ћемо урадити. Утолико прије што се оба ова рада односе на Васојевиће, а Вешовићев и још уже — на Лијеву Ријеку. Под Горњим Полимљем ми узимамо ширу област, не само Васојевиће. То је шира околина Берана (сада Иванград), Андријетице, Плава и Гусиња. Географски речено то је слив изворишног и горњег Лима. У етничком пак смислу може се поменути да у овом подручју Васојевића има само један према четири, у односу на друго становништво (које је углавном поријеклом из Црногорских Брда).

О ОБЈЕДИМА УОПШТЕ

У Горњем Полимљу има доста и природног и примитивног у народној храни, као уосталом и у којем другом погледу. Али, када се исхрана узме у цјелини, она изгледа прилично разноврсна. Примитивно је и једноставно углавном припремање хране.

Број оброка је од старине устаљен, док је вријеме њихово у појединим породицама у зависности од тога: да ли та породица има гостију; да ли су радна чељад запослена у близини или даље од куће, да ли је празник итд. А, то опет зависи и од доба године.

Млађи свијет, нарочито дјеца, по правилу доручкује. Одлази ли се рано на какав посао, онда се раније и доручкује. У таквим случајевима често се доручкује и прије зоре. Оде ли се на рад без доручка, онда се тамо, на раду, нешто касније доручкује. Обично око 8 сати. Старије особе, особито пушачи, не доручкују у највећем броју случајева. Нарочито не ако ручак треба раније да дође.

Ручак се обавља обично између 10 и 11 сати.

„Ужина", мањи и као узгредни објед између ручка и вечере, нити је редован нити обавезан оброк. Ужинају обично млађи. Старији ријетко и само онда ако је ручак био рано и слабији, или онда ако ће вечера бити касније или је уопште и неће бити.

Вечера најчешће пада око 8 часова увече. И зими и љети.

Испред обједа по правилу се не перу руке. Сем ако су им сасвим прљаве. Но, у оним кућама које имају пчела, „ваља се", кажу, нарочито послије оброка, опрати руке. То се чини „ради пчела", како је и Вешовић напоменуо (пом. рад, с. 391).

Испред оброка, особито ако има гостију, старији се обреде и ракијом (ако је има, разумије се). Ако у кући нема ракије у таквим приликама, она се тражи и узајмљује. Не буде ли је никако, онда се госту некако даје до знања да им се ракија „прекинула". Тада се то чини често и фигуративно са „сломила су нам дјеца боцу" или „попуцали су нам обручеви на бурило" и сл.

Раније је важило као правило да старији, особито мушкарци, једу прије млађих и одвојено од женскиња и дјеце. Додуше, женска чељад била су и заузета око припремања и приношења хране. Али, то није разлог. То је било правило патријархалнога живота наше кућње заједнице. Катkада су и мушкарци припремали храну. Рецимо чобани у планини, гдје су мјесецима боравили без женске чељади, потом о мобама, дањама и сличним случајевима, када се појединим вјештијим мушкарцима предаје сва организација и припрема оброка за већи број особа. И, скоро у сваком селу има по неки познати „ашчија" (кувар), који је то знање научио у војсци или како другачије. Уколико је било гостију мушкараца, они би јели са

мушкима или само са старјешином. Старије жене као гости једе би са мушкима, али чешће са женама. Госту се, то се некако само по себи разумије, даје почасно мјесто у прочељу, даје му се какав убрус да покрије крило (да се не покаље и не запрља) и нуди се бољим и љепшим јелом.

За софру не сиједа нико прије старјешине (и госта, ако га има) нити почиње прије њега да једе (то је поменуо и Вешовић, с. 391). На софру се најпре ставља хљеб, па остало што има. Домаћин по правилу ломи хљеб и додаје осталима. Осталу присмоку, уколико се не једе кувано јело из истога суда, дијели домаћица (ако је она за софром) или неко од млађих.

За вријеме обједа мало се прича. Нарочито се уз оброк не помињу какве ружне и непристојне ствари и појаве. Чак се млађи, када хоће том приликом што да причају, опомињу ријечима: „кад се иде иди, а кад се једе једи". Особито на ово пазе чобани, и, за вријеме вечере не ваља дражити псе који су тада узнемирени и лају. То да не би вукови чинили штету! Преко оброка избјегава се и пијење воде (кажу да то не ваља због зуба).

Послије обједа, исто као и прије њега, руке се ријетко перу. Зуби се, као по каквом правилу, не перу никада, изузев муслимана, код којих вриједи као неки вјерски пропис да се са једним гутљајем воде, када се перу руке, оперу и зуби. Код православних раније би се рекло за некога ко хоће да опере руке и зубе послије јела, да се је „загосподио" или да ради оно што раде само „Турци". Но, код чобана у планини, у доколици се чини ово: накупи се са четинара младе смоле („шваћке") и жваће. Често по читаве сате. То чине да би се „зуби очистили".

Иза јела старијим особама стављана је и кафа а пушачи су нуђени дуваном. Када се може и гдје има то се ради и сада.

У празничне дане, зими и уопште онда када се не ради, старији послије ручка по мало и отспавају. У радне дане то се ријетко чини. Напротив, у вријеме радне сезоне, људи су не само преморени од физичких напора, већ су готово исто толико испрљени и због недовољног спавања.

У кући се углавном једе са софре, која је велика већ према броју чељади у кући. То је у ствари округли сто висок 20—30 см. У задружним кућама раније је било и по двије па и три софре. Дјеца су обично имала своју („малу") софру. За софром се сједи на троношцима, по поду, или се клечи или чучи. Држати наслоњене лактове на софри сматра се непристојним, дохватити јело испред другога такође. Непристојним се држи и штуцати, подригивати или се усекњивати за вријеме обеда. Ради беричета, чим се софра постави, мора се на њу одмах нешто ставити (обично хлеб). Не ваља да стоји празна. Затим, хлеб у комадима на софри не ваља да стоји сломљеном страном крају већ средини окренут, нити преврнут, већ онако као што је и у пепељи стајао.

Прије старјешине нико не сиједа за софру нити почиње прије њега да једе. Тако ни прије госта. Има ли гостију, онда је дужност домаћина да једе све донде док једу и гости и некако би се сматрало срамотом за госте да они једу дуже од домаћина. Тада се домаћин последњи и одмиче од софре. Раније се јело из заједничког суда (вагана), а добрим дијелом и сада. Није ли довољно кашика, онда се по двоје сусједних чељади „полаже" (служи) једном кашиком, наизменично дохватајући храну. То се и сада може видјети о моби или којим другим случајем када не добије свако кашику.

Јести брзо и мало сматра се лијепим и отменим. Каже се за некога ко мало једе „једе као господин". Онај који једе много и похлепно служи за укор.

Чим чељад једу, софра се „прима", тј. дижу се судови и остаци хране са ње, док се мрвице јела руком, крпом или брезовом метлицом сбришу са софре, па се она вјешта негдје о зид, а најчешће изван собе. Пошто се чељад одмакну и софра „прими" побришу се мрвице хране и са пода. Раније је био веома чест случај да послије ручка уведу („уфабе") неку мирну кокошку у собу да она покљуца мрве са пода.

Софру по правилу перу сваки дан и по чистоћи софре гледа се уредност и „паћлук" (чистоћа) домаћице и дјевојака у кући. На диоби задруге софра остаје и даље у старој кући, код оне породице са којима су остали и родитељи.

Обједује ли се у пољу, онда се то чини са прострте торбе, вреће или каквог аљетка одјеће (за тај текстилни предмет Вешовић наводи израз „трпежњак", с. 390), или пак једноставно са земље. Ако терен на коме се једе није нарочито загађен, земљу чак држе за чисту. Уочи Божића обичај је да се једе са вреће и да се том приликом не сједи на столицама. То због тога да стока не би преко љета рамала! За обичај да се тада једе с простирке у народу нема објашњења, а он би могао да буде врло стар (можда је то и какав траг из времена када наши стари и нијесу имали столица). У планини се једе обично са „круга". То је даска округлог или четвртастог облика (док Вешовић изричито каже да круг није кружног облика, с. 390).

Све оно што се употребљава у исхрани, у народу се и до данас сматра светом ствари. И, све што се једе, назива се општим именом „нимет" (по турски). Ниметом се људи често и куну. Када старији човјек и сада каже, држећи у рукама комад хлеба или суд са водом: „Овога ми нимета", то значи и тврду заклетву. Згазити, опоганити, оскрнавити нимет сматра се великом грјехотом. У нсвије вријеме, ова се схватања губе.

Уз ове општије напомене, које су до сада учињене, ваља рећи и то да свијет у овоме крају не поклања онолику пажњу исхрану у вријеме љета, у радној сезони, колико зими, када се знатно мање ради и када нема онолико тешких послова

колико љети. У овоме је свијет веома непрактичан. У радној сезони, то смо већ и напоменули, радна чељад врло мало и спавају. Отуда и осјетна мрпавост људи у вријеме љетњих мјесеци.

ТРАГОВИ ВЕЛИКЕ СТАРИНЕ И ПРИМИТИВНОСТИ У ИСХРАНИ

У неродним годинама, а код млађих и нарочито чобана, употребљавају се у исхрани многи природни плодови. Неке плодове (нарочито воће) непрерађене једу и старији. Тако се непрерађени и за исхрану уопште неприпремљени употребљавају: ораси, љешници, јагоде, боровнице, малине, кушине, глогиње, дрењине, трњине, шипурци (шипак), дивље крушке, дивљаке (дивље јабуке), лергиње (дивље рибизле). Дрењине, трњине, глогиње и дивљаке могу се јести само када добро сазрију. Ораси и љешници се остављају и за зиму, па се тада употребљавају као мезе, уз ракију, или се дају дјеци као „колачи" (дарови). Суве боровнице употребљавају се и као лијек код дјеце (од пролива). Млађи радо једу и букови жир, који су раније сабирали и сушили да се нађе у неставшици хлебне хране. Млађи свијет радо једе траву „кисељак" (Rumex acetosella), нарочито док је овај млађи и сочнији; затим „сочицу" (Oxalis acetosella), врсту кисјеле детелине која расте испод дрвећа у вишим крајевима; млади букови лист, „сремушу" (Allium sorsinum); крајавац, врсту трнасте траве, која на површини земље заокругли главичицу колико крупнија главица црнога лука. У вишим крајевима чобани беру и младе печурке, па их (обично посољене) пеку на жару и једу. Чобани траже букова или грабова стабла, па их гуле и стружу подмезграли (најмлађи, сочни слој дрвета) дио и то у сласт једу, јер ту има знатна количина шећера. Вешовић каже да чобани са стабла стружу „сокове и мезгру" (с. 387), док у Горњем Полимљу мезгром се назива сав онај сочни слој дрвета који се може остругати каквим тврдим предметом. Познато је и засијецање брезових стабала и пијење сока који се послије извјесног времена накупи у том засјеченом мјесту. То чине обично помоћу сламке. Липов цвијет и сасушени цвијет хајдучке траве зими се употребљавају као „љековити" чајеви. Чобанчићи радо налазе и мед бумбара и подивљалих пчела. Ово последње се сматра особитим ловом и за одрасле. Извјесну врсту репе, млад купус и дивљи (зелени) грашак једу и одрасли потпуно непрерађене, док о воћу и извјесним врстама поврћа (лук, паприке, парадајс) да и не говоримо.

Поред ових старих елемената, који у крајњој линији припадају скупљачкој привреди, поменућемо и лов, мада се о њему у овом крају као о некој посебној привредној грани уопште не може говорити. Разним средствима и на разне начине лове се зечеви, голубови, креје, јаребице и дивље гуске (ждралови).

Раније су каткада ловили срне и дивље свиње. Лове се и друге животиње од којих се месо не једе, али ми овдје првјенствено помињемо оне од којих се месо употребљава у народној исхрани. Месо дивљих животиња и птица каже се „да је тврдо и посно" („дивље"), па га зато обично и спремају са свињским или којим другим месом. Дјеца хватају ситније птице (вране, дроздове, жуње, стрнадке...) па их пеку или суше (ако је пост) за касније. То је раније било више познато него данас, када су дјеца упослена у школи или на који начин у привреди.

Рибе такође немају неког значаја у народној исхрани овога краја. У притокама Лима дјеца каткада улове ситнијих риба, а одрасли и у самоме Лиму или Плавском Језеру. Иако у Лиму и Језеру има риба, оне се ријетко лове[1]). Рибе се пеку на тигању (на маслу или масти) или једноставно пеку на жару. Раније је, док су пости боље одржавани и док је било посних слава, добављана сува ситна риба из Скадарског Језера („укљеве"), коју су доносили кириџије из Скадра или Подгорице (данашњег Титограда).

ГЛАВНИ ДИО НАРОДНЕ ХРАНЕ (КУКУРУЗ И ПШЕНИЦА)

Битни дио исхране у овој области чини кукуруз са млијечним производима, а мање пшеница, поврће и друго (на пр.: месо, воће).

Од кукурузног брашна прави се качамак и хлеб. Качамак се кува дуго и прави се густо. Каткада се качамак кува и са кромпирима. Наиме, скувају се кромпири, огуле и ставе у суд са кукурузним брашном и водом и тако се кува (опис и код Вешовића, с. 386). Качамак се једе топао или хладан, а смочи се са оним што се има.

Хлеб од кукурузног брашна („колоботњица" — по ријечи коломбоћ за кукуруз) прави се углавном без квасца, а врло ријетко са квасцем (Вешовић, саопштава обрнуто, с. 387). Хлеб се пече у црепуљи, под жеравицом или сачем, или и једноставно у самоме огњишту. Чобани најчешће пеку хлеб тако што разгрну жеравицу на огњишту, ставе по њој крупнијег лишћа (од купуса или које друге лиснате траве), преко којега метну тијесто, „растање га", покрију опет лишћем и загрну жеравицом. Ако нема црепуље, узима се гвоздена лопата, која се стави у разгрнуто огњиште, по њој растањи тијесто, покрије лишћем (ако га има) и загрне жеравицом. Овако печен (у огњишту) хлеб, врло је укусан. Кисјели хлеб се пече само у црепуљи а у новије вријеме и у тепсији и то под сачем. Ква-

[1]) У средњем вијеку, према писаним изворима, рибе уловљене за Пласком Језеру припадале су манастиру Вањској. Барем извесно време. И, прописује се казна за онога, који се ухвати да лови рибе у Језеру, сем за манастир (Споменик САН, IV, В. 1890, 5; Новаковић С.: Законски споменици... Б, 1912,624 (XXX), 627 (LXIX).

сац је само домаћи: комад старог пшеничног тијеста, који се измрви, прелије топлом водом и промијеша са тијестом. Нема ли нека домаћица таквог старог квасца, онда га узајмљује у сусједству, да би послије вратила исто толико свјежег ускислог тијеста. Квасац се, као уосталом ни многе друге ствари из куће, не узајмљује послије заласка сунца. Каже се да то не ваља „ради беријета".

Кукуруз се једе и куван у класовима (зелен или сув) или печен у решету над пламеном (кокице). Печење зелених класова такође је омиљено и раширено.

Кукуруз се у овој области одомаћио од прије 120—150 година. Прије тога времена за њега се није знало, већ се живјело од сточарства и „бијелих жита" (раж, јечам, овас, хељда). Ни пшеница се овамо није сијала до прије 80 или 100 година. При сточарској привреди живјело се углавноме од јарих жита, која могу да успијевају и у вишим крајевима. За „нафору" о причешћу народном, за славски колач и сличне случајеве набављало се по мало пшенице из сусједне Метохије. Сада у Горњем Полимљу, нарочито у равнијим дјеловима око Лима, успијевају добро и пшеница и кукуруз. Кукуруз је жут, ситан („јарик"), али који добро роди, нарочито на најубреној и наводњеној земљи. Крупни се „млатачима", а за ситније потребе и рукама. Млатачи су обично сирови коци (букови или храстови), којима се „млати" по класовима кукуруза који су расути по поду или по уздигнутој љеси.

Пшенични хлеб (и пријесни и кисјели) зову „погача", и само кад хоће да се прецизира каже се „кисјела" или „пријесна погача". Пшенични хлеб се не једе за дуго, иако извјесним породицама роди довољно пшенице. Пшенични хлеб („голено") једе се углавноме од времена жетве пшенице до стизања кукуруза. С једне стране то је због тога што се кукуруз спорије троши, а с друге што је пшеница скупља, па је чувају и продају (често да се за тај новац купи кукуруз). Пшенице се остави за „благе дане", госте и изузетне прилике, а остало се продаје. И због тога није чудно да се пшенични хлеб ужели толико, да се каткада дјеца виде како смоче качамак или кукурузни хлеб са погачом. За дјецу се „колчи" спремају на тај начин што им се једноставно мијесе мали пшенични хлебови (укисјело). Кад жена иде у род и понесе тих „колача" други јој дарови за млађе не требају.

Пшеница се за јело каткада и кува. О Варицама и уочи Божића то је и обавеза обичаја. Тада се у пшеницу ставља и разно друго сјеменје (пасуљ, кукуруз...). Раније се пшеница кувала умјесто пиринча, као и које друго кувано јело. Наиме, пребере се, па у млину сасвим крупно самеље (прекруши) и кува с месом. То јело се звало „ћешкек". Држи се да је кувана пшеница добра и за стомачне болести. У вријеме вршидбе многи поједу по шаку двије пребране пшенице док раде

на гумну. Вешовић напоминье за Васојевиће да се тада и класови напаљују на пламену, па се потом зрневље поједе (с. 387).

Испред мљевења пшеница се добро овије на вјетру и учини на „решету". Сада се то ради и на машини.

Раније, док није било пшенице, сијао се највише јечам. Нарочито је сијана врста јечма (крушник) која се лакше одвајала од кошуљице (Вешовић помиње за Васојевиће двије врсте јечма, с. 386). За мљевење јечам је припреман на тај начин што би га дуго у врећи „грували". То се радило мотком, као када се нешто туца у авану. Потом би га овијали и мљели. Јечам је добро успијевао, нарочито на „огњиштима" (мјестима гдје су дуго торови стајали) и релативно је рано сазријевао. За јечам се с друге стране држи да је јака и добра храна. Кад би нестало жита јечам су жели и зеленији, па су га пржили у сачевима и тако сушили и мљели (Вешовић саопштава да су јечам и када је узрио пожњевен, тако пржили и припремали за млин, с. 386, али то није тачно). У ствари, а то и памте најстарије особе, јечам или које друго жито за хитну и мању потребу мљели су у жрвњевима (ждрвањ), којих је било у многим кућама. Јечмени хлеб по правилу мијешан је с квасцем.

„Хлебна храна" (хлеб, ма од чега био умијешен, и качамак) једе се са сиром и млијеком, ређе са скорупом, а још ређе са месом и поврћем. У овој области уопште има мало куваних јела. Качамак је најљепши ако се „осмоча" или „зачини" на тај начин што се у њега сипа растопљеног скорупа и са тиме измијеша. Млађи једу качамак најрадије тако што се у грудви („кили") качамака кашиком направи удубљење па ту стави скорупа и остави да се раскрави. Ту се потом умачу комади качамака и једу. Тешко се чиме дјеца могу обрадовати као обећањем да ће им се „турити у килу".

Од кукурузног брашна прави се слично качамаку, само много жиће, и „скроб". Та каша, тек мало посољена, једе се с вареником (слатко млијеко), док се у посте скробом прелијева измрвљен суви хлеб (разумије се, најчешће кукурузни) и тако направи нека врста попаре, која се посипа љутом паприком или водом у којој је истуцан бијели лук. То је потпуно посно јело, и ваљда једно од најпоснијих које се уопште може замислити.

Од кукуруза се прави и укусна врста пите („пријесна") тако што се преко слојева кукурузне каше (у тепсији) прелијева растопљен скоруп, сало, кавурма, или уситњен масни сир. Ујесен се пријеснац прави најчешће са салом и тада му се додају чварци. Пече се под сачем и када је готов, исијече се ножем унакрст, па једе топао или пошто се поохлади. Раније је пријеснац прављен и од хелдовог брашна („ења").

Врло укусно (а и хранљиво) јело које се прави од кукурузног брашна јесте и „готов" (врста цицваре). Прави се на

тај начин што се у растопљени скорупи или масни сир (ријетко у маст) досипа кукурузног брашна и мијеша („пече") све донде док се читава та маса не почне окретати за кашиком. По томе се гледа да је јело готово. Готов се, али ријетко, може правити и од пшеничног брашна. Љети, када се у готов дода младог масног сира, који се у тој маси развуче као вуна, добије се једно од најукуснијих јела: „цицвара", а које се спрема само за веће празничне дане, за ријетке госте и, углавном, у стоком богатијим кућама.

Од пшеничног брашна праве се, поред хлеба и ријетко готова, пита и приганице. Пита се прави са скорупом. За сватове се пита каткада прави и са додавањем јаја и меда. За питу се брашно по могућности сије на „свиленом ситу". (То је у ствари врло често сито). Иначе, пита је једно од најређих јела која се опремају у овоме крају (код муслимана, барем варошких, нешто се чешће спрема него код православних). Она се ријетко спрема због тога што за њу треба пшеничног брашна (којега нема баш свагда) и прилично много скорупа (или масла). Зато прође у неким кућама и по неколико година да се пита не направи а појединци је једу само у гостима или негдје на свадби.

Приганице (уштипци) пржу се на масти. Тијесто за њих се прави без квасца. Када нека од жена хоће да јој приганице буду љепше од приганица других жена (а то се ради за свадбу, сабор или коју сличну прилику), онда брашну, које је сијано на „свиленом" ситу, додаје и нешто шећера и јаја. (Вешовић саопштава да се приганице већином нуде с медом, с. 389. Ово није тачно. То се, напротив, врло ријетко среша).

Од сувог хлеба (пшеничног или кукурузног) прави се и попара. Она се гради обично са скорупом на тај начин што се у суду растопи скорупа, доспе се воде и ту се хлеб измрви.

Када се врућа пријесна погача прелије растопљеним скорупом, онда се добија уистини и хранљиво и укусно јело: „масеница", које се као по некој обавези спрема за породиљу.

СПОРЕДНИЈИ ДИО НАРОДНЕ ХРАНЕ (ПОВРЋЕ)

Од поврћа највише се сади и за исхрану припрема пасуљ и купус. Пасуљ је обично ситније сјеме, а има га бијелог и у боји. Кува се сам или с месом. Пасуљ се сматра за јаку и ситу храну. За посну славу пасуљ се зачини зејтином, док се у њега редовно ставља црнога лука, а каткада и бијелога или паприке (суве или свјеже). Но, најбољим се сматра када је у њему кувана свињетина (код муслимана сува говеђина или овчетина). Од пасуља су раније спремали, нарочито за путнике, и још једну присмоку. Скува се пасуљ, добро оциједи, па се потом добро и дуго гњечи. И, на крају се та маса мало посоли и спреми у крпу или заструг (округли дрвени суд са поклопцем). Та се присмока звала „папула". У годинама када није

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ Академије наука и уметности Србије Библиотека

било довољно жита, пасуљ су сипали у жито и заједно мљели. Или је пак сам пасуљ мљевен и од њега мијешен хлеб.

У новије вријеме сади се у овом крају прилично доста и *кромпира*. Тврди се да до времена владике Петра I (тј. до почетка прошлога стољећа) кромпира у Црној Гори није било. За кромпире се каже да је то најбоља помоћ хлебу; што значи да када неко има доста кромпира, он троши мало хлеба. Неки дјелови ове области (Вешовић то наглашава за Лијеву Ријеку, с. 386), особито Горња Села, саде кромпира у знатнијим количинама и продају га на пијацама у варошима. Зато у шали Горњосељане називају „компераштима". Кромпир се једе кувај или печен. Пеку га једноставно у огњишту или у црепуљи. Сада често и у „рерни". Кромпир се једе са сиром или млијеком, или најчешће он сам служи хлебној храни као присмока. Понеки праве и кашу од кромпира и млијека („червиш"), којом се натапа измрвљен суви хлеб. У посте је кромпир бивао најчешће главна присмока. Са кропирима се мијеси и хлеб (тијесту се додају кувани кромпири). Већ смо раније напоменули да се са кромпирима кува и качамак.

Купуса сади свака породица за своје потребе. Раније, док се више постило, и купуса је више сађено. Пријесан купус се ријетко спрема за јело, већ се углавном спрема за зиму (ставе га у кацу, прелију чистом водом и баце коју шаку соли). Да би купус прије „дошао" неки га налијевају и топлом водом. Кисео купус се зими кува с месом али, посних дана једе се и тако што се само главица исијече и мало посоли. Старије особе радо пију и расо из купуса. Њиме се у посте и хлеб смочи, а да би расо био љући и „јачи" посипају по њему и „урендане" роткве. Мању количину купуса неки спремају и на тај начин што га ситно исјецкају, ставе у суд мало осоле и прелију врелом водом. То је „сјецавац" (рибанац), који брзо, за неколико дана, стигне за јело. Неки спремају купус и тако што главице исијеку на по три или четири дијела („кокошке"), па их обаре и ставе у какав суд. И, за који дан тај купус је омекнуо и једе се или кува. Раније су купус неки остављали за зиму и „у бразду". Наиме, ископа се бразда дубока до 30 см, па се у њој поређају главице, да једна другу не додирује и потом се загрну земљом. Зими, када је требало свјежега купуса, вадили су га из бразде и кували. Од тако закопаног купуса добијало се и сјеме у зрнима („расад") за наредну годину, а које би се појављивало унутра саме главице између листова.

Тикве се саде кроз кукуруз и њима се не поклања нека нарочита пажња. То је узгредни „сад" и посао, и на њих се никада много не рачуна. „Ако роде — добро и јесте, ако не роде — никоме ништа". Када дозру, пеку их или кувају, док су их раније остављали и за зиму. Роде ли добро, онда с јесени њима хране и свиње, краве или волове. Ако нека поро-

дица стоји рђаво са брашном, тикве се, као и кромпир, додају у тијесто и тако пече хлеб. Планинке их спремају и на тај начин што их кувају, па их очисте и ставе у варенику и све наново кувају (млијечница). Том кашом смоче хлеб или качамак. Од тикава (свјежих, печених или куваних) радо се једу и сјеменке. Сјеменке остављају и за зиму. Чак се вјерује да су сјеменке од тикава округластог облика и црвенкасте коре („мисирке") добре за дјечје стомачне болести. И тикве, као и извјесно друго поврће, саде се више откада се сије и гаји кукуруз.

Паприке су раније мање сађене. Раније је било више бијелога мрса, па се и није осјећала толика потреба као сада за другим смоком. Сада се паприке саде скоро у довољној количити за домаће потребе овога краја. Али, још их увозе из сусједне Метохије. За сада оне највише роде у селу Доњој Ржаници, одакле се доста њих изнесе на пијацу у Беранама (Иван-граду). Уколико паприке у неком селу не успијевају, или година „омане", онда их купују на пећкој пијаци и уопште по Метохији. Оду наиме, појединци, купе их тамо за мале паре, потоваре на коње, да их овамо најчешће дају „за жито" (обично кило за кило пшенице). Паприке се пеку на жару, или прже у тигању, али, највише се остављају у „туршију" за зиму. Туршију спремају једноставно: избоду иглом паприке, полузреле краставце и зелене патлиџане, па све то скупа ставе у качицу, прелију водом и посоле. Љућу врсту ситнијих паприка жене нижу на конац, да би их зими „тукли" и њима „заљућели" пасуљ или које друго јело.

Лука (црног, бијелог и празилука) гледа да посади свака кућа за своје потребе. Пера од црнога лука љети се „дробе" у које кувано јело, у кисјело млијеко које се још посоли и служи као присмока, или се њима једноставно смочи хлеб и качамак. И чест је случај да многе породице преко читавог љета велик дио оброка немају друге присмоке изван соли и пера од лука. док се главице црнога лука — кромида — штеде за зиму.

Боранија се у новије вријеме такође све више сади. Раније многе породице и нијесу знале за њу. Заправо није било могућности да је саде и подижу. Боранија се каткада суши и оставља за зиму. Свјежу боранију („мауне") кувају са месом (ако га имају), али чешће помијешану са кромпиром и тиквама. Од назад двадесетак година мауне кувају и „запржавају", јер се углавном све до времена између два свјетска рата у народу овамо није знало за запршку.

Роткве се саде у малој количини, крајем „купусине". Чувају их у траповима и зими „рендају".

Цвекле такође врло мало и ријетко саде. Њих кувају или пеку и углавноме их с јесени поједу.

Извјесни саде једну врсту слатке репе. И то опет као узгред и негдје крајем којег другог поврћа. Уколико и њих с јесени не поједу, чувају их у траповима, као и роткве и зими гуле и једу.

Лубенице саде само појединци, и који имају погодно земљиште.

Другог поврћа и зелени, изван поменутог, народ овамо не сади и не употребљава у исхрани. Чак се мало као и са потсмијехом хоће рећи варошанима: да много „траве" једу.

Додуше, с прољећа извјесне породице спреме по који пут и јело од зеља и коприва. Ово су у ствари дивље биљке, али се једу (као јело).

Коприве се иситне, обаре, помијешају са кукурузним брашном, па се све то кува, мало посоли, а врло ријетко нечим замасти. Тако спремљене коприве једу се топле или пошто се охладе, саме или се хлеб смочи њима. Вјерује се да је добро јести коприва макар једном у години. И то прије Благовијести („ради грознице"!). Старије жене настоје и гледају да се макар и једном с прољећа спреми „коприва". Код породица које оскудевају у житу, разумије се, да се коприве чешће беру и спремају. Особито неродних година.

Зељаник се прави тек ради промјене и на тај начин што се између слојева кукурузне каше стављају и слојеви исјецканог зеља, обично нечим замашћени, па се све то пече као врста пите. У вријеме гладних година „много се народа зељем спасило".

МЕСО

Сразмјерно узето становништво Горњега Полимља једе мало меса. Нарочито љети, када прође и по неколико мјесеци да се у великом броју породица месо и не види. Породице које имају више стоке, особито ситне, за веће празнике (Спасовдан, Петров-дан, Илин-дан) закољу јагње или јаре, али се и то некако сматра луксузом и већим трошком. (Вешовић саопштава за Васојевиће да и сиромашније породице у летњим празницима закољу јагње, с. 390. Ово, како смо већ видјели не одговара стварности. То чине само стоком богатије породице). За зиму пак настоји свако да спреми што више меса. Раније је свака кућа клала за зиму говече не само због меса већ скоро исто толико и због коже која је требала за опанке. С друге стране, док је и дјелимично ову област држала Турска, људи су били упућени више на говеда и овце као „клаиицу" (зимница у месу) него на свиње. Овдашњи муслимани у том погледу били су доста нетрпељиви. Но, чобани и сада, ако зимују у планини, кољу себи овце за зиму, док свака по-

родица у селу настоји да ухрани свињу за „кланицу". И, осјећа се извјесно натјецање породица у томе чија ће клаиица бити боља и већа. Раније, док је било више безвлашћа и хајдучије, извјесне породице би преко цијеле године имале меса. То отуда што би појединци из тих породица одлазили у који сусједни крај, а нарочито у Бихор гдје је становништво муслиманско, да ограбе и „плијене" штогод. Оплијенити и покрасти неког туђинца, а нарочито иновјерца, не само да се није држало ружним и неморалним, већ напротив: то је било јунаштво. То није смио и могао свако!

Оставља ли се месо за зиму, онда се то ради на тај начин што месо добро усоле, па га ставе у нађве или какав дрвени суд да ту остане десетак дана. Ако су љети приморани из било којих разлога да закољу неко крупније марвинче, онда то месо на неки начин ваља сачувати и конзервирати. А то се ради тако што се то месо соли и ставља изнад огња на коме сагоријева коприва или вења („клека"). Ове биљке сматра се да дају веома љут дим који одагони муве.

Од меса ситније марве, а нарочито од изнутрица, спрема се и „затоп" (кавурма). И то тако што се месо ситно исијече, скува и саспе у какав суд и на крају прелије лојем да би се тако боље очувао. Затоп сматрају за јаку и добру храну, која се преко зиме једе хладна, растопљена или се помоћу затопа замашћују друга јела (качамак, готов, пријеснац). Приликом клања неког марвинчета многи дјелови, који се у другим нашим крајевима искористе, овамо се једноставно бацају псима (реп, пашци, уши, кокошије главе, свињске цигерице). За пиктије знају али их нико не спрема.

Када се коље свиња и топи сало, онда се једу и „жмире" (чварци). Жмире се једу не као смок већ „голе" (саме и као мезе). За зиму их нико не оставља. Једино што чварке стављају у пријеснац ако ово јело тих дана праве.

Сирово месо спремају на најједноставнији начин који може да се замисли: исијеку га и кувају. Ако се месу, које се кува, дода који кромпир, главица лука или паприка, то је већ велики „зачин". Разумије се да се оно соли. „Чорба" од дебелог меса цијени се и држи се за јаку храну, док је од мршавог меса често једноставно проспу. Што више има лоја по чорби (супи) то се она сматра за бољу. У вези са тим има и једна причица: препирао се, наиме, Краљевић Марко са неким око тога шта је боље — месо или чорба. И, када су месо бацили о брвна оно се откотрљало и пало. Када су то урадили са чорбом она се налијепила по брвнима. Она се, дакле, тако лијепи и за човјека: она је значи боља. Чобани, када им је месо мршаво и чорба слаба стављају у њу скоруп и тако је „поправе". Свјеже месо се потом пече на жару или ражњу. Мању количину и прже у каквом суду. На ражњу се у извјесним приликама пече и читав брав. Глава тако печеног брава даје

се госту, старјешини, најбољем раднику, старосвату и уопште најугледнијој особи.

Суво месо кува се са купусом, пасуљем, кромпиром или само. Понекад, и углавном више код муслимана, и са ширинчем. Суво месо једе се и некувано, само, ако је сувише тврдо, а што је чест случај са говеђином, добро се истуца каквим тврдим предметом и тако се размекша. Раније, док се је уредније постило, сувим месом био је обичај омрсити се на Божић, исто као и на Ускрс јајима.

Раније је, особито када је било оскудице у житу, приликом клања какве животиње „фатана" и крв, која се такође спремала и јела. *Крв*, нахватана у суд, стављала би се на ватру, мало посолила и мијешала све док би почела да се згрушава. Тада је скидана с ватре и једена: топла или пошто би се охладила.

Занимљиво је да се и сада може наћи старијих чобана, који, пошто одеру заклану животињу, поједу из њене утробе по залогај-два свјежег лоја. (Код Црногораца ово је запазио и Медаковић: Живот и обичаји Црногораца, Н. Сад, 1860, 154). Постоји и вјеровање да неће трњети зуби ономе ко мало загризе мишиће који подрхтавају у одране животиње.

Од пернате живине у овој области држи се само по мало кокошака. У варошима се види и по која патка и гуска. Ређе и ћурка. Али све је то незнатно у народној исхрани. Сељак држи мало живине због тога што му она чини више штете него што му доноси користи. Месо од кокошке сматра се за особиту част и оно се спрема за изванредне случајеве (свадба, гост, болест...). За кокошију „чорбу" вјерује се да је и љековита. Живинско месо кувају или пеку, као и свако друго месо. Бубаљ кокошији „не ваља" мушкарац да поједе, већ га дају само женскоме. Не знају зашто, али се то одржава као забрана.

Јаја, оно колико их сељак сам троши, једу се кувана, печена или пржена. За Ускрс настоји свака породица да што више јаја скува и обоји. Раније су се на Ускрс јајетом обавезно мрсили. Тада се јајетом и дарује сваки посјетилац куће. За дјецу, јаја су свакако најмилија посластица и дар („колачи"). Оно што је чоколада за варошко дијете то је јаје за сеоско. Јаја се пржене са сланином, скорушом, на маслу или масти.

МЛИЈЕЧНИ ПРОИЗВОДИ

Од млијека се добија неколико производа, али се оно употребљава и потпуно непрерађено. Чобани чешће, када су у планџишту и за стоком уопште, скину звоно са овна, па у њега намузу варенике од оваца или крава и пију. Љети, у високим планинама, гдје се задрже намети сниједа у јаругама

(„пњежаре") преко цијелога љета, узима се снијега, ставља у звоно па ту намуза и пије. То је као нека врста чобанскога сладоледа. Чобани праве и „музару" (огуљена кора са подмезгралог дрвета у облику чауре) у коју намузу и пију. Код оних који су љети у планини омиљено је и сркање пјене са тек помузенога млијека. То се ради кашиком или комадом дрвене коре („пљенка").

Млијеко се најчешће кува у бакарним судовима (котловима), ређе у плеханим. Кува се тек да проври и запјени. И пјена са проврелога млијека је укусна и њом се нуди гост или чобанин „да оцјени". Вареника (слатко млијеко) ујесен је гушћа. Нарочито од оваца, која може да буде густа као зејтин. Због тога се овце ујесен обично одвојено и музу и то млијеко се често одвојено и спрема. Ово се млијеко стави на ватру да се загрије ,али не и да проври. Оно се мало посоли и док год је на ватри стално се мијеша. Кад почне мало да „шушти" скида се. Тако спремљено јесење овчије млијеко зове се „јардум". Вешовић је у својој књизи о Васојевићима саопштио да се то зове „јардум или грушавина" [с. 338; грушавином се назива и у Кучима: Срп. етн. зб. књ. 48, с. 34]. Као што ћемо видјети у Горњем Полимљу јардум и грушавина није једно исто. Јадрум се сматра за једно од најљепших и најукуснијих јела овога краја. Чак се сматра да је он љековит за плућне болести.

И за млијеко од коза држи се да је љековито, мада се козе слабо пазе и мало држе. За њих се обично каже да је то „сиротињска стока".

Вареника се сматра као већа част него кисјело млијеко. Принијети некоме варенике, нарочито у карлици заскорупљене варенике, сматра се несвакидашњом понудом и чашћу.

Кобиље млијеко по схватању народном добро је давати дјеци када имају велики кашаљ. Зато га и набављају у ту сврху.

Кисјело млијеко у Горњем Полимљу прави се двојако: једно — масније и садржајније и друго — лошије и посније. Наиме, ако се помузена вареника стопли само толико да може да се кисјели, па се у њу сипа квасац, онда се тада добије право пуномасно кисјело млијеко или како се овамо каже „самокисјелиш". Истина, ово се прави само у богатијим кућама и у изузетнијим приликама. За највећу част сматра се ако се некоме приносе оваквог млијека по коме се одозго стави коре младога скорупа. Узаврили се млијеко и са њега скине скоруп, па се укисјели, тада се, разумије се, добије посније млијеко. Но, и ово млијеко може бити, особито ујесен, толико густо да из суда не може истећи када се овај лагано потпуно преокрене. То додуше, зависи од квалитета млијека као и од тога да ли је у млијеко приликом кисјељења доливано воде, јер сиротије породице скоро редовно досипају воде да би тако добили „више" млијека (макар оно било и жиће). Народ ина-

че сматра да масноћа млијека зависи од траве, али и од пасмине стоке.

Раније се млијеко, које се добијало од измлађене стоке у велике (ускршње) посте сирило или кисјелило, па се сир или то кисјело млијеко остављало за послије Ускрса, када су чељад мрсила и када би стока отишла из села. Овако накупљено млијеко по мало је сољено, али оно би времено, нарочито када би рано наишли топли дани, провирало и скисјелило се толико да је било скоро као сирће.

Раније су понеки правили и „млијечницу" тако што би у један дио варенике досипали једну трећину кисјелог млијека и нешто кукурузног брашна. То се остављало за извјесно вријеме да се скисне и згусне (за Васојевиће је ово напоменуо и Тројановић у својој књизи о нашим старим јелима: Срп. етн. зб. II, 103).

Скоруп се једе и свјеж, али се углавноме скупља за зиму. Исто тако и сир се рађе једе свјеж већ се оставља у качицама за зиму. Сира има двије врсте: масни и варевни. Масни (а чују се и изрази јамужни, цијели) или „мјешавина"[1]) обично се скупља ујесен када је млијеко масније. Овај се сир врло мало соли. Од мјешавине се зими може ,исто као и од скорупа, правити цицвара, „зачињени качамак" и друга јела. Овај се сир употребљава и као најфиније мезе приликом гозби. За свјеж јамужни сир држи се да је и љековит, зато га привијају на ране (Вешовић напомиње да се овај сир употребљава и противу стомачних болести и катара цријева, с. 388). Цијена мјешавини преко зиме скоро иста је као и скорупу. Нарочито се тражи она мјешавина која је скупљана без сока (расола). Друга врста сира јесте варевни, који се знатно више соли него масни, јер док масни сир добрим дијелом конзервира масноћа, овај одржава со.

У Горњем Полимљу сири се само домаћим сиришћем. Оно се прави од желуца ситније стоке (нарочито свиње), који се добро очисти и сушн, па чува за љето. С прољећа, када треба први пут маја за сирење, ако се она не узајми од некога ко има већ „сиришта", онда се потопи тај суви желудац у мало топле воде, томе се дода мало варенике и сасвим мало кисјелога млијека. Све се то остави да скисне два-три дана и том се течношћу „сири". Касније, љети, додаје се овом сиришту и трава „сириште" (лисната трава која расте по присојним и каменитим мјестима). Да би сириште брзо „фатало" планинке стављају у судић са сиришћем и нађени куршум од пушке.

Раније се у овој области производило („мело") и масло. Оно се мело у стаповима (бућкалицама). Откада свијет има мање млијека и откада се држе свиње у већем броју масло се мање производи. То се углавноме задржало још код које муслиманске породице. Уколико месло не добијају код куће, му-

[1]) За Васојевиће се напомиње да је „мјешавина" помјешан масни сир са скорупом (Насеља II, 546; Вешовић, Васојевићи, 388).

слимани имају могућности да масло набаве и у варошима, гдје га доносе нарочито Бихорци муслимани.

Раније се каткада правила и *„урда"*, док се то данас углавноме не чини. Откада се има мање стоке и откада се прави мање маснога сира отада се прави и мање урде, јер се она и добија од суруткe маснога сира (добијање урде описано код Вешовића, с. 388). Урда је свакако најпоснији млијечни производ. Но, ако се урди дода скоруп, онда се добије укусна присмока.

Извјесни, а нарочито сиротији и штедиште, употребљавају и *сурутку* као присмоку. Укисјеле је па је пију (чобани кажу да је то њихово „пиво") или њоме присмачу као и млијеком. Ко има више сурутке даје је кравама, свињама и другој стоци.

И, на крају да поменемо још један млијечни производ овога краја. То је грушавина, млијеко које се музе за два-три дана пошто се крава отели или овца ојагњи. То прво млијеко мало је жућкасто (чује се и израз сјера) и чим се мало подгрије згруша се. Дјеца то воле и углавноме се њима и даје. Грушавину мало соле, док је она сама сладуњава.

ВОЋЕ

Данас је Горње Полимље прави шљиварски крај, а има и приличан број крушака и јабука (чувене су „будимке" јабуке и по другим нашим крајевима поријеклом из овога краја: Будимље). У вријеме Турака, док је свијет углавноме живио о сточарству и док је земља припадала агама и беговима, није се људима много ни мислило да раде о воћу. Прије свега морало се мислити на жито. За још раније вријеме, средњи вијек, на основи неких елемената може се наслућивати да је у овој области било и грожђа (једно село, идући низ Лим 15 км. од Берана, зове се од старине Лозна; друго село, 8 км. идући од Берана уз Лим, зове се Виницка; недалеко од Адријевице присојне стране називају се Виноградине).

Воће се једе свјеже а мање оставља за зиму, док се од шљива углавноме пече ракија. Тек последњих двајестак година почиње се са сушењем воћа. И, то су најприје почели Поличани, који су у непосредном сусједству са Бихором (гдје је одавна то познато). Воће се сушило до сада у веома примитивним сушницама („пушницама"), док су последњих година направљене скоро у свакоме селу и модерније сушнице. Но, и прије тога, жене су сушиле на сунцу по мало доцних шљива. И то на тај начин што би их „исповиле" и очистиле од коштице, па наређале по дасци или каквом простирачу и излагале сунцу за по неколико дана. Ове су шљиве даване болесницима „као понуда", а дјеца се зими такође обрадују таквим шљивама. Гдје је у кући било млађих жена, оне би нанизале и штогод јабука и крушака (макар и дивљих) и те низове сушиле на сунцу. Разумије се то су биле незнатне количине да би се то уз исхрану и могло поминьати.

Од свјежих шљива прави се присмока и на тај начин, што се оне ставе у тепсију (ране са коштицама, доцне очишћене од њих) и пеку. Тако се добија врста чорбасте и слатке присмоке „пекмез".

Несазрело воће ставља се у сламу или сијено да би дозрело и угњилело. То се особито ради са крушкама и дрењинама.

Суво воће, колико га има, зими једу о благим данима или га кувају, па им то служи као присмока. Нарочито старијим женама када посте. Млађима опет нема милијега дара од шаке шљива, лješника или ораха. А за „женску славу" (материце) жене се углавноме тиме и откупљују од младића и момака, који их тада обилазе, да не буду „везане".

У најновије вријеме, а под утицајем вароши „пече се" на селима и пекмез од шљива. Али, има и сада велики број сеоских породица који има шљива, али нити их суши нити од њих кува пекмез. Од пекмеза се зими прави и врста течне присмоке на тај начин што се стави кашика-двије пекмеза у нешто воде, то добро размути и тиме смоче као и другом присмоком. Нијесам сазнао како називају ту присмоку.

ПОСТ

Раније је свијет овога краја био прилично религиозан и постили су се сви пости у години. Лалевић и Протић прије педесет година напомињу да су се „пости строго одржавали" (Насеља II, 546). Муслимани се држе прилично још своје религије и углавноме и данас посте. Раније су старије особе постиле не само посте већ и сваку сриједу и петак. О извјесним правницима, оне су и „једноничиле" (тј. преко цијелога дана не би ништа окусиле). У посте су се и причешћивали. Раније су причешћивали и ситну дјецу, одојчад. Последњих петнаестак година, а нарочито од рата наовамо православни скоро више и не пазе на посте и причест. На губљење поста утицала је и школа, служење војске, ратови као и опште и културно и економско напредовање.

За посте, као што је познато, остављана је бильна храна (купус, пасуљ, кромпири, туршија). Јела су спремана потпуно посна, сем за посну славу ако би се зејтином омастио пасуљ или купус. У посте се јео купус некуван или куван, куван пасуљ, куван или печен кромпир и туршија. Разумије се, све то као смок. Сав зачин овим посним јелима била је со, а каткада и љута паприка. Нарочито би свијет омршавио с прољећа у Велике посте, а млађе би особе тада спопали и разни лишајеви.

Муслимани за свој пост (рамазан) спремају најбоља јела (месо, пите, разне слаткише) која могу.

ОДОЈЧАД

Сматра се да мајчино млијеко ништа не може да замијени и надокнади. То се млијеко држи чак и за љековито, па и данас није риједак случај да некоме у мутно око дојиља намузе коју кап млијека. Дјеца се одбијају од сисе углавном после годину дана. Раније су дјеца и више сисала, чак и по неколико година. Вјерује се чак да ће дијете бити отпорније и здравије ако дуже сиса.

Нема ли одојче да сиса, дохрањују га млијеком, чорбицама и жиђом попаром. Кад мајка нема довољно млијека, онда се често види и то, како држећи дијете на сиси, мајка сажваће у својим устима нешто од хране да му потом прстима стави у уста. Чим дјеца почну да добијају зубе, макар још и сисала, дају им парче коре од хлеба да тако „уче да једу" и да тиме разбијају десни и убрзавају ницање осталих зуба. Није риједак случај да се дјеци даје и тежа храна, рецимо пасуљ, само ако она то хоће и могу да једу. У том погледу нема неких забрана сем то: „ђеци не ваља прије године давати месо и јајца".

БОЛЕСНИЦИ

Болесницима се даје лакша храна, обично млијечна. Наравно, ако ове има, јер то зависи од нечијег економског стања као и од доба године. Ако у кући гдје је болесник нема млијека, сусједи гледају да му донесу. То је велики севап!

О каквој дијеталној храни и неким апсолутним забранама ове или оне врсте хране у болести у народу се и не зна, па ма која болест била у питању. Само ако болесник може и тражи нешто да једе, ако се има, то му се и набавља и даје. Млијеко на примјер, нарочито кисјело, даје се сваком болеснику. Чак се вјерује да кисјело млијеко не само што освјежава већ је и љековито. У новије вријеме, а то је свакако утицај модерне медицине, не даје се болесницима сувише слана, кисјела и љута храна. Једина дијета позната у народу јесте подвргавање падавичара (епилептичара) тзв. „суом посту" тј. строгом посту за читаву годину дана. Иначе, тим болесницима се даје месо од свраке, које се у другим приликама не једе.

Породиљи се обично даје јача храна (рецимо масеница).

На исхрану труднице нико и ни најмање не мисли за све вријеме ношења дјетета. Што једу остали то и она. Само постоји вјеровање да, штогод трудница види од јела, тиме је ваља и понудити. Деси ли се да она нешто од хране крију̇ћи узме то ће се на неки начин познати на дјетету. Када трудница мијеси хлеб „ваља" да има прстен на руци. Не зна се зашто, али тако „се ваља".

ЈЕЛА О ВЕЛИКИМ ПРАЗНИЦИМА, СЛАВАМА ИТД.

Изузев култних јела (славски колач, кољиво, ускршња ја-ја . . .) у Горњем Полимљу може се рећи да се за славу, Бо-

жић, мобу, подушје итд. спремају само боља и љепша јела од оних која смо већ и досала описали. Зато се ја на јелима у тим приликама нећу посебно задржавати.

ГЛАДНЕ ГОДИНЕ

У приликама када се није имало обичне хране, јеле су се разне траве, коријење, кора од дрвета, окласине од кукуруза („тале"). Траву би обарили, посолили и, ако је било чега масног, замастили. Љети, када је могло бити меса, трава се кувала и са њиме. Од исјецкане и обарене траве (зеље, коприве, пуцавац, боквица, горушица, паламида, граор, штаваљ, лишће од купуса...) правила се и врста тијеста и пекла у црепуљи или тепсији као хљеб. Још ако је било колико год брашна да се овоме дода, било је добро. Љети се глад, разумљиво је, лакше подносила, јер је било трава, млијека и више меса. Зими је глад падала веома тешко, особито породицама које нијесу имале стоке. Тада су се мљеле окласине кукуруза, гулила дрвена кора и од тога се правио као „хљеб". Природно је да се је у таквим годинама појављивало и разних епидемија.

У вријеме ратова бивало је случајева да рањеник, осамњен негдје у шуми или пећини, остане дуже, па у невољи поједе поред дрвене коре, опанке и друге кожне ствари које су се код њега задесиле. Прича се да је раније било случајева да су поједини невољници такве природе и сами себи или другима око себе и прсте одгризали. То би било једење људског меса у тешкој невољи. Но, приликом братимљења двије особе, познат је обичај, као уосталом и у другим нашим крајевима, да се пије (своје и свога будућег побратима) у чаши воде која кап накапане крви.

ПИЋА

У Горњем Полимљу има релативно доста изворске и текуће воде. Али, она није тако равномјерно распоређена, зато има села која се служе и искључиво бунарском водом. Нарочито је то случај са селима Полице. У вријеме љетње жеге, као што је познато, потреба за пијаћом водом већа је. А баш тада извјесни извори и воде пресахну. Чобани у то доба траже „шњежаре" (остатке снежаника) из којих одваљују комаће снијега те односе к стану или у пландиште. Код стана се овај снијег, кроз који је протурен колац, стави на сохе изнад каквог суда и, ту, на сунцу, топи. У пландишту, гдје се чобани обично у групама налазе, снијег се исто тако стави на сохе (на сунцу) да се вода, када почне из њега да цури, хвата у суд (савијен лист, звоно) или се легне на леђа и подметну уста да у њих цури. Већ смо споменули како чобани у таквим приликама у снијег намузу и млијеко. Зими, када нападају велики сњегови, чобани, када су на зимовнику у пла-

нини, обично и не употребљавају другу воду изван оне коју добију од истопљеног снијега (само тада снијег топе у котловима над ватром). За пиће ту воду обично и прекувају.

За оне који су љети остајали у селу и радили најтеже послове правили су извјесни (раније) и бозу за пиће. Боза је прављена од кукурузног брашна. Љети, гдје има сурутке и њу радо пију. Они који су имали меда правили су и медовину. Раније се је више медовине пило, јер је било сразмјерно код већег броја кућа пчела.

С јесени се за пиће спремају и разне *„воднице"*: од клеке (вење), боровница, трнопљива (ситна врста округлих шљива, у ствари опитомљена трњина), крушака, те од зеленог јечма. Прелије се рецимо вења, обично топлом водом, остави за извјесно вријеме док скисне и пије. Омиљене су и крушке из такве воднице.

У касној јесени, или преко зиме, када се пече ракија, радо се пије и *„шира"* од шљива. Њоме су раније, у посте, каткада и смочили хљеб. Зими, особито у посте, радо се пије и *расо* из купуса.

Ракију пеку релативно меку и пију је када је год имају. О благим данима и за свечаније прилике ракија се је раније често и заслађивала медом („замедала").

Старе особе, особито жене, пију и кафу кад имају. Кафа се и за госте спрема, само ако је има. То се некако сматра као обавезна част. Старим особама које не могу да се крећу даље од куће, „севап" је да стално имају кафе „да им се не прекида". Те особе каткад стављају и кафу без шећера, „прку". По томе се увелико гледа колико неко поштује своје старе — да ли му имају стално кафе.

Чај од липе или којег другог планинског цвијета кува се ријетко. Углавноме болесницима. Шербет се такође ријетко прави. И једно и друго сматра се „танким" и слабим пићем.

*

* *

ДУВАН

До краја Првог свјетског рата у Горњем Полимљу садили су дуван. Садили су га и преко своје потребе. Успијевале су и боље сорте дувана. Тада, а и нешто касније пушило се много. Чак и дјеца. Не само да је коме брањено да пуши већ су старији учили млађе да што прије пропуше. Многи старији људи не памте уопште када су почели да пуше, а неки ће вам у шали рећи да је почео да пуши још док је сисао. Жене, сем старијих и ако су удовице и самохранице, ријетко пуше. Чак се сматра и ружним да млађа жена и без неке особите невоље пуши.

Дуван су сами „дробили" (резали) бритвом, али је било и појединаца који су имали „аван" за резање дувана, па су

чак ишли од села до села, исто као и терзије или дрндари да појединцима „дробе" дуван. Разумије се за плаћу (каткада за сам дуван). Многи су дуван, пошто би га изрезали, прскали зашећереном водом: да би био слађи код пушења! Дуван је раније био доста јевтин (грош — 0,20 дин., или 3—4 килограма жита за један кгр. дувана). Из околних крајева нарочито из планинских села, гдје нијесу гајили дуван, долазили су у Горње Полимље по њега. Куповали су га за новац, али исто тако и за вуну, сир, сукно или коју другу робу.

Старијим људима био је уобичајен дар „топ дувана". Нарочито од стране одиве. „Топ" је 200—300 прама фино одабраних и насложених листова дувана, концем увезаних.

Дуван се пушио умотан у хартију, али и на чибук (нарочито стари људи). Није ли било хартије, дуван су завијали у лист дувана, шашу, лист од какве биљке. У новије вријеме пуши се доста и помоћу муштикли.

Нестане ли пушачима дувана, онда се он тражи, узајмљује, а у крајњем случају мрви суви лист чемерике или кора од вење, па то завија и пуши.

Пушачи носе дуван у кутијама од метала („од накона" — алпака) или картона. Старији људи су често дуван носили и у кожној кеси („мушема" или тоболац). Дувански прибор (кутија или тоболац, муштикла и „укреса") раније су носили за силавом. Сада у џеповима „Укреса" (оцило, кремен и труд) носи се и у оплетеној или кожној кесици, каткада и о врату објешена.

Старије жене су раније доста често употребљавале и *„бурнут"* који су носиле у завијеном перу од крпе или каквој кутијици. Бурмут се најчешће шмркао у вријеме зиме и нахладе: да се њиме изазове кијање, те да тако „прође редња". Народ вјерује да је добро да пуше или шмрчу дуван и особе којима је попустио вид.

Да на крају напоменемо и сљедеће:

О посуђу и осталом прибору у вези са припремањем и узимањем хране овдје неће бити говора. То је посебно питање, о коме је већ и писано (в. мој чланак у Гласнику Етнографског музеја у Београду књ. XIV).

О обичајима и празновјерицама које се односе на јело било је говора узгред. Њих нема много, па зато и нијесу издвојени у посебан одјељак.

Исхрана муслиманскога дијела становништва није посматрана посебно због тога што муслимани овамо чине знатно мањи дио становништва и што се у њиховој исхрани јављају углавноме она иста јела која налазимо и код муслимана у другим нашим крајевима везана за њихове религиозне прописе (мјесто масти: масло, зејтин, лој). Иначе, о неким већим разликама у исхрани сеоског становништва муслиманске и православне вјере у овој области и не може бити говора, изузев онога што стоји у вези са употребом свињског меса и масти.

Mirko R. Barjaktarović

POPULAR FOOD AND DRINKS IN THE UPPER POLIMLJE

At the dining-table everybody occupies a fixed place. The younger members do not seat nor help themselves to the food before the chief of the family has already done so. In former times men and women ate separately, even when guests were present, men always eating before women. In the field the food was taken from a spread sack or directly from the bare ground. After the meals they take a nap only when they have time enough.

The popular diet in this region has preserved many ancient and primitive features. Different kinds of fruit and grass are eaten raw and the vegetable juices are drunk.

Hunting and fishing are rarely practised.

Maize is the principal nourishment (other sorts of grain less frequently); next come the products of the dairy. Corn flour is used for cooking a kind of porridge (polenta) and for making bread. Corn-cobs are also eaten baked or cooked. Indian corn has been known in this country for 150 years. In former times they hardly raised other cereals such as barley, rye, buckweat, oat. Wheat was not much cultivated. Finely ground Indian corn serves to make a kind of pie (prijesnica) and, with cream, a very tasteful meal called cicvara. Wheat flour is used chiefly for making bread (with or without leaven) as well as a kind of pancakes (uštipci) or, less frequently, pies.

Beans, cabbage, potatoes and onions are raised mostly, paprika, green beans, pumpkins and other vegetables not very often.

Meat is either stewed or roasted. It is stewed only in winter with beans or cabbage. For winter the meat is smoked over the hearth. Poultry and eggs are chiefly prepared for guests and ill persons.

Milk is sometimes drunk unboiled. This is practised particularly by the shepherds. It is used sweet or sour. In former times sour milk was produced during the Lent and stored to be eaten after Easter. Cream is skimmed from the boiled milk. Two kinds of cheese, a fat sort and a lean one, are also made. In autumn the milk of sheep is stored separately, a little salt is added in it and at last it is put on the fire and half boiled. The product thus obtained is called „jardum" and is considered very healthful.

Fruits are eaten mostly fresh; the drying of the fruits for winter use was almost unknown in former times. Now, they begin to dry fruits and to make jams. A brandy is distilled from plums.

Some twenty or thirty years ago all the fasting days, prescribed by the religion, were strictly observed. At present,

fasting is given up almost completely. Only the Moslems still observe their Ramadan.

No particular attention is paid to the diet of infants. As soon as a child has its milk-teeth, it is given the same food as grown-up persons.

A sick person, if possible, is given lighter food, especially a milk-diet. Better and richer food is prepared for lying-in women.

During periods of famine the population feeds on some herbage, fruits, barks of some trees and many other things which under regular circumstances are not used for human food.

Drinks are prepared only of fruit. A kind of brandy is distilled from plums. It is a savory, „mild" brandy, which is often absorbed in considerable quantities. Other kinds of fruits are also used for preparing various „water drinks" (vodnice). Pears, cornels, juniper-berries or some other fruit are moistened with sufficient quantity of water and left to ferment.

Some thirty years ago tobacco was planted in this region and all the better sorts have thriven well. Smoking was, therefore, a general habit. Older women used tobacco for snuffing. Tobacco was also offered as a present.

Д-р ТИХОМИР Р. ЂОРЂЕВИЋ

БЕЛЕШКЕ О НАШОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ*)

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 28 IV 1951)

ГДЕ СУ СТАНОВАЛИ МИЛОШ ОБИЛИЋ И ЉУТИЦА БОГДАН

О многим јунацима наших народних песама зна се тачно и ко су били, и шта су били и кад су били, и где су били: Стефан Немања, Свети Сава, цар Стјепан, цар Урош ,кнез Лазар, Марко Краљевић, Високи Стефан, Ђурађ Смедеревац,

---

1) После објављивања рада пок. академика Д-ра Тихомира Р. Ђорђевића *„Из наших народних пословица: Месне и личне пословице“*, који смо из његове рукописне заоставштине уврстили у 1-ву књигу „Зборника радова„ Етнографског института САН, 1950, стр. 77-96, за ову књигу Зборника радова тражили смо да се, — из богате и савршено срећене рукописне заоставштине пок. Ђорђевића, чији је „Списак“ на наше тражење поднела Љубица С. Јанковић са сестром Даницом 10-III-1951, — Институту преда и опет један прилог из наших народних умотворина, овога пута из наше народне поезије.

Пред нама је рад пок. академика Д-ра Тихомира Р. Ђорђевића под горњим насловом. Овде се, под насловом *Белешке о нашој народној поезији*, овом приликом објављују девет прилога. Ове су „Белешке“ досад остале нештампане (како су у рукопису пок. Ђорђевића изричито обележене), од којих је само једна била објављена раније, али давно и у данас тешко доступној публикацији (види претпоследњи прилог и напомену код те „белешке“). Уз ове „белешке“ још једанаест других досад штампаних, према поменутом „Списку“, био је пок. Ђорђевић, допуњење, спремио и означио као „Белешке о нашој народној поезији, књига II,“ где је на рукопису, руком пок. Ђорђевића, још забележено: „Завршено 11 августа 1941“.

Те „Белешке о нашој народној поезији“ пок. Ђорђевића у овом прилогу претстављају, дакле, наставак рада у ономе правцу који је он започео објављивањем прве књиге (онда тако нарочито још необележене) тих „Бележака“ у издању Државне штампарије у Београду, 1939, 8⁰, стр. XVIII 189, где се, поред „Предговора“, садрже 38 „бележака“, све већ раније објављене (у Предговору, стр. VIII, стоји да су све „већ..... једанпут биле нештампане“) и 3 „питања“ у додатку...

Настојавајући да се из рукописне заоставштине пок. Ђорђевића најпре и што пре објави у Академији оно што досад уопште није штампано, очекивати је да ће за то позвана државна издавачка предузећа, чим буде прилика, прихватити и II књигу ових драгоцених студија из нашег фолклора онако како ју је пок. Ђорђевић замислио и припремио. — Напомена уредника — В. С. Радовановић.

Проклета Јерина и тако даље. Има их о којима се тачно ништа не зна: једне од њих је народно предање бар стално везало за поједина места као за места њихова становања: Страхинић бан, Милан Топлица, Иван Косанчић, Мина од Костура; другима је предање и то отказало, па их везује час за једно, час за друго место: најтипичнији су у том погледу Милош Обилић и Љутица Богдан. Колико су места њиховог становања различита видеће се из следећих редова.

а) *Где је живео Милош Обилић*

„Од свега што народне пјесме о томе јунаку (Милошу Обилићу) пјевају, вели Томо Маретић, само је то исторично да је он на Видов дан године 1389 на Косову убио цара Мурата I."[1]). Других историских података о Милошу Обилићу нема. Оно што се у народном предању о њему казује или је нетачно или је неизвесно. О њему се не зна тачно ни ко је био, ни шта је био, па се не зна ни место његова становања.

Највише предања говори о томе да је Милош Обилић живео у Подрињу око планине Цера. Ловећи по Церу Силни Стефан ту је нашао Милоша као чобанина и одвео га своме двору[2]). У познатој народној песми *Маргита дјевојка и Рајко војвода*, у којој се ређају „сви градови и војводе редом", стоји:

На Поцерју, покрај воде Саве,
Оње бјеше Обилић Милошу,
Везир бјеше славноме Лазару.[3])

У другој народној песми се пева:

Поранише три српске војводе
Од Косова уз кршно приморје:
Једно бјеше од Прилипа Марко,
Друго бјеше Рељa од Пазара,
Треће бјеше Милош од Поцерја.[4])

У трећој:

Тад наљете Милош од Поцерја.[5])

У четвртој:

Јер је Вуча шићар задобио,
Три војводе српске уватио:
Једно јесте Милош од Поцерја,
Друго јесте Топлица Милане,
А треће је Косанчић Иване.[6])

[1]) T. Maretić, *Naša narodna epika*, стр. 159.
[2]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код *обил*; В. Врчевић, *Српске народне приповиједке*, Београд 1868, стр. 26.
[3]) Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. III, стр. 52.
[4]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. II. стр. 211.
[5]) Ibidem, 510.
[6]) Ibidem, 237.

У петој:

Најпотању књигу посла Лазо
Зету своме Милош Обилићу,
Што је глава Мачви и Поцерју,
Ломну Јадру, кршној Рађевини,
И Подрињу до више Сокола.

У шестој:

Да тројицу има погубити:
Прво мене, Краљевића Марка
Пак ће онда на Нова Пазара
Да погуби Рељу од Пазара,
А онда ће под Церу планину
Да погуби Милош Обилића.[7])

И прозно предање указује на Поцерје као на место Милошева становања. „У Поцерини, у Шабачкој нахији, вели Вук С. Караџић, има село Двориште и код њега близу видине које зову Милошева коњушница. Срби онуда приповиједају да су ондје били двори Милоша Обилића. Они то потврђују и другијем свједоџбама да је Милош из Поцерине, на примјер у Дворишту има један стари гроб с великијем каменом чело главе: онуда Срби говоре да је то гроб Милошеве сестре и приповиједају да је ондје плевила пшеницу, па је убио Милош с Тројанова града (то је готово као с Герзелеза у Шорокшар, или с Банстола у манастир Ковиље) буздованом, јер је мислио да је кошута. У Поцерини има једна ријека која се зове Нечаја и близу ње поље које се зове Пустопоље. Сад они доказују да је послије косовске битке дошао гласоноша с Косова и нашао Милошеву мајку на тој ријеци, код оваца, па јој рекао:

Не чај више, Милошева мајко,
Одбиј овце у то пусто поље,
Милош ти је јуче погинуо.

И од тада је остало Пустопоље и ријека Нечаја"[8]).

У селу Кривају, у Поцерини, „два су брега: Табор и Црквина; на првом је Милош одморио војску, а на другом, веле, причестио је, кад је полазио у Косово."[9])

Жив. М. Радосављевић је побележио још пуно прозног предања које говори о томе да је Милош Обилић живео у Подрињу.[10])

Друга предања стављају место становања Милоша Обилића ван Поцерја. У Пожаревачком и Крајинском округу народ

[7]) *Летопис Матице Српске,* књ. 40 (1837), стр. 55.

[8]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *двориште.* Види и М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија,* стр. 426; М. М. Исаковић, *Караџић* за 1906, стр. 185.

[9]) М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија,* стр. 426.

[10]) Ж. М. Радосављевић, *Босанска Вила* за 1901, стр. 47-48, 69-70; или *Браство* књ. XI, стр. 226-238.

прича „да је место рођења Милоша Обилића било село Црнајка, у Поречкоречком срезу, у Окружију крајинском, између Мирочких и Рудноглавских планина."[11])

У Крајинском округу „баш на оном чоту, под којим се састају Црнајка река и Шашка", налази се једна стара зидина коју зову Милошева кула која личи на зидине наших манастира. Народ каже да је њезин господар био Милош Обилић, „за кога се прича да је родом био одавде, па га је кнез Лазар, путујући једном у Пореч, нашао да спава под тополом, а лишће се од његова дисања диже и спушта. Кнез га пробуди, узме у војнике и после је већ изашао на глас као што је познато."[12])

У Пожаревачком округу, у Звижду, има село које се зове Двориште, „где се прича да су били двори Милоша Обилића. На Снеготинском потоку Милош је био себи начинио купаоницу, која се и данас зове Милошева бања. Ту је Милош нехотице устрелио пустињака Зосима, те да то покаје начинио је манастир Туман. Кажу да је главни двор Милошев био повише бела Малешева, на месту које се зове Дуњиш."[13]) У Звижду је, прича се, „Милош Обилић држао своје кобиле. Кад год би звизнуо са Маркове крчме, оне би му све дошле." По томе је остало име Звижд целом овом крају.[14])

У Крушевачком округу народ казује да се Милош Обилић „родио у селу Кобиљу, које место одстоји два сата од Крушевца, и да се по томе он назвао Кобилић, као што о томе и данас имамо више примера да наши великодостојници од свога места рођења носе презиме."[15]) Друго предање каже да је Милош рођен у селу Мрмошу, недалеко од Крушевца, „да је онде живео и да и сад развалине града његова у истом селу стоје."[16])

Стефан Герлах, који је 1578 године пропутовао кроз Србију, каже да „недалеко од Шехркоја или Пирота имају развалине једног замка са четири још једнако добро одржане куле." Хришћани из околине Пирота казивали су му „да су то дворови Милоша Обилића, онога што је убио Мурата."[17])

Андрија Качић, јамачно по народном предању, каже да је Милош био „од Новог Пазара".

У једној народној песми вила говори Милошу:

Мој посинче, Обилић Милоше,
Ти си родом од Херцеговине,

---

[11]) Т. Влајић, *Српски венац*, Београд 1850, стр. 15.

[12]) М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 956. Ја сам у јуну 1906 г. забележио у селу Црнајки да је Милош Обилић био из Црнајке.

[13]) М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 1035. Види и Т. Влајић, *Српски венац*, стр. 19-20.

[14]) Дим. Григорић, *Босанска Вила* 1893, стр. 367.

[15]) М. М. Дуњић, *Српске Новине* 1852, стр. 131.

[16]) Г. Протић, *Српске Новине* 1852, стр. 391.

[17]) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. 36, стр. 207.

Од порода Поповић Николе,
Бабо ти је Поповић Никола,
А мајка ти љуба Николина,
Ти не имаш брата ни сестрице,
Пак си осто за бабом сирота,
На бијелу материну крилу,
Мој Милоше, од пола године,
Пак ти мајка добар сан уснила,
Да т' изнесе на Шарган планину,
И остави у зеленој трави,
Не би л' тебе задојиле виле
Да ј'ој будеш јунак од међдана.[18])

И у једној народној приповетци се казује да се Милош Обилић „родио у Херцеговини и да га је родила чобаница Јања, девојка, код оваца" са змајем, па су га виле задајале док су га отхраниле."[19])

Понекад место Милошева становања није тачно одређено. У једној народној песми казује се како је Марко Краљевић пошао Милошу Обилићу:

Фатио се поља прилипскога,
Прође поље и прође планине,
Стиже Марко близу до Косова,
Не ше Марко равној Дмитровици,
Но окрену првој раскрсници,
Оде право побратиму своме,
Побратиму војводи Милошу.
А кад био пољем испод града
Виђе њега војвода Милошу,
Виђе њега са бијеле куле.[20])

Понекад је постојбина Милошева сасвим магловита. Тако у једној народној песми вила говори Милошу:

Мој Милоше, моје миловање,
— — — — — — — —
У тебе је јуначко кољено,
Мајка ти је Јања чобаница,
Од Србије, из Херцеговине,
Бабо ти је змаје од облака.[21])

На основу свега изложеног ми можемо мирно потписати и закључак Илариона Руварца о Милошу Обилићу до кога је

[18]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 273.
[19]) В. Чајкановић, *С. Е. Зборник*, књ. XLI, стр. 387.
[20]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 217. У једној варианти те исте песме то место гласи: „Играјући (Марко) под Косово дође, близо двора војводе Милоша, угледа га Милош са чардака" (М. Кордунаш, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 156).
[21]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 251.

он дошао сасвим другим путем и који гласи: „Ако те, дакле, Србине и српски сине, упита и замоли те когод да му кажеш где се родио и којег је рода и племена био и у чијем је двору одрастао и отхранио се онај Милош Србин који је убио турскога цара Мурата, а ти му одговори — немој се стидети, јер није срамота казати и признати да не знаш — одговори му да не знаш . . .“[22])

б) *Где је живео Љутица Богдан*

О Љутици Богдану јунаку наших народних песама, не зна се ништа поуздано.[23]) Не зна се тачно ни ко је био, ни шта је био, ни кад је био, па се не зна ни кад је живео. На сва та питања одговара једино непоуздано народно предање. О месту Богданова становања оно говори врло различито. У народним песмама често се каже да је живео негде између Косова (јамачно Далматинског Косова) и Приморја, у Далматинском Загорју:

У једној народној песми се пева како су

Пораниле три српске војводе
Од Косова уз кршно приморје,
— — — — — — — —
Ударише покрај винограда,
Винограда Љутице Богдана.[24])

У другој песми се каже:

На Загорју мјесту питомоме,
Оње бјеше Љутица Богдане.[25])

У трећој песми стоји:

Од Загорја Љутица Богдане.[26])

У неким народним песмама се тврди да је Љутица становао у приморју:

Подранише три јунака млада,
Подранише у кршно приморје,
Кад су дошли у кршно приморје,
Налазише један винограде;
И ту њима худа срећа била,
Виноград је Љутице Богдана.[27])

---

[22]) И. Руварац, *О кнезу Лазару*, стр. 310.
[23]) T. Maretić, *Naša narodna epika*, стр. 148.
[24]) Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, стр. 211. Види и М. Кордуњаш, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 200.
[25]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 53.
[26]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 232.
[27]) St. Mažuranić, *Hrvatske narodne pjesme*, Crikvenica 1907, стр. 12. Види и N. Z. Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca*, Dubrovnik 1910, стр. 36.

У другој песми се каже да је Богдан из Доњег Приморја. У њој Краљевић Марко каже Милошу Обилићу који уверава да над њим, Марком и Рељом од Пазара нема већег јунака:

Има, брате, у Доњем Приморју,
По имену Љутица Богдане.[28])

У трећој песми се пева:

Богом сестро, тицо кукавице,
Подижи се на лагана крила,
Па одлети у росно приморје,
Тамо имаш Богом побратима,
По имену Љутицу Богдана.[29])

У четвртој песми говори Краљевић Марко:

А ја знадем једнога јунака,
По имену Љутицу Богдана
У Приморју, мијесту равноме.[30])

Приморје би било место Богданова становања и по једном месту у народној песми у којој он говори Мирчетић Михаилу:

Доста смо се напојили пута,
У приморју украј сињег мора,
Ја сам главом Љутица Богдане.[31])

Друга народна предања стављају место Богданова становања сасвим на другу страну. По једној народној песми он је становао у Срему. У њој се пева како кнез Лазар пише књигу:

Па је шаље Сријем земљи равној,
А на руке војводи Богдану:
О Љутица, војводо Богдане!
Купи мени од боја јунаке,
Да си брже с војском у Крушево.[32])

По другој песми Змај Огњен Вук позива у сватове, па једно писмо

. . . шаље у земљу Мађарску,
А на руке Љутици Богдану:
Побратиме, Љутица Богдане,

[28]) V. Stj. Grčić, *Kraljević Marko*, Split 1932, стр. 70.
[29]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. VI, стр. 36.
[30]) Н. Шаулић, *С. н. пјесме*, књ. I, св. 1, Београд 1929, стр. 174.
[31]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 448.
[32]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 284.

Да си брже Сријем земљи равној,
Ево ти се женим у добри час.[33])

У Загорју, у Фочанском котару, „прича народ, живио је Љутица Богдан." У селу Мјеовини „има једна кула за коју причају да је још од Љутице Богдана... Више куле, од прилике на двјеста корака показују мјесто ђе је била црква Љутице Богдана."[34])

У једној народној песми из Босне пева се:

Колико је низ море градова?
Седамдесет и седам градова,
Од Карловца тврђег града нема,
Ни у граду бољег господара,
Него што је Љутица Богдане,
А главније госпоћице нема,
Него Љуба Љутице Богдана.[35])

У другој:

Покликнула нагоркиња вила,
Са Јастреба високе планине
Она виче бијелу Крушевцу
По имену Љутицу Богдана.[36])

У месецу јуну 1894 године био сам у селу Корману (у Моравском срезу, у Нишком округу). Ту су ми неки људи приповедали да је у кули, у селу Јаковљу, у истом срезу, становао и заповедао некакав Јаков бег, а у Корману — Корман бег. Други су ми опет казивали да је у Јаковљу имао дворе Љутица Богдан и да је у њима становала његова мати. М. Ђ. Милићевић је чуо да се прича „да је Љутица Богдан имао кулу на Турији, близу Суповца."[37])

Отприлике на половини пута између Вршке Чуке и Видина налази се варошица која се зове Кула. У њој има остатака некакве камене куле за коју се прича да је у њој становао Љутица Богдан. По тим остацима је место добило име Кула. 1862 године забележио је о тој Кули Јован Мишковић да је у њој „живео Љутица Богдан. Западно од куле кажу да су били виногради Љутице Богдана."[38]) 20 јула 1863 године показивао је са Вршке Чуке један мештанин тадашњим лицејским питомцима место Кулу, у коме је била кула, „коју је, кажу, зидао Југ Богдан са његовом сестром Видом, која

[33]) Ibidem, 525.
[34]) Г. Х. Авакумовић, *Босанска Вила* за 1891, стр. 56-57.
[35]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме* књ. II, стр. 24.
[36]) Ibidem, 40.
[37]) М. Ђ. Милићевић, *Годишњица* Н. Чупића, књ. IV, стр. 242.
[38]) Јован Мишковић, *Путовање по Србији*, Београд 1874, стр. 105.

је зидала Видин."[39]) У старом Црноречком округу се прича да је Љутица Богдан, војвода загорски, седео у Кули, садањој (односно тадањој) турској варошици, а добра је своја имао у Тимоку, испод села Вражогрнца, у равни Татарни."[40]) Најзад, и наша народна песма каже: „На Загорју, мјесту питомоме, онђе бјеше Љутица Богдане." Загорје је крај око Куле и Видина.

У некадашњем Шабачком округу, близу Тамнаве „на три узвишена брежуљка прича се да је некад био Шаренград Љутице Богдана и да је у њега он звао Краљевића Марка „на Загорје Шаренграду питомом." Сад је све порушено и разнето, само се изоравају комади добро печене цигле."[41])

КРАЉЕВИЋ МАРКО И ПУШКА

По општем веровању широке масе нашега народа Марко Краљевић није умро, већ се заједно са својим шарцем склонио у једну пећину. Метнувши пред коња мало маховине, удари сабљом о стену, расцепи је и у расцепу остави сабљу, а он леже и заспа. Од тога доба Марко непрестано спава. Коњ му једе по мало маховине, а сабља му полако излази из стене. Кад шарац поједе сву маховину и кад сабља потпуно изађе из камена, онда ће се и Марко пробудити, изаћи из пећине, ослободити и ујединити српски народ.[1])

По другом једном предању, које је исто тако познато широм целог нашег народа, Марко је „у ту пећину побјегао када је први пут видио пушку и пошавши да је огледа (да ли је истина да је онаква као што се приповједа) пробио из ње сам себи длан, па онда рекао: Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољега јунака."[2])

---

[39]) К. Поповић, *Пут лицејских пишочаца*, Београд 1867, стр. 97.

[40]) М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 881.

[41]) Ibidem, 427.

[1]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *Марко Краљевић*; *Србске Новине за* 1852, стр. 151; Н. Дучић, *Српско-далмашински Магазин* за 1863, стр. 61; J. X. Васиљевић, *Прилеп*, стр. 78; V. Ardalić, *Zbornik za narodni život i običaje J. Slovena*, књ. XIX, стр. 355; С., *Краљевић Марко, збирка народних приповедака*, Београд 1913, стр. 85; В. Чајкановић, *Српски Етнографски Зборник*, књ. XLI, стр. 474. На Истри се прича да је „Марко Краљевић жив узидан у Дивичин граду. Било је људи који су га походили. Обрве су му тако велике да су их морали дизати гвозденим вилама, ако је хтио гледати. Кад су се с њиме цјеливали морали су походници метнути себи на образ лемеш, а он је и њега пробушио. Поздрављајући га пружали су му мјесто руке цртало, а он га је згњечио као тјесто и рекао: Сад вјерујем да си човјек мојега времена" (Stj. Žiža, *Zborn. za nar. život*, књ. XIX, стр. 373). Иван Кукуљевић Сакцински, по Паићу и Шербу (*Crna Gora* von Paić und Scherb, Agram 1846, стр. 31), казује како се у Црној Гори, у Нахији Ријечкој, налази испод развалинах града Обода нека чаробна шпиља, о којој Црногорци приповиједају да у њој дјед њихов Црнојевић Иван спава Њега страже горске виле које ће га пробудити иза сна када вријеме дође да сједини опет са Црном Гором равни Котор и сиње Море" (*Archiv za povjestnicu jugoslavensku* књ. I (1851, стр. 98).

[2]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *Марко Краљевић*.

Ово предање о Марку и пушки забележено је на много места у нашем народу:

У Македонији је врло често. Тамо се приповеда да је Марко „бесмртан и да се сакрио од кад је пронађена пушка". Марко није веровао да пушка има такву снагу да једно оловно зрно може убити човека, па нареди некоме да га гађа у опружену руку. Он га послуша и крушум провали Маркову руку. Кад то Марко виде рече: Није сад за живот на овом свету кад и дете може да убије најбољег јунака. Па од тада живи скривен.[3])

У Маријову, у Македонији, једно предање о Марку и пушки овако гласи: Краљ Марко је живео док није пронађена пушка. Шетајући једном по гори наиђе на једног овчара који је носио пиштољ, па га запита какво му је то шупље гвожђе. Он му одговори да то гвожђе може да убије човека. — Добро, ја ћу дићи руку да видим да ли ће је моћи пробити, рече Марко. Овчар опали из пиштоља и проби Маркову руку. Кад то Марко виде рече овчару: „Слушај синко, до сад је било јунака, а од сад нема више силе на земљи." Затим отиде кући, поткова коња наопако и једне ноћи оде на онај свет[4]).

У Битољу се прича да је Марка „нестало са земље кад је видео у једног детета малу пушку". Разгледајући је „окрене је себи у длан и рани се. Тада увиде да и најгори човек може убити најбољега јунака, па одмах поткује шарца наопако, пође к мору и уђе унутра, где и сад живи, али не сме изаћи на суво."[5]

У нашем народу у Македонији која је сад под Грцима се приповеда како је Марко Краљевић отишао с овога света. „Једном је, прича се, Марко слазио низ балкан (низ планину) и видео у овчара за појасом пиштољ. Он га упита шта му је то, а овчар одговори да тиме, иако је нејак, може убити највећег јунака. Марко пружи шаку коју му овчар пробије из пиштоља. Марко на то рекне да нема више живота за јунака и оде у пустињу где треба јоште да је жив."[6])

Исто предање о Марку Краљевићу и пушки је често и у другим нашим крајевима. У Брсечинама, код Дубровника, се прича да Марко није умро, него да је утекао у пећину, и да борави санак, јер је видео пушку, па је ускликнуо: Збогом, Марко, сад те и дијете може убити на превару!"[7])

У Рековцу, у Левчу, забележено је предање како је Марко срео чобанче које је имало „некакву гвоздену цев и у њу метало чађ и каменчиће", па га упитао шта је то. И кад му чобанче објасни да је то пушка и шта се све њоме може учи-

[3]) Браћа Миладиновци, *Балгарски народни пѣсни*, стр. 528.
[4]) В. С. Радовановић, *Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије*, књ. I, стр. 159-160.
[5]) Вл. Влаховић, *Гласник Етнографског Музеја*, књ. XIII, стр. 91.
[6]) Б. Ж. Милојевић, *Братство*, књ. XV, стр. 251.
[7]) В. Вулетић Вукасовић, *Караџић* за 1899, стр. 36.

нити, Марко му рече: Удри у мој длан! Дете опали и кад Марко виде пробијени длан рече: „Е знај и чуј, мали, од сад више не може бити јунака на земљи кад се и таква ствар изумела!" па оде под једну јелу и ту најпре убије шарца да га Турци не би под старост јахали, а затим леже, заспа и — умре.[8])

У Крајини Неготинској говоре да је Марко „у пећину побегао кад је први пут видео пушку и пошавши да је огледа пробио из ње сам себи длан, па онда рекао: Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољега јунака."[9])

У једној народној приповетци из Врања казује се како је Марко срео Циганина с пушком и запитао шта је то. „Кад је на пробијеном длану осетио моћ тога оружја, онда је од љутине разбио Циганину нос и рекао да он не може више живети у свету код оваквих справа, па отишао у некакву пећину, где и сада санак борави до суђеног данка, када ће опет да устане" и да појаши свога шарца.[10])

Једна наша народна приповетка казује о томе нешто више. Она гласи: Славио неки човек у Херцеговини Ђурђев дан, па пошао „неће далеко и далеко да купи вина за крсно име." Пошто купи сто ока вина пође кући. Уз пут га ухвати ноћ и он сврати у једну пећину на конак. „Но ево чуда, у пећини нађе вилу. Мало заплашен запита може ли преноћити." Она му одговори да може и он стовари вино с коња, седе крај огња и запита вилу шта ту ради. Она му рече да двори Краљевића Марка. „Кад Херцеговац чу за Марка, обрадује се, па замоли вилу да му отвори врата од клијети ђе је Марко био. Вила му отвори и он најприје угледа шарца Маркова, а мало напријед угледа и Марка, но вас посиједио, велику браду запуштио и ослијепио. Марко запита вилу ко је тај човјек. Она му одговори да је то један Херцеговац који је ишао по вино за крсно име Ђурђев дан. Марко рече Херцеговцу: Примакни се, брате, и дај ми руку да видим како су сад јаки људи. Херцеговац шћаше, но му вила шапну да се нипошто не примиче, јер би му одмах руку преломио. Па мјесто руке пружи му полугу од гвожђа. Марко је прихвати и одмах на двоје преломи па рече: А ох, таки ли је сад свијет и људи! По томе Херцеговац му рече: А за Бога, Марко, ми смо мишљели да си одавно умро. Марко му одговори: Нијесам, синко, него кад пушка изађе на овај свијет, тада се ја склоних у ову пећину, јер виђех да пушка може убити и најбољега јунака и кад је пушка да се не може чинити добра јунаштва. Но ја ћу брзо изаћи из ове пећине да растјерам и исијечем проклете Турке. Херцеговац га упита кад ће то бити. Марко му одговори: Видиш ли ону сабљу што виси о зиду више мене, нема још два прста док се сама извади из корах, па кад се сама извади, тада ћу по-

[8]) С., *Краљевић Марко*, стр. 81-83.
[9]) *Српске Новине* за 1852, стр. 151.
[10]) С., *Краљевић Марко*, стр. 83.

јахати мојега шарца, а Бог ће ми дати очи, па ћу ударити на Турке и наше царство повратити. Залим га упита гони ли колико вина и заиште да му даде једну чашу да попије, казујући да и он слави Светог Ђурђа и да није пио вина има четири стотине годинах. Херцеговац му донесе једну страну (педесет окаh) вина, па му даде. Марко прикучи и од један душак попи. Па упита има ли још. Херцеговац одговори има, па му донесе и ону другу страну. Марко и њу од један душак попи, па упита Херцеговца колико је било вина. Херцеговац каже сто окаh. А Марко рече: Ej, јадни свијете, шта си дочекао? Каква ти је мјера и превара? Онђе није било ни ока, а камо ли сто окаh! Па рече вили да Херцеговцу даде неколико дукатах да опет купи вина за крснога имена и запријети му да за живу главу за њ не казује. Херцеговац се врати те купи сто окаh вина, дођера га кући и прослави крсно име. И знајте да је то истина да је Марко и сад жив у тој пећини и да ће брзо из ње изаћи и на Турке ударити, свијех их исјећи и наше српско царство повратити."[11])

Предање о Марку Краљевићу и пушки имају и Арбанаси. Б. Ђ. Нушић је констатовао да и „међу Арнаутима у Дукађину живи она прича о Краљевићу Марку како је кад је први пут видео пушку пробио њоме себи руку, па рекао: Ех, ја нисам више за овај свет!"[12])

Предање о томе да нема више јунаштва од како је пушка пронађена позната је међу Арбанасима и иначе, само није више везано за Краљевића Марка, већ сасвим за другу личност. Такво једно арбанашко предање забележио је М. Ламберц за време светскога рата 1916 и 1917 године. Оно гласи:

У време кад се пушка први пут појавила живела су браћа Муја и Халил. Муја беше код куће, а Халил беше некуда изашао. Идући наиђе на човека који носи пушку и упита га шта то носи. — Носим пушку, одговори човек. — Шта је то пушка? — Па то је оружје које те може убити. — Упали једном и нанишани у моју руку да видимо може ли је пробушити, рече Халил. Човек опали у раширену Халилову руку и скроз је пробуши. Халил зачуђен загледа у руку, па рече: Пали још једном и гађај у руку. Човек га послуша и начини на руци још једну рупу поред оне прве. Халил се чуђаше како му је рупа пробушена, па нареди да му још једном опали у руку. Човек опали и начини му и трећу рупу поред оних двеју.

После тога се Халил диже, оде своме брату Мују и рече му: Пронађена је пушка, ми више немамо никаква посла на

[11]) Н. Дучић, *Магазин србско-далмашински* за 1863, стр. 60-63. Од ове приповетке забележене су још две врло сличне варианте: једну је забелешио Вук Врчевић у Херцеговини у својим *Српским народним приповиједкама*, Београд 1868, стр. 106, а другу В. Ардалић у Буковици, у Далмацији, у *Zborniku za narodni život*, књ. XIX, стр. 355.

[12]) Б. Ђ. Нушић, *С Косова на Сиње Море*, стр. 74.

овом свету, већ се морамо затворити у земљу. И они тако и учинише. После неколико година Халилу се досади, па рече брату: Хоћу да изађем да видим да ли се свет изменио или није. И изађе и рано изјутра седе на Бахчалек ћуприју, близу Скадра, ниже пазара, код града, с оне стране Дрима. У том прође неки човек који беше пошао послом у Скадар. Кад се човек приближи, Халил се подиже на ноге. Али то није било потребно; Халил је био висок као топола, па је морао да се нагиње кад је хтео са човеком да се поздрави, јер је овај био мали као што смо ми данас. Халил се чуђаше што је овај човек тако мали, јер су раније људи били велики као он. И како је изгледало кад се нагао? Онако као кад би се врх од тополе нагао и са нама, какви смо данас, поздрављао. Човек се изненади и поплаши кад виде оно огромно чудовиште у пелини: „Не бој се, рече му Халил и замоли га да му да један комад од новаца који су у течају. Човек му даде белу меџидију. Халил је узе, оде своме брату и рече му: „Погледај, брате, новац се изменио! И људи су тако закржљали да нису већи од врхова ноктију наших прстију." — „Донеси ми једнога сутра да га видим!" рече Муја.

Сутрадан, рано, опет отиде на ћуприју Бахчалек. У то дође и онај човек. Халил га поздрави, даде му његову меџидију и рече му: „Молим те, пођи са мном у моју кућу; мој брат жели да те види!" — „Не, то не могу учинити." — „Молим те пођи!" — „Не, пријатељу, нећу!" Али нешто по наговору, нешто по сили он пође Халиловој кући. Муја се изненади кад га виде. Затим му наслужи котао кафе. Он скрну један пут, два пут, три пут, па рече „Хвала, доста ми је!" — „Пи, драги пријатељу!" — „Хвала, доста ми је!" — „Пи, пријатељу!" — „Не, доста је!" Он је био мали па није могао више пити, а Муја и Халил могли су сваки по котао кафе попити. Затим Халил изнесе три котла меса: два за себе и брата, а трећи за оног човека. Човек поче јести, али је мало појео, па је оставио. Они га нудише да једе даље, али он рече да му је доста. Браћа пак поједоше сваки свој котао јела.

У другој соби имали су Муја и Халил једног слепог хришћанина који је био слеп у оба ока и који позва Мују и упита га: „Имате ли гостију?" — „Да, имамо једног госта са другог света." — „Дајте га мени да га видим!" — „Чекај мало, сад ћу ти га довести." Затим се Муја обрати Халилу и рече: „Дај ми раоник!" Он му га даде и он га стави у ватру да га усија, па рече малом човеку: „Чувај се да не даш руку оном хришћанину, јер ће ти скршити или размрскати." Затим ухвати клештама усијани плуг, па клеште предаде човеку и рече му: „Пази да му не пружиш руку, већ кад му приступиш стави му усијани плуг у руке, јер, ако му пружиш руку, он ће ти је уништити." И мали човек оде хришћанину који рашири руку, а он му тутну плуг у шаку. Хришћанин ухвати плуг прстима и стеже га. Тада рече Муја Халилу: „Иди и пи-

тај хришћанина да ли су сад људи много слабији." И Халил га упита. — „Да постали су слабији, али не много" рече хришћанин. „Сад га води јер сам упознао снагу данашних људи." И Муја рече Халилу: „Носи га тамо одакле си га узео!" И то је све.[13])

Овој арбанашкој приповетци додао је Ламберц следећи коментар: Халил и Муја су претставници старог муслиманског јунаштва, слепи хришћанин претставља некадашњу словенску снагу. Исту супротност коју чине браћа према слепом хришћанину чине и људи на Андросу према старом слепом дракосу (J. G. Hahn, *Griechische und albanesische Märchen*, Bd. I, стр. 39, напомена 2) или северни морепловци према слепом џину (J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, стр. 907, у напомени). Свима трима приповеткама је заједничко то што се слепоме претставнику некадашњег џиновског поколења ставља насупрот данашње патуљачко да би стари слепи огледао како стоји са снагом младих. Само једно руковање било би довољно да покаже старцу слабост нових људи, али се до руковања не долази, већ се стари човек обмањује тиме што се слабом човечуљку даје у руку усијани плуг или полуга или што му се усијани раоник меће на главу, који стари са тешкоћом узима и тако долази до лажног суда о снази нових генерација. На један потпуно сличан мотив указао је Хан (J. G. Hahn на наведеном месту, стр. 40) у *Махабарати*, где слепи џиновски снажни краљ Дртараштра хоће да загрли Бемаса који је убио његове синове, али уместо њега добија у руке од Кришне гвоздени кип који смрвљује.[14])

Такав је Ламберцов коментар. У њему се нигде не помињу наше паралеле, већ само туђе. У ономе пак што је поменуо сигурно има и тачних ствари, али само у колико се односе на онај део предања у коме се говори о разлици у снази између некадашњих и садашњих људи. Тога дела уосталом има само у оном нашем предању које је забележио Н. Дучић у Херцеговини и у његовим вариантама, у другима га нема, али Ламберц није знао ни за њега. Мотиву о нестанку јунаштва са проналаском пушке кога има и у арбанашком и у свему нашем предању, које сам навео, Ламберц не цитира никаквих паралела. За наша предања о томе такође није знао. Међутим веза арбанашког предања о проналаску пушке са нашим предањем о томе више је него очевидна. Које је предање старије, наше или арбанашко, и које је из кога потекло, да ли наше из арбанашког или обратно — ја мислим да није тешко назирати. Марко Краљевић припада много старијем времену но што је време Мује и Халила. Због тога је могућно да је и предање о Марку старије но предање о Мујн и Халилу. Ако би то било тачно онда није било тешко да се оно што се некада причало о Марку и пушци доцније накалемило и на Му-

[13]) M. Lambertz, *Albanische Märchen*, Wien 1922, стр. 74-75.
[14]) M. Lambertz, *Albanische Mârchen*, стр. 175-176.

ју и Халила. Иако се на овакво тврђење не би баш могао човек клети, ипак има нешто што указује на то да такво тврђење није немогућно. Ствар је у овоме:

Наше народно предање о хришћанским јунацима гдешто је пренесено на муслиманске јунаке наших народних песама. Врло је много познато наше предање о томе како је вила задојила неке наше људе, па су тиме постали јунаци: Краљевић Марко[15]), Милош Обилић[16]), Бановић Секула[17]). Исто такво предање пренесено је и на Ђерзелез Алију, јунака народних песама наших муслимана[18]).

И предање о томе како је Марко Краљевић дошао до свога јуначкога коња пренесено је на Ђерзелез Алију, јунака народних песама наших муслимана. Наиме за Маркова „шарца једни приповиједају да му га је поклонила некаква вила."[19]) Слично се пева и у једној муслиманској песми о Ђерзелез Алији. У њој се наиме казује како је вила дала Алији двадесет турских пара и упутила га у Сарајево на пазар, па кад угледа „сиромаха рају по пазару гдје кобилу вада" стару и мршаву да му да за кобилу свих двадесет пара. Он ће пристати и даће кобилу.

Чувај кобу као своју главу,
Не умакни зоби и сијена.
Добра ће ти ождријебит дора,
Неће бољег бити на свијету,
Е ће имат у потаји крила,
Снопа крупна, хаирли полета
С њим ћеш моћи прескакат Дунаво,
Угазити у сред ватре живе,
Гдје се ломе копља и оклопи,
Гдје јуначке одлијећу главе.[20])

Као год што је у овим примерима пренесено предање о нашим јунацима на Ђерзелез Алију, тако је исто и предање о појави пушке могло бити пренесено са Марка на Халила.

---

[15]) Ср. Ј. Стојковић, *Краљевић Марко*, стр. 28; Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Стара Србија*, књ. II. стр. 304; Исти, *Годишњица* Н. Чупића, књ. XVI, стр. 283-284; В. Чајкановић, *С. Е. Зборник*, књ. XLI, стр. 472; Ал. Васиљевић, *Босанска Вила* за 1894, стр. 155. Слично предање о Марку имају и Арбанаси. Види о томе Т. Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. VI, стр. 76.

[16]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 262, 272, 273, 277, 281; М. Б. Кордунаш, *С. н. приповијешке*, стр. 12; В. Чајкановић, *С. Е. Зборник*, књ. XLI, стр. 387.

[17]) Б. Петрановић, *С. н. пјесме*, књ. III, стр. 388.

[18]) В, Врчевић, *Херцеговачке народне пјесме које само Срби Мухамедове вјере пјевају*, Дубровник 1890, стр. 7-8; К. Hörmann, *Narodne pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, књ. I, стр. 580.

[19]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *Марко Краљевић;* Ал. Васиљевић, *Босанска Вила* за 1894, стр. 155; Ср. Ј. Стојковић, *Краљевић Марко*, стр. 28-29; 40. В. Чајкановић, *С. Е. Зборник*, књ. XLI, стр. 472.

[20]) В. Врчевић, *Херцеговачке народне пјесме*, стр. 8-9.

Муја и Халил су наши људи, јунаци наше народне поезије, па је предање са нашег Марка лако могло прећи на њих. Прелазећи из наше народне поезије у арбанашку Муја и Халил су сем својих имена са собом понели и многе друге ствари које су биле с њима у вези у нашој народној поезији: Удбина, Кладуша Танковић Осман у вези су са њима и у арбанашкој народној поезији као што су и у нашој.[21]) Зашто да нису могли понети из нашег предања и однети у арбанашко и наше предање о пушки?

КУКАВИЦА, ЛАСТАВИЦА И ЗМИЈА ПРЕТСТАВНИЦИ ЖАЛОСТИ

У нашим народним песмама редовно се особе које кога жале, и од жалости кукају, јадикују и јаучу, пореде са кукавицом, ластавицом и змијом. Примери које ћу овде навести мислим да јасно то потврђују:

Кад то зачу госпођа Милица,
Процвиљела као кукавица:
Зашто, царе, ако Бога знадеш!
Од мојијех девет милих брата
Што ти мени једног не остави,
Најмлађега ја најстаријега,
Теби дика, а мени заклетва?
Већ м'остави јадну без заклетве
Да ти кукам као кукавица,
Да преврћем као ластавица.[1])

— Кад то зачу Кулинова када,
Љуто цвили до Бога се чује,
Јадикује како кукавица,
А преврће како ластавица.[2])

— *Она тужи кано кукавица,*
А превија кано ластавица.[3])

— Кад то зачу Милош чобанине
Он запишта како ластавица
А закука кано кукавица.[4])

— Кад је Јела речи разабрала
Од жалости писну као гуја,
Од јада јој срце препукнуло,
Мртва пала на земљицу црну.[5])

[21]) Т. Р. Ђорђевић, *Циганске народне приповешке*, стр. 209 и д.
[1]) Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, стр. 200-201.
[2]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. IV, стр. 193.
[3]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. I, стр. 219.
[4]) С. М. Милосављевић, *Српски Етнографски Зборник*, књ. XIX, стр. 366.
[5]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. I, стр. 590.

— *Она цикну како гуја љута.*[6])

— *Пиштн момче како змија љута.*[7])

— *Цвили Милош како љута гуја.*[8])

— Кад Момира цару доведоше,
Писну дете као змија љута.[9])

Ово поређење оних који су у великој жалости са кукавицом, ластавицом и змијом има извора у нашем народном версвању о коме врло сбилато говори наше народно предање.

а) *Кукавица*

О кукању кукавице у народу се врло много приповеда. Ја ћу овде навести све што о томе знам:

У једној народној приповетци пита ђаво кукавицу како се зове и зашто кука. „Она му рече да се зове кукавица а да кука што су је остале птице избациле из свога друштва, па јој је тешко самој."[10])

У Омољу се приповеда „да је негде живело девет сестара које су имале само једног брата кога су много волеле. Један пут, кад је ловио рибу, он се удави, а сестре се пред Богом закуну да ће вечито кукати рекавши: Не дај да се никад насмејемо! Да би им испунио завет Бог их осуди да вечито кукају и претвори их у кукавице".[11])

„Срби приповиједају, вели Вук С. Караџић, да је кукавица била жена и имала брата, па јој је брат умро и она за њим тако много тужила и кукала, док се није претворила у тицу (једни кажу да се брату досадило њено кукање, па је он проклео те се претворила у тицу, а једни опет кажу да се Бог на њу расрдио што је тако много тужила за братом, кога је он био узео, па је претворио у кукавицу да кука до вијека), зато свака Српкиња којој је брат умро и данас плаче кад чује кукавицу гдје кука."[12])

У Алексинцу се приповеда како су некад били брат и сестра. Брат је био сав крастав, па је сестра распитивала како би се излечио. Једном јој се у сну јави нека прилика и рече јој да ће јој брат оздравити ако оде у ту и ту шуму, у којој има један извор, и ако се у њему купа. Кад саопшти брату шта је сањала он јој рече да ће ићи у ту шуму и, да се не би изгубио, он ће уз пут свако дрво намазати крвљу из својих

[6]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. II, стр. 106.
[7]) Ibidem, 30.
[8]) Ibidem, 237.
[9]) Ibidem, 156.
[10]) М. Ј. Мајснер, *С. Е. Зборник*, књ. L, стр. 96.
[11]) С. М. Милосављевић, *С. Е. Зборник*, књ. XIX, стр. 304.
[12]) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код *кукавица*.

краста, па ће се по томе трагу моћи вратити, а ако се не врати да га по том истом трагу тражи. Брат оде али се не врати и сестра пође да га тражи, али „киша беше пала и крв са дрвета опрала". Не могући наћи брата она стане кукати и звати, али од њега ни трага ни гласа. Сестра потом замоли Бога „да је претвори у тицу како би га могла и даље тражити. Бог јој услиши молитву и она и дан данњи лети по шуми и кука да би брата нашла".[13])

У Дебру „за кукавицу што је црна и што кука верују да то чини за својом браћом, и зато се и жени која је у жалости каже: Доста кукаш, кукавице!"[14])

У Челићу, код Терезовца, у Славонији, причају „да је сестра имала два брата, ну један јој брат умро. Она је ишла сваки дан на гробље и на његову је гробу плакала, док јој се од жалости срце распукло. Брат ју је тога ради проклео; постала је кукавица и почела је кукати од Лазарове суботе до Петрова дана."[15])

У Плочи, у Лици, приповедају „да је било девет сестара и један брат који је умро. Сестре су га јако волеле, особито Марта и Марија, и увијек би за њиме плакале и јадиковале. Молиле су Бога непрестано да им брата врати и ишле би сваки дан на његов проб, па су плакале и кукале. То се њему тешко причинило, па их прокуне да кукају од Ђурђева до Петрова".[16])

Слично оваквом нашем веровању о кукавици постоји и веровање код Арбанаса. Тамо се приповеда како су једном „живели брат и сестра, у неком селу, недалеко од Скадра. Брат се звао Џок, а сестра Кјикја (Кјйкја). Становали су у једној кућици и врло су се волели. Брат је сваки дан ишао у варош и куповао што им треба за живот. Једнога дана оде он у варош и више се не врати. Сестра је чекала и чекала, али он не дође; на путу је био срео једног крвног непријатеља своје куће који га је убио. Сестра то није знала, а у Скадар није могла отићи, јер се то не пристоји арбанашкој девојци, већ је лутала по долинама и планинама, тражила брата и тепајући му викала: Џокси! Џокси! Али јој нико није одговарао. И тако је тужно блудела док јој се горска вила Сана није смиловала и мртвог јој брата претворила у кукавицу, а њу у њука. И од тада кукавица зове своју милу сестру: Кјикја! Кјикја! а њук прати брата и виче: Џокси! Џокси!"[17])

Арбанаси имају још једну приповетку о томе како је постала кукавица и зашто кука. „Џон и Кјикје, вели се у њој, били су брат и сестра. Они су имали још једног брата који се исто тако звао Џон. Једном овај оде сестри док је она нешто

[13]) Ч. О. Стевановић, *Караџић* за 1900, стр. 190.
[14]) М. Вељић, *Братство*, књ. IX и X, стр. 444.
[15]) D. Hirc, *Zbornik za narodni život i običaje J. Slavena*, књ. I, стр. 2.
[16]) Ibidem.
[17]) M. Lambertz, *Die Volkspoesie der Albaner*, Sarajevo 1917, стр. 47.

маказама радила. Како је она била занесена у свој рад, није га ни опазила. Наједанпут замаче она маказама и погоди Ђона у сред срца, тако да је морао умрети. Његова смрт толико ожалости његовог брата и сестру да је Ђон постао тица истог имена, а Кјикје постаде кукавица. И од тог времена Ђон зове ноћу свога брата: Ђон!Ђон! а кукавица дању: Ку? Ку? што значи: Где си?"[18])

Понекад су у нашем народу кукавице жене које кукају за умрлом децом.

У Будаку, у Далмацији се приповеда како „нека жена пође у гору, а кћери и сину нареди да јој ручак зготове док дође. Сестра тад брату рече да јој седне у крило да ће га поискати. Она га не хтједе да иште, већ га закоље и од њега матери ручак спреми. Кад је мати дошла, кћи јој ручак стане метати на столицу. Вадећи из бакре истегне некако руку. Кад је мати то видјела стане љуто плакати и тога трена створи се кукавицом".[19])

У једној народној приповелци из котара Војнић, јужно од Карловца, приповеда се како је нека жена имала сина који се разболи и умре. „Кад је умро и закопали га, а мати за њиме плачи данас, плачи сјутра, и тако годину дана. Кад је већ плача доста било, дође јој син једном на сну, па јој каже: Мајко, немо више плакати, јер си ми већ једну свијећу утрнула. Али она то не послуша, него плачи даље. Кад паше друга година, он опет дође па рече: Немој, мати, плакати и другу си ми свијећу утрнула. Али она опет не хтједе да престане. И тако прође и трећа година, а она једнако плаче, а он јој дође па каже: Ала, мајко, рашта ми и трећу свијећу утрну? Нигдје мјеста не имала, него увијек прелијетала од гране до гране и кукала да Бог да! И како он то рече, одмах се она претвори у кукавицу и одлети те тако стоји до дана данашњега."[20]).

У Босни и Херцеговини кажу да је у кукавицу претворена некаква жена „која је имала девет синова, па их је свих девет у мало времена, један за другим, помрло. Онда она плакала за њима дан и ноћ и није се могла никако утјешити. И тако плачи данас, плачи сутра, док је напокон није Бог претворио у тицу кукавицу".[21])

Врло често је у народном предању кукавица доведена у везу са Лазаром: било са Кнезом Лазаром, било са оним из Светога Писма (Јован, гл. XI). У *Горском Вијенцу* говори војвода Драшко Вуку Раслапчевићу:

Хоћах убит једну кукавицу,
А жа' ми је фишек иштетити.

---

[18]) J. G. v. Hahn, ***Griechische und albanesische Märchen***, II део, Лајпциг 1864, бр. 104, стр. 144.
[19]) Grgo Petković, ***Zborn. za nar. život***, књ. XII, стр. 153.
[20]) В. Чајкановић, ***С. Е. Зборник***. књ. XLI, бр. 156.
[21]) Iv. Zovko, ***Zborn. za nar. život***, књ. IV, стр. 138.

На то му овај одговара:

Немој, Драшко, тако ти живота!
Не ваља се бити кукавица;
Али не знаш, рђа те не била,
Да су оно шћери Лазареве.

Ове је стихове Милан Решетар овако објаснио: „У Црној Гори се вјерује да су се кћери цара Лазара, иза Косовске битке, претвориле у кукавице, те кукају за оцем; у другијем се крајевима опет мисли да је кукавица сестра што плаче за братом (поименце се помиње Лазар којега је Исус у Витанији ускрснуо и његове двије сестре Марта и Марија)."

Вук Врчевић је записао да су кукавице „шћери Лазара цара, које, у име сестара, почеше кукати за погибшом браћом (девет Југовића) и за погибшим Србима на Косову".[22]) У Зети „за кукавицу верују да је кћер кнеза Лазара, која се од велике жалости и плача претворила у кукавицу"[23]) У Горњој Херцеговини приповедају да су кукавице „три сестре цара Лазара" које су непрестано за њим кукале. Бог се расрдио и прокуне их да у најљепше дане почну да кукају, када се народ најбоље весели у години, кад зелени гора, а замирише трава и цвијеће, кад све изађе на голну земљу".[24]) У Омољу се приповеда „да су после Косова кћери цара Лазара сваког дана излазиле на кулу и тужно запевале за оцем и српском војском. Богу се то досади, па их претвори у кукавице и осуди их да вечито кукају."[25])

Вук С. Караџић каже како „једни приповиједају да је кукавица овако постала: Кад је први пут умро Лазар (у Витанији, Јован, гл. XI), сестре његове Марта и Марија заветују се да ће кукати за њим док су живе. Кад Христос Лазара васкрсне, он онда, да би њихов завет остао, створи тицу, која ће мјесто њих кукати до вијека".[26])

Понекад умрли брат није ни кнез Лазар ни Свети Лазар, већ просто Лазар. У Кучима је кукавица, „веле, била сестра Лазарева, па је многим кукањем Богу досадила, те ју је прометнуо тицом која кука с прољећа по горама".[27]) У једној варианти познате наше народне песме *Браћа и сестра*[28]) пева се како је Лазар (Србин Лазар) удао сестру Ружицу далеко преко мора, како је ударила чума, па му поморила чељад и

[22]) В. Врчевић, *Помање српске народне свечаности*, стр. 12.
[23]) И. Радуловић, *Гласник Етнографског Музеја*, књ. XI, стр. 57.
[24]) Н. Шаулић, *Српске народне пјесме*, књ. I, св. 1, Београд 1929, стр. 40.
[25]) С. М. Миловановић, *С. Е. Зборник*, књ. XIX, стр. 303.
[26]) Вук С. Караџић, *Срп. Рјечник*, код *кукавица*; Исти, *С. Е. Зборник*, књ. L, стр. 56; В. Врчевић, *Помање срп. нар. свечаности*, стр. 12.
[27]) Ст. Дучић, *С. Е. Зборник*, књ. XLVIII, стр 336.
[28]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. II, бр. 8. Види варианте ове песме у *Наш народни живот*, књ. X, стр. 34.

њега самог и како га је Бог оживео да отидне сестри у походе. Он отиде сестри, доведе је кући и опет се врати у гроб. Сестра је молила Бога да га дигне из гроба. Богу се досади и прокуне је:

О Ружице, српска несретњице,
Од тебе се кукавице легле,
Да кукају оне од прољећа,
Од честита дана Ђурђевога,
До Светога Петра на сред љета.[29])

Због оваквих веровања у народу се особа која непрестано кука назива кукавицом:

Умре Јово жалосна му мајка,
Закукаше до три кукавице:
Која кука, никад не престаје,
То је јадна Јованова мајка;
Која кука јутром и вечером,
То је тужна Јованова сеја;
Која кука кад јој на ум падне,
То је млада Јованова Љуба.[30])

— А што кука тица кукавица
Оно јесте прото Милутине.[31])

б) *Ластавица*

По народном веровању ластавица је претставница жалости. И о томе има нешто предања:

У Скопљу и околини се приповеда врло слично ономе што се пева у песми *Браћа и сестра* коју сам горе навео. Тамо се, наиме, казује да је кукавица ластина мајка. Имала је, кажу, мајка девет синова и једну кћер, па је кћер удала далеко преко мора, а браћа јој обећала да ће је походити. Међутим убрзо сва деветорица умру. „Сестра је толико за браћом кукала да је најмлађи брат чуо у гробу, постао од земље (као

[29]) Н. Шаулић, *С. н. пјесме*, књ. I, св. 1, стр. 34-40.

[30]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. I, стр. 446; В. М. Николић, *С. Е. Зборник*, књ. XVI, стр. 269, 329-330.

[31]) Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. IV, стр. 161. Због кукања је кукавица у нашем народу постала симбол туге. У Црној Гори „на високом дрвеном надгробном крсту од неколико хвати изрезано је онолико кукавица колико родбине а особито сестара, за њим (умрлим) жали". Овај обичај, вели Вук С. Караџић, „јамачно је постао од народне приче да је кукавица била некад девојка која је за изгубљеним братом толико дуго тужила да се Господу Богу досадило и претворио је у кукавицу" (Вук С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, стр. 100). Срби и Арбанаси у Кучима „често пута уз киљан (камени гробни белег) челоглаве посаде тако звану кукавицу од лучева дрвета у разним фигурама, а најчешће у виду човјека с наслоњеном руком на нож" (Ст. Ћучић, *С. Е. Зборник*, књ. XLVIII, стр. 256).

што је био и у животу) и отишао сестри у походе." Затим ју је повео кући. Кад су дошли до цркве рече брат сестри да сама иде кући, а он се изгуби. Код цркве сестра нађе девет гробова и досети се шта је било уствари. У кући нађе саму матер, која се беше претворила у кукавицу. Видевши то она се сама претвори у ласшавицу.[32])

У Буковици, у Далмацији, кажу „ласшавицу и кукавицу је најпротније плашити, а камо ли убити, јер кажу да су то биле двије сестре Лазарове и да им је брат умро. Оне су „среле Криста, кад је по земљи ишао, те плакале пред њим да им јединца брата дигне. Христос је услишио њину молбу и дигао им брата, који је опет послије умро... Кад је други пут умирао он је сестре проклео да како су кукале за њим кад је први пут умро тако да кукају до судњега данка. Послије тога да су била три сунца на небесјех, па змија да је два испила, а треће да је ласшавица сакрила под своје крило. Она два слијепа сунца, што се указују и виде на небу по који пут, то су она што су од змије била попијена, а оно што нас сад гријe да је сачувато од тице ласшавице. Зато да је благословенија од сестре јој кукавице, те мјесто кукања она превpће другим гласом. Али исто она кука по своју, и зато све двије тице грота је велика плашити и убијати."[33])

в) *Змија*

Најзад, и змија је претставница жалости. У Босни и Херцеговини приповедају да су кукавица, ласшавица и гуја сестре „онога Лазара што га је Христос четврти дан послије смрти из гроба подигао." После Лазареве смрти кукавица „је и дан и ноћ на глас кукала. Лазар јој се јавио у сну и молио је да не кука, али га сестра не послуша и он је зато прокуне да се претвори у кукавицу." Ласта је „друга сестра Лазарева која је од жалости за братом глас изгубила, па је само плакала и претворила се у ласшавицу". „Трећа сестра претворила се у гују (змију)."[34])

ПОРЧА ОД АВАЛЕ

Међу другим јунацима наших муслимана у нашим народним песмама се помиње и Порча од Авале или Од Авале Порча.[1]) У једној народној песми Порча се зове Аваљанин Порча:

На Авалу више Биограда
Има кула Аваљанин Порче,

[32]) J. Х. Васиљевић, ***Скопље и његова околина***, стр. 390.
[33]) V. Ardalić, ***Zborn. za nar. život***, књ. VII, стр. 287-288.
[34]) Т. А. Братић, *Гласник Земаљског Музеја*, књ. XII, стр. 345-346.
[1]) Примере види у ***Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*** Jugosl. Akad. код ***Porča.***

Оно му је Богом побратиме
Са Грезова Герзелез Алија.[2])

Вук С. Караџић у своме *Српском Рјечнику* код речи Порча вели да је то „nomen proprium eines Ritters". Вуково објашњење унето је и у велики *Рјечник* Југославенске Академије. Ја ћу саопштити још неколико података као ситне прилошке упознавању Порчине личности.

Евлија Челебија, турски путописац из средине XVII века, вели: Гроб Гази Борче налази се у тврђавици Авали, која је удаљена од Београда за један час на југозападу."[3]) А. Богић казује да са западне стране града на Авали, „на једно сто хвата има један гроб, дугачак око пет, а широк за два хвата". Кажу да је то гроб Порче који је сједио и владао на Авали, док га није погубио Змај Огњени Вук."[4])

На гробу Гази Порче на Авали који се сматрао за свето место и који је народ као такве похађао, приповеда Евлија Челебија, да је „израсло до неба високо једно пистаћ дрво (pistacia vera) које заслужује да се види, јер у пределима Румелије дрво пистаћ не успева. Гроб Гази Порче не прима никакав други надгробни споменик, куполу или сличну грађевину. Он с миром почива само у сенци овог пистаћа. Кажу да је Порча још за живота изразио жељу: Ако у борби за праву веру погинем, или, ако по вољи Господњој, умрем, засадите више мене какво велико дрво."[5])

Овим подацима о Порчину гробу додајем још нешто објашњења која појачавају Порчину посмртну популарност.

Сама реч Гази или Газија коју је Евлија Челебија ставио испред Порчина имена значи: јунак, ратник, нарочито онај који се бори за веру, победник[6]) и добија се само по заслузи.

У селу Рогачици, у Гњиланском срезу, с леве стране идући од Гњилана, налази се једно турбе које Срби зову Рогачичко турбе, а муслимани Рогачица турбеси. У њему, кажу, леже два Божја човека (*вели* = близу Бога, Божји људи). Они су били из Багдада, па су негде у бој погинули и постали шехити (мученици који су погинули за веру). Како су им у бој биле отсечене главе они су узели своје главе под пазухо и носили их. Кад су дошли до Рогачице спазе их неки људи и зачуде им се како могу ићи без главе. На то чуђење ови пад-

[2]) Matica Hrvatska, *Hrvatske narodne pjesme*, књ. III, стр. 20.

[3]) Д. С. Чохаџић, *Споменик С. К. Академије*, књ. XLII, стр. 14.

[4]) А. Богић, *Гласник* Српског Ученог Друштва, књ. XIX, стр. 94-95. Види и М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*.

[5]) Г. Елезовић, *Београдске Општинске Новине* за јуни 1932, стр. 450.

[6]) Ђ. Поповић, *Турске и друге источњачке речи у нашем језику* (*Гласник Срп. Учен. Друштва*, књ. 59, стр. 63).

[7]) О телу без главе које носи своју главу у рукама види Т. Р. Ђорђевића *Наш народни живот*, књ. V, стр. 30, 31, 32, 35 и књ. VIII, стр. 50, 52 и 53.

ну, па им је ту начињено турбе.[7]) Они који су им турбе саградили хтели су им начинити и кров, али се кров није могао одржати. Што год би се од крова преко дана саградило, преко ноћи би пропало. И тако је ово турбе остало само са зидовима без крова. Ова два шехита сматрају се за свете људе. Долази им многи свет, коље курбан и тражи лека својим невољама.[8])

У Гњилану су ми неколики муслимани говорили ако се шехит у тренутку кад постаје свети човек (вели) деси под кровом, онда му се на турбету даје саградити кров, а ако постаје свети човек ван крова, онда му се кров на турбету не да саградити. Кров се не да саградити ни на гробовима других светих особа. У селу Трновцу, Бујановачка општина, Прешевски срез, има једно турбе за које су ми казивали да не држи кров. Много пута је, веле, на њему подизан кров, али је све било узалуд, кров се рушио. У Нишу, близу градске капије, било је, пре ослобођења од Турака, турбе неке турске девојке светице, које није трпело покривача. „Три пута је тулба грађена и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен, те га бије киша и греје сунце по вољи.[9]) Г. Др. М. С. Филиповић казује како се на гробу Караџа Амет Султана, у селу Текији, у Жеглиговском срезу, није дала саградити кућа. „Над гробом је двапут подизана зграда и оба пута је изгорела. После им је у сну речено да ништа не граде, него само да ограде гроб да га не гази стока, а да га не крију од Божјег сунца и кише."[10]) Енглески научник Ф. В. Хаслак наводи неколике примере како неки муслимански „свети" људи „не допуштају" да им се на гробу сагради турбета, а ако им се сагради они учине да падну или да изгоре. Мустафа Гази, сахрањен у Канеји, на Криту, четири пута је оборио турбе које му је грађено на гробу. После тога се јавио градиоцу и рекао му да му на крову турбета остави отвор.[11])

Према свему реченоме Порча је морао бити истакнута особа међу муслиманима и за собом оставити јаких успомена кад су га сматрали за света човека и кад његов гроб „није примао никакав други надгробни споменик, куполу или сличну грађевину", као што је то случај са многим светим људима у исламском свету. Какве су биле те Порчине успомене данас је немогуће казати.

Најзад, још нешто, Вук Врчевић је забележио у Требињу од кајмехана Али-бега Кучуковића из Београда једну приповетку из које је први пут сазнао за једног јунака у нашем „народу турскога закона", по имену Борду. У њој се приповеда како је у Крајини био „некакав силовити јунак, по имену

[8]) Т. Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. VIII, стр. 50-51.
[9]) М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, стр. 98.
[10]) М. С. Филиповић, *Јужни Преглед* (Скопље) за октобар 1932, стр. 412.
[11]) F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, t. I, стр. 228. Види и стр. 254.

Борца, који се по Крајини био прогласио ништа грђи, него још бољи од Ђерђелеза Алије. Кад момак прихвати својих двадесет и пет година нико му није смио на мегдан изаћи нити се ш њим порвати, те он пиши књигу Ђерђелез Алији да к њему дође у Крајину, и Алија му дође. Виђе Борца да је Ђерђелез па не ше га на смртни мегдан позвати него му рече: Чуо сам за твоје јунаштво, а не знам јеси ли ти за моје, пак сам те звао да се сјутра поврљемо да видимо ко ће кога оборити на земљу и да се побратимо. Ђерђелез на то пристане, па по вечери кад одоше спавати леже Борца до Ђерђелеза Алије, а прије него што је Борца легао дозове сестру Алму и пришапће јој: Кад чујеш да је Ђерђелез заспао лези му по дно нога, па примакни и добро приби поплате од твојих нога при његовијема и придржи једно два сата, а не бој се образу, ја ћу код Алије бити. Ђевојка тако и учини како ју је Борца научио. али не прође ни по сата Ђерђелеза спопаде мртачка вода, а ђевојци се ужди крв тако као да је побијеснила, те се диже и шапти брату Борци да више не може уздржати поплате уз поплате Алијине, како јој је он био рекао. Сутри дан дигну се, пију кафу, ручају и отиду на ливаду да се порвљу, и Борца обори Ђерђелеза на земљу. Но кад се вратише кући да се братиме каже Борца Ђерђелезу: Побратиме, ја тебе оборих и ти мислиш да сам ја од тебе јачи, је ли? Није истина него сам ја тебе хилу учинио, јер сам видео да си ти од мене јачи и да над Ђерђелезом Ђерђелеза нема, па сам те зато преварио. само да се с таким јунаком побратимим.“[12])

Евлија Челебија, као што смо видели, назива Порчу Борча. Да није случајно Порча (Борча) од Авале и Борца у Врчевићевој приповести иста личност? И Порча је, као што смо видели, имао за побратима Ђерђелез Алију.

КНАЊЕ ИЛИ КРНАЊЕ

У једној муслиманској народној песми из Босне казује се бан од Задарја како има вредна барјактара, свог сестрића Грга Антунића, који је недавно сишао са војском до Гламоча, тамо ухватио бега Јакрлића и довео тридесет сужања и тридесет девојака

Међу њима младу невистицу,
Невистицу Алибеговицу.
Још јој није ни крна панула
Ни са ногу ни са били руку.[1])

Шта значи оно „још јој није ни крна панула ни са ногу ни са били руку“?

---

[12]) В. Врчевић, *Сриске народне приповјешке*, књ. II, Дубровник 1882, стр. 44-45.

[1]) Esad Hadžiomerspahić, *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Banja Luka 1909, стр. 214.

Код муслимана је обичај да се девојка пре венчања окни или окрни. „Книти се може дјевојка или код своје куће или код младожењине. Ако је книју код њезине куће мора јој кум или младожења послати кну којом ће се окнити и дувак којим ће се покрити... У највише случајева кније се дјевојка у момковој кући још исте ноћи када је доведена." Кнање прате многе церемоније, после којих кума „окније дјевојци најпре десну руку до заглавка и десну ногу до глежња и онда лијеву руку и лијеву ногу", па јој омота руке и ноге донде „докле су кином обојене црвеним лаженим платном" које се зове аспура. Што остане кне разделе женама и девојкама које су биле присутне книјању. Девојка лежи на душецима на којима извршено кнање по читав сат и онда је кума подигне и скине јој платно с руку и ногу. Тиме је извршена свадбена церемонија метања крне млади на руке и на ноге, која тек временом ишчезне.[2])

После овога мислим да је јасно шта значи оно „још јој није ни крна панула ни са ногу ни са били руку", то јест да значи да је заробљена невестица била скоро венчана тако да су јој се још јасно познавали трагови од крне и на рукама и на ногама.

ПЛОСКА РОГАТИЦА

У једној муслиманској народној песми из Босне помиње се „плоска рогатица":

А префати плоску рогатицу,
— — — — — — — —
Па он зету плоску наздравио,
Зет наздрави Арап Мехмед аги,
Мехмед ага Нухан барјактару,
А барјактар гојеном Халилу.
Када плоска паде до Халила
Халил мало из плоске потегну,
Више себе плоску подигнуо,
Да погледа плоску рогатицу.
Сва је плоска ишарана златом,
Обручи јој од срме салити.[1])

Оно што у овим стиховима треба објаснити то је „плоска рогатица".

За реч *плоска* или *пљоска* стоји у *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslovenske Akademije да је то „плосна боца" и да се између других словенских језика налази само још у бугарском". „Мисли се, вели се даље у *Rječniku*,

[2]) A. Hangi, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1907, стр. 182, 189-193.

[1]) E. Hadžiomerspahić, *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Banja Luka 1909, стр. 16.

да је то управо старовисокоњемачка ријеч flasca (која у данашњем њемачком језику гласи Flasche), али о том се може сумњати, јер да је тако било би ријечи плоска потврда много старијих него их доиста има, то јест тек из XIX вијека, осем тога било би јој потврда у другим словенским језицима који су старовисокоњемачком језику ближе стајали него наш и бугарски; зато је приличније држати да је именица плоска права словенска ријеч истога постања којега су придјеви *плоск* и *плосан*."

Из примера који су наведени у *Рјечнику* код речи плоска види се да је то некакав суд за пиће (: Даје Бајо плоску и ракију. — Почех пити из плоске ракију. — С коња скида плоску сарајевску те се напи жежене ракије. — Са ждралима плоску укинуо, а у руке узе мајалику, сједе Богдан хладно пити вино). На Косову и у Метохији пљоска је „од печене земље, или од стакла, или метала спљоштени суд да се може носити у недрима или о рамену обешен."[2]) Али шта је то „плоска рогатица" не види се.

Можда би се то видело кад би се знало шта значи реч *рогатица*. Те речи, међутим, у нашим речницима нема. По моме мишљењу то може бити суд од рога или у облику рога. Али у том случају суд није плосан, већ је у облику кривог конуса и искључује објашњење из *Рјечника*.

Па шта је онда „плоска рогатица"?

Можда ће то знати неко из народа који је вињао „плоску рогатицу".

МУЧКО УБИСТВО

У једној народној песми наших муслимана у Босни пева се како је Халил спазио да је из Јанока изашао на алату некакав сердар са крсташем барјаком у руци, па је одмах помислио да га убије, да му скине пусат и одело и да их метне на себе како га нико не би познао.

Онда Халил пушку опружио,
На сердара нишан саставио
Па помисли Халил на малину (коњу):
Ја сам чуо од свог брата Мује:
Из приваре убити јунака
Туде среће ни игбала нема.
Па се момку преко пушке јави:
Мађарине, зло те ударило,
Немој рећи да сам преварио,
Убићу те, преварит те нећу.[1])

[2]) Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта* код речи *пљоска*.

[1]) Esad Hadžiomerspahić, *Muslimanske junačke narodne pjesme*. Banja Luka, 1909, стр. 47-48.

Шта треба да значе ови стихови:

Из приваре убити јунака
Туде среће ни игбала нема?

Да би се то сазнало ја ћу навести једну аналогију, која ће, надам се, ове стихове објаснити. Она је у овоме: „Крвна, као и свака друга освета врши се по правилу код Срба и код северних Арбанаса јавно и отворено, да се зна. Мучки и изненадни напади су врло ретки, јер је већа срамота за онога који би другога кријући озад или са стране ударио но за онога који је ударен. Такав се ударац сматра да је недостојан правог осветника и он може човека више осрамотити но да је учинио најгрубљи злочин, јер не само он и његова најужа породица, већ и цело његово братство излаже се због тога прекo. Свако им може у брк рећи да се женски и кукавички свете и да бију људе лупешки. Отуда је постала и народна изрека: Ко мучки напада сам себи рану задаје. Стога се напад врши око на око, а ако то није могућно, онда се приликом напада обично нападнутом довикне: Чекај! или: Стан, нећеш утећи! и даје му се, по правилу, толико времена да се може окренути и одбрамбени став заузети, како после не би рекао да је мучки нападнут и да није имао времена ни да види ко га напада, а камо ли да се брани.“[2])

Да се не би мислило да наведено вреди само за крвну осветy ја наводим још један пример: Станоје Главаш „није никад нападао мучки: што је хтео да учини јављао је напред“.[3])

НАРОДНЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ У ПРОЗИ*)

Пре тридесет и више година било је у Алексиначком Поморављу људи, иако у малом броју, који су знали гудети и уз гусле певати. У сваком селу било је по два три и више гуслара. Данас су ту и гусле и гусларске песме потпуно умукнуле. Од људи који су некада гудели и певали једва ако већ има кога у животv. Што пак и сад понеко од млађих људи зна гудети и певати то је научно или у војсци или у каквој служби или у путовању ван свога места. То дакле није више

[2]) И. М. Јелић, *Крвна освета у Црној Гори и Северној Арбанији,* Београд 1926, стр. 32-33.

[3]) М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа,* стр. 100.

*) У рукописној заоставштини пок. академика Тих. Р. Ђорђевића у овом раду је, осим већ објављеног, али данас тешког доступног, чланка под овим насловом (Српски народ за 1905, бр. 1), иза овог чланка био уврштен и чланак „Побожни људи не певају народне песме“, објављен у Летопису Матице српске, књ. 306, св. 1 (1925), стр. 63. Како је до тог чланка, који је већ објављен не тако давно, много лакше доћи, то његово изостављање из ове збирке његових бележака о нашој народној поезији неће чинити уштрб целини много још већег рада пок. Ђорђевића и у овој научној области.
Нап. уредника — В. С. Радовановић.

никакав наставак онога што се некада ту на месту изводило, већ сасвим нешто друго. Ну и ако је нестало старог гуђења и певања још се може наћи понеки човек који зна да, бар по садржини, исприча по коју песму која се некада ту уз гусле певала, и то је сав остатак.

Мене су интересовали и ти остаци народног певања уз гусле, па сам у селу Лужану (Моравски срез, Нишки округ) забележио неколика таква остатка од њих. На свакоме се јасно види да је остатак од песме, јер имају понегде читаве стихове или облике који се у стиховима употребљавају. Што је мене највише чудило то је што ти остаци од стихова и облици који се у стиховима употребљавају често отступају од говорнога наречја тога краја и што се приближавају или још боље подражавају књижевноме говору, што није случај код лирских песама у истом крају. Да не буде то отуда што су ове епске песме некада донесене из ког другог краја, па су и овде певане другојаче од месног говора? У примерима које наводим онај ко је вешт говору Алексиначког Поморавља запазиће где је језик другојачи од онога што се тамо говори:

Сура вучетина и црна гарванина

Седели на брег сура вучетина и црна гарванина, па гарван река: Чујеш мене, сура вучетина, ни има крва да локамо, ни има месо да кљувемо, но ти да идеш у поток испод друма, а ја ћу више друма, па ако нађеш крва за локање и месо за кљување, ти да заурлаш, па ћу и ја да дођем. Вучетина отиде у поток и туј нађе рањенога јунака, па му рекне: Помоз Бога, рањета јунака! — Бог помога, сура вучетино! — Таман нађо месо за кљување, крва за локање. — Ајд одатле, сура вучетино, једна ми је рана од лака буздована, друга рана од руке камена, трећа рана од туј остру сабљу, па ме ране болив. Суре се вучетине тој снажалело, па је једнаг отишла. Таман маче сура вучетина, ал' ето ти црна гарванина: Помоз Бога, рањета јунака! — Бог помога, црна гарванино! — Таман нађо месо за кљување, крва за лскање. — Ајд одатле, црна гарванино; једна ми је рана од лака буздована, друга рана од руке камена, трећа, рана од ту остру сабљу, па ме ране болив. То не слуша црна гарванина, но оће да кљује рањета јунака. Таг прозбори рањета јунака: Не дирај ме, црна гарванино, пребићу ти ноге до колена, а крила у рамена. Црна гарванина неће да се откани, но пође на рањета јунака, а он узне сабљу, па му пребије ноге у колена, крила у рамена. Таг говори црна гарванина: Бог т'убија, рањета јунака, што ми преби ноге у колена, крила у рамена! — Да видиш како ране болив. — Туј пролетело неко пиле, па одлетело те казало оцу на рањста јунака: Такој и такој, син ти је рањет, но ти да упрегнеш у кола двоји волови и да га довезеш код куће. Отац упрегне двоји волови и отиде да довезе сина. Кад дође у по-

ток куд му је бија син, син му рекне: Да узнеш црну гарванину, да попљујеш његове ране, па ће му проћу. Отац узне гарвана, па му попљује ране и баци га те одлети, а сина одвезе код куће.

Краљевић Марко и вила загоркиња

Један пут ишли кроз планину Краљевић Марко и Милош војвода, па река Краљевић Марко Милошу војводе да поје. — Не смем, вика Милош, синоћ сам се сас вилу загоркињу сблагаја (кладио) куј којога надпоје да му узне глас, па сам ја њума надпојаја, ама гу несам узеја глас, а она се зарекла да ће ми узне и очи и глас ако појем кроз планину. Због њему Краљевићу Марко: Не гледај ти поле помочане (скуте помокрене), но пој! Таг Милош почеја да поје, и како је силно појаја од буке (букава) је лисје падало. Кад га чула вила загоркиња, узјанула јелена трећака, па искочила пред њи, устрелила Милоша војводу те му узела глас и очи. Таг прозбори Краљевићу Марко: Јаши ти ђогу крилатога, а ја ћу мојега шарца, да идемо под облака, да јуримо вилу загоркињу. Појурили под облака док су стигли вилу загоркињу. Таг узима Краљевићу Марко троструку камџију, па удара вилу загоркињу. Она му се молила: Молим ти се, Краљевићу Марко, немој мене више ударати, ја ћу да отиднем преко црно море, ћу да наберем свакојаке травке, излечићу Милоша војводу. Краљевић Марко гу пуштија, те набрада свакојаке травке, па га нацедила и дала Милошу војводе. Таг Милош почеја да поје. Како је силно појаја од чандије ћерамида падала.

Осмога септембра 1903 године приповедао ми је у селу Станцима (Алексиначки срез) Ранђел Миљковић из истог села песму како је Краљевић Марко у незнању хтео да узме сестру. Ранђелу је било око шездесет година. Рекао ми је да је ту песму слушао у младости да се *пева* ту у селу уз гусле и да то знају многи његови парњаци, али да је сад нико не зна певати. Како сам тада био заузет другим послом нисам имао кад да пазим да је забележим у тамошњем говору, већ је забележих накнадно само по садржини:

Краљевић Марко хоће сестру да узме

Маркова сестра Милица и брат му Андријаш били су заробљени, па је Андријаш успео да побегне из ропства кад му је било једанаест година, а сестра му остаде у ропству. Кад јој је било тринаест година прекупи је неки Србин. Краљевић Марко се зажени, али за три године не могаде да нађе девојку. Најзад је нађе (у некаквом граду чијег се имена Ранђел није могао сетити, но му се чинило да је девојку Марко нашао:) у Котарје града, дарује је и позове мало и велико, кума и старојка, те се са њом венча. Кад је Марко с младом

дошао до Витош-планине из неба поче да пада најпре хладна киша, а за њом крв. Марко устави сватове и нареди да се наложе живе ватре да се сватови огреју, а старом игуману рече да испита девојку од кога је рода. Кад је калуђер запита за род она му рече да ће зна од кога је рода, јер је заробљена мала од шест година, али да зна да је имала брата малог Андријаша, који је заједно с њом заробљен и да је он побегао кад му је било једанаест година. Кад то чу Краљевић Марко сети се да му је то сестра, па нареди да га развенчају. „Развенчаше брата и сестрицу, престануше кише и снегови" и крв. Кад пођоше даље кроз планину учини се грдно весеље што је Марко сестру пронашао. Кад га је срела мајка, па му стала честитати, он јој рече: „Мајко моја, стара Јевросимо, немој мене цуру честитати", но ми честитај милу сеју, „Милицу сестрицу". Мртва мајка паде у целену траву.

Говорећи о садашњем стању јуначке песме у Врањском округу Свет. Вуловић казује како је и тамо у раније доба било гусала, али да су се сад изгубиле.[1]) То исто тврди и М. Станојевић говорећи о народним епским песмама на Средњем Тимоку, напоминьући да тамо јуначка песма живи само у причи.[2])

На овакву појаву пропадања народних песама и на њихову замену приповеткама односи се и оно што каже Вук С. Караџић у првој књизи *Српских народних пјесама* да би се од комада различитих песама могла напунити читава књига. То комаће међутим није дирнуто. Ја држим да би и оно имало понешто да каже исто онако као и комаће разбијених судова из далеких времена људске културе.

(*Српски народ* за 1905, бр. 1, стр. 13—14).

НАРОДНЕ ПЕСМЕ И ПИСАНИ СПОМЕНИЦИ

У неколиким народним песмама опева се како су Турци нападали на српске манастире, у намери да их поробе, да их поруше — да им обесвете светиње, али да су чудом светаџа за то били љуто кажњени. Тако се у песми „Св. Саво и Хасан-Паша"[1]) пева како је Хасан паша дошао пред манастир Милешево са 12.000 војске, како је од игумана Васа тражио да му дође у шатор и да понесе тело Св. Саве; немајући куд игуман узе тело светитељево и однесе га пред пашу. Паша нареди слузи Дилаверу да исече „влашког светитеља" а затим игумана. Али:

Дилаверу ухвати се рука,
До руке се сабља растопила;

---

[1]) *Годишњица* Н. Чупића, књ. XIV.
[2]) *Годишњи извештај* гимназије Д. Обрадовића за 1901-1902.
[1]) Вук *С. н. пј.* књ. III, стр. 70 и даље (Св. Саво и Хасан-паша) и књ. VI, стр. 305 и даље (Разрушење манастира Тврдоша).

Студен вјетар од истока дуну,
Модар пламен светитељу Сави,
Модар пламен из уста му плану
И испали по војсци чадоре,
Сва се турска помамила војска
И побјегла у гору зелену;
Помами се пашин Дилавере,
И он оде, утече у гору;
Паша узе и ноге и руке
И обје му очи искочише.

Тада паша стаде молити игумана Васа да моли свеца да га исцели, да му врати војску и Дилавера, а он даје своју веру тврду да више никад неће ићи на српску цркву ни дирати српске свеце, да ће сребрн ћивот начинити за Св. Саву итд. Игуман се молио Богу и Св. Сави и светац опрости.

Друга песма „Разрушење манастира Тврдоша" врло је слична претходној, само што је у место Хасан-паше — Осман-паша, у место Милешева — Тврдош и у место Св. Саве — Св. Василије.[2])

Слично наведеним песмама говори и један запис у једном рукопису ман. Дечана. Ту се каже како су Турци пошто су протерали Немце и Мађаре 1690 г. преко Дунава отпочели страховит терор. Паша-Гашли, из фиса Гаша, подиже се на манастир Дечане, оплени га и игумана премлати. Манастир оста потпуно опустошен а игуман трећега дана умре. Тада „велико чудо створи свети краљ Стефан (Дечански) од онога проклетога паше, сав се — тамо он — распаде... зуби му испадоше и грдан душу испусти. И сви што беху с њим за три године помреше, а манастир произвољењем Божјим не запусте."[3])

Да ли између онога што је изнесено у нар. песмама и онога што је у овом запису постоји таква веза? Мени се чини да је свакој од наведених песама подлога какав догађај. Запис је илустрација тих догађаја.

DR. TIHOMIR R. DJORDJEVIĆ

NOTES ON OUR POPULAR POETRY

The scientific contribution published here contains nine notes from the manuscript legacy of the late prof. Djordjević concerning some characterstic questions of our popular poetry: Where did Miloš Obilić and Ljutica Bogdan live; Kraljević Marko and the gun; Cuckoo, swallow and snake — representatives of mourning; Porča of Avala; K'nanje or krnanje (dye-

[2]) Ibid. VI, 305 и даље.
[3]) Љ. Стој, *Зап.* 1934-1935.

ing of the body with henna); Ploska rogatica (horn flat flask); Treacherous murder; Popular epic prose poems. All these notes were as yet unpublished, except the last but one. The publication in which it appeared is long ago out of print and hardly accessible. The late prof. Djordjević prepared under the date of the 11th of August 1941, in addition to these notes, eleven already published notes, for print as: „*Notes on our popular poetry* — Volume II".

The already published book of similar notes, which was not marked as the first volume of the series, appeared in the edition of the State Typography in Belgrade, 1939, 8^0, pp. VIII — 189. This book contains, in addition to the Preface, 38 notes, all of them previously published and, besides, in the appendix, three questions relative to our popular poetry.

The nine notes published here for the first time, together with 11 others previously published and collected, by the author himself, will appear later, according to the authors project, as the second volume of this „Notes", in the edition corresponding to that of the first volume.

ЈОВАНКА ЛАЗАРЕВИЋ

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ МАЛЕШЕВСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 29 XII 1950)

Септембра месеца 1948 г. остала сам на терену северног Малешева и после одласка вође екипе академика Душана Недељковића, са задатком да наставим испитивање народне поезије, а првенствено орске. Служећи се методом којом је академик Недељковић успео да реконструише извесне песме, у току свога рада у овој области успела сам такође да реконструишем неке од старих и већ скоро заборављених песама. Мачево, чија је баба Ангелина била ризница епске песме, трудило се да те песме поврати из заборава. Овде ми је помогла нарочито унука баба Ангелине, Драга Балдазарска, која је раније уз њу често певала. Заједно са Радом Бизгоском и Лазаром Вучкоским она је полако освежавала некада омиљену песму баба Ангелине, песму о Кати Катраневој. Реконструкција ове песме која је дата у скоро 150 стихова трајала је дуго, око 4 сата. Сви су се сећали садржаја, али освежити је у стиховима, у оном облику како је то некада певала баба Ангелина у ору, било је врло тешко. И стихови у којима имамо данас ту лепу песму сасвим вероватно не одговарају њеним а и излагање догађаја није течно; вероватно да недостају стихови који повезују припремање за свадбу и припремање самога Димча — овде је прелаз нагао и осећа се да је нешто изостављено.

Главну улогу приликом реконструкције ове песме имала је Драга Балдазарска са Радом Бизгоском. Оне су низале стихове а колектив мачевских певача потсећао их је добацујући им како је догађај даље текао. Лазар Вучкоски је дотеривао стихове који му нису изгледали јасни или у стиховима износио садржај који су му певачи казали.

Ова епска песма, чији је мотив о предодређености људскога века врло стар, захваљујући својој орској употреби била је својина великог колектива, чији је главни експонент била баба Ангелина, а њеном смрћу песма се не губи сасвим и

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ * СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ * БИБЛИОТЕКА

ми смо је опет добили, не у својој њеној потпуности, али је ипак забележена.

Ево те реконструисане песме — *Ката Катранева:*

Роди маћа девет милни шћерчи
И један личен Димчо.
Чувала е маћа, гледала с,
Станал Димчо за женење,
Наврвил Димчо од село на село
Да сп тера лика и прилика,
Спрема него бела и црвена,
Спрема него тенка и висока,
Спрема него умна и разумна.
Ошел си у село Катранево,
Нашел си е Ката Катранева,
Спрема него лика и прилика,
Спрема него бела и црвена,
Спрема него тенка и висока,
Спрема него умна и разумна.
Ошел си е Димчо дома,
На мајка си вели ем говори:
„Ој ле мале, стара мале,
Да си станеш сутри на порано,
Да си месиш две бели погачи,
Да наточиш вино и ракија,
Да поканиш кума и стареко,
И да каниш два милни девера".
Станала си Димчовата маћа,
Станала си сутра на порано,
Месила си две бели погачи,
Наточила вино и ракија,
Покани га кума и стареко,
И канила два милни девера,
Поканила китени сватове...
Обу си Димчо левата скорна,
Пуста да је таја лута змија
Што се свила у левата скорна,
Та си к'сна Димчо за ногата,
И си легна Димчо ф кочијата.
Си сватове земја погледнаја
И си сзи поронија.
И сватове велат ем говорат:
„Е ти куме господине,
Да си турим Димчо ф кочијата,
Ће си идем ф село Катраћево,
Да доведем Ката Катранева".
Турили са Димчо ф кочијата,
И си ошли ф село Катранево,
Да доведат Ката Катранева.
Излегла је Ката Катранева,

И си пита китени сватове:
„Е виека китени сватове
И тизека куме господине,
Камо ви го личен Димчо?“
Продумаа китени сватове:
„Оj ле Като, Като Катранево,
Сега Димчо три дни и три ношчи
Само кани госје и испраштча.
Сега си је Димчо ленко заспал,
Не искаме сон да му разбијем“.
Качили са Ката на враната кона,
Па одили богме шчо одили,
Па стигнаја близу до кочије,
Од кон си је Ката продумала,
Продумала под тенка прекровка:
„Е виека китени сватове
И тизека куме господине,
Вије мене на душу земате,
Ни ма Димчо с очи да погледа,
Ни ма Димчо с душа да уздине“.
Па си ошли пред Димчови двори,
На порти стојеа девет милни сестри
И његова милна стара мајка.
На дворо стојеа четворица луђе,
Ф раци држат мстики и лопате
И на Димчо гробо да копаа.
Од кон си је Ката продумала,
Продумала под тенка прекровка:
„Е виека четворица луђе,
Сос зенђији гробо ископајте,
Колку дебок толку широк,
Јаз ће си флежа жива при Димчо,
Да му брана Димчовите очи,
Да му зми„е очи не испијат,
Да му земја лице не напраши,
Да му црви снага не изедат.“
Па си флезна Ката Катранева,
Па си флезна жива при Димчето,
И си вика на милни му сестри:
„Е виека девет милни сестри,
Подајте ми златното кадило
И Димчово писен кафал”.
Подали и златното кадило
И Димчово писен кафал.
Па седела три дни и три ношчи,
И си дошел арханђел Гаврило
И на Ката вели ем говори:
„Ели Като, Като Катранево,
Зашчо седиш ти жива при Димчо?“
„Оj анђеле, арханђел Гавриле,

Јаз си седа жива при Димчото
Да си брана Димчовите очи,
Да му очи змији не испијат,
Да му лице земја не напраши,
Да му снага црви не изедат".
Па си ошел арханђел при бога,
И на бога вели ем говори:
„Ој ле боже, мили боже,
Сега Ката ка си седи,
Ка си седи три дни и три ношчи,
Три дни и три ношчи жива при Димчето".
Проговара бог на арханђел:
„Ој анђеле, анђеле Гаврило,
Иди кажи ти на Ката,
Ката има многу да живее,
Да живее Ката сто години,
Ако иска Ката да арижа
Од нејните педесе на Димчо".
Па си ојде аранђел Гаврило
И на Ката вели ем говори:
„Ој ле Като, Като Катранево,
Тизе ће живееш сто годин по Димчо,
Каил ле си да арижаш
Педесе на него, педесе на тебе?"
Проговара Ката Катранева:
„ „Та каил сам, па несам ли каил,
Просто да са педесе години,
Само Димчо жиф нека ми стане".
Па си стана Димчо жиф фоф гробо,
Па си зема Димчо писаније кафал,
Димчо свири, Ката пое,
Два се гласа гласувају.
Поминали ћиридије, ћиридије разлогањи,
Ка си чули гласовето.
Па си ошли фоф селото,
Па си велат на селане:
„Е виека селани кметове,
Немате ле скоро човек умрел?"
„Па имаме, кажо да немаме.
Вчера закопахме личен Димчо".
Ка разбрали Димчовите сестри,
Ни стојали ни чекали,
Ни терали мотика, лопати,
Па си ошли с раце раскопали,
И после са свадба правили.

(И у овој песми као и у следећим види се извесна језичка недоследност, коју сам приметила већ у току записивања текста. Питала сам певаче увек за места која су ми се

учинила нетачна, те сам писала дословно онако како ми је речено).

Гуна Ташовска, четрдесетогодишња жена из Мачева, зна доста песама, љубавних, обичајних, и међу њима и орских. Служећи се методом реконструисања забележила сам од ње стару ускршњу орску песму о Гојку, који умире због урока. У реконструисању ове песме помогао јој је Лазар Вучкоски.

Орска велигденска песма гласи:

Гојко ле, Гојко, Гојко јуначе,
Нарачала Гојковата мила тета:
„Ка чини Гојко да чини,
Нека ми дојде на гостје,
На голем ден Велигден
Голем се сабор сабира,
Од девет села големи,
Десето село нашето“.
Ка дочу Гојко, ка разбра,
Ни стојал Гојко, ни чекал,
Братја му коње стегаа,
Снае му колак месеа,
Сестри му јаглк везеа,
Башча му на стол седеше,
Бели му пари бројеше
И Гојко итро учеше:
„Гојко ле, Гојко јуначе,
Да идеш у тета ти,
Да не одиш през селото,
През селото, през саборе,
Ќе те фанат зли уроци,
Ќе си идаш, неќе дојдеш“.
Не слушал Гојко башча му,
Па си ошел през саборе,
Фанале го зли уроци,
Паднал си је од коната,
Ка е паднал не е станал.

У Мачеву је доскора била врло жива традиција орске песме, те их због тога знају и младе девојке, као што су шеснаестогодишња Аника Бизгоска и седамнаестогодишња Даница Шаркоска. Ове две девојке успеле су да ми реконструишу *Орску песму о Марку Краљевићу*, коме у Солуну нуди млада Туркиња да се потурчи. Изгледа да је песма нешто скраћена и непотпуна.

Прошетал се млади Марко,
Низ Солуна, воз Солуна,
Ни продава ни купува,
Малка мома согледува.
Насрешта му турски порти,

На портите турска мома,
Шарен ћилим постилаше,
Крајишча му подвиваше,
Та на Марко говореше:
„Мори Марко, млади Марко,
Потурчи се, да те зема,
Ће ти турим наше име,
Наше име поубаво,
Мене Зенеп, тебе Мехмед".
Ја Марко 'и говореше:
„Мори моме, турска моме,
Каури се, да те зема,
Ће ти турим наше име,
Наше име поубаво,
Мене Марко, тебе Марѳ".
А она му говореше:
„Море Марко, млади Марко,
Да докараш девет кона,
Девет кона товарити,
На десети ти да вјанеш,
Да товарим моја руба,
Што свијена, нерасвијена.

За испитиваче народне поезије интересантна је и варошица Пехчево, која има два одлична певача, Јована Веселиноског и Магду Стамболиску.

Јован Веселиноски, 65-годишњи полуписмени сељак, никад није певао уз гусле, као ни његов отац, од кога је песме и научио, али зна доста епских песама. Ове песме нису орске, али се може поверовати да су то некада биле имајући у виду живу традицију орске песме која је овде у ранија времена била претежно епска, као и отсуство индивидуалних певача епске песме. Из његовог богатог репертоара забележила сам песме које су по садржају врло разнолике, почев од оних која тумачи један врло стар обичај приликом сусрета сватова, па до песме о Марку Краљевићу, хајдуцима и познате песме *Смедерево града ваздан затворено.*

Познато је веровање да се не смеју срести сватови. „Сватовска гробља", како често називају понеку гомилу камења или споменика непознатог порекла, сведочанства су о томе да је међу сватовима приликом сусрета настајала борба, после које би ретко ко остао у животу. Међутим, ова песма нам је сведочанство из млађег времена, када се нашао излаз из тих крвопролића. Она је у варијантама позната у северном Малешеву, а стари Јован Веселиноски певао је *Орску сватовску песму* овако:

Крал Димитар, мори, милна сина жени,
Сина жени, мори, шћерка препродава,
Синове му, мори, сватове испрашћа,

Шћерине му, мори, сватове пресрипча,
И на Јана, мори, вели ем говори:
„Ој ле Јано мори, ој ле мило чедо,
Ти си умна, Јано мори, и разумна,
Ќе минете, Јано мори, през гора зелена,
Ќе срешнете, мори, братове сватове,
Шура зета, мори, коње променете,
Снаа золва, мори, тенките прекровки,
До два кума, мори, два златни прстени,
Две кумици, мори, до две златне кајци,
Два девера, мори, два зелени венца".
Кад са били през гора зелена,
Сретнали са братове сватове,
Шура зета, мори, коње променили,
Снаа золва, мори, тенките прекровки,
До два кума, мори, два златни прстени,
Две кумици, мори, до две златни кајци,
Два девери, мори, два зелени венца.

Самовиле су често предмет малешевских народних песама, па је и следећа једна од таквих:

Мори Јово, мори моме Јово,
Не спадна ле, мори, доле ф поле,
Не најде ле мори, негде вода,
Да омијеш, мори, бело лице,
Бело лице, мори, од праове,
Црне очи, мори, од сзове,
Туку ојде ф планината,
Ф планината, ф езерото,
Ф езерото самовилско.
Тамо најде две невести,
Две невести самовили,
Па на Јово говореа:
„Ајде Јово, с нас да дојдеш,
Да ни лулаш машки деца".
А Јово им говорепе:
„Бре невести самовили,
Ногу сте ме почекали,
Ошче ме малу и чекајте,
Да преиграм лазарица,
Лазарица и Велигден
И убави ден Ђурђевден,
Та дојдете на Спасовден,
На Спасовден, на орото,
Магли праове замаглете,
Моми перја потрошете,
Мене вишом извишете".

Марко-јунак, који савлада вилу што чува изворе, те их ослободи и дâ воду народу, опева се у следећој песми:

Шетба шета Марко Кралевити,
Шетба шета низ гора зелена,
Па си тера водица студена,
Или вода или вино с пари,
Да растопи негова ћипра уста,
Да напоји кона шарконога.
Па си нема водица студена,
Ниту вода, ниту вино с пари,
Па зафана горица да коне:
„Огине ти горо корењ изгорели,
Ја шума ти горо слана осланила,
Оти немаш, горо, водица студена,
Ниту вода, ниту вино с пари".
Али гора никому не дума,
Од жалби је на Марка продумала:
„Немој к'ни горица зелена,
Туку к'ни Вела самовила,
Она збрала тај сичките води,
Прекара 'и през девет планини,
Откара ги на Перин Планина,
Затвори 'и ф кале мерданлија,
Заклучи 'и ф деведесе френка.
Бодни коне сос златни мамузи,
Да прерипи до девет планини,
Да искочи на Перин Планина,
Да растрошиш кале мерданлија,
Да отвориш деведесе френка,
Да потече таја студна вода".
Бодна Марко кона шарконога,
Па прерипи на Перин Планина,
Там не била Вела самовила,
Она ј' била ф зелени ливади.
Кад догледа Марко Кралевити,
Земала му двете црне очи,
И му зема таја десна рака,
И на коне сите четир нозе.
Па зафана Марко да се моли:
„О ти сестро, Вело самовило,
Отпушчи ми таја десна рака,
Отпушчи ми двете мои очи,
И на кона си четири нозе,
Ќе ти бида роб до три години".
Еле си је жена дагокоса,
Дагокоса жена крапоума,
Отпушчи му двете црне очи,
Отпушчи му таја десна рака,

И на кона си четири нозе.
Извадил је Марко лека буздогана,
Ударил је Марко у плешчите,
Направија Марко најголемо парче,
Парче колку мрафка дига.
Тогај строши кале мерџанлија
И отвори деведесе френка
И потекла таа студна вода.

Иначе су бројније другачије песме о Марку, где он учествује у свакидашњим догађајима, као обичан човек. За овај пример карактеристична је орска песма *Крена Марко на Света Гора д'иде,* коју ми је отпевала група жена:

Крена Марко на Света Гора д' иде,
Он ће иде и сина ће си води,
Ће си води сина Миаила,
Миаила мајчин кајметлија.
Поведе го мајчин кајметлија,
Таман било през гора зелена,
Проговара Марко Кралевити:
„Седни сину да поижнуваме,
Бркни, сину, ф свилени бисази
И извади књига Ванђелија,
Да препоем чесната трпеза".
Бркна дете свилени бисази
„Нема, тате, књига Ванђелија".
„Вјани, сину, кона шестокрила,
Та си иди, сину, дури дома,
Та донеси книга Ванђелија".
Вјана дете кона шестокрила,
Па си оџе дете дури дома.
Дваш почукна дете, триш повикна:
„Мори тука ле се млада Марковице,
Тука ле се, стани, отвори ми,
Да ми дадеш книга Ванђелија".
Проговори млада Марковица:
„Ѐ тизека дете адамија,
Да си флезеш ју тевни зандани,
Да си тераш книга Ванђелија".
Оно тера книга Ванђелија,
Не му дала књига Ванђелија,
Уболе го ју клетото срце.
Чекал Марко утре до пладнина,
Нема дете да си дојде.
Па си оџе Марко дури дома,
Дваш повикна, триш почукна:
„Ја излези млада Марковице,
Дека дена дете Миаила?"

„Ђиди Марко, ђиди стопанине,
Да ли продаде дете Миаиле?"
Флезнал је Марко ф темни зандани,
Потанал је крви до колена
И нашел дете Миаила,
Извадио рушко ношче,
Убо је ф клетото срце.

Јован Веселиноски пева и *песме о хајдуцима*. Следећа песма износи одлазак у хајдуке Чалдар деда да би се светио Турцима што су му, богаташу, одредили највећу порезу:

О бре дедо, мори, Чалдар дедо,
Прочуло се је, мори, Чалдар дедо,
Прочуло се је, мори, сос имање дедо, сос богатство,
Ф село Турци, мори, надое,
Да расфрлат, мори, даването,
Даването, мори, беделето.
Сабраха се, мори, сељането,
Сељането, мори, кметовето,
Кметовето, мори, чорбаџији.
Извадиха, мори, костурите,
Да направат, мори, рабошите,
Да расфрлат, мори, даването,
Даването, мори, беделето.
Зафанаха, мори, разрежаха,
Кому двеста, мори, кому триста,
Кому шапа, мори, кому капа,
Чалдар дедо, мори, кутел искат,
Кутел искат, мори, бели пари.
На дедото, мори, дотегнало,
Наметнал је, мори, танка пушка,
Танка пушка, мори, кременарка,
Па је ошел, мори, у гората,
Там је собрал дедо бре другари,
Све другари, дедо, като него,
Све су старци, дедо, белобратци,
Па спаднали, мори, ф селото,
За да гонат, мори, клети Турци,
Клети Турци, мори, зол субаша.
Од опинци, мори, сал врбите,
Од минтане, мори, сал гајтане,
Па спаднали, мори, у селото,
Изгонили, мори, клети Турци.

Класна мржња огледа се у песми где хајдуци узимају из богате куће дете и пеку га, силећи оца да врти ражањ, а целу породицу да му помаже. У варијанти коју је записао акаде-

мик Недељковић види се да је ово вероватно успомена на време у које су још хришћански феудали уцењивали народ сољу. Ова песма у даљим својим стиховима преноси овакав терор на Турке. То је сведочанство о актуализацији народне песме, која се прилагођава друштвеним приликама, и људи који су заборавили феудалца преносе његове злочине на Турке, чију силу и тиранију осећају. Та песма о *Младим хајдуцима* коју сам забележила тамо од старог Јована Веселиноског, гласи:

Колку си Перин, море, убава
Толку си, мори, љута и страшна,
Лете си Перин, мори, убава
А зими си, мори, љута и страшна,
Лежат снегове дебели
И вијат в'лци гладници.
Сабрахме се млади хајдуци,
Па спаднаме ф село гулемо,
Флезнаме ф кашча богата,
Фанаме дете на маћа,
Малено дете, мори, галено,
Ојдоме ф црква, мори, шарена,
Растрошихме, мори, икони,
Навалиме, мори, два огна гулеми,
Туриме дете, мори, да печем,
Да печем дете, мори, на режен,
Башча му, мори, режен да врти,
Мајка му, мори, пресол да прска,
Братја му, мори, с кафал да свират,
Снае му, мори, оро да играт,
Сестри му, мори, песни да поат.
Дете од огин продума:
„Татко ле, мили татичко,
Потргни ме од огин,
Равна ми снага изгоре".
Башча му вели, говори:
„Надане, сину Надане,
Така ле несме се надали,
Турци са клети, проклети,
Не смеја да те потргна".
Дете од огин продума:
„Мале ле, мила мори мајчице,
Потргни ме мајко, мори, од огин,
Бело ми лице, мори, изгоре".
„Надане, сину Надане,
Не смеја, сину, не смеја,
Турци са, сину, клети, проклети,
Не смеја, сину, да те потргна".

Пехчево има још један богат извор народне поезије у Магди Стамболиској. Она је одличан певач и играч у ору. Своје знање несебично преноси на омладину. Када сам је посетила, септембра 1948 г., она је као претседница АФЖ организовала некадашње своје другарице из сра, и оне су показивале омладини како се некада играло и певало у ору. Ова група старих жена је са својим врло лепо припремљеним програмом учествовала на фестивалу македонских народних игара, октобра 1948 г. Магда Стамболиска сама не ствара песме, већ преноси млађима песме које је некада певала. А велику популарност коју ужива у Пехчеву стекла је својом друштвеношћу, живим темпераментом и песмом, која јој је и сада веран пратилац.

Најбројније песме њеног репортоара су оне које се певају „на седењкама" и орске. То је већ доказ колико је она везана са друштвеним колективом у којем живи и колико су њене песме својина тог колектива, чији је она најизразитији певач. Од ње сам записала 12 песама, од којих ћу изнети само најкарактеристичније. Од песама које се певају „на седењкама" интересантна је песма *Роди се Јана хубава, леле, хубава,* чији садржај сведочи о њеној великој старости.

Роди се Јана хубава, леле, хубава,
У Витошката Планина,
Куга се Јана, ле, родила, ле, родила,
Мајка 'и мађија створила,
Живо је пиле фанала ле, фанала,
На огин го је вртела,
„Како се врти пилето, ле, пилето,
Така да се вртат ергене
По моја Јана хубава".

Од Магде Стамболиске записала сам неколико орских песама. Верујем да ово нису њене најлепше песме, јер није имала времена да их одабира. Већина њих су недовршене, јер их се она сећа само кад игра, певајући са другарицама из ора. Једна од орских песама је и ова, у којој сватове заробљавају Татари — *Сватове Татари пленили:*

Магдо ле, снао хубава,
Од как планина, леле, паднала,
Никој през тебе, леле, не мине,
Сега сватове, леле, ће мина,
С убава Магда, леле, невеста.
На срешча им се, леле, Татаре,
Татаре црни, леле, Арапе.
Магла им вели, леле, говори:
„Сватове, леле, мили сватове,
Сега Татаре, леле, ће пленат".
Татаре са 'и, леле, пленили,

През Дунав са 'и, леле, превели,
Магда 'и редом, леле, служава,
На сите чешите плни,
На Демјана ле говореше:
„Брате Демјане ле Демјане,
Сите 'и редом служава,
Да пијат, да се, леле, опијат,
Тизе да се ле не опијеш,
Довечера ће ле бегаме".
Демјан 'и вели, говори:
„Снао, ле, Магдо, ле, невесто,
Минала ли си през Дунав,
Довечера ће бегаме...

Следећа песма о *Петру, влашком војводи,* по своме садржају не припада класно друштву Магдином, а у њој се говори о власнику девет чифлика, који прича о својој кћери (и ово је орска песма).

Убава Маро Латино,
Петре ле влашка војводо,
Петре до вино седеше,
До вино и до ракија,
И на Мара говореше:
„Убава ле Маро Латино,
Видиш ле Витош планина,
Зад неја има и друга,
Зад друга има и трета,
Там имам девет чифлика,
На секи чифлик и лубне,
Секој ми лубне здобило,
По једно машко детенце,
Јендо ми лубне здобило
Једно ми мало момиче.
Ка дочу царо, ка разбра,
И за него ме испрашча,
Ама му го јаз не давам
Дури не даде, не даде,
На секи сина по кона,
По кона и по сокола,
И да насади, насади,
На секи ридај и дрво
Све првенушке јабуке,
Куга идем и да дојде
Све квамење да носим,
И да направи, направи,
Дуге широке мостове
Од него дури до мене,
И на најмладије сина
Два кона и два сокола".

Следећа орска песма, *Смиљане арамија*, чији је садржај из хајдучког живота, није потпуна јер ми је није певала у ору, већ казивала.

Је Смиљане ле море,
Је Смиљане арамија,
Излего је ле море,
Је Смиљане арамија,
Петнаесе дена пред Благовест.
Угоди се ле, мори, дрчовна година,
Дена врни ле, мори, ношја помрзуве,
Замрзнаја ле, мори, пушки за ћепета,
Ја ћепета ле, мори, за диван долами,
А долами ле, мори, за модри јелеци,
А јелеци ле, мори, за свилни кошули,
А кошули ле, мори, за јуначка снага.
Проговори ле, мори, Смиљан арамија:
„Е дружина ле, мори, е верна собрана,
Који друми ле, мори, друми да ударим,
Да ли горни ле, мори, или ми долни,
Или стредни ле, мори, руменлији?"
Па спаднаја ле, мори, Добрашинци,
Добрашинци ле, мори, у Стојана,
Стојан има ле, мори, девет сина,
Девет сина ле, мори, осем снаји,
Сите осем кајци ле, мори, носат,
Најмалата ле, мори, Јованица,
Она носи ле, мори, до три кајци,
Прва 'и је ле, мори, од башча 'и,
Друга 'и је ле, мори, од кума риза (ариза)
Трета 'и је ле, мори, од свекрови . . .

Магда Стамболиска је изразити пример друштвеног певача који је само израз свога доба. Али, захваљујући живом учешћу у свим друштвеним манифестацијама, и раније и сада, она је песму из доба своје младости очувала и предала млађем поколењу, које је од ње заиста свесрдно прима.

* * *

Наглашено је већ да је у целом северном Малешеву врло жива традиција орске песме, да је тај начин певања омогућио да се и данас не забораве многе песме чији су изразити носиоци умрли. Ма да сам орске песме бележила од већине женапевача, ипак ниједна од њих није била изразито орски певач; На овакву сам наишла тек у Берову — то је Ефка Дуческа. Ова 65-годишња разборита старица, некада одличан певач и играч, зна доста орских песама. Све те песме је учила у ору, од старијих жена, брзо их памтила и тако стално богатила

своје знање. Када човек разговара са њоме она га преноси у доба своје младости, и освежавајући то у сећању, она нас упознаје и са певањем у ору.

У ору су играле и певале жене саме, без учешћа мушкараца, који су их само посматрали. Држећи се рукама за појас суседне другарице или стављајући јој руку на раме, оне су играле пратећи се песмом. Певале су у две групе, и то тако да би једна група певала стих по први пут, а друга га као ехо понављала. Приликом оваквог певања прва група је изостављала последњи слог стиха, замењујући га понављањем некога од слогова тога стиха, а друга група би отпевла цео стих. На пр.: Сејала Неда, до ран бел бо — Сејала Неда ран бел босилок.

Инструменталне пратње за оро није било до после I светског рата, али се певање у ору очувало и до данас, ма да сад има ора чије је извођење везано за инструменталну пратњу.

Ефка Дуческа припада прошлости. И као потпуна супротност Магди Стамболиској, она своје знање никоме не преноси (изузев својој кћери), а певајући или говорећи своје песме она оживљава само једно одређено доба свога живота, које се не може никако повезати са садашњошћу, и које и она сама осећа као прошлост. Она је некада била друштвени певач, а припадала је богатијем слоју грађана. Њен класни положај одваја је од народа, она временом престаје да са њиме живи јер припада друштвеној класи која изумире, и повлачи се. Песма о Марку Краљевићу „чорбацији" типична је за њен некадашњи репертоар.

Од Ефке Дуческе записала сам више песама, али их нећу све износити.[1]) Једна од песама које по свом садржају датирају из давне прошлости била би следећа — *Чума курбан неће*, орска песма, у којој се испољава схватање да се курбаном не може жртва искупити.

Цвето, моме Цвето,
Брала Цвета, брала, леле,
Зелен горски здравец,
Зелен горски здравец, леле,[2])
Дека го је брала
Там се разболела.
Умира, премира,
На мајчини скути,
На башчини двори.
„Ќе си умра, мале,
Младо и зелено,
Руба не носило,
С друшћа не одило".
А мања 'и вели:

[1]) У овоме прилогу наведен је само један мали број песама из овога краја, којима располаже Фолклорно одељење Етнографског института.

[2]) Стих се увек понавља по двапут, а други пут се дода „леле".

„Не бој ми се шћерко,
Нећеш да ми јумреш,
Ти си имаш, Цвето,
Четворица братја,
На сивото стадо
Овен ће донесат.
Курбан ће заколат,
Тебе да заменат".
А Цвета 'и вели:
„Мале, мила мале,
Чума курбан неће,
Она душу иска".

Ефка Дуческа је у ору певала и *песму о болном Дојчину*. Ту нема оне епске ширине која је у Вуковој варијанти[1]), догађаји иду убрзано, али је песма потпуна целина и то сасвим у српском духу.

Мори Канто, мори Канто, мори Канто ле
Канталене,
Канта мете[2]), ле, равни двори,
Двори мете, ле, с'зи рони,
Догледа ја, ле, брат 'и Дојчин,
Та на Канта, ле, говореше:
„Ој ле Канто, ле, мила сестро,
Шчо си метеш, ле, равни двори,
Двори метеш, ле, с'зи рониш.
Да ли те се, ле, додејало
Од нашата, ле, тешка к'шча,
Месечни ле почечни,
Добри гостје, ле, срешчечни,
Сиви крави, ле, м' зечни,
Пресно млеко, ле, биечни".
А Канта му, ле, говореше:
„Ој ле брату, ле, брату Дојчин,
Ни ми се је, ле, додејало
Од нашата, ле, тешка к'шча,
Месечни, ле, печечни,
Добри гостје, ле, срешчечни,
Не ми се је, ле, додејало
Пресно млеко, ле, биечни,
Туку ми је, ле, друга грижа,
Друга грижа, ле, та гулема,
Прочу се је, ле, црн Арапин,

[1]) Вукова варијанта — уствари торзо изворне македонске песме — има свој македонски извор у песми која је објављена у збирци Маријовци у песми, причи и шали, од В. С. Радовановића; а и ова овде је још више осиромашени торзо.

[2]) Прва четири слога понављају се три пута.

На дењ јаде, ле, фурна леба,
И по крава, ле, јаловица,
На нош либа, ле, малка мома.
Редом реди, ле, по селата,
Ред је дошло, ле, на нашето,
На нашата, ле, милна кашча,
И менека, ле, ће одведе".
Проговара, ле, брат 'и Дојчин:
„Не бој ми се, ле, мила сестро,
Јаз ће ида, ле, на мегдане,
Ће се бија, ле, с црн Арапин,
Ће потуба ле, црн Арапин,
Тебе сестро, ле, ће те отма".
Излего је, ле, брат 'и Дојчин,
Донел го је, ле, мртво тело,
Да го види неговата,
Неговата, ле, мила сестра,
Она да се ослободи, ле, од црн Арапин.

У орским песмама ове певачице Марко Краљевић је чорбаџија. Од песама које ћу навести прва је десетерачка и епска, друга је у шестерцу са припевом, без епских елемената, те могу служити као илустрација форме орске песме. Прва од њих *Ој ле Марко чорбаџија* — гласи:

Марко кове кона у ранина,
У ранина, Марко, без борина,
На јасната, Марко, месечина,
И на тија, Марко, дробни звезди.
Сребро плочи, Марко, клинци позлатени,
А коне му вели ем говори:
„Ој ле Марко, ој ле чорбаџијо,
Шчо ме, Марко, толку скапо ковеш,
Да ли мислиш да ме препродаваш,
Или мислиш бакшиш да ме даваш,
Или мислиш далек да ме прашчаш?"
„Ој ле кону, ој ле моје добро,
Ниту мисла да те препродава,
Ниту мисла бакшиш да те дава,
Туку мисла далек да те прашча,
Далек, далек, на мојите двори,
Да ми видиш двори какви ми са,
Да ли ми са равно изметени,
Или ми са пелин израснали".
„Ој ле Марко, ој ле чорбаџија,
Сношчи сам си од там дошел,
Двори ти са пелин ураснали,
На сред двори дрво изгорело,
На дрвето до три кукавици,

Една кука заран та па заран,
Друга кука вечер та по вечер,
Трета кука ич се не утавја.
Та што кука заран га на заран,
Това си је твоја мила сестра,
Та шчо кука вечер та по вечер,
Това си је твоје прво либе,
Та шчо кука ич се не утавја
Това си је твоја стара мајка".

Друга — *Марко болен лежи* — гласи:

Марко болен лежи,
Магдино, моме убава[1]),
У гора зелена.
Никој род ко него,
Само сестра Мила.
Глава ф скути држи,
Анђелје приходјат,
Душа да му вадат,
Од Мила не можат,
Од Милини жалби.
Чудил се је Марко,
Дека да је прати,
А Марко 'и вели:
„Мило, мила сестро,
Вода ми се пије,
Вода кладенчева,
И па студенчева".
А Мила му вели:
„Марко, мили братко,
Пати ће погреша,
Тебе ће загуба."
И Марко 'и вели:
„Земи ми си, Мило,
Сребрната игла,
Позлаћено тапче,
Та наточи, Мило,
Де дрво, де камен,
Де јафор, де габер,
Де висоћи боро".
Узела је Мила
Сребрната игла,
Позлатено тапче,
Па си оџе Мила
Вода да донесе.
Марко се је
Богум помолило:

[1]) Овај припев се понавља после сваког стиха.

„Дај ми, боже,
Таја росна киша,
Да јомије
Милини белези.
Назад се је
Мила ле повернала,
Белег изгубила.
Заплакала Мила:
„Марко, мили брату,
Сестра те изгубила".
Створила се Мила
Сина куковица,
И кукала Мила
Од дрво на дрво,
Време три месеци.
Створила се Мила
Сина куковица,
Брата изгубила.

*
* *

Малешевска орска песма може бити извесно сведочанство о постојању епске орске песме. И док се у јужном Малешеву епска песма, која је била везана за индивидуалне певаче, изгубила заједно са тим старцима, она је овде остала баш захваљујући том своме друштвеном карактеру. Певање у ору омиљено је овде и данас, и, уз новије песме, које се сад стварају, одржавају се још увек и оне које су млађи слушали од старијих а сад их и сами преносе другима. Постоји још једна карактеристика ове песме: њени носиоци су претежно жене, и оне су је и сачувале, јер су их, како изгледа, оне првенствено у ору и певале.

Jovanka Lazarević

UNE CONTRIBUTION A L' ÉTUDE DE LA POÉSIE POPULAIRE DE MALEŠEVO

Dans ses études de la poésie populaire de Maleševo l' auteur se proposait de sauver de l' oubli, au moyen d' une méthode de reconstruction, certains rondes (chants dont les danseurs s'accompagnent en dansant l'oro, une danse en rond où ils se tiennent par les mains). Quelques poésies épiques qu' on trouve parmi ces rondes présentent un témoignage indéniable que le chant épique était cultivé jadis par les danseurs d' oro. C' étaient le plus souvent les femmes qui s' en occupaient au temps où l' accompagnement instrumental était encore une chose inconnue. Un représentant caractéristique des rondes est

indubitablement Efka Dučeska, vieille femme de 65 ans de Berovo, qui ranime les chants de son époque, dont un grand nombre sont déjà oubliés. Efka Dučeska mène une vie retirée, ne prend pas part à la vie sociale d' aujourd' hui et pour cette raison sa poésie est une image du passé; Magda Stamboliska, vieille femme de 68 ans de Pehčevo, participe, au contraire, à toutes les manifestations sociale et chante avec plaisir même aujourd' hui. Elle a réussi à transmettre la poésie de son époque aux générations nouvelles. C' est une chanteuse caractéristique des chanson qu' on chante aux „réunions" sociales, mais elle connait moins de rondes.

Dans le présent article on n' a cité que les chants d' oro (rondes) et ceux obtenus par la reconstruction tandis que la collection gardée dans la section du folklore de l' Institut ethnographique contient un choix considérablement plus riche de poésies de Maleševo en Macédoine.

КАДРИ ХАЛИМИ

НАРОДНА ПОЕЗИЈА ШИПТАРА У СЕЛУ ЛЕШАНЕ У ПОДРИМИ

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 21 V 1949)

Село Лешане налази се у Подрими.[1]) Административно припада Месном народном одбору Суве Реке а Срезу подгорском. У њему живи мешовито становништво, има и Шиптара и Срба. Претежно занимање становништва овога села је земљорадња, пошто је земљиште плодно и погодно за њу.

Народ овога села је врло веселе природе. Код њега је народна поезија доста развијена. У селу има неколико певача, од којих сам забележио известан број песама које су ми радо казивали.

Најистакнутији певачи су: Осман Рамадани, стар 27 година, писмен; Мерсел Шаћа, 55 година, неписмен; Сали Бељуљи, 43 година, неписмен; Хамди Рамадани, 35 година, неписмен; Хисен Реџепи, 36 година, неписмен; Реџеп Смајли, 45 година, писмен; Мехмет Фејза, 36 година, писмен. Као што се види, податке о песмама и о поезији уопште прпео сам од седам народних певача. Сви су они по занимању земљорадници, који се баве обделавањем својих имања. Ниједан од њих није професионалан певач. Певају ради личног задовољства а и на разним светковинама, свадбама и другим пригодама када их пријатељи позову на какво весеље. За певање не добијају никакву награду. Награда им је та што их зову на весеље. Ниједан од њих не саставља сам песме, већ су сви, песме које знају, чули и научили од старијих људи свога краја.

Шиптари овога села сваку песму, била епска или лирска, свадбена или љубавна, називају „kongë", што дословно значи на српском језику песма. Целокупну народну поезију, према садржају и према догађајима које опева, деле овако:

---

[1]) У лето 1947 године био сам са екипом Етнографског института САН која је вршила етнолошка испитивања у областима Сретечке Жупе у Подриме. Поред осталога ја сам прикупљао и народне песме у селу Лешаин где сам се бавио од 19 до 23 августа и забележио 30 песама.

Епску песму зову „kongë trimnije" (јуначка песма) или „kongë burrash" (песма мушкараца, мушка песма); а лирску песму називају „kongë e larme" (шарена песма). Надаље и епску и лирску поезију деле у по неколико врста, већ према природи песме. Тако, епску поезију деле на песме које они називају „kongë të moçme" или „kongë të vaktit", што значи старе, старинске песме. Затим имају песме које називају „kongë lufte", што значи песме о бојевима; потом долазе песме које они зову „kraina" или „kongë kreshnikësh", које одговарају српским крајишничким народним песмама и на крају дођу епске песме које називају „kongë trimnije" што значи јуначке песме. Најзад и лирске песме деле на „kongë darsme" (свадбена песма), „kongë dashunije" (љубавна песма), „kongë çobanësh" (пастирска песма), „kongë fëmish" (дечја песма), „kongë grash" (женска песма) и слично. Најновије песме из Народноослободилачког рата и послератне изградње зову „kongë partizane" (партизанске песме). По добу када се певају или према послу уз који се певају, Шиптари у овоме селу не деле песме.

У своме селу скоро свако зна макар једну песму, а има и таквих који знају приличан број песама. Пева се највише зими за време дугих ноћи када се сељаци скупљају после вечере на посело. Оне, који знају да певају, обично замоле присутни и онд почну да певају. Свака песма се обично пева од двојице, тојест певају два певача заједно. Они седну један према другоме како они кажу „komë kryq" (прекрштених ногу) и тако, саставе главу уз главу и после кратког договарања коју ће песму певати, одјекне њихов глас. Док песма траје присутни веома пажљиво слушају. На крају присутни захваљују певачима обично речима: „rrnofshi", „ju lumtë" или „se kofshi knofshi" (тј. живели, весели били или певали док сте живи, вазда певали). Кад певају по двојица један обично води, како се у народу каже „me prî", а други прати или како народ каже „me ndihmue" или „me ndjekë" (тј. помагати, пратити). Када престане песма и пошто се присутни захвале, одмах отпочне разговор и расправљање о догађајима и јунаку који су били предмет песме коју су мало пре чули. Ако је пак песма жалосна, тужна, коју они називају „kongë e dhimshme", онда обично после њеног свршетка падне предлог да се отпева једна „kongë e larme", тј. шарена (лирска) песма да би се разонодили. Сем по двојица, певачи могу певати и сами тј. један певач да пева сам, а могу певати заједно и више од двојице — три, четири па и пет певача у један глас или пак, као што сам имао прилике да видим и чујем у поменутом селу, могу петави и четири певача, али не у један глас него наизменично тј. прво отпева један пар неколико стихова, а потом други пар и тако наизменично. Али на овај начин се не пева свака песма него има нарочитих песама које се овако певају, а то су оне које су у дијалозима, у којима се препиру, над-

међу две особе — обично младић и девојка, те приликом певања овакве песме два певача узимају улогу једне, а два друга певача улогу друге особе. Певачи, како сам напред рекао, не добијају за певање никакву награду осим што им се указује нарочита пажња послужењем дувана и слично.

Осим на поселима, пева се и о разним весељима и забавама, при разним пословима, празницима, а највише на свадбама.

Епске песме певају само мушкарци, док лирске певају и мушкарци и жене, са изузетком свадбених лирских песама које певају само жене. Отуда назив за епске песме „kongë burrash" тј. мушке песме. Највећи број епских песама испеван је у осмерцу а има их и у десетерцу а лирске песме различно. Код епских песама је у многим стиховима уметнута речица „tha". У већини случајева епске песме почињу или свршавају са овим уобичајеним стиховима:

Tek len dielli të praron hona, Од истока паке до запада,
Trim si Danin[1]) s'e bon nona. Јунака к'о Дана[1]) мајка неће родити.

За пратњу епских песама, од музичких инструмената служе кавал,[2]) ћителија[3]) и шаркија[4]) (у старо доба биле су у употреби и гусле). Лирске песме могу бити праћене како поменутим инструментима тако и дефом (даиром),[5]) међутим епске песме никада се не певају уз ударање дефа. Певачи су у народу врло омиљени и уживају добар глас у селу.[6])

Да видимо како стоји ствар са сваком врстом песама у селу *Лешане.*

I. — ЕПСКА ПОЕЗИЈА. 1) „Kongë të moçme" или „kongë të vaktit" су старинске песме са мотивима познатим и у песмама других балканских народа. У ове песме спадају на пример песма о зидању Скадра, мотив удовице с деветоро деце и многе друге. Оне обилују митолошким елементима и натприродним бићима као змајевима, вилама, дивовима и другим народу несхватљивим појавама.

Ево једне песме из ове групе на шиптарском језику и у српском преводу, коју сам целу забележио.

---

[1]) Или како се јунак песме зове.

[2]) *Кавал* је врста свирајке, обична подужа цев, дрвена или метална. са седам рупица на једној и једном на супротној страни за извођење тонова,

[3]) *Ћителија* је врста тамбуре са две жице.

[4]) *Шаркија*, такође тамбура само већа од ћителије и има шест жица.

[5]) Оријентални инстумент, направљен од коже разапете на кружном дрвеном раму.

[6]) У области Горње Мораве (Гњилане) певачи код равничара нису поштовани док код планинаца се много цене

Konga e divit	*Песма о диву*
Në nji vakt në nji zamon,	Некада у стара времена,
Na ka dal nji div Marvon	Појавио се див Марвон,
Gjallë kond mi tok s'do me lon,	Никог живог на земљи неће да остави,
Harab dynjan po e bon,	Пустоши цео свет,
Deren teqes Sheh Abdullahit e ka zon,	Заузео је врата текије Шех Абдулаха,
Ka zon trupin me ia ngronë,	Почео је да му тело једе,
Sallte kryet po i flytyron,	Само му глава лети,
Drejt në Medinë, Meqe po shkon	Право иде у Медину, Мекy.
Krejt asëhabët[1]) u quen ne kom:	Сви асхаби[1]) се дигоше на ноге:
„Kush të boni tye në ketë mekom?"	„Ко те је у ово стање довео?"
„Na ka dalë nji div Marvon,	„Појавио се див Марвон,
Deren e teqes m'a ka zonë,	Заузео ми је врата текије,
Gruen me tridhet myrid[2]) m'a ka marrë,	Узео ми је жену са тридесет ученика,
M'a ka que në Gjylbelistan;	Одвео ју је у Ђулбелистан;[3])
Ali Dostin[4]) vllazen kû e kom?"	Где ми је браћо пријатељ Алија?"
„Në Qerbela ka shkue promë".	„У Кербелу[5]) је синоћ отишао".
Tri meleqe po ia qojnë,	Три анђела послаше њему,
Ali Dostit po i kallxojnë;	Али Досту казују;
Aj Dybdylin p'e shtërngon,	Он опреми коња Дибдила,[6])
Dymdhet bjeshkë i ka kërkue,	Дванаест гора је претражио,
Trup më trup po i trupon,	Стабло по стабло је секао,
Shpellen e divit s'un p'e gjon.	Не може да нађе пећину дивову.
U nis në Meqe, në Medinë po shkon,	Упути се у Мекy, Медину,
Krejt asëhabët jon que në kom:	Сви су асхаби устали на ноге:
„Mir se erdhe shahi merdan	„Добро дошао царе над јунацима,

[1]) *Асхаб*, арапска реч која значи друг, сабеседник или сарадник исламског пророка Мухамеда.

[2]) *Мурид*, арапска реч значи ученик кога дервиш упознаје и упућује у тајне редова.

[3]) Иако по облику личи на име неке вароши или покрајине нисам могао установити на које место се односи, а можда је и неко изопачено име.

[4]) *Дост* на турском значи пријатељ. Али како ће се даље видети у песми ова реч је изгледа стални епитет имама Алије сто га је нећу преводити.

[5]) Кербела је чувено поље *Дешти Кербела* (Кербелско Поље) где су погинули Хасан и Хусеин, синови Алије.

[6]) Коњ имама Алије звао се *Дулдул*.

Kush të ka bo ty në ketë mekom?"
„Na ka dalë nji div Marvon,
Tridhet myrid dhe gru'n m'a ka marrë,
I ka que në Gjylbelistan,

Që tri dit e tri net qi kerkoj,
Shpellën e divit s'un p'e gjoj".
Sheh Abdullahi i ka thon:
„Hajde bac, shpellen t'a kallxoj".
Te dy bashk në Dybdil kan hypë,
Jallah Dybdilit po ia bojnë,
Deri në gûjz në dhe sharron,
Te perpjetë s'un po i qon.
Sheh Abdullahi shka po bon?
Ziqer allahin po e bon,
Kryet para Dybdilit po i flytyron,
Drejt tu shpella e divit e qoj.
Motra e vet i duel në selam:
„Eu hoshgjelldën Ali Dost".
Ky ia priti me këtë fjalë:
„Ali Dosti un nuk jom".
„Vet je vlla dhe do të na pshton,
Tye ondrren t'a kom pa promë".
„Shka po u jep moter, divi me ngronë?"
„Mish t'insonit sa po domë,

Me pa nji çikë qi e ka prû promë,
Krejt saraji dritë po bon".
„Tu ajo çikë të më qojsh mue,
Unë t'a shof qat inson".
Edhe çika u que në kom,
„Hajde, hajde Ali Dosti".
„Ali Dosti un nuk jom".

Ко те је довео у ово стање?"
„Појавио се див Марвон,
Узео ми је тридесет ученика и жену,
Одвео их је у Ђулбелистан,

Ево три дана и три ноћи трагам,
Дивову пећину не могу да нађем".
Шех Абдулах му је рекао:
„Дођи браћо да ти покажем пећину".
Обојица су појахали Дибдила,
Потераше коња Дибдила,
Те до колена у земљу пропада,
Те не може да их вади навише,
А шта ради Шех Абдулах?
Он бога спомиње,
И глава му лети испред Дибдила,
Право дивовој пећини га одведе.
Његова сестра га је дочекала:
„Гле, добродошао Али Досте".
Он јој одговори овим речима:
„Ја нисам Али Дости".
„Ти си исти, брате, ти ћеш нас спасити,
У сну сам те синоћ уснила".
„Шта вам сејо даје див да једете"?
„Људског меса колико год хоћемо,
Да видиш једну девојку што је синоћ довео,
Цео дворац обасјава".
„Одведи ме тој девојци,
Да ја видим то створење".
И девојка устаде на ноге,
„Дођи, дођи, Али Досте".
„Нисам ја Али Дости".

„Ham je vet ham do te na pshton,
Ondrren ty t'a kom pa promë,
Ki me ba divin davran".
„Qysh po të doket, moter-i ka thonë"?
„Boll i shkreti i tmerrshëm osht,
Fort po tutna helaq po të bon".
„Mos u tut moter-i ka thon,
Se me emer të zotit un jom ardhë,
Kallxom në cillen sobë divi oshtë".
Soben çika ia kallxoj,
Shkelëm deres po m'i mshon,
Dymdhet copa deren ia bon,

Divi në gjumë koka konë,
Me shkelëm po m'i mshon.
„Qou div he Marvon,
Nuk je meleq as inson,
Hajde në din, hajde n'imon,
Dy desh tain po t'i bojm".

„Nuk vi në din as s'vi n'imon,
Kurkund vend s'më ke lon,
Nonë e babë m'i ke pre n'Anadoll,
Qetash tye kom me të ngronë".
E ka rrokë nji guri pesqind okë,
E ka que per me i ra;
Ali Dosti shka po bon?
Me dorë të shmajt po ia ndalon,
Me dorë të djatht e nxuer shpaten,
Rafsh dy copa po e bon;
Nji meleq në krah po i shkon:

„Ти си исти и спасићеш нас,
Синоћ сам те уснила,
Да ћеш се борити са дивом".
„Какав ти се чини сестро"?
„Доста је пусник страшан,
Врло се бојим да те не убије".

„Не бој се сестро — рече јој,
Јер сам дошао по божијој заповести,
Кажи ми у кој се соби див налази".
Девојка му собу показа,
Он ногом на врата удара,
На дванаест комада му је врата разбио,
Див бејаше заспао,
И ногом га удара.
„Устани, диве Марвоне,
Нит си анђео нит си човек,
Примај веру, примај закон,
Два ћемо ти овна давати таин".[1])
„Нит ћу примити веру нит закон,
Нигде ми ниси места оставио,
Мајку и оца си ми посекао у Анадолу,
Сад ћу тебе да поједем".
Зграбио је камен од петстотина ока,
Подигао га да га удари;
А шта чини Али Дости?
Левом руком му заустављa камен,
Десном руком исука сабљу,
Исече га на два комада;
Анђео му долази на раме:

[1]) *Таин*, арапска реч, значи следовање за један дан.

„Kqyre shpaten dallash po të shkon,
Kaun e zi mos p'e shitoh!"

„Обрати пажњу на сабљу,
криво ти иде,
Да не устрелиш прног бика!"

Ову песму забележио сам у Лешану од Мехмет Фејзе и Рецеп Исмаила.

Очигледно је да је песма пореклом са Истока. На основу личних имена и имена места, закључује се да је пореклом из Арабије. То потврђују имена као што су Мека, Медина, Алија, Дулдул, затим реч ахсаб и др. Мотив је по свој прилици веома стар и прешао је Шиптарима преко Турака. Али, највероватније је да су ову песму донели и по народу распрострли дервиши разних редова који обожавају Алију, исламског витеза. Култ Алије су ширили бекташије, а њих је у овој области било доста а има их и данас. Име Марвон потсећа на један од многих епитета имама Алије. Дакле, како се види из садржаја песме, јасно је да се овде ради о борби калифе Алије са дивом Марвоном из времена првог ширења ислама по земљама суседним Арабији. У прилог мишљењу да је јунак песме баш имам Алија, зет исламског пророка Мухамеда, види се и по имену његова коња који се у овој песми зове *Dybdil* а који се у исламским романима зове *Duldul*. У Гњилану у једној текији имао сам прилике да видим, на зиду текије, слику коња за који ми старешина текије рече да је то коњ *Dybdil* — коњ Хазрети Алије. Ако се постави питање у ком облику је овај мотив доспео Шиптарима, у облику приче или песме, мислим да се може рећи да је првобитно овамо дошао као прича па тек онда испевана песма што се види и из недоследности ритмике. Карактеристична су два-три момента у овој песми: див једе људско месо а у пећини у којој он живи налази се црни бик, док приликом борбе између дива и Алије, анђео опомиње овог последњег да том приликом не устрели бика јер би онда зло било. Дакле, назиру се трагови канибализма и митраизма а у песми су умешани бог и анђели тако да је песма добила печат ислама.

2) *„Kongë lufte"*. То су песме које опевају разне борбе и ратове. Оне највише опевају турску силу и борбе Турака противу Руса, Мађара, затим борбе Шиптара противу Турака и слично. Ове су ратне песме обично кратке и њих има мало у овом селу.

Једна од песама ове врсте је и песма о бици код Плевена између Турака и Руса године 1878 која гласи на шиптарском и у преводу на српском језику овако:

Osman pasha ne Pleme të vogël,
Osman pasha qet dy topa,
Qet Miskovi gjashtqind topa,

Осман паша у Малом Плевену,
Осман паша испали два топа,
А Московљани шест стотина топова,

Në Pleme të vogel dridhet toka;
Dridhet toka tuj luftue,
Pashallarët krejt jon dorzue,
Osman pasha ô tuj luftue.
Osman pasha kqyr prej detit,
A s'po i vjen imdad prej mretit.
Ç'far imdadi qi kan que,
Ne vend të fishekve sapun kan que,
Ne vend të bukes i qojn qymyr,
S'e pat qare pa u bô teslim.

У Малом Плевену земља се тресе;
Земља се тресе од борбе,
Паше су се све предале,
Осман паша се још бори.
Осман паша гледа ка мору,
Не долази ли му помоћ од цара.
А какву су помоћ то послали,
Уместо муниције сапун послали,
Место хлеба шаљу угаљ,
Те се мораде он предати.

3) *„Krainë"* или *„kongë kreshnike"*. То су крајишничке народне песме које се код Шиптара врло много певају. Оне су по садржају скоро све сличне ускочким и хајдучким српским народним песмама. Оне чине читав један циклус песама, и уствари опевају борбе између муслимана с једне и балканских хришћана с друге стране. Највише певају о јунацима Мују и Халилу који су према песми браћа; затим о Талу Будалину који је њихов рођак а спомињу се такође и Мађари. Код Шиптара се о Мују и Халилу врло много пева. Место њиховог боравка је Кладуша. У песмама се Мујо назива *„Muj Bylykbaši"* (Мујо Буљугбаша) или *„Muja prej Kladushe"* (Од Кладуше Мајо), а Халил се назива *„Sokol-Halili"* (Соко Халил) или *„Halil Bajraktari* (Халил Барјактар). У песмама се спомињу места Кладуша, Удбина, Задран, Будим и др. Борбе су или двобоји или се пак сукоби одигравају у кулама. Мујо и Халил имају читаву чету бораца, а боре се противу разних „краљева" и „капетана". Циљ борбе је, како изгледа, опљачкати непријатеља, одузети му благо и жену или кћер. Иако Мујо и Халил имају читаву чету ратника, ипак се ови ни једном речју не спомињу у песмама, а истиче само храброст ове двојице, а нарочито Мујова. До ових борби обично долази услед жеље за осветом. Победник опљачка све благо побеђеноме, похара му кулу и одводи у ропство жену или кћер. Жена у овим песмама уопште не учествује у борбама већ је приказана као неверна и издајица. Дакле, то су, како се чини, песме из феудалне епохе кроз које провејава дух феудалног поретка. Опевају се, као што је напред речено, борбе појединих феудалаца, који позивају један другога на двобој и томе слично.

Песме ове врсте прилично су дуге и радо се певају и цене. *„Kraina"* Мујо и Халил коју сам забележио гласи на шиптарском и у преводу на српском језику овако:

Muja dhe Halili

Haj m'ish kon tha Muja me Halilin,
Heret que Muja koka konë,
Se dy gjezvet binak në zjerm p'i bon,
Se Halilit tha zô po i bon:
„Qou Halil atlit t'i shtërngojmë,
Se në mexhlis sod dona me dalë".
Me 'i herë que Halili koka kon,
Mirë atlit tha, Lila po i shtërngon,
Se në mexhlis tha ata paskan dalë;
Ishin kon aty tridhet agallarë,
Ton tha agët kokan que në komë,
Mir selamin Muja jav ka dhon,
Mir selamin ata ja kan marrë,
Ia kan nisë tha muhabet po bojnë,
Të madhe briti Bylykbashi Muja:
„Shpejt tagjijat gjokav' me ia u dhon"!
Shkon Halili strajcat me ia u marë,
Shka me pa tha, kqyr seri të madh,
Gjoku i Mujës tagjin s'e ka ngronë,
Se në dy syt tha i shkreti po loton,
Të dy vesht te poshtë i ka vjerë,
Me kom të djatht ç'mun e ka vorr bon.
Shpejt Halili Mujes po i kallxon:
„Gjoku i yt tagjin s'e ka ngronë,
Se në dy syt i shkreti po loton,

Мујо и Халил

Били су ми, рече, Мујо и Халил;
Рано ми се Мујо пробудио,
Те две цезве као близнаке меће на ватру,
Те Халилу довикује:
„Устани, Халиле, да опремимо атове,
Јер ћемо данас на састанак да одемо".
Халил је одмах устао,
Па је Лило атове добро опремио,
Те су на скуп, рече, они отишли;
Ту је било тридесет ага,
Све су аге на ноге устале,
Мујо их је лепо поздравио,
Лепо су му они отпоздравили,
Почели су да разговарају,
Грмну јако Буљубаша Мујо:
„Брзо зоб дајте ђогатима"!
Одлази Халил да им скине зобнице,
Ал да видиш чуда великога,
Мујин ђого зоб није појео,
На оба ока је сузе пролевао,
Обадва је уха обесио,
Десном ногом копао је гроб.
Брзо Халил то Мују казује:
„Твој ђогат зоб није појео,
И на оба ока пусник сузе лије,

Se dy vesht te poshtë i ka vjerë,
Me kom të djatht ç'mun e ka vorr bon".
„Ngoni shokë, tha, Muja shka ka thonë,
Shum veshtar tha ketë gjok qi e kom,
Isharetet po i kallxon,
Sod nuk ôsht dita e jonë,

Jesir krali ka me na zonë,
Hajde shok tha në shpi të shkojmë".
Aty Tali Mujen po e qorton:
„Tuc i madh Muj koke konë,
Ton trimnit tha na po i bojmë,
Tye në kongë tha qi po të knojnë,
Merre gjokun tha në shpi të shkojsh,
Dhe në pazar tha gjokun t'a qojsh,
Gjithshka të japin pare me të dhonë,
Lesh, pamuk për me i marrë,
Bashk me plaken t'i punojsh".
Qashtu Muja në shpi po shkon,
Shum idhnue Muja m'ish konë,
Nona e vet tha shka i ka thonë:
„Ç'ki mahzun bir qi je ra,

A Halilin mos t'a kan zonë?"
„At kopil nonë gja s't'a gjonë,
Veq baci Tal idhnue fort më ka;
Isharetet gjoku po i kallxon
Qi jesir kralji ka me na zonë,

А обадва уха обесио,
Десном ногом копа гроб свом снагом".
„Чујте другови, рекао је Мујо,
Вештац је овај мој ђогат,
Претсказује шта ће се догодити,
Данас није наш дан (тј. дан победе),
Краљ ће нас заробити,
Хајдемо другови, кући да идемо".
Тада Тале кара Муја:
„Велики си плашљивац Мујо био,
Сва јунаштва ми чинимо,
Која се у песмама теби приписују,
Узми ђогата, иди кући,
Те на пијацу ђогата изведи,
И за све паре што ти буду дали,
Купи вуне и памука,
Те заједно са старицом преди".
Тако је Мујо отишао кући,
Много ми се Мујо беше наљутио,
А шта је њему мајка рекла:
„Шта ти је, сине, што си невесео,
Да ти нису Халила ухватили?"
„Тог копилана, мајко, ниш' неће снаћи,
Него ме је браћа Тале врло наљутио,
Ђогат знацима претсказује,
Да ће нас краљ заробити,

Edhe aj mue shka më ka thonë".
„Merre gjokun në shpi të shkojsh,
Dhe në pazar gjokun t'a qojsh,
Gjithshka të japin pare me të dhonë,
Lesh, pamuk, ti për me i marrë,
Bashk me plaken, tha, t'i punojsh".
Be po bon, tha, Muja din e imon;
„Jesir krali ka për me ju zonë".
Vrajma zot, tha kralin prej Zadranit!
Në maje të kulles, tha koka dalë,
Merr durbit tha po shikon,
Shka me pa tha çudi, seri të madh,
I ka pa tha tridhet agallarë,
Shpejt balozat tha po i shtërngon,
Treqind baloza po i shtërngon,
Fill prej bjeshke qi po i shkon,
Kqyr balozave shka u ka thonë:
„Njo të gjallë me ba me lëshue,
Krejt me rend kom me ju shkurtue".
Mirë tha agët ata po i rrethojnë,
Sa mirë aget tha m'i kan zonë,
Bash si lopët para po m'i qojnë,
Se në zëndan tha po m'i ngunjojne,
Dit mas dite nondë muj na u bonë,
As s'po i lëshon, krali as s'p i shkurton,

А он мени шта је рекао'.
„Узми ђогата, иди кући,
Те на пијацу ђогата изведи,
И за све паре што ти буду дали,
Узми ти вуне и памука,
Заједно са старицом, рече, преди".
Заклиње се Мујо дином и имаком:
„Краљ ће да вас зароби".
Уби, боже, краља од Задрана.
Изашао је на врх куле,
Узео је дурбине и гледа,
Ал да видиш чуда великога,
Видео је тридесет ага,
Брзо спрема јунаке,
Триста јунака је опремио,
Право ка шуми иде,
Види, шта је јунацима рекао:
„Једног ако жива пустите,
Све ћу вас одреда посећи".
Лепо су они аге опколили,
Како су лепо аге ухватили,
Баш као краве терају их пред собом,
Те их у тамницу затварају,
Дан за даном прође девет месеци,
Нити их пушта краљ, нити их погубљује,

Kurrnji qare nuk po ia u bon.
Њихово питање никако не решава.

Dit mas dite se shka po bon,
Из дана у дан шта он чини,

Rend me rend agët po i rendon,
По реду аге позива,

Ma të parin Halil Bajraktarin,
Првога Халила Барјактара,

„Pa'ja kho Turko- i ka thonë,
„Ходи овамо, Турчине, рекао му је,

Kur je kon n'at vaktin t'ond,
Кад си у своје време био,

Në kulla të mija kush o konë?"
У мојим кулама ко је био?"

„Gja nuk di tha, veq më munon,
„Ништа не знам, само ме мучиш,

Fëmi në gjep atëhere jom konë,
Дете у колевци сам тада био,

Veq nji fjalë kral po t'a kallxoj,
Само ћу ти једну реч, краљу, казати,

Baci Muj atëherë ka ardhë,
Тада је браца Мујо дошао,

Edhe do pare m'i ka dhonë,
И дао ми је неке паре,

Edhe nji fjalë m'a ka thonë,
И рекао ми је једну реч,

„Plaçkë kralin në Zadran e kem' bo".
„Опљачкали смо краља у Задрану".

Shpejt m'a thiri Talin prei Budimit,
Брзо позва Тала од Будима,

„Pa'ja khô, Tale m'i ka thonë,
„Ходи овамо Тале, рече му,

Kur je kon n'at vaktin t'ond,
Кад си у своје време био,

Në kulla të mija kush ô konë?
У мојим кулама ко је био?

Të m'a kallxojsh të drejten tamon,
Да ми кажеш праву истину,

Nji fjalë lak mos me m'a dhonë".
Ни за једну реч да ме не превариш".

„T'a kallxoj të drejten tamon,
„Рећи ћу ти целу истину,

Në kulla tua un jom konë,
У твојим кулама ја сам био,

Bashk me Mujen un jom konë".
Заједно сам с Мујом био".

„Ngo lum Tal tha, m'i ka thonë,
„Слушај, Тале, рекао му је,

Shum tha pare qi kom pasë,
Много сам блага имао,

Se atyne shka iu keni bô?"
Шта сте с њиме урадили?"

„Pare të bardha shka jon konë,
„Белог новца што је било,

Fukarave jav kemi dhonë;
Сиротињи смо разделили;

Pare të kuqe shka jon konë
Жутог новца што је било,

Bashk me Mujen i kemi da".
„Po dorien skum të mir e kom pasë,
Se atij shka i keni bô?"
„Hiq pa short Muja m'a ka dhonë".
„Po nji grue shum të mirë e kom pasë,
Po asaj shka i keni bô?"
„Per rogtar tha Muja e ka marrë,
Ty dy djem tha gruja t'i ka bô".
„Po tha kulles shka m'i keni bô?"
„Edhe kullen na t'a kemi kallë".
„Nji nonë plakë qi e kom pasë,
Se asaj shka i keni bô?"
„Mir me gaz Muja e ka lye,
Ia ka avit nji trup pishe,
Edhe qibritin ia ka shti,
Edhe nonën Muja t'a ka kallë".
Ngo tha, krali Talit shka i ka thon:
„Me më pas zonë sikur qi të kom zonë,
Ti atëherë shka më kishe bô?"
„Të kishna bô tha ibret nishon".
Jallah boni krali do me i ra,
Me 'i herë Tali fjalët po i ndrron:
„Hajt lum kral budallë mos u bon,
Qysh ktu kryet po don me m'a marrë,
Dit e diell neser ka me konë,
Ti në Kishë të Kuqe kral mue qom,
Kryet t'em aty me m'a marrë;
Krejt miletin aty tuboje,

Са Мујом смо поделили".
„А дорат ми је био много добар,
А шта сте с њиме урадили?"
„Мени га је Мујо дао".
„Али једну жену сам лепу имао,
Шта сте с њоме урадили?"
„За слушкињу ју је узео Мујо,
И родила ти је жена два сина".
„А шта сте урадили од моје куле?"
„И кулу смо ти запалили".
„Имао сам стару мајку,
Шта сте с њоме урадили?"
„Гасом ју је Мујо полио,
Принео јој комад боровине,
И шибицу јој принео,
И мајку ти је Мујо запалио".
Чуј шта је краљ рекао Талу:
„Да си ме ухватио к'о што сам ја тебе,
Тада ти шта би мени учинио?"
„Учинио бих од тебе чудо."
Скочи краљ да га удари,
Одједном је Тале променио речи:
„Хајде, краљу, не буди луд,
Како овде главу да ми узмеш,
Сутра ће бити недеља,
Ти ме, краљу, одведи у Црвену цркву,
И ту ми главу узми;
Цео народ скупи тамо,

Ka nonë qi kom lon pa gjalë,
Ka babë q'e kom lonë pa gjalë,
Krejt atyne qefi ka me iu bô".
Sa mirë krali Talin po m'a ngon,
Mirë në zëndan Talin p'e ngunjon,
Kqyr ky Tali shka po bon,
Mirë nji leter p'e maron
Se në Klladushë Mujes po ia qon,
Tali letren Mujes po ia qon,
Gjysma e natës n'at vakt koka konë,
Zâ tatari kur po i bon;
Mirë tha Muja paska dalë,
„Pa'ja khô tha mi ka thonë,
Mirë tatari ngat po i shkon,
Sa mirë letren Mujes ia ka dhonë.
Ka marrë Muja letren po e knon,
Hem p'e knon tha hem po kjanë;
Shum selam Tali po m'i bon:
„Baci Muj, pash din e imon,
Dit e diell neser ka me konë,
Në Kishë te kuqe krali do m'shkurton,
Ti lum Muja bonma hallall
Buk e kryp shum bashk kemi ngronë,
Ti si të mujsh për me ardhë në Zadran,
Eja pshtoji shokët tan".
Ashtu Muja que koka konë,
Sa mirë gjokun po e shtërngon,
Fill në Zadran Muja po shkon,
Me 'i herë hi tha koka konë,

Има мајки које сам оставио без сина,
Има очева које сам оставио без синова,
Свима њима ће бити мило".
Како лепо краљ послуша Тала,
Лепо ми Тала у тамницу стрпа.
Гле шта овај Тале ради,
Лепо начини једно писмо,
Те га шаље Мују у Кладушу,
Тале Мују писмо шаље,
Поноћ је у то доба била,
Када је татар позивао:
Лепо је Мујо изашао,
„Ходи овамо, рекао му је,
Татар му се лепо приближио,
Те је лепо Мују предао писмо.
Узео је Мујо писмо и чита га,
Писмо чита а сузе пролева;
Тале га много поздравља:
„Браца Мујо, тако ти дина и имана,
Сутра ће бити недеља,
Код Црвене цркве краљ ће ме погубити,
Ти Мујо, опрости ми,
Много смо хлеба и соли заједно појели,
Ако ти могнеш да дођеш у Задран,
Дођи, спаси све другове".
И тако је Мујо устао,
Лепо је ђогата опремио,
Право у Задран Мујо иде,
И одмах је ушао

Me 'i mehane në Zadran;
Nga nji lirë gotat po i qon.
Kan shkue kralit po i kallxojnë,
Nji Krashnik në sheher ka ardhë,
Kso Krashniku kurr nuk kemi pa,
Nga nji lirë gotat po i qon.
U que krali në kafe po shkon,
Muhabet zûn po bojnë,
Pe vet krali: „Kah je ti?"
„Jom djalë i kralit Magjarit,
Komë ni shum do Turq i kishe zonë,
Kom ardhë për hajr me t'a bo;
Tale Budalinen mos e ke zonë?
Babë e nonë m'i ka pre,
Unë i vogël n'at vakt jom konë,
Asht mymqym kryet un t'ia shkurtoj?"
I zu bes krali, ani, i ka thonë,
Shapaten t'onde me m'a dhonë".
Hymun në kish bashk kokan konë,
„Zoti të vraft Talo — po ia bon,
Qysh kaq keq t'paskan zonë?
Si gjenaze koke bô,
Qetash due me të lëshue,
Kryet due me t'a shkurtue",
„Dy dit zoti n'm'i ka dhonë,
Kurr ti nji s'un m'a bojsh".
„Shka je habitë fort? m'i ka thonë,
Me shkelëm po m'i mshon,
Atëherë vesh ishin kon marrë,
Ner musteqe zu po kesh,

У једну механу у Задрану;
Испија чаше од по једне лире,
Отишли су и краљу казали,
Један Крајишник у варош дошао,
Таквог Крајишника никад нисмо видели,
Испија чаше од по једне лире.
Диже се краљ те пође у кафану,
Почеше да разговарају,
Краљ га пита: „Одакле си ти?"
„Син сам мађарског краља,
Чуо сам да си много Турака ухватио,
И дошао сам да ти честитам;
Ниси ли ухватио и Тала Будалину?
Посекао ми је и оца и мајку,
Ја сам био у то време мали,
Је л' могуће да му ја отсечем главу?"
Краљ му поверова и рече му може.
„Да ми даш твоју сабљу".
Заједно су ушли у цркву,
„Бог те убио Тале, рече му,
Како су те тако зло ухватили?
Као мртвац ти изгледаш,
Сад ћу да те ослободим,
И главу ћу ти отсећи".
„Ако ми је бог дао два дана,
Никад ми ти не можеш претворити у један".
„Што си се јако збунио? рече му,
И ногом га удара,
И тада су се споразумели,
Поче да се смеје испод брка,

Zuni Muja p'e lishon,
Aty fytas rrok kokan konë,
Shpaten e kralit ia ka dhonë,
Aty Talin p'e lishon.
Zuni krali per me ikë,
Po do në kullë m'u ngunjue,
Qika e kralit shka po bon,
Deren babes po ia ngunjon,
Para deres kulles Tali e ka zonë,
Aty kryet po ia shkurton,
Atëhrë qika deren p'e çelë,
Hymun mrenda në kullë jon konë,
Zunen paret per me i marrë.
Fukara Tali ish kon,
Pa kqyr Muja shka i kish thonë:
„Shtini në gji paret" — i ka thonë,
„Zoti të vraft Muj, hajgare mos bon
Se kmish në trup unë nuk komë".
Qashtu rrugen e kanë marrë,
Fiill në shpi qi jonë shkue;
Tridhet shokë Muja i ka **pështue**,
Shtat dit darsem qi po bojnë,
Njime Muja koka konë.

Поче Мујо да га ослобађа,
Ту су се гушу за гушу дохватили,
Дао му је краљеву сабљу,
Тад је Тала ослободио.
Краљ се даде у бекство,
Хоће да се затвори у кули,
А шта чини краљева кћер,
Оцу врата закључава,
Пред вратима куле Тале га је ухватио,
Те му ту главу отсече,
Ушли су сви у кулу,
Тад девојка врата отвара,
Те почеше благо узимати.
Сиромашан Тале беше,
А гле шта му Мујо рече:
„Стави паре у недра" — рече му,
„Бог те убио, Мујо, немој да се шалиш,
Јер ја немам на телу ни кошуље".
И тако су путем пошли,
И отишли право кући;
Тридесет другова је Мујо спасао,
Седам дана су се веселили,
Заиста је то Мујо био.

Ову сам песму забележио од певача Осман Рамадани и Рецеп Смајли. Они су је чули од старијих људи, иначе се она пева на свадбама и другим пригодама.

4) *„Kongë trimnije"*. Јуначке песме ове групе опевају поједине личности и догађаје у вези са њима. То су обично краће песме у којима се истиче необична храброст и врлина неке личности. У ову групу песама долазе: а) песме које опевају поједине борце из прошлих времена за демократска права шиптарског народа, као на пример оне песме које опевају Бајрам Цура, познатог борца за ослобођење шиптарског народа од Турака, који је организовао устанак против Турака године 1912 и био његов вођа; б) песме које опевају поједине

Шиптаре које прогања власт. То су сукоби појединаца са органима власти, за време Турске са турским властима, а у бившој Југославији са југословенским ненародним властима. Главни јунаци ових песама, због различитих неправди и насиља, беже у гору и одатле се свете; и в) песме које опевају сукобе појединаца између себе због личних размирица, а најчешће због крвне освете, размирица око имања, отмица девојака и слично.

Из ове групе песама, примера ради, наводим песму *Halit aga, kû më je konë* (Халит аго, где си ми био), коју сам забележио од народног певача Осман Рамадани, за коју ми је рекао да се пева највише на свадбама. Песма гласи на шиптарском и у преводу на српском језику:

„Halit agë, bir ku më je konë?"
„Se në Prishtinë, e lumja nonë,
I komë pasë do troha gjô
Do troha gjô dhen e dhi;
Keq jomë ngronë me baxhaxhin,[1])
Me baxhaxhin keq jomë ngronë,
Baxhen e kingjit s'ia komë dhonë,
Pë pes pare në saraj më ka çue,
Se me pashën komë kuvenuë".
„Hajt he birë se të ka marrue,
T'ish konë Cena kish liftue."
„Me këto fjalë nonë ti më ke çue,
Të koft dhonë besa ke metë pa mue".
Rrok momzerren po shkon në Prishtinë,
Pe lutë zotin, perenin;
„Piqem zot me baxhaxhin,
Me baxhaxhin me më përpjekë".
Baxhaxhija ish konë në krevet,
Ish konë tue ngronë nji samun të nxetë;

„Халит аго, сине, где си ми био?" —
„У Приштини, драга мајко,
Терао сам нешто мало стоке,
Мало стоке, оваца и коза;
Лоше сам се посваћао са чариником,
Са чариником сам се лоше посваћао,
За јагње му таксу нисам платио.
За пет пара ме отерао у сарај,
Те са пашом сам разговарао". –
„Ох синко, осрамотио те,
Да је био Цена, он би се борио".
„Овим речима, мајко, ти си ме послала,
Дајем ти бесу да ћеш остати без мене".
Узима пушку, иде у Приштину,
Моли бога, моли свевишњег:
„Боже, учини да се сретнем са чариником,
С чариником да се сретнем".
Чариник беше на балкону,
И јео је врућ хлеб (сомун);

[1]) Турски чиновник који је наплаћивао таксу на стоку и друго што се продавало у граду пазарним даном.

Gjyhertare ia ka mshtetë,
Synin e djathtë ia ka tretë,
Ia ka tretë tha, ia ka hupë,
S'e la të mjerin m'u ngi buk
Halit aga ikë përpjetë,
Me 'i hallë plakë ish konë zatetë;
„Ti mori hallë, çilma deren,
Dil, përmas nalma poteren."
„Nuk mund halla me nalë poterën,
Veç me të mshtjellë-o me terlik,[1])
Me të përbi nepër kapixhik,
Kujton pasha se je çikë".
„S'më ka bô nona mue çikë,
Por më ka thirrë or Halit,
Me liftue sod me zabit".

Hysa i gatë po bon yrysh,
Në kapixhik m'a la dyfish.
Esat pasha në divanhone,
Kqyr Haliitin kah bon nomë.

Џефердаром га је погодио,
Десно му је око уништио,
Уништио му и изгубио,
Не даде јадноме да се наједе хлеба.
Халит ага бежи нагоре,
Срео једну стару жену:
„О ти старице, отвори ми врата,
Изиђи, заустави потеру".
„Не могу стара да заустављам потеру,
Само да те увијем у терлику,[1])
Да те изведем кроз вратанца,
Помислиће паша да си девојка".
„Није мене мајка родила девојком,
Него ме звала именом Халит,
Да се данас борим с официрима".
Високи Хусо је јуришао,
На вратима га је мртва оборио.
Есат паша на балкону,
Гледа Халита како чини чуда.

II. — ЛИРСКА ПОЕЗИЈА. Лирских песама као што су: свадбене, љубавне, пастирске, дечије, шаљиве и друге има доста у овом селу. Но, како лирске песме пева већином женски свет, а нарочито свадбене, те како су у овом селу Шиптари муслиманске вере, нисам их могао довољно испитати[2]). Забележио сам само неколико љубавних и пастирских песама.

Као свугде, и овде су лирске песме врло лепе и пуне живота. У оваквим песмама, као на пример љубавним, пева се драгом или драгој, њихова се лепота упоређује са цвећем, златом и другим. Ту су разне сцене: разговори између заљубљених, сусрети, посете једно другоме, али увек тајно да их не види нико, а нарочито отац и мати. То тајно договарање и вођење љубави општа је ствар код народа а поготову код муслимана због верских предрасуда, па свакако и у овом селу. Ево једне љубавне песме на шиптарском и у преводу на српском језику:

[1]) У старија времена муслиманске жене Шипатара нису носиле зар и ферецу данашњег кроја. Раније су носиле неку врсту дугог и широког црног мантила. Лице им је било откривено а на глави су везивале белу шамију. Тај мантил и бела шамија за главу звали су се једном речју терлик, (реч је турског порекла).

[2]) Испитивања сам вршио лета 1947 године, пре доношења Закона о скидању зара и ферече.

Mori e mirz ne qat zabel

Mori e mirë në qat zabel,
Shka më ke vesh kanac cubel,
S'osht cubel po osht tamon,
Per qef t'em për inat t'ond,
Pse je i lig s'ke shka më bon,
Kur s'e rrokë mamzerken në dorë,
Pik në mjesnate me m'ardhë n'abor,
Në oborr te gardhi torishtës,
Të del dada në fill të kmishes,
Në fill të kmishes në xhamadan,
Të merr dada n' qiler të qon,
Shka të do shpirti për me ngron,
Në dash pite në dash boston,
Mos t'u hangshin llubenicat,
T'i jep dada të dy cicat.

Ој лепојко у том забрану

Ој лепојко у том забрану,
Што си ми обукла кратку прегачу?
Није кратка већ је тачна,
За вољу моју а инат твој,
Јер си слабић и не можеш ми ништа,
Кад не узмеш пушку у руке,
Усред ноћи да ми дођеш у авлију,
У авлију код плота од тора,
Изаћи ће ти сека само у кошуљи,
У кошуљи у џамадану,
Узеће те сеја, увешће те у собу.
Јешћеш што ти душа жели.
Хоћеш пите или бостана,
Ако ти се не једу лубенице,
Даће ти сеја обе сисе.

Пастирске песме певају пастири, чувајући овце уз свирку пастирске свирале. Међу овим песмама има и таквих које певају о овци, јагњету и др. Уопште, у лирским песмама има доста описа природе и њених лепота. Примера ради наводим из ове групе следећу пастирску песму:

Delmja rude

A moj delmja, delmja rude,
A 'sm'a bon nji kinjg të butë,
T'a kullosi llugë më llugë,
Llugë më llugë, therrë më therrë,
Ty të qet baca në prenverë.
Kjo prenvera po qet lula,
Lumja dada po vjen pula;
Qekjo pula zojt e zi,
Hije të paskan kto dimi,
Kto dimi dimit e gjona,

Руда овца

О мори овцо, руда овцо,
Нећеш ли ми ојагњити питомо јагње,
Да га пасем од луга до луга,
Од луга до луга, од трна до трна,
Извешће те браца у пролеће.
У пролеће има цвећа,
Благо сеји иде кокошка,
У кокошке црни пилићи,
Лепо ти стоје ове димије,
Ове димије, широке димије.

Qitja vetit dy nišana,
Paq m'i qit po s'po më le nana,
Ah moj nanë të shtifsha në dhe,
Pse me i shti burrat me më rrehë,
A s'je kon naj herë e ré?
Kesh e ré dhe u plaka,
Të zezat tua nuk i pata.

Стави на себе два обележја,
Ставила бих, ал' ми не да мати.
Ах мајко, сахранила те ја,
Зашто мушкарци да ме бију,
Зар ниси никад била млада?
Бејах млада и остарих,
Твоје пороке не имађах.

На концу, од локалних песама забележио сам свега једну под насловом *Shaq Leshani* која опева Шаћа Лешана из истога села. Ова песма спада у групу епских песама под бројем 4—б.—

Како се види, у селу Лешану народна поезија је веома бројна и разноврсна. Има доста интересантних песама, које, колико ми је познато, нису до сада објављене, као што је, на пример, песма о диву.

Kadri Halimi

POÉSIE POPULAIRE DES ALBANAIS DANS LE VILLAGE DE LEŠANE A PODRIMA

Lešane en Metohija possède plusieurs chanteurs de chants populaires. Les chants populaires sont chantés dans ce village pendant certaines fêtes, mariages, réunions etc. Les Albanais, habitants de ce village, appelent tous les chants „kongë". Ils divisent toute la poésie en poésie épique, „kongë trimnije", et en poésie lyrique, „kongë e larme". Un chant épique est nommé aussi „kongë burrash" — le chant masculin. La poésie épique connait les subdivisions suivantes: „kongë te moçme", „kongë lufte", „kongë kreshnike" ou „kraina" et „kongë trimnijë". Les poésies lyriques se divisent à leur tour en chants nuptiaux, chants d' amour, chants pastoraux, chants enfantins, chants féminins etc. Les chants de la guerre pour la libération nationale de Yougoslavie aussi bien que ceux de la reconstruction du pays s' appellent „kongë partizane". Les chants peuvent être chantés par un seul chanteur, deux chanteurs et plusieurs chanteurs.

Parmi les chants épiques d' autrefois ceux qui offrent le plus d' intérêt sont les suivants: le chant du Géant Marvon, de caractère mythologique, transplanté d' Arabie par les derviches; le chant de Mujo et de Halil, qui parle de la lutte de ces deux héros contre le roi de Zadrane, tandis qu' un autre décrit le

combat à Priština entre Halit et le douanier turque. Les poésies lyriques „O, beauté, dans cette forêt" et „La brébis roussâtre" sont aussi très belles.

Quelques chants épiques que l'auteur du présent article a notés et publiés permettent de conclure que les poésies populaires des Albanais et des Serbes possèdent beaucoup de motifs en commun.

ВОЈИН ВУКОВИЋ

ИЗ НАРОДНЕ ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ СЈЕНИЧКИХ МУСЛИМАНА[1])

(Примљено на седници Научног савета Етнографског института САН 21 V 1949)

Рамазан је. У малим тескобним „кавоточијима", направљеним најчешће од дасака, цмиле чкиљаве петролејске лампе. На ониским клупама седи начичкан човек до човека. Пуно њих и са децом. Децу ставили у крило да другима не сметају и не заузимају место. Кафеција једва пролази средином „кахве" и на округлом послужавнику додаје кафу или „шербет". Дим од дувана испунио кафаницу, густ, спустио се скоро до патоса. Вани је мразовито. Неко је доба ноћи. У другој кафани чује се мало жагора и расправе. То коментаришу испевану песму. Завиде победиоцу и сладе се побеђеном. Понеки и зажали побеђеног: „Гријота, иксан је." После у суседној кафаници тишина, само гусле задиликале. Извежбан гуслар гусла, сваки час мења тон и мелодију. Убрза весело диликање, затим овлаш развуче, припрема се и скоро је ту да почне песму. Прсти леве руке поигравају а десна развлачи еластичне покрете гудалом. Старе и зачађале гусле послушне. Звук им је јак и чист. Гуслар као у поносном ставу, повио главу мало унапред и као да размишља коју ли ће песму, или је понавља у себи да се после отвореније и лакше појави са сигурнијим гласом пред слушаоце. Сигурно је он смислио коју ће песму, још кад је почео гудити. Тако бар раде сви гуслари. Све очи упрте у гуслара. Очекује се песма. Наједанпут гуслар поче високим и доста јасним гласом сложно са гуслама. Поче песму како је од Задра Тодор заробио дора Мујагина. Алил, брат Мујагин, иде пресвучен у „лацманско" одело у Задар да избави дорина. Тамо налази побратима и свој му омогући, да превари Бана Задранина и побегне са дорином. У песму је уметнута и једна љубавна сцена између Алила и „Задранке ђевојке", која има хаље и дућане. Износећи ову љубав подигнутим гласом, гуслар

[1]) Прилог спремљен за штампу још пре рата 1941—1945 г.

подвикује: „Похлепно је Туре на ћаурку". Од православних придесио се са мном један кафеџија, исто Сјеничанин. Ово му не би право, некако се узвртоши и готов да пође, али га ја задржах. Кад се песма заврши, гуслару прикупише неколико динара. Неки га почастише цигаретом а други шербетом. О песми се поведе разговор. Хвали се доро Мујагин. О њему коментар би најдужи. Затим се поведе краћи разговор о Задру и приморју, Удбини и Кунару итд.

Тај гуслар није био из Сјенице, него из села Урсула, недалеко од Сјенице. Остао је као одличан певач, да пева у неколико рамазанских ноћи. Пошто је сиромашан, прикупе му по мало новаца да боље пева и веселије проведе рамазан. Зове се Хусо Тотић, стар је око 60 година, земљорадник. Неписмен је. У младости је био у служби код других људи, волео је још од малена гусле и песму, које је учио слушањем. Доста му је било да песму једанпут чује, па да је без погрешке испева. Он зна много песама, али пошто воли жене зна више љубавних но јуначких. И данас му је мило чути какву нову песму. За себе каже да је био доста слаб радник а добар чобанин. Он каже: „Послије Бога највише волим на овоме свијету жене, пјесме и гусли". Он пева на „сједницима", свадбама и скуповима. Често иде на свадбе и славе код православних и пева им. За свог оца, „рахметли Рама", каже да је знао много песама, али је слабо „гудио". У кући има добре гусле, које му је, још као младићу, даровао један Црногорац.

Певачи обично воле да певају дуге „крајишнице". Они се такмиче, ко ће да пева дужу песму и ко ће да је лепше накити. Певање једне „крајишнице" обично траје три до четири часа. Прво се пева до места којим почиње расплет радње у песми. То се место очекује од слушалаца са нестрпљењем. Сад гуслар прекида, пије каву и попуши цигарету, коју су му послужили слушаоци. Настаје тад оно што је особина свих гуслара, да се моле да настави песму. Овај се изговара, да не може, налази разних разлога, да се тобож оправда. Слушаоци наваљују с молбом и он наставља. Узима гусле и стално говори како не може, па ипак почиње. Најпре врло лагано превлачи гудалом, затим постепено убрзава, па јаче и јаче разгуђује. Пошто се гусле добро разгуде, гуслар повишеним гласом наставља песму. Певање сад убрзава, као да радознало чекање слушалаца утиче на њега. Сад треба да се расплете заплет у песми или да се изврши главна радња. Треба да један јунак посече другога, пошто су се дуго рвали и рањавали. Ово треба да се заврши тако да се слушаоци диве, да им се пажња сконцентрише, да се тако уживе у догађај, који певач описује да осећају као да све то гледају својим очима. Слушаоци се диве победиоцу (кољеновићу, витезу, јунаку, сердару) који је непобедив и неустрашив, за кога кажу: „Неће га гвожђе ни олово". Кад се песма заврши, слушаоци похвале гуслара. За јунака који је победио говоре најласкавије по-

хвале. Припитују гусларе још о појединостима, о јунаку, што им овај као меродаван објашњава. Његовој се речи вјерује. Ако, напримјер, пјева погорши гуслар, а за то вријеме дође неки добар гуслар, онда неко од присутних добацује да пази, да не погријеши, пошто је ту још један гуслар. Овај поступак је скоро исти код свих гуслара и православних и муслимана и католика у Херцеговини и Далмацији, које сам слушао. Занимљиво је да се гуслари не гледају тако добро. Ово није увек случај, али често бива. Узрок је престиж и завист. Кад ми је пјевао пјевач Муслић, ту је сједео и пјевач Аговић. Чим Муслић нешто погреши Аговић га исправља. На ове примједбе пјевач се љути.

Приметио сам код гуслара муслимана у Сјеници да не знају новије песме, него једино крајишнице. У крајишницама су опјевани муслимани Удбињани и њихови јуначки подвизи. Нарочито су опјевани коњи и њихова опрема, затим искићено оружје и ношња.

Слушао сам више гуслара и пјевача јуначких песама из Сјенице и околине, међу њима сам уочио као понајбоље ове:

Смаил Токовић, старином из Сјенице, гуди уз гусле одлично. Научио је најпре да свира уз двојенице, чувајући стоку по Пештери. „Тако сам извјежбао прсте и послије лако научио гуђети" каже он. Гусле има, често гуди, али зна мало песама. Он каже: „Тешко тувим, јер нијесам чколье учио".

Авдија Аговић, из Сјенице, стар 63 године, сиромашног стања, старином из Гацка, неписмен. Уз гусле не зна „гуђети" али зна „много и много" песама, нарочито старинских и јуначких. Све песме је научио слушањем. Ишао је у разне крајеве наше земље и увијек радо слушао гусларе и гусле, чак је и вечере гусларима приређивао, кад је био богат, само да песму научи. Каже, да може од једног слушања да запамти песму. Много песама научио је од Садика Шеховића, из села Корјенића, који је пјевао код књаза Николе и „седам конзула"; Шеховићу је књаз бацио на гусле по 25 наполеона, каже Аговић. Чуо је доста песама од Фејзаге Звиздића, из Гацка. Аговић каже, да старе песме које је „тувио" као млад никад не заборавља, садашње утуви брзо, али их лако и заборави. Рамазаном најчешће пева у „кахви", пред најозбиљнијим људима, обично јуначке песме. Он пева као уз гусле, може да издржи и до десет часова. Сви слушаоци „шуте" и слушају, а после се о песми разговарају. Певао ми је песму *Росић Паун и Влашић Алија* са овим припјевом:

Ђе сједимо да се веселимо,
А да би нас и Бог веселио
На овоме мјесту и свакоме,
С ово браће и дружине драге,
С ово воће и друго што дође.

Сад велимо да пјесну бројимо
Из лужине што је за дружине,
Са врх луга што је за мог друга,
Из хумњака што је за јунака.

Ахмет Кокић, староседелац из Сјенице, земљорадник, има око 35 година, нема својих гусала. Воли да гуди, а позајмљује гусле из комшилука. На питање кад најчешће пева, он каже: „Пјева се уз гусле кад се задовољи и кад се има довољно потреба за живот. Кад се летина сврши и поради се, онда се почиње помало певати, пошто је се без посла. Зими се највише пева, а нарочито ако се десио и рамазан". Кад је сам ретко пева. јер воли да други слушају, осећа потребу да и други нешто од њега чују. Кад пева седи у столици, гусле су уздигнутије; тада добија и лепши и јачи душевни осећај, како он каже. Пева код комшија, који му добро мисле и у кафани кад је друштво искрено. Не зна много песама. Певао ми је овај припев:

Ће сједимо да се веселимо,
Е да би нас и Бог веселио
И од сваке муке заклонио,
Од зле муке и душманске руке,
Од зла дуга и невјерна друга,
Од тавнице куће необичне.
Тешке муке јесу брез науке,
Са науком јесу селамети,
Брез науке јесу кабахети.
Бог ће дати година родити
Што бољега нигде добра нема,
Од злога се раздужити дуга
И невјерна раздвојити друга,
Тавнице се куће курталисат.
Нема соја брез бегова сина,
А ни сина док не роди Анка.
Тешко ти је ономе јунаку
Што се нађе у фису нејаку,
Тешко мужу кога жена фали
И ономе кога жена храни,
Коме море дознат за мишљење,
Те му море измамити тајне;
Тешко пушци у плашљивој руци,
Добру ножу у нејакој руци,
А силаву на срцу илаву;
Тешко зету у тазбини живет,
А пуници на зетовој руци...

Овај Кокић воли да философира и кад пева, нарочито кад разговара. Зна пуно народних пословица, а многе и сам измишља.

Медо Муслић, староседелац из Сјенице, бави се земљорадњом, неписмен је. Гусле су му старе и наследио их је од оца, који је певао код паша и везира и био омиљен певач. Песме је „тувио“ слушањем; требало је да два пута слуша песму док је „утуви“. Кад пева песму често подвикује. То чини, каже, за то што „осећа мерак“. Воли да пева дугу „крајишницу“ и да је „лијепо кити“. Он се у томе нарочито истиче. Као што сам већ рекао, сви се муслимани приликом певања такмиче ко ће наћи „дужу крајишницу“, ко ће да окити боље „ђогина“ а ко јунака, ко оружје а ко „руво“ златно. Певао ми је врло дугу песму, сличну *Женидби од Задра Тодора*. Пре песме певао је овај припев:

Ласно ти је пјану запјевати
А жалосној мајци закукати,
Зенђил зету у тазбину поћи.
Продат јунца те дароват пунца
А јуницу, дароват пуницу;
Прилетети у скуд и у руку,
У руку јој дукат оставити,
Придворети као старијега, —
А по томе штогој да почнемо
Од старога вакта и земана,
Што је негда у земану било.

Та песма: *Дијете Алиле и Ђелош капетане* — гласи:

Диван скупи девлет у Стамболу,
Седам паша дванајест везира,
Диванише четири сахата,
Претрњеше ноге код кољена,
Закукаше паше и везири:
„Аман царе, иза горе сунце,
„Али пусћи али посијеци,
„Ел ми више дурат не можемо;
„Претрњеше ноге под кољена!“
Но што рече царе од Стамбола:
„Лале моје, паше и везири,
„Знате л' паше, није давно било
„Кад наместих бијела фермана,
„А спремих га до Ђорфеса града.
„Ја сам краљу ферман оправио
„Е да би ми шћерцу поклонио.
„Краље ми је ферман повратио:
„ „О господо, царе из Стамбола,
„ „Лако би ти шћерцу поклонио,
„ „Тек ја имам брата старијега
„ „По имену Ђелош капетана,
„ „Па он не да своје синовице

„ „Док не спремиш добра мегданџију
„ „Да јуначки међан подијеле“. —
„Па кад таке књиге џатисале,
„Ја намести бијела фермана
„А спреми га Мећи и Медини,
„Дође мене мрки Арапине
„И дојаха суру бедевију.
„Ја му давах коња из подрума,
„Он ми не ће коња ниједнога.
„Но одјаха суру бедевију
„И отиде њему на међдана.
„Кад је прошло пуна евта дана,
„Кад ево ти сура бедевије,
„На ункашу од Арапа глава
„И са главом књига шаровита:
„ „О господо, царе из Стамбола,
„ „Што ти са мном шегачину градиш
„ „Те ти спремаш децу по мегдану?
„ „Ал' истури добра мегданџију,
„ „Јал' ми пусћи Босну поноситу,
„ „А пусћи ми равну Шумадију"
„ „Сва три града испод Биограда,
„ „Јал' истурај добра мегданџију!"
„Е кад таква књига чатисала,
„Ја наместих другога фермана
„И спреми га у Арабистану.
„Опет дође црни Арапине
„И дојаха суру бедевију.
„Ја му давах коња из подрума,
„Он ми не ће коња ниједнога,
„Но одјао суру бедевију
„И отиде Влаху на међдану.
„И кад прође једна евта дана,
„Кад ето ти суре бедевије,
„На ункашу од Арапа глава
„И код главе књига шаровита:
„ „Што ти са мном шегачину градиш
„ „Те ми спремаш лаке ћутуруме?
„ „Ил' истурај добра међданџију
„ „Или пустај стола и Стамбола!"
„Е кад таква књига чатисала,
„Ја намести и трећег фермана
„И посла га Мећи и Медини,
„Да ја тражим добра бајрактара, —
„Кад ево ти мрка Арапина
„И дојаха широка дората,
„Дорат бјеше као горска вила,
„Он у чисту жеженоме злату,
„Под кољане соколова крила,

„Што га јаше петком у џамију,
„И одјаха атче алатасто
„И отиде њему на мејдану.
„Кад је прошло пуна евта дана,
„Кад ево ти Ћелош капетана
„На царскота крилата алата
„И дође ми столу и Стамболу
„И зове ме на мејдан јуначки:
„„О господо, царе из Стамбола,
„„Ил' истурај добра мегданџију,
„„Или пушај стола и Стамбола,
„„Ил' ти глави селамета нема!"
„Трипут ми је Влашче долазило
„На мојега крилата алата,
„Све ме тражи на мејдан јуначки
„Ил' да пустим стола и Стамбола,
„Ел' ми глави селамета нема.
„Ја сам за то диван сакупио.
„Чин'те чаре данас на дивану!
Кад зачуше паше и везири,
Тада рече Осман паша Тиро:
— „Аман царе, иза горе сунце,
„Ми нијесмо говеда чували
„И нијесмо пушке научили,
„Не умијем пушку испалити
„Акамоли њему на мејдану!
„Подај њему Босну поноситу
„И подај му равну Шумадију,
„Сва три града испод Бијограда.
„Шта ти хоће од Босне хајоши?
„Кад покупиш паре од вирђије,
„Ћерају их младе мензилџије,
„Изађу ти од Босне хајоши,
„Изађу ти, царе, на планину
„Те погубе младе мензилџије
„И отму ти паре на планину,
„Па их врћу собом на Крајину,
„Те дијеле паре по дружини.
„Шта ти оће Босна поносита?"
А кад зачу царе из Стамбола
Шта говоре паше и везири,
Полетеше сузе низ образе,
Жао му је Босне поносите.
Но да видиш стара ихтијара,
Он стајаше ближе до султана,
Бијела га брада загрнула,
У вилици зуба ђавољега.
Ко ли беше стари ихтијаре,
То бијаше Ћуприлићу Дедо.

Ево Деде пиcну од аваза:
— „Аман царе, из горице сунце,
„Је ли изум данас говорити,
„Говорити данас на дивану?"
— „Збори, Дедо, што је теби драго;
„Ја сам за то диван сакупио, —
„Ил' чините чаре на дивану
„Или ћу ве свије изрећати
„И спремити Влаху на мејдану".
Но што рече Ђуприлићу Дедо:
— „Аман царе, сунце огрijало,
„Немој дати Босну поноситу!
„Од Босне су сви редом јунаци.
„Кад му дадеш Босну поноситу
„Узеће ти стола и Стамбола;
„Камен ће ти Стамбол останути.
„Но ако ћеш митлак учиньети,
„Учиньети буљугбаши Мују,
„Који има свог брата Алила,
„Они ће ти измет учиньети,
„Ође сањи до Ђорфеса града,
„Са душмана главу окинути,
„Избавити крилата алата,
„Избавити краљеву ђевојку
„И теби ће, царе, оженити."
А кад султан зачу лакрдију:
— „Бе ја Мују ни чуо нијесам,
Акамоли катан учинио!"
Брже-боље ферман накитио,
Па га пружи Ђуприлићу Деду.
А кад Дедо ферман опазио
И трипут му темре учинио,
Па је онда ферман прихватио.
Онда му је царе говорио:
— „О наш лало, Ђуприлићу Дедо,
„Ето теби бијела фермана,
„Па ти ради што је теби драго".
Кад је Дедо ферман прихватио,
Разигра се низ цареве дворе,
Сва се кула из темеља љуља;
Па кад дође на најпрву тавлу,
Ђе стајаше први татарбаша,
Татарину божју помоћ виче,
А татарче лепше прифатило.
Овако му Дедо бесједио:
— „Кажи право, тако био здраво,
„За колико можеш прекасати
„До Кладуше, до Мујове куле,
„Од'вуд поћи, и отуд се врнут,
„За колико џевап донијети."

Превари се млади татарине,
Овако је њему говорио:
— „За месец би до Кладуше сиш'о,
А за месец џевап учинио".
А кад зачу Ћуприлићу Дедо,
Отиде му брада ға четворо,
Десна рука до лијева кука —
На татару нестануло главе.
Па га ето на другују тавлу.
И ту бјеше млади татарине,
Па је њему селам назívао
И ово му љепше прихватило.
Овако му Дедо говорио:
„О татарче, главу изгубило
(„Ко што ћеш је данас изгубити),
„Кажи право, тако било здраво,
„За колико мореш прекасати
„До Кладуше, до Мујове куле,
„Од'вуд сиђи и отуд се врнут,
„За колико џевап донијети?"
И оно се баксуз преварило,
Па му дугу ваду казивало:
За мјесец ће џевап донијети.
Наљути се Ћуприлићу Дедо,
Отиде му брада ға четворо,
Десна рука до лијева кука —
Са татара нестануло главе.
А размину Ћуприлићу Дедо,
Па он дође и на трећу тавлу.
И ту бјеше стари татарбаша
И до њега Шериф татарине.
Они стали један крај другога,
А Дедо им божи селам виче.
Татари су селам приватили.
Овако је Дедо запитао:
— „О чу ли ме, стари татарбаша?
„Кажи право, тако био здраво,
За колико можеш прекасати
„До Кладуше до Мујове куле,
„Да понесеш царева фермана,
„Да га дадеш Мују на кољено,
„Од'вуд сиђи и оздоль се вратит?
„За колико џевап донијети?"
А кад зачу стари татарбаша,
Овако је татар говорио:
— „Када не би коње зажалио,
„За евту би до Кладуше сиш'о
„И за евту џевап ти донио".
А кад зачу Ћуприлићу Дедо,

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ Библиотека

То је Деду врло мило било,
Па извади царева фермана,
Са ферманом стотину дуката;
А кад татар ферман опазио,
Трипут му је темре учинио,
Трипут цару а трипут ферману,
Па прифати царева фермана,
А на сина вику учинио:
— „О мој сине, Шериф татарине,
„Опремај нам коње мезилџијске!"
То рекоше коње опремише,
А пукоше плетене каџије,
Одлетеше сокацима редом,
Приватише поље и јалију.
Кад четврто јутро наступило, —
Магла, тама, теке није сама,
Бутум поље магла уфатила.
Проговара стари татарине:
— „О мој сине, Шериф татарине,
„Чини ми се да смо примакнули.
„Кад сам вактом пошту прогонио,
„Питао сам за Мујову кулу:
„ „Гледај тамо горе под кршањем,
„ „Ту је кула сердараге Мује,
„ „Код куле је зелена јелика,
„ „Ту се купи тридес ага редом,
„ „Скупљају се на лонцу зелену,
„ „Вијећају шта ће и како ће".
Таман они у ријечи били,
А мало се магла уздигнула,
Угледаше кулу и авлију
И под јелом тридес ага редом,
Насред лонце крвничко кољено.
Но да видиш буљугбаше Мује,
Баци око у поље широко, —
Кад угледа Шериф татарина
Ће му пуца плетена каџија.
Он закука као кукавица:
— „Куку мене, тридес ага редом,
„Ето озго Шериф татарина
„Ће му пуца плетена каџија.
„Белћим носе катали фермана,
„Ће се стигнем да се посијечем.
„Немојте ме данас проказати!"
Таман аге у ријечи биле,
У то сташе до два татарина.
Селам дали а од коња пали.
Аге њима селам прифатише
А с пуном их чашом послужише.

Док су тридес чаша изредили,
Ал' им вели стари татарбаша:
— „Чујете л' ме, тридес ага редом,
„Кс је ви је буљугбаша Мујо?"
Свије тридес редом поникнуло,
Па не шћеде нико говорити,
Сви гледају у зелену траву
Како трава расте на развојке, —
Не ће Мује нико проказати.
Но да видиш ђавољега сина,
Проговара пиле Мујагино:
— „Ето Мује до десна кољена,
„За другога брке заклонио."
А кад зачу татар лакрдију,
Па скочио, ферман прифатио,
Па га пружа буљугбаши Мују.
Кад је Мујо ферман опазио,
Три пута му тамре учинио,
Тришут цару а тришут ферману,
Преломи му печат на сриједи,
Па он гледа књигу низ јазију
И шутке га Мујо проучио.
Кад он виђе царева фермана.
Шта му прича ферман низ јазију,
Брже ферман натраг повратио,
Па бесиди татарину Мујо:
— „О чу ли ме, црни татарине,
„Нећу ти се фермана примити!
„Ја се волим аси учинити,
„Учинити цару у Стамболу,
„Него ићи Влаху на мегдана!
„Шала није Ђелош капетане!
„Ево данас три године дана
„Што не купим чету уз планину,
„Нити ловим срне нит кошуте
„Од како сам њега потрефио
„Ће седаше под јелу зелену,
„А пред њиме софра и трпеза
„И пред њиме од злата тепсија,
„На тепсији квочка с пилићима,
„Квочка квоче а пилићи пипте,
„Влаше пије ни брига га није.
„Ја кад виђох силна каурина,
„Грдна ме је мука уфатила,
„Па заседох мојега ђогина,
„Заклоних га у јелове гране,
„А прифатих пушку тодосанку,
„Па све пушку по табану љубим

„Да ме не би ватром преварила, —
„За око је ни питати нећу!
„На душмана нишан саставио...
„Кад ми пуче пушка тодосанка,
„Слегоше се брда и долине,
„Сазваше се крши и планине.
„Нити паде Ђелош капетане,
„Нити паде нити се препаде,
„У руке ми зрно уфатио,
„Овако ми Ђелош говорио:
— „„О сердаре, турска поглавицо,
„„Тебе фали серат и крајина,
„„Мене фали свије седам краља;
„„Не гађај ме пушком од очију!
„„Мене неће гвожђе ни олово;
„„Но ми немој квочку преплашити,
„„Јер тако ми крста и закона
„„И иконе моје богомоље,
„„Ако скочим од јеле зелене,
„„Грдно ћу ти кости саломити-"
„То је мене много зајад било,
„Па припуних пушку тодосанку
„И турих јој литру тученика
„И назбијах токе ливеника,
„К душману сам нишан саставио.
„Ај кад пуче пушка тодосанка,
„Слегоше се брда и долине,
„Сазваше се крши и планине!
„Нити паде нити се препаде,
„И опет ми зрна прифатио
„И баци их у јелове гране,
„Наљути се Ђелош капетане,
„Па скочио од јеле зелене,
„Окуси ме кроз јелово грање.
„Док ограбих широка ђогина,
„Он ме гађа кољем од омара,
„Једном ме је мало дофатио
„И два ми је ребра саломио.
„Од тог вакта до овог земана
„Прође равно три године дана.
„Ја не купим чету уз планину
„Нити ловим срне нит кошуте,
„Нити смијем њему на међдану.
„Ја се волим аси учинити,
„Учинити цару у Стамболу,
„Него ићи њему на међдану,
„Шала није Ђелош капетане!
„На царскога крилата алата
„Што га ћера стићи га не може,

„Што му бежи побећ му не може".
А кад зачу пиле Мујагино,
Писну пиле на лонцу зелену:
— „Јазук теби буљугбаша Мујо,
„Што ти фалиш Влахе и Мађаре,
„А ти кудиш твог брата Атила,
„А тако ме не родила мајка,
„Но кобила која и ђогина,
„Ја ћу сићи до Ђорфеса града,
„Уфатићу Ђелош капетана,
„Ударит га чизмом и калчином,
„Поломит му токе и јелеке,
„Узети му душу у прсима,
„Избавити крилата алата,
„Ограбити краљеву ћевојку,
„Оженити цара у Стамболу!"
А кад зачу буљугбаша Мујо,
Проговара гојеном Алилу:
— „Хајд' одатле, курвино копиле!
„Што се фалиш на лонци зеленој?
„Ти да видиш Ђелош капетана:
„Дебља му је рука у мишици
„Него што си, пиле, по сриједи!
„Примио би трољетну прозницу,
„На тебе би жутица остала,
„Остала би док ти је вијека!"
Тад побеже буљугбаша Мујо,
Не ће Мујо примити фермана,
Но побеже кули и авлији.
Но да видиш ђаволскога сина:
Он прилети, ограби фермана,
Овако је татару рекао:
— „Татарбаша, главу изгубио!
„Немој мени брата опањкати,
„Опањкати цару у Стамболу!
„Мујага ће џевап учинити,
„Прије евте џевап донијети".
За Мујом се Алил натурио.
Мујо стиже до бијеле куле,
На мермерне седнуо прагове,
Па он мисли шта ће и како ће.
И погледа широкој авлији:
Кад ево ти дијете Алила
И он носи царева фермана.
Псује Мујо дијете Алила,
Што му оће цареви фермани?
— „Ја ти, богме, померити нећу!
„Шала није Ђелош капетане!"
Ал' се смије крвничко коњено,

Па говори буљугбаши Мују:
— „Јазук теби, буљугбаша Мујо!
„А што си се, брате, препануо,
„Ја ћу тебе, болан, научити;
„Опреми ми два коња витеза,
„А викни ми од Орашца Тала
„Са његових тридес Орашана.
„Поћи ћемо горе на планину
„Те ловити срне и кошуте,
„Море дати драги сахибија,
„Па потрефит Ђелош капетана,
„На царскога крилата алата,
„Опколит га, жива уватити,
„Са душмана окинути главу
„И избавит крилата алата,
„И останут фала бадијава".
А кад зачу буљубаша Мујо,
Проговара ђетету Алилу:
— „О Алиле, од курве кошиле,
„Лудо ли ћеш главу изгубити!
„Али, брате, кад си учинио,
„Ја ћу тебе данас послушати
„И поћи ћу с вама уз планину.
„Докле дођем у Дуге Дољане,
„Ђе сам прије нашао Ђелоша,
„Отале се помјерити нећу."
Опремише два коња витеза,
А викнуше од Орашца Тала,
С његовије тридес Орашана,
Па одоше гором и планином
Док дођоше на Доње Дољане.
Не ће Мујо даље помјерити,
Но је туна ватру наложио,
А уз ватру ћутум приставио.
До њега је од Орашца Тале
Са његово тридес Орашана.
Бе Алила, ђавољега сина!
Све он јаше његова Малина;
Играју му очи ка ђаволу,
Па све вири кроз јелове гране.
Нањути се сердарага Мујо,
Па говори дијете Алилу:
— „О Алиле, од курве кошиле!
„Што не сјашеш твојега Малина,
„Но ти вириш кроз јелове гране,
„А фалиш се на лонџи зеленој
„Да ћеш сићи до Ђорфеса града,
„Да уфатиш Ђелош капетана,
„Ударит га чизмом и калчином,

„Преломит му токе и јелеке,
„Узаптит му душу у прсима,
„Избавити крилата алата,
„Ухватити краљеву ђевојку!
„Данас си се овђен препануо.
„Па не смијеш коња разјахати!"
Одговара пиле Мујагино:
— „Брат сердаре, од једине мајке,
„Нијесам се препао Ђелоша,
„Но се бојим јада изненада:
„Може банут силан каурине,
„Море наске гафил потрефити
„И свије нас резил учинити.
„Зато јашем мојега Малина,
„Но да идем горе у планину,
„Да ја чувам стражу од каура,
„Могу вама абер учинити.
„Ухватите кланце и богазе,
„Чи је богаз, онога је мегдан!"
А кад зачу буљугбаша Мујо,
Проговара свом брату Алилу:
„А куд хоћеш, божи несрећниче,
„На твојега лудога Малина!
„Влашче јаше крилата алата,
„Увешће те у јелове гране,
„Посећ'ће ти са рамена главу,
„И нас тридес гафил потрефити,
„И свије не резил учинити;
„Но ти узми мојега ђогина, —
„Брз је ђогат што карара нема, —
„Мореш нама абер учинити."
То је Алил једва дочекао,
Брже боље закрочи ђогата,
Оћера га гором и планином.
Неколико превалио брда
Докле јели суховрхој дође,
Под облаке гране растурила,
Он отседе дебела ђогата,
Па се пење јели уз огранке.
Кад се попе јели у врхове,
Он прифати срчали дурбина,
Отвори га на седам кутија,
Што му фата дванаест саата, —
Кад је чудно чудо сагледао:
У Отоку двије танке куле,
Обадвије у једној авлији,
У авлији бијеле Латинке
Узеле су ђерђеф од мерџана,
Смејући се са грохотом везу.

А кад виђе крвничко кољено,
То Алилу за чудо бијаше,
Па помисли дијете Алиле:
„Фала Боже, на свему ти фала!
„Чије ли су оне танке куле,
„Обадвије у једној авлији,
„И пред њима двје младе ђевојке?
„Хоћу сићи, па да нећу доћи,
„Да сеирим куле и авлије,
„Да сеирим бијеле Латинке, —
„Па шта Бог да и срећа јуначка!“
Он се спусти јели низ огранке:
До по јеле иде низ огранке,
Од по јеле скочи на ледину,
Колико га мерак уфатио!
А ђечек се стрмо догодило,
Таман равно четири сахата
Што он води коња низ планину.
Па кад сиђе у Отоку равну,
Он заседе под собом ђогина,
А чарну га мукли бакрачлијом.
Да је коме стати па гледати
Шта му штуран ради низ јалију.
Докле стиже под бијелу кулу,
Виђеле га обије Латинке,
Међу се су обје говориле:
— „Фала Богу, на свему ти фала!
„Добра момка и добра ђогина;
„Досле није ’ваки силазно,
„Ни су наше очи сагледале, —
„Благо мајци што га је родила,
„Оној сестри што се куне њиме,
„Оној љуби што ће њега љубит!
„Е да Бог да и сви божи свеци
„У Тајини нашој госпоици,
„Госпоици Тихани ђевојци!“
За то Алил ни хабера нема,
Све чарака под собом ђогата.
Докле дође под бијелу кулу,
Ђевојкама фаљеницу викну.
Ђевојке му љепше приватише.
Овако им Алил говорио:
— „О Латинке, худе среће биле!
„Каж’те право, тако биле здраво,
„Па чије су то танане куле,
„Обадвије у једној авлији,
„И пред њима бијеле Латинке?“
Обадвије па су говориле:
— „Кажи ко си, на коњу делијо,

„Онда ћемо куле каживати."
А кад зачу крваво кољено,
Овако им Алил говорио:
— „У бећара нема измећара;
„Не фала ви отварати врата,
„Ја ћу знати куле и авлије
„И на њима бијеле Латинке".
Па подиже дизгин на ђогину
И прескочи канат и капију,
Звекнуше му плоче о калдрму.
Кад виђоше двје младе Латинке
Ће ту нема шале ни маскаре,
Тад старија млађој говорила:
„Ти уведи широка ђогина,
„Ја ћу увест незнана делију."
Јопет млађа њојзи гогорила:
„Ти старија, мало сербеснија,
„Ти уведи широка ђогина,
„Ја ћу увест младога делију".
Ето двије па се завадиле,
Оставиле коња у авлију,
А Алила за бијеле руке
Одведоше на горње чардаке,
Сташе пити вино мајалику.
Ево пили док се уморили,
И мало су еглен отворили,
Овако их Алил запитао:
—„О Латинке, тако ви закона,
„Кажте право, тако биле здраво,
„Па чије су двије танке куле,
„Обадвије у једној авлији?"
Обадвије па су говориле:
„Кад не питаш, право ћемо казат:
„Оно прво Ивковић сердара,
„Ово друго Вука Мандушића,
„А ми јесмо двије братучеде,
„Па нам ћаће ниско силазиле,
„Силазиле до Ћорфеса града;
„Еле Ћелош војску сакушио
„На некога Муја и Алила,
„А добра је коња добавио,
„Па у цара крилата алата,
„Што му бежи побјећ му не може,
„Што га ћера стићи га не може;
„Њега неће гвожђе ни олово, —
„Шала није Ћелош капетане!
А кад зачу пиле Мујагино
Шта причају бијеле Латинке,
Писну Алил ко под камен гуја:

— „Боже, Боже, Ђелош капетана!
„Што је свиња војску сакупила
„На некога Муја и Алила?
„Ево Алил на бијелој кули!
„Што ће даље војску сакупљати!"
Кад зачуле млађанке Латинке,
Обадвије шућур учињеле,
— „Богу шућур и дану данашњем,
„И добро те срећа нанијела,
„Прођ' се врага Ђелош капетана!
„А тако ми свашта на свијету,
„Ти да имаш три хиљаде војске,
„Свије ће ти Ђелош повезати
„На царева крилата алата;
„Њега неће гвожђе ни олово."
Обадвије нијјет учињеле,
За Турчина атар учињеше,
Па да видиш двје бјеле Латинке!
„Иди, Аљо, ђе је тебе драго.
„Потовари седам мазги блага
„И нас цуре води обадвије,
„Поћерај не у Ешћих Кладушу,
„Удаји не ђе је тебе драго,
„А тебе ће благо останути."
А кад зачу пиле Мујагино,
Насмија се, па је говорио:
„Фала вама, обије Латинке,
„Фала вама на вашој бесједи!
„Ја сам јемин Богу учињео:
„Док не сиђем до Ђорфеса града
„И не нађем Ђелош капетана,
„Не гађам га чизмом ни калчином,
„Не преломим токе ни јелеке,
„Не узаптим душу у прсима,
„Не избавим крилата алата
„И избавим краљеву ђевојку, —
„Ја се нећу натраг повратити.
„Чекајте ме три дана бијела.
„Ако бидне среће и игбала
„Те се врнем од Ђорфеса града
„И избавим краљеву ђевојку,
„Ни вас двије оставити нећу.
„Тврду ћу ви бесу заједмчити
„Да ве удам ко сестре рођене.
„Ви спремите седам мазги блага."
То им рече, засједе ђогата,
Па отиде ка Ђорфесу граду.
Кад, да видиш чуда изненада!
Када сиђе до Ђорфеса града,

Бутум поље војска уфатила,
Разапети мавени чадори,
Чадорови баш ко шехерови;
Бојна коња бију на ледину,
Играју се њима Котарани,
Бацају се камена с рамена.
При Алилу добра срећа била,
Ту ни страже виде ни тескере,
Све он иде здраво и весело.
Када дође на градску капију,
Ту бијаше седам арамбаша,
Око њихе тридес оклопника,
Све чувају канат и капију.
Но да видиш ђавољега сина,
Нити гледа седам арамбаша,
Нити гледа тридес оклопника,
На ђогата дизгин подигнуо,
Прескочи им канат и капију,
Оде момак уз нову чаршију.
Ту бијаше чудан адет био:
Дућанџике, младе базрђанке,
Низ ћепенке ноге опружиле.
Кад виђоше момка и ђогата
Каквог никад сагледале нису,
Па скочиле па су говориле:
— „Добри Боже, на свему ти фала,
„Добра момка и под њим ђогата!"
„Досле није важи силазио!
„Благо мајци што га је родила,
„Оној сестри што се куне ш њиме
„Оној љуби што ће њега љубит!
„Е да Бог да и сви божји свеци
„Тихани га срећа донијела,
„Госпођици Тихани ђевојци!"
Зато Халил ни хабера нема.
Кад је био насред од чаршије,
Суочио ка краљевској кули:
Сједи Ђелош таман до пенџера.
Метну око па је погледао,
Погледао право на чаршију.
Каде видје Мујова ђогата,
Чим видео, чим га упознао,
Не познаје на ђогу јунака,
Па говори брату у одаји:
— „О мој брате, од Ђорфеса краљу,
„Ено ђогат буљугбаше Муја,
„Тек не знадем ко је на ђогата.
„Сад ће наске резил учинити."
На то краљу за јад мука била:

— „О мој брате, Ђелош капетане,
„А што си се данас препануо?
„Ти си данас војску сакупио
„На некога Муја и Алила;
„Па нек бидне Турчин на ђогину,
„Шта ће нама овђе учинити?"
Засрами га, изеде га мућа,
Прекори га краљу у одају.
Па све гледа Ђелош на пенџеру,
Све он гледа незнана јунака.
Када дође Алил до капије,
Он не гледа двије капиције,
Прескочи му канат и капију,
Звекнуше му плоче у калдрму, —
Све га гледа Ђелош са пенџера.
Он раседе под собом ђогина
И баци му дизђин о ункашу,
Удари га длаком по вилици,
А турски је њему говорио:
— „Па не дај се ником уфатити
„А виде ли ђе смо запанули
„Док ја одем краљу у одају,
„Да ја видим ко је и како је."
Нити скида чизме ни калчине,
Нити баца сила, ни оружје;
Под пусатом и под салтанетом
Изброји му триста басамака;
Све му диже дибу и кадифу.
Од одаје врата отворио,
Помоћ даде, а на ноге стаде.
Ту бијаше тридес поглавара,
У ћошету од Ђорфеса краље,
До пенџера Ђелош капетане.
Свије тридес помоћ прифатило,
Сем што неће Ђелош капетане,
Не ће њему помоћ прифатити;
Ђелош гледа под пенџер ђогина.
А кад виђе пиле Мујагино,
Све мислио, на једно смислио:
„Добри Боже, на свачем ти фала!
„Ја сам јунак јемин учинио
„Да ударим Ђелош капетана,
„Да г' ударим чизмом и калчином,
„Да поломим токе и јелеке,
„Да узаптим душу у прсима,
„Бољи вакат дочекати нећу.
Па се одма гицну у одају,
Колико се лако распалио,
Сва се кула из темеља љуља

А кад виђе Ђелош капетане.
Каква граја наста у одају,
Брже боље главу окреную
И угледа Мујова Алила.
Алил трже чизмом и калчином,
Колико га лако ударио
Узалти му душу у прсима,
Поломи му токе и јелеке,
Претури се Ђелош на шилтету,
Нити море десно ни лијево.
Не смије се нико помјерити,
Стоји Алил насред од одаје,
Нит прифата мале нит дугачке.
Прође вакта скоро по сахата;
Док је Ђелош душу повратио,
Он скочио на ноге лагане,
Па притече златну чивилуку,
Он прифати златну ћемерлију,
На Алила јуриш учињео, —
Да Бог знаше, изгубит га ћаше!
Мудар Алил, што карара нема,
Нит прифаћа мале нит дугачке,
Но се Алил грохотом смијао.
А кад виђе од Ђорфеса краље,
Он скочио брата уфатио.
— „Стан полако, Ђелош капетане!
„А виђе ли, на њих не виђео,
„Ово нака велика господа:
„Да је било Туре у одаји,
„Ње би чеко по сахата равно;
„Док је теби свијес долазила,
„Свиће би не тридес погубио!"
А кад зачу крваво кољено,
Проговара од Ђорфеса краљу:
— „Чујеш мене, од Ђорфеса краље!
„Фала тебе данас свеколико,
„А не фала Ђелош капетану
„Што се Влашче аси учињело
„Те се чини да ме не познаје.
„Знаш ли, свињо, није давно било,
„Кад си био на ледну Русију,
„А код тетке московске краљице,
„Па седио три године дана,
„Па ти тешку сербесију дали,
„Па ти судиш свије седам краља,
„Па смо чули ђе кажују људи:
„Ђе си данас војску сакупио
„На некога Муја и Алила,
„А добра си коња добавио,

„Па царева крилата алата.
„Тетка ме је теби оправила,
„Ако треба хране и џебане,
„Ако треба војске убојите;
„Ти ми не ћеш помоћ прифатити
„А камо ли ноге померити!
„Ја ћу тебе давом наудити!
„Због ом остај, од Ђорфеса краље!
„Па отиде низ бијелу кулу
„Без његова грдна тексирата.
То је чула у кафез ђевојка,
За Алилом из кафеза викну:
— „Срце, душо, Мујагин Алиле!
„Гледај брже с десна на лијево,
„Угледаћеш шарену механу,
„Туна има крчмарица Мара,
„Посестрима од Кладуше Муја.
„Кажи јој се и не таји јој се,
„Срешће тебе као брата свога".
Када Алил спаде у авлију,
Он појаха дебела ђогата,
Оде Алил низ ситне сокаке
И угледа шарену механу.
Пред меаном Алил долазио
И он викну из грла бијела:
„Ал' си крчмар али крчмарица?
„Изиђ' брже, прифати ђогина!"
Кад зачула крчмарица Мара,
Па погледа на дамли пенџере,
Кад угледа момка и ђогата,
Она позна Мујова ђогина
А не позна Мујова Алила.
Писну, вр.исну ка под камен гуја,
А полеће чивилуку сјајну
И прифати двије пушке мале,
Па излеће из шикли одаје.
Она стаде пред меанска врата
И притрча, до Алила дође.
Писну, вр.исну ка под камен гуја,
А под грло донесе кубуре:
„Копилане, блиједа Мађарине,
„Ђе си побру иле учинио
„И украо дебела ђогата?
„Сјаши с коња, јер изгуби главу!"
Кад то зачу дијете Алиле,
Проговара крчмарици Мари:
„Чувај руку, Богом посестримо;
„Ти познаде Мујова ђогата
„А не позна Мујова Алила!"

Кад то зачу пјана крчмарица,
Она писну, руке опуштила,
Падоше јој пушке на калдрму;
Шири руке, загрли Алила,
Поможе му разјахат ђогина;
Ману ђога у подруме мрачне,
А Алила у шикли одају,
Ђено сваки не улазе људи,
Само Мујо кад с Кладуше дође,
На меко га шилте увалила,
Мафели га ћурком загрнула
А бојали чибук припалила,
Јагрли му каву приточила,
На кондире донијела вино.
Алил пије, ни брига га није,
Док му акшам паде на земљицу.
Кад је било ноћи по јацији,
Од одаје отворише врата,
Кад упаде лијепа ђевојка,
Сину лице кајно жарко сунце,
Свијећама шефак преузела:
„Добро вече, Мујагић Алиле!
„Је ли готов ђогат од мејдана
„Да б ежимо на Кладушу малу?"
А вели јој дијете Алиле:
„Нећу срце,вјеру ти задавам,
„Док амици не учиниш илу,
„Свом амици Ђелош капетану:
„Закваси му пушке свеколике,
„Саломи му посјеклицу ђорду,
„Саломи му мача зеленога".
Ђевојка се натраг повратила
На дворове од Ђорфеса краља.
Ту затече свога мила баба
И свог аца Ђелеш капетана,
Па је њима бога нафалила,
А прифати чаше и бардаке,
Поче служит вино и ракију:
Она служи, грохотом се смије,
Док опјани тридес капетана
И свог тату од Ђорфеса краља,
А не може Ђелош капетана.
Нестаде јој вина и ракије.
Она оде доље у подруме,
Насу вина од дванест година
И ракије од двадес четири,
Сваке траве у њег натурила,
А највише траве афијуна.
Мртвачком га руком промешала,

Па је ето Ђелош капетану.
Пуну чашу наточила вина:
„Дела ајо, Ђелош капетане!"
Кад је Ђелош потрошио вино,
Другу чашу њему наточила:
„Де за атар, мој милосни ајо!"
Половину Ђелош потрошио,
Па он паде насред од одаје
Смртимице санак боравити.
Тада скочи Тијана ђевојка,
Па му мале пушке заквасила,
А прифати дугу гранајлију,
Пуну чашу сручила јој вина.
Па је ето доље у подруме
До царева крилата алата.
Кубурлукли пушке дофатила
И те двије њему заквасила,
Па се врати горе у одају
И прифати криву ћемерлију
Свога аџа Ђелош капетана,
За довратак оштро затурила,
На двије га поле растурила,
Само кавзе тури у корице
А оштрицу у атулу баци;
Иза паса андар дофатила,
За довратник оштро затурила
На двије га поле растурила,
Само кавзе тури у корице
А оштро му баци у атулу,
Па је ето низ бијелу кулу
И врати се шареној меани,
Све Алилу под истину каже,
Онда Алил вику учинио.
Крчмарица опрема ђогина,
Опреми му ђога од мејдана,
Па се баци ђогу на сриједу,
А ђевојку за бијелу руку
И баца је на сапи ђогату:
Три је пута утегнуо пасом,
А четвртом са сабље кајасом,
Нагна коња низ ситне сокаке.
Кад је био на градску капију,
На капији затворена врата:
Врата чува тридес нобеција
И пред њима Мато капиција.
Ђевојка му бога нафалила:
„Отварај ми на граду капију,
„Јер сам ноћас Богу згријешила,
„Оћу ићи миси манастиру,

„Да би ли ме пони опростили".
Кад то зачу Мате капетане,
Проговара лијепој ђевојци:
„Не отварам на граду капију,
„У граду је Туре заноћило".
А кад зачу дијете Алиле,
Клече њему до балчака рука
И полеће посјеклица ђорда:
Док би мајка подојила сина,
Он посјече Мата капетана
И са шњиме тридес нобечија,
Па на граду отвори капију
И потера преко поља равна.
Прва их је стража дочекала,
Ђевојка им Бога нафалила
И каза им она иде цркви.
Кад су прву стражу пролазили,
Све су редом њега пропустиле,
Све му леће ђогат од мегдана,
Све му леће ђогат до сабаха,
У Оточко Поље загазио,
Видеше га двије цуре младе
Са пенџера са бијеле куле.
Товарише седам мазги блага.
Уто стиже дијете Алиле.
Цуре благо бјеху товариле,
Па је Алил цуре прихватио.
Диже Алил бугар-кабаницу,
Сину лице кајно жарко сунце.
Кад видјеше двије цуре младе,
Велику се чуду зачудише,
Појахаше коње од мејдана,
Оћераше седам мазги блага, —
Нека иду и како им драго. —

Кад ујутро јутро освануло,
Подранила краљица Влахиња,
Кад јој шћери у кафезу нема!
Писну, врисну ка' под камен гуја,
Косу гули по одаји груни,
Па полеће краљу у одају:
„Зло ти јутро, од Ђорфеса краље!
„Нема теби на кафез ђевојке!"
Скочи краље ка' да се помами;
Али скочи Ђелош капетане;
Брже скочи тридес капетана.
Хабер стиже од градске капије:
Посјечен је капиџија Мато
И његових тридес капиџија,
Отворена на граду капија,

Викну Ђелош да је Алил био.
Запуцаше на граду топови,
Поћере се за њим отиснуле.
Тада рече Ђелош капетане:
„Врћи војску, од Ђорфеса краље!
„Да га гони свијех седам краља,
„Грдне би и' Алил повргнуо:
„Не могу га никад пристигнути.
„Ја ћу спремит крилата алата,
„Ђераћу га преко поља равна;
„Не стигнем ли преко поља равна,
„Ђераћу га таман до Отоке,
„Не стигнем га тамо до Отоке,
„Ђераћу га брду и планини;
„Не стигнем га брду и планини,
„Ђераћу га на Кладушу малу;
„Не стигнем га на Кладушу малу,
„Ђераћу га до Стамбола града.
„Здраво ћу га неђе пристигнути
„И Алилу посијећи главу,
„И брату му од Кладуше Мују
„Бјеле ћу му завезати руке,
„Доћерат га до Ђорфеса града."
Ал не вели Влашче „акобогда" —
Кај што-но му ни помоћи неће.
Опремише крилата алата,
Па се Ђелош на алата баци;
Он не гледа свијетло оружје.
Кад полеће алат од међдана,
Сво је поље широм прелетио
Машио се брда и планина,
И планине редом прегазио,
До Отоке Ђелош долазио,
Ниђе нема Мујова Алила.
И Отоку Ђелош претурио
И Оточко Поље прелетио,
У планину нађера алата.
Вјетра нема а планина јекну,
Стаде црне земље тутњавија
А у ведру небу ломљавина;
Све са горе полијеће лишће,
Повија се ђетелина трава,
У планину затече Алила.
Кад је Алил чуо тутњавину,
Он говори Тијани ђевојци:
„Какве силе чујем уз планину?"
А вели му Тијана ђевојка:
„То је ајо Ђелош капетане,
„На царева крилата алата."

Тад закука Мујагин Алиле:
„Авај мене, до Бога милога!
„Да му бјежим, побјећи не могу;
„Да се кријем у јелове гране,
„Па нек прође Ђелош капетане,
„Нека прође, нек га носе врази!
„Ја не жалим што би погинуо,
„Већ ми оће робље повратити".
Кад то зачу лијепа ђевојка,
Проговара Мујову Алилу:
„Да му бјежиш, побјећи не можеш,
„Алат има у рамена крила;
„Да се кријеш, сакрит се не можеш,
„Алат му је к'о шарено вижле,
„Ђераће ти трага ђогатова;
„Већ ако си срца јуначкога,
„Ти му данас ни бјежати нећеш;
„Ти с оружјем, он је без оружја".
Кад то зачу дијете Алиле,
Сакри цуре у јелове гране,
А он стаде насред код лазине.
У то доба Ђелош капетане,
А кад виђе Мујова Алила,
Па се кривну што га грло нађе:
„Стани зете, Мујагин Алиле,
„Да се мало даром дарујемо
„Из пушака мекијех крушака,
„А од ножа везених јаглука!
„Није ово у Ђорфесу граду
„Да превариш од Ђорфеса краља,
„Да м' удариш чизмом и калчином!"
Проговара дијете Алиле:
„Нијесам ти стио ни бјегати,
„Већ сам чек'о тебе планинама.
„Да сам стио тебе побјегнути,
„Ја би досад био на Кладуши".
Ђелош врисну, у алата тикну,
У силах му запљиваше руке,
Испловише двије мерђанкиње,
Донесе их у прси Алилу,
А скресаше, ватру не примише, —
Баци пушке у зелену траву:
„Ако су ми мале заквасиле,
„А нијесу скубурлук алата".
У кубурлук улећеше руке,
Извадише двије саделије,
Донесе их у прси Алилу,
Окресаше, ватру не примише,
Па их баци у зелену траву:

„Ако су ме оне преварile,
„Бели неће дуга гранајлија!"
Ђелош врисну, у алата тикну,
А прихвати дугу гранајлију,
Примаче је десној јагодици,
А опружи низ лијеву руку,
Заратио па је заватрио,
На Алила нишан саставио,
Скреса пушку, али ватре нема, —
Баци пушку у зелену траву:
„Ако су ме пушке преварile,
„Бели неће посјеклица ђорда!"
Полеће му иза кука рука,
У њој му се обра галарија,
Само кавзи, а оштрице нема, —
И то баци у зелену траву:
„Ако ме је ђорда преварила,
„Бели неће мача зеленога
„Што сијече под оклоп јунаке!"
Ђелош викну, у алата тикну,
У силах му улеђеше руке,
А полеће мача зеленога, —
Само кавзе, а оштрице нема!
Погледа га Ђелош капетане:
„Хеј оружје, хеј мој игбалсузе,
„Мача баци у зелену траву!
„Бе Алиле, курвино копиле,
„Ну одјаши дебела ђогина,
„Да с' ватамо у прси јуначке
„Како кога одгајила мајка,
„Онако ће добит на мејдану!"
Гле Алила, будаласте главе,
Шћаше Алил одјахат ђогата,
То опази Тијана ђевојка,
Па Алилу млада говорила:
„Не, Алиле, кукала ти мајка!
„А да има стотину Алила,
„Све би њике Ђелош разбацио!
„Ђе су пушке, остале ги пусте?"
Кад то зачу дијете Алиле,
Проговара Ђелош капетану:
„Стан' Ђелошу, силни капетане!
„Ево има три мјесеца дана
„Ђе путујем на ђогату моме
„Да окушам ја моје оружје!"
Алил врисну, у ђогата тикну,
У силах му улеђеше руке,
Извадише двије мађаркиње.
Ђелош диг'о калпак са челенке.

Кад пукоше двије пушке мале,
Сазваше му четири планине
И дозваше Ђелош капетана.
Ђе је стио ту је погодио,
У повије међу очи двије:
Чело прште, очи искочише,
Паде Ђелош у богазе тврде,
А полеће дијете Алиле
Да посјече са два рама главу.
А Ђелоша, силна капетана!
Он ваврља по зеленој трави
Да дофати Мујова Алила,
У једну је јелу погодио,
И једну је крљу' напипао
И мало се Ђелош подигао,
Па он гађа Мујова Алила.
Сва се јела из темеља љуља.
Тад повика краљева ђевојка:
„Не напријед, дијете Алиле!
„Ако би те Ђелош прикучио,
„Из тебе би душа испанула!"
Поврну се дијете Алиле,
Тако стало, једно пола сата,
Онда паде Ђелош капетане.
Са страхом му Алил прилазио,
Сними с њега руво и оружје,
Осијече са рамена главу,
Његовим се рувом окитио,
Он појаха крилата алата,
А Тијана Мујова ђогата,
Поћераше седам мазги блага,
И кренуше брду уз планину.
Кад су били близу до огњишта,
До огњишта Кладушевић Мује,
Па је Алил цури говорио:
„Ти полако, лијепа ђевојко,
„И ћерајте седам мазги блага.
„А ја пођох горе уз планину,
„Јер су Турци горе на планини,
„Морате се грдно препанути",
Па натера крилата алата.
Мујо био на јели зеленој,
У руке му срчали дурбина,
Па он гледа редом планинама,
У планину угледа Ђелоша,
Па закука баш к'о кукавица:
„Бјежи Тале, кукала ти мајка,
„Ето оздоль Ђелош капетана,
„Погубио Мујова Алила

„И он води џуру планинама,
„Колико је силан и бијесан!"
До по јеле силазио Мујо,
Од по јеле скочи на ледину.
Брже јаше Алина Малина,
Уби њега с обадвије стране,
Плећи даде а бјежати стаде.
Ал' се криви дијете Алиле:
„Лак' полако, трбушасти Мујо,
„Нећеш утећ ни уњијет главу,
„Ћераћу те на Кладушу равну!"
Крај Тала је Алил налетио,
Па је Талу 'вако говорио:
„Аџо Тале, од Лике крваве,
„Ти не бјежи данас уз планину,
„Већ застани, те робје прифати!"
Кад га позна Тале Личанине,
Некако му много лакше било.
Алил опет са алата викну:
„Ја оћерах Кладушевић Мујa,
„Вјера моја оставит га нећу!"
Кад то зачу Тале Личанине,
Са дружином шенлук учинио,
Намах пуче тридес џевердана.
Кад то зачу Кладушевић Мујо
Још је вишу страву прифатио;
Све он бјежи јадан планинама,
А за њиме Алил на алату.
Паде Мујо пољу Кладушкоме,
Па се криви преко поља равна:
„Бе Ајкуна, отварај ми врата,
„Ево за мном Ђелош капетана!
„Алила је Ђелош погубио,
„И мене ће данас погубити."
Моташе га Алил пристигнути,
Него нешће пристићи сердара,
Већ га ћера преко поља равна.
Мујо бјежи кули и капији,
Ајкуна му отворила врата.
Таман Мујо стиже до капије,
Ајкуна му отворила врата,
На капији врата затворише,
У то доба Алил долазио.
Он не гледа канат ни капију,
Већ алату подиже дизгине,
Оде њему алат у авлију,
Пред сердара паде на калдрму,
А завика из' грла бијела:
„Стан', сердаре, нећеш побјегнути!"

Познаде га Ајкуна ђевојка,
Па бјеседи од Кладуше Мују:
„Зар не видиш, мој брате сердаре,
„Свога брата гојена Алила?"
„Ово није Ђелош капетане!"
Кад то зачу од Кладуше Мујо,
Од радости паде са Малина;
Мујо паде, па се пренеможе.
Брже воду њему донесоше,
Заљевају од Кладуше Муја,
Једва су му душу повратили.
Кад се Мујо мало поврнуо,
Он говори свом брату Алилу:
„Зашто Аљо, да те Бог убије,
„Зашто си ме данас препануо?"
А Алил се грохотом смијаше.
Мујо грли гојена Алила:
„Ај аферим, пиле соколово!"
У то стиже Тале с робињама,
Доћераше седам мазги блага.
Ту осташе за петнаест дана.
Кад петнаесто јутро освануло,
Они вичу Ђејванагу Деда
И још вичу Личког Мустајбега,
Азур чину краљевој ђевојци.
Писка стоји краљеве ђевојке,
Једа цура за султана неће!
Вели њојзи Ђејванага Дедо:
„А не бој се, лијепа ђевојко,
„Вјера моја, оставит те нећу,
„У Стамболу граду бијеломе!"
Тиме Дедо цуру умирио,
Па пођоше ка Стамболу граду,
Земљу газе, градове пролазе.
Док су били до Једрена града,
Хабер дапе Ђуприлићу Деду
И кренуше ка Стамболу граду.
Кад су били до Стамбола близу,
Онда Дедо цару долазио,
Све му каза што је и како је,
Како иду од Босне Бошњаци.
Султан рече: „Да их сусретемо!"
Дедо виче по Стамболу граду,
Све изишло мало и велико.
Султан узе Ђуприлића Деда
И одоше у нове сараје
Да сеире од Босне Бошњаке.
Кад избише преко поља равна,

Мујо јаше дебела ђогата,
Тале јаше дебела кулаша,
Ћејвад Дедо својега сијаха,
А ђевојка сједи у кочији,
Кочијаш је дијете Алиле,
Вас у срми и чистоме злату.
Све сеири султан са пенџера.
Кад су били кроз ситне сокаке,
Султан гледа од Кладуше Мује,
Мрки су га поклопили брци,
Па је 'вако султан говорио:
„Не чудим се Мујову ђогату,
„Већ се чудим од Кладуше Мују,
„Што му стоји јагње у зубима,
„Мрко мртво јагње не одрто".
Онда вели Ћуприлићу Дедо:
„Није оно јагње у зубима,
„Већ су оно брци у сердара".
Тихо јаше од Кладуше Мујо,
Тихо јаше а гледа преда се.
Цар говори Ћуприлићу Деду:
„Што се стиди Кладушићу Мујо,
„Кад је много чувен у крајини?"
Тад говори Ћуприлићу Дедо:
„Султан-паре, иза горе сунце,
„У Мује је понестало пара;
„Научио дијелити новце".
Брже султан вику учинио,
Спремише му једну торбу пара.
Шћаше Мујо злато прифатити,
Поред њега насрнуо Тале
И ограби ону торбу злата,
Објеси је на ункаш кулашу
И не даде дијелити благо.
Мујо јаше и гледа преда се,
Дедо му је показао главом.
Онда Мујо подигао главу,
Па дизгине потеже ђогину,
Ђогат скаче небу под облаке.
Све се чуди мало и велико
И сам паре са сарајли куле.
Кад је био пред царске сараје,
Он ђогату подиже вериге,
Оде њему ђогат у авлију
И прескочи цареву авлију,
У мермере ногом ударио,
Вас се сарај из темеља љуља.
Препаде се паре од Стамбола,
Шћаше бјежат из нова сараја,

Не даде му Ћуприлића Дедо.
— „А не бој се, царе од Стамбола!
„Неће ти се сарај превртути!“
Све то гледа Тале Личанине,
Какве Дедо ишарете дава.
Дедо мању, проломи кашију;
Тале вриснў, а кулаша тикну, —
Полеће му кулаш од мегдана,
А полеће клинчана батина
И проломи капат и кашију.
У сараје ногом ударио,
Вас се сарај у темељу љуља!
Кад то виђе царе од Стамбола,
Пролетња га ухвати прозница.
Опет шћаше царе побјегнути,
Ал' му не да Ћуприлићу Дедо:
„Султан-царе, иза горе сунце!
„Ти се не бој нашијех Бошњака!“
Тим је Дедо цара умирио.
Ал' ето ти од Босне Бошњака
Доведоше цуру у одају
И поћоше цару на дивана,
Султанову пољубише руку,
Измакоше, диван учинише,
Извадише Ђелошеву главу
Што је цару јаде задавала.
Султан њима аферим дава.
А да видиш Тала Личанина!
Султанову пољубио руку,
Па се оде натраг измицати,
Султанову закачи сердаду,
Па он вуче цара и сердаду.
Султан виче Ћејванаги Деду:
„Шта је ово Личанину Талу?“
Дедо цару полетио руци:
„Аман царе, иза горе сунце!
„Поклони нам крилата алата,
„Поклони га Мујову Алилу,
„'Наки парип за 'наког јунака, —
„Све ће твоју земљу раширивати,
„А душманске земље тијеснити“.
Султан даде крилата алата.
Опет Тале љуби цару руку,
Закучи му свилену сердаду,
Опет вуче цара и сердаду.
Султан пита Ћејванагу Деда:
„Шта је ово Личанину Талу?“
Дедо цару полетио руци:
„Аман царе, иза горе сунце!

„Поклони нам краљеву ћевојку
„За нашега дијете Алила, —
„'Нака цура за 'наког јунака, —
„Нека ш њоме соколове леже
„(Мећаће се ћеца на ујаке,
„Ујацима очи повадити)
„И проширит твоју царевину".
Цар поклони, не рече ни рјечи.
Још говори царе од Стамбола:
„Доведите лијепу ћевојку!
„Чувена је, очу је виђети".
Доведоше лијепу ћевојку,
Сину лице кајно жарко сунце;
А кад виђе царе од Стамбола,
На цуру се ашик учињео,
Па је Деду ријеч говорио:
„Зашто Дедо, опала ти брада,
„Што превари твојега султана?
„Да сам прије виђео ћевојку
„Алилу је не би поклонио!"
Царе дава три товара злата,
Испрати их из Стамбола града:
Све изишло, мало и велико,
Да испрати од Босне Бошњаке.
Вратише се Босни поноситој,
Оженише Мујова Алила
Са Тијаном лијепом ћевојком.

Овако су дуге „*крајишнице*" којима се натпјевају сјенички муслимани. Ову песму певао ми је Медо Муслић, то јест он ми је певао само прву половину песме. Песму није завршио. Умро је тих дана. Другу половину песме забележио сам од Авдије Авдића из Сјенице о коме је већ раније било речи. Из песме се види да ни она двојица не називају све личности једнако. Колико сам могао сазнати, ова песма није још забележена. Не знам тачно да ли је именом Ђорфес назван Задар, а вероватно јесте. Ђорфес је могао постати од турске речи „ѓорфес" што значи залив, онда би Ђорфес био град на заливу, а то је вероватно већ опевани Задар.

Раније сам рекао да муслимани Сјенице и околине највише певају уз рамазан, али певају и кад није рамазан. Лети и јесени певају на теферичу, уз каву или ракију. Певају на мањем поселу на месечини пред кућом или на гумну крај вршаја. Певају на свадбама и другим светковинама, на којима се људи скупљају. Често пута их позивају православни на свадбе и славе, да им певају и веселе госте, за ово им плаћају, обично им даду нешто мрса или жита, ако су сиромашнији. Многи сиромашнији који знају певати певају пролазницима, који то желе, за новац, за пакло дувана или каву; понекад, а свакако најчешће, певају од „мерака" и за љубав слушалаца.

Слушао сам у пољу крај Сјенице једног сиромашка муслиманина Руша Гашанина из Сјенице, како дивно пева јуначке песме без гусала. Он је неписмен, стар око 60 година. Певао је да се забавља и да му време пролази. Чуваше варошке краве. Зна много песама: „Старих крајишница". Каже да пева увек кад није гладан, нарочито кад је лепо време, а има доста траве да краве пасу, па су онда мирне, а он има времена. Песме је, каже, највише научио од пандура на граничним карауламa, код којих је често биваo. Каже да је у доколици, по цели боговетни дан, певао са пандурима. Они су се чак натпевавали, ко ће испевати занимљивију и лепшу песму. Зна одлично и да гуди. Слушао сам га једне рамазанске ноћи у кавани, кад је певао песму: „Мујов Алил и хајдук Летерица". Пева врло брзо. Гусле држи усправно. Приудара средином прстију. Брзо се замара, онда убрзава још више песму, при предаху последње речи изговара лагано. После предаха почиње знатно подигнутим тоном, затим све ниже и ниже. Он каже: „Уз сваке гусле може да се сложи, које ишта вреде". Певао је често радницима, који су ишли на рад у Суботицу, по њиховој молби, да их забавља ноћу. Могао је да запамти песму само од једног слушања. Сад то не може. У Сјеници има још приличан број гуслара, а најчувенији су ови што сам их навео.

Запазио сам код сјеничких гуслара, муслимана, да при певању имају поносан тон и држање. Код православних певача то није случај. Они имају више молбен тон певања, скромније држање и изгледа као да се кроз став гуслара и његову песму назире нека нада и чежња. Вероватно да је то последица робовања.

Народну песму више чувају сточари и земљорадници и то највише епску јуначку. Други сталежи много мање. Уколико је неко више „господин" или „парајлија" утолико га мање занима народна песма, и гусле му више нису забава. Имао сам прилике да видим како одрасла градска мангупарија хоће да исмеје гуслара и његове слушаоце у једној кафаници за време рамазана. Све се беше умирило, а гуслар у највећем јеку певања. Тада два-три грађанина, муслимана, договорише се да исмеју сељаке, узеше запаљиве дечје ракетле, праскалице, и запалише их, па их пребацише кроз отворен прозор кафане и побегоше задовољни кроз мрак. У кафани је настала велика забуна.

Сјенички муслимани, разуме се уколико имају и могу, воле да уживају. Песма им је једно од средстава за уживање. Уз „кахву" која се срче надугачко, подвијених ногу, одбацујући димове, слушају јуначку песму и уживају. Певач излаже догађаје темпераментно кад то треба, па се одмара. За време одмора наилазе похвале певачу и песми. И певач и слушаоци су поносни. Ту постоји нека врста нарочите етикеције у општем ставу свих присутних међусобно и у односу према певачу.

Епска песма је на доста завидној висини. Истина, нове песме се не стварају[1]), али се старе одржавају. Њен је утицај у животу овдашњих муслимана велики, нарочито код сточара и ратара. Мотиви песама су мање морални, а више љубавни и јуначки. Опевање коња је нарочито китњасто, такође и оваца. То је у складу са квалитетом те врсте стоке у овом крају као и љубави према њој. Домаће песме немају личности опеваних из места ни из околине. Песма служи као забава и скраћивање времена. Млађи нараштај мање се интересује за епску народну песму.

Vojin Vuković

DE LA POÉSIE ÉPIQUE POPULAIRE DES MUSULMANS A SJENICA (ANCIENNE RAŠKA)

Cette contribution, écrite avant la deuxième guerre mondiale, apporte quelques observations sur la manière de chanter et sur l' état de la poésie épique populaire des musulmans á Sjenica. Outre quelques refrains, elle contient un chant épique „krajišnica" (un chant chanté par les habitants des confins), une des poésies épiques les plus longues qu' on ait noté chez nous jusqu' à présent.

[1]) Као што је на почетку рада напоменуто, овај прилог је написан још пре II светског рата — Народноослободилачке борбе и Народне револуције народа Југославије — пре стварања новијих циклуса народне поезије, партизанских народних песама, песама привредне обнове и социјалистичке изградње. — Нап. уредника,

ВЛАДО ДРАШКОВИЋ

О САВРЕМЕНОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ У ОБЛАСТИ НИКШИЋ—ЖАБЉАК—ПЉЕВЉА

(Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука САН, 13. VII. 1951)

I

За нешто више од мјесец дана, јула и августа 1949, обишао сам у области Никшић—Жабљак—Пљевља око тридесет села ради прикупљања и проучавања савремене народне поезије. Обично сам ишао у она мјеста на која су ми указивали у просвјетним отсјецима срески народних одбора. Прикупио сам 270 пјесама са око пет и по хиљада стихова. Прикупљао сам углавном пјесме настале у току Ослободилачког рата и послијератне изградње.

Кад се има у виду да сам за то релативно кратко вријеме тако рећи прокрстарио простор око три стотине километара у дужини (од Грахова у Срезу никшићком до Граца у Срезу пљеваљском), залазећи овђе онђе до појединог села удаљеног по коју десетину километара од главног пута, онда ће се лако схватити колико ми је још села остало у која уопште нијесам допирао. У току овог боравка на терену посјетио сам и неколико радилишта, једно индустриско предузеће, већи број сељачких радних задруга и неколико омладинских и фронтовских састанака као и два сабора — вашара. Најзад, долазио сам у додир и у самим среским мјестима са свим оним за које сам сазнао да састављају пјесме или их знају више од осталих.

Овакав начин прикупљања има свакако и рђаву страну. Овим се путем сабира само један дио народних пјесама које стварно живе у једној области. Осим тога се за вријеме тако кратког боравка на тако широком терену не могу уочити и све појединости које су потребне за једно дубље проучавање. Међутим не треба занемарити ни предност оваквог прикупљања. Разноврсни се утисци овако лакше упоређују и, ако је то потребно, супротстављају. Поред тога, све се познатије пјесме, поникле у овом периоду наше историје који ће и за нашу будућност значити много, оваквим прикупљањем посебно грушишу.

У овом кратком извјештају изнијећу нека запажања која ми се чине важнијим. Међу празнинама којих сам и сâм свјестан има прилично и таквих које потичу отуда што сам настојао да не говорим о многим запажањима која се у суштини подударају с оним што су их други истраживачи и сакупљачи већ изнијели.

Од првог дана боравка на терену пало ми је у очи да сваком казивачу остаје низ пјесама или стихова којих се не може сјетити. Многи су ми чак сами изразили жељу да их поново обиђем и да ће их се дотле сјетити. Због тога сам се у два три мјеста послије неколико дана заиста и вратио. Иако сам добно још по коју пјесму од сваког ко ми их је обећао, опет је била слична ситуација, јер је казивачима и даље остало пјесама којих се нијесу могли сјетити; знали су им само понеки стих.

Већ се из ове појединости види како, и поред најбољег залагања сакупљача, остаје неприкупљен велик број пјесама. Па ипак нијесу ријетки случајеви да се у самој овој области наиђе на појединце који сматрају да народних пјесама нема много, а да се број и оних које постоје све више смањује. Није онда ни потребно нарочито подвлачити колико сакупљач треба да буде опрезан према свим подацима до којих дође на терену.

Народних пјесама и народних пјевача и пјесника има много. Исто тако има доста и гуслара, и то особито даровитих. Гусларске пјесме у неким мјестима испуњавају и данас добар дио вечерње разоноде за вријеме зимских ноћи, а пјевају се тада и на неким радилиштима. Знам сасвим поуздано да су на једном шумском радилишту у Јаворку (Њикшић) приређивана у неку руку такмичења међу многим гусларима који су се с осталим фронтовцима налазили на послу. Савлађујући напоран посао у току студеног дана, наш човјек се стара да вече проведе што пријатније. Истина, гусларских пјесама сам записао много мање од осталих: љетње вечери не дају за то могућности. Неке, а таквих сам нашао код извјесних народних пјесника врло много, нијесу још прешле у народ. Исто толико, ако не још и више, има и пјесама у осмерцу које поједини народни пјесници — састављачи знају напамет, а други их имају у рукописима. Ни једне ни друге нијесам записивао.

Да ли казивачи врше избор пјесама приликом казивања? Нема никакве сумње да је то редовно случај. То нарочито пада у очи кад их је више на окупу. Казивач коме су остали дали какву неповољну примједбу на започету пјесму, обично застане под изговором да је не зна — устварии само да би што лакше прекратио свако навaљивање од стране сакупљача. И због тог разлога остало ми је много пјесама које нијесам записао. Међу њима је можда највећи број. За њихово прикупљање морало би се остати дуже времена у једној средини, утолико прије што се ријетко која пјева. Иако сам имао прилику да их чујем — обично пошто би се исцрпило казивање осталих — ипак сам таквих записао само неколико. Оне које сам чуо, а нијесам их записао јер нијесам имао пристанак казивача, као и

оне које сам записао немају за предмет никакав крупнији догађај. Једна таква, коју такође нијесам могао записати, говори о мањој недаћи једне чобанице — задругарке која је чувајући приспала, а стока за то вријеме направила штету по њивама. Ту пјесмицу је саставила та иста чобаница. Није ни потребно посебно истицати да се у таквим пјесмама налази често толико локалног да је за њихово разумијевање потребно подуже објашњење.

Има и других — мање више познатих — тешкоћа због којих се пропусте још многе пјесме. Наишао сам више пута на казиваче који не воле или неће да дају пјесму, иако су ме други упућивали на њих. Ипак то би била врста изузетка, јер већина улаже доста труда да пјесму каже што тачније и што потпуније. У том залагању многих казивача добро су долазиле већ прикупљене пјесме. Оне су обично потстицале сваког да се сјети неке друге пјесме или да дâ варијанту те исте. Иако сам углавном записивао све варијанте, морам напоменути да сам извјесне и пропустио. Међусобна отступања су била заиста незнатна, али доста честа. Сваки казивач у свакој пјесми врши извјесну измјену. И нема сумње да је записивање сваке од њих важно кад би се искључиво обрађивао баш тај проблем измјене од стране појединаца.

Одмах по доласку на терен ступио сам у везу с наставницима српског језика на љетњем течају у Учитељској школи у Никшићу. Вјеровао сам да ћу, с обзиром да је на курсу било неколике стотине младих учитеља, на овај начин сазнати колико у ком крају има пјесама, како бих у први мах ишао у она села за која бих имао бар и најповршније податке о савременој народној поезији. Наставници су ми истовремено обећали да ће се и сами заинтересовати и евентуално прикупити преко појединих течајаца све што нађу. Кад сам обишао неколико села у околини, вратио сам се и добио — просто неочекивано — свега неколике десетине стихова. Неки су ми течајци сами казали да их они слабо и дјелимично знају, иако се по селима гдје су на служби пјевају разноврсне пјесме. Сличан случај сам имао и с ученицима гимназија и учитељских школа који су се налазили у одмаралишту у Жабљаку.[1])

II

Сав живот ове области и његове манифестације огледају се у народним пјесмама. Отуда није баш лако дати њихову потпуну анализу, а у једном краћем извјештају то је још мање могуће. Због тога што остајем у оквиру пјесама које сам прикупио, морађу да се задржим само на извјесном броју специ-

[1]) На овим последњим случајевима сам се задржао нарочито због тога што се доста често истичу и препоручују слични методи у прикупљању народних песама. Исп. нпр. Прилози проучавању народне поезије св. 3, 1939, стр. 124.

фичности, што опет никако не значи да ћу у њима обухватити и саме битности.

За једно свестраније проучавање наше савремене народне поезије биће од значаја и сама класификација. Иако на први поглед изгледа лака, она је у ствари доста сложена, и треба да буде што боље урађена. Ради извјесне прегледности потребно је да се у овој прилици задржим само на најопштијој подјели: а) Пјесме поникле пред сам рат; б) Пјесме настале у току рата; и в) Пјесме из времена изградње. Заокругљен број прикупљених пјесама према мотивима и према времену настанка је овакав: 30 старијих, 10 из периода између 1936 и почетка рата, 100 из Народнослободилачке борбе, 60 из доба социјалистичке изградње и 10 против клевета Информбироа. Поред ових и 20 хумористичких и 40 љубавних; и једне и друге су из сва три периода, а свега неколико старијих.

Иако сам прикупио свега десетак *пјесама које су поникле пред сам рат*, ипак се на њима посебно задржавам, јер оне својом садржином стоје у тијесној вези с пјесмама које ће се касније, у току рата, јако развити — и стварно обиљежавају њихов почетак.

Како се напредни народни покрет преносио преко пјесме, како се борбена оштрица окретала против владајуће класе и како је Комунистичка Партија Југославије каналисала те тежње које су тињале у народу, показаће неколико стихова из подуже пјесме коју је спјевао народни херој Сава Ковачевић 1936 године, онда кад је могао живјети у шуми склоњен од жандармеријских гоњења.[1]) Снажна по свом садржају, класична по начину прилагођавања гусларске пјесме новој стварности, ова пјесма би могла да означави заокрет у развоју наше гусларске пјесме. Непосредно, природно, и како је то својствено народној пјесми — снажно умјетнички, она износи високе задатке народног пјевача и пјевања у уздизању револуционарне народне свијести. Она је у исти мах и отворен позив широким народним слојевима да се окрену оној будућности каква их је заиста и чекала:

Гусле моје од јаворовине,
Оставите пјесме од старине,
Па пјевајте пјесме новог доба
Из живота данашњега роба.
Такве пјесме, гусле, запјевајте,
Ропске ланце тешке покидајте;
Помозите народне покрете
Што се боре за идеје свете.
Такве пјесме, гусле, запјевајте,
А у борбу народ позивајте.
Кажите му нека води борбу

[1]) Пјесму нијесам записао у потпуности, јер се казивач није могао цијеле сјетити.

Док добије потпуну слободу.
Кажите му да без борбе неће
Никад имат' од свог рада среће.
Кажите му ако се не бори,
Господа ће њега да умори;
И пљачкат' га ка' што су досада
Само ако народ не завлада —
Радни народ и села и града. I, 39)[1])

Исто тако су прожете револуционарношћу и друге пјесме из овог периода које су се пјевале на мањим или већим скуповима, посијелима итд. Неке имају карактер отворене борбе, друге опет форму сатире на поједине суврмене догађаје. Неколико стихова из подуже пјесме о изборима из 1937 године у Грахову и у Рисну пружају праву слику ондашњег расположења и ондашњег превирања. Пјесму је спјевао сам казивач Илија Миловић.[2]) Иако је одмах по свом настанку прешла у народ и пјевала се извјесно вријеме, она је заборављена. Састављач мисли да би се данас тешко нашао још неко осим њега ко је зна. Од многих пјесама које је раније састављао зна само понеки стих, док их је велики број којих се мање више потпуно сјећа. Навешћу неколико стихова који говоре о исходу поменутих избора у Рисну и којима се завршава пјесма:

И у њему, то ј' истина,
Побиједи омладина:
Изабраше сивог тића
Јес' Николу Ђурковића —
Чувенога тога лица
И првога омладинца.
Залуд Пешо дава мито,
Сиротиње много жито;
Залуду је паре дао
Када није он остао.
Ти нам гласи бјеху мили
Омладинци ће с' добили.
Омладина расте цјела
Ка' у брду вита јела,
А фашисти у племену
Као смрека у камену.

Лафарг је, још 1886, говорећи о спонтаности народног пјевања, истакао да народ пјева само онда кад му непосредни утисци то неодољиво намећу, а при чему „он не прибјегава никаквој извјештачености, већ напротив, тежи да тачно изрази

[1]) Први број означава свеску збирке, а други број песме.
[2]) Поједина објашњења потребна за потпуно схватање извјесних мјеста као и податке о казивачима напомињем само тамо где су најнеопходнији, а остали се налазе у рукопису прикупљеног материјала у Етнографском институту.

утисак који је доживио".[1]) Треба овђе подвући и још нешто што је још важније — а то је јасан и трезвен став народног пјесника у сагледању и схватању најближе стварности. Јер не треба много анализирати и тражити да би се уочило брзо и правилно реаговање на непосредна збивања; ситнија као и она од најдалекосежнијег значаја знао је наш народни пјесник да у свакој ситуацији кратко, јасно и правилно изрази. Подједнако у најтежим часовима четворогодишње оружане борбе као и у диновској борби за изградњу нове будућности. Гусларска пјесма, говорећи о догађајима уочи и послије избијања рата, осудила је тројни пакт, и истакла величину 27 марта, супротстављајући га припреманој издаји:

Али народ жуљавијег длана
Уста против срамотнога плана,
Скиде маску с издајничке владе
Што вребаше народ да покраде.
Уста народ кад му бјеше јасно —
Одбранит' се већ бијаше касно.
Пут учиње за народ кланицу
Створише га срамни издајници,
Хитлерови ваздашњи војници:
Издајица Павелићу Анте
Мобилис'о франковце џелате;
Љотић Мито са бандом „збораша"
А Дрљевић с четом зеленаша". (I, 43)

*

Пјесме поникле у току Народноослободилачке борбе не значе само обичан продужетак напредних народних пјесама од прије рата, већ и њихов скоковит и нагао пораст проузрокован размахом борбе за слободење. Јасно је онда што је у том периоду првенствено цвјетала поезија с мотивима из борбе. Другчије речено, све пјесме поникле у том периоду јесу вјерно огледало свих форми народне борбе и револуције. Било да се ради о растанку мајке са сином, сестре с братом, било да се слика јуначки подвиг наших многобројних бораца и хероја, било да се у пјесми даје одушка гнушању према издаји — све се то слива у једну велику епопеју народне револуције.

Говорено је често да су многе пјесме настале у току рата већ заборављене. То је сасвим тачно. Али управо због тога важно је нагласити да су оне и данас далеко бројније од оних које су настале послије рата. Због тога им овђе морам посветити више мјеста, иако је о народној поезији тога периода код

[1]) Paul Lafargue, Critiques littéraires, стр. 3. Paris, 1936 (Éditions sociales internationales).

нас уопште више говорено и писано него о пјесмама из времена изградње.

Тринаестојулски устанак у Црној Гори сијевнуо је као „огањ из кремена" каже се у једној пјесми од преко три стотине стихова. О самом устанку се, између осталог, каже:

И ту мало не прође времена
Докле сину огањ из кремена
То бијаше тринаестог јула
Црна Гора сва је редом чула.

Иста пјесма, ошјевајући ток прве године рата, овако слика грозни покољ у Крагујевцу:

Много Швабе починише јада
Код бијела Крагујевца града:
У руднаку без гробнице пада
Дјеце, жена по дван'ес 'иљада,
Дјеце, жена и старије људи
Разбијена и чела и груди. (I, 23)

Једна друга пјесма, такође од више стотина стихова, слика живописно и вјерно припрему напада на Пљевља и ток самог боја, а настала је непосредно послије самог догађаја. Навешћу из ње само неколико стихова у којима има више пјесничке и умјетничке слободе узете из наше старије поезије:

Плете косе на Дурмитор вила
Ће је вазда од настанка била.
— — — — — — —
— — — — — — —
Кад се вила нагледала јада
С Црне Горе до Лондона града,
Па се мисли на Дурмитор вила
Би ли своја раширила крила
И да мало по Истоку заће
Да се коме у невољи нађе
А кад виђе да потребе нема
Своју помоћ да Русима спрема
Окрену се плавоме Јадрану,
Посла књиге на свакоју страну:
Од ријеке Таре до Јадрана
На све воће младих партизана. (II, 7a)

Полазећи од тога да сам о истом догађају записао неколико различитих пјесама, пониклих на највећој удаљености, као и од броја краћих или дужих слика о њему у другим пјесмама које имају други предмет, напримјер погибију неког јунака, добија се утисак да су се тим догађајем инспирисали многи народни пјесници и да о њему живи читави један ци-

клус. То је утолико вјероватније што је битка и по значају и по замаху имала велики одјек већ у првој години Народноослободилачке борбе.

Умјетничка средства ранije народне поезије су се нарочито задржала у пјесмама које су поникле у области Жабљака. У многим пјесмама, као што ћемо видјети из још којег примјера наведеног другим поводом, вила се често срета као гласник или помагач нашим борцима. Да је случајно било неке друге стварне помоћи са стране, питање је да ли би се та пјесничка слика у таквој функцији и очувала:

На Дурмитор вила пала
Своја крила одмарала.
Па бијела вила зове
Партизане соколове:
Партизани, браћо мила,
Хитлерова иде сила
Про Хрватске и Србије
Иду њене пјешадије
И брзо ће да се боре
Преко наше Црне Горе.
Пале села и градове,
Муче народ и робове. (III, 34)

Чести су веома живи и сликовити описи борбеног окршаја:

Нико нема да се зрна крије,
Љута борба у Пљевља се бије;
Јуришају партизанске чете
На шанчеве и пушке запете;
Прште бомбе на сваке кораке,
Свезала се тама за облаке. (II, 91)

Ма колико далеко ишли у илустровању и цитирању за овај или онај примјер, нећемо никад успјети да пружимо све појединости које би привукле нашу пажњу кад читамо сваку пјесму понаособ.

Једна кратка пјесма слика и другу врсту борбе, исто толико важну као и оружану. То је борба која је вођена за уздизање народне свијести и упознавање науке марксизма-лењинизма:

Ој, богати, бјела вило,
Одакле те носи крило?
Да нијеси ових дана
Ђе видјела партизана?
Ја сам јутрос с Дурмитора
Сиђела сам крај логора.

Гледала сам без разлике
Партизане бољшевике
И слушала час читања
Љењинова васпитања.
Ал' најљепше код њих што је
Нема ријеч: то је моје. (II, 78)

Има међу прикупљеним пјесмама доста примјера у којима је тако непосредно изражена љубав према Партији, руководиоцима, појединим истакнутим борцима и низу хероја. Бол за погинулим херојима је тим узвишенији што се он извија између стихова непосредно, без сузе и без вајкања:

Кличе вила са Жабљака града
Жали вила команданта млада,
Команданта младога Душана
И Кнежевић Вука из Шарана,
Војсковође друга Тита гарде
Што вођаху партизане младе.
Када Душан на Пљевљима паде
Најпосљедњу 'ваку ријеч даде:
— Хајд' напријед' чета партизана,
Ја сам смртних запануо рана.
Још је била храбра десна рука
Кад имаху комесара Вука.
Када Вуче на Пљевљима паде,
Најпосљедњу 'ваку ријеч даде:
— Хајд' напријед' чета партизана,
Ја сам смртних задобио рана. (I, 16)

Лик појединих хероја је тако успјело дат у многим пјесмама. Задржимо се на идућој пјесми, не прелазимо летимично преко ње. Њени двостиси дјелују као одјек узастопних рафала. Они истински дочаравају једну славну битку и једног исто тако славног борца — команданта:

Из Босне се Сава креће,
На рамена „шарац" меће.
С дивизијом Сава пође
До Сутјеске воде дође;
Ноћ нестаде, зора свану,
А крвава борба плану:
Из бункера ватра бије
Сава неће да се крије.
Потоцима крв се стаче,
На бункере Сава скаче
Митраљези лаки косе,
Ручне бомбе смрт доносе,
А граната земљу стреса
Кроз гомилу људског меса.

Ал' је Сава херој прави
На чело се војске стави,
Па повика из свег гласа
Зеленгору заталаса:
Напред, браћо партизани,
Моји борци одабрани.
Крв се проли по пољани
Пробише се партизани,
Ал' погибе херој Сава
Дивизије треће глава. (III, 24)

Народни пјесник није мимоишао ни недјела издајника. У појединим пјесмама је изражено све гнушање поштених родољуба, у другим су издајници и њихови поступци подвргнути руглу или потсмијеху као што је то урађено у пјесми из које наводим само четири стиха:

Сједим, плетем под чечаром —
Изби четник — под самаром.
Зачудих се и застидјех,
Кад на њему самар виђех. (II, 17)

Навео сам ових неколико стихова и зато да бих указао да је њима обухваћена једна анегдота која је већ објављивана.[1])

У другим пјесмама сретамо лик партизана супротстављен лику издајника. Тако је и један и други истакнутији и изразитији:

Да ти кажем, друже, тачно,
Зашто ми је чело мрачно;
Што је суза у мом оку
Имам тугу предубоку.
Из нашега дивног јата
Изгубисмо једног брата.
То бијаше Билас Бећо —
Немам над ким бих га свећ'о
Немам кога да убијем
Крв погапску да пролијем.
Зар онаког храброг лава
Да шпијунска плати глава?
Све шпијуне кад б' убио
Не бих Бећа осветио.
Друже, Бећо, љута рано,
Памтићемо зашто с' пан'о.
Памтићемо и крвнике,
Наше срамне издајнике.
Издајници срам вас биће —

[1]) В. Збирку Душана Ивовића, Анегдота је такође објављена и у „13 јулу" од 15 јуна 1949, и има наслов *Садно под самаром.*

Крв Бећова зло је пиће.
Крв Бећова пиће зло је,
Ви не знате Бећо ко је.
Што паметни ви не бисте
Да од крви комунисте
Опрати се није лако —
Остати вам неће тако. (II, 115)

Иако ту и тамо налазимо на извјесну тугу или сјету, као напримјер у пјесми коју ћу сад навести, ипак та туга никад не прелази у песимизам или у клонулост.

Једно јутро позив дође
Да се страшној борби пође.
Кад су момци полазили,
Цурама су говорили:
О ђевојко, душо моја,
Када чујеш глас из боја,
Када чујеш да сам рањен,
Погинуо и сахрањен,
Ти се, душо, лепо спреми,
На на гробац дођи мени.
Тун ћеш наћи камен — стену
Мени младом успомену.
Ти свакоме гробу прићи,
Написано име видји.
Тун посади две три руже
По мом гробу да се пруже:
Кад их која цура бере,
Нек се она сјети мене. (III, 44)

Много су чешће пјесме у којима се ни у највећем губитку не зна за сузе. Тако више примјера мајке — хероја која кад нађе погинулог сина не јадикује. А кад дјевојка тугује крај гроба свога драгога, његов глас из гроба не само да јој забрањује да јадикује, већ тражи да се освети:

Насред поља врба расцвјетала,
Под њоме мала расплакала.
Сјела млада па се мало мисли:
Ој гробницо, чија ли си?
Ил' си брата ил' драгана млада,
Или неког друга непозната?
А из гроба нешто проговара:
— Ко то сједи на мојим ногама?
— О мој драги, ево твоје драге.
— Ево сам ти јастуке донела.
— Што ће мени јастуци под главу
Другови су начупали траву.
Већ ти узми моју пушку шару

Па је подај мојему другару,
Нек се другар мојом пушком свети,
А сад због ом ја морам умрети.

*

Иако су у *љубавној поезији* можда највише искоришћени стари оквири, ипак и у њима преовлађује *дух новог времена*. У неким су измијењени само поједини стихови (Текла вода потоком и јазом, Женићу се али не с миразом), у другим је промјена коренитија као у овој из времена борбе:

Цвјетај, ружо, цвјетајте божури,
Милисаве, са четом пожури.
Нове сам ти чараше оплела
Да их нема у четири села.
Танке, плаве — партизанке праве,
Са две стране два шарена цвета,
Носићеш их кад дођеш из света. (Ш, 9)

или у овој из времена изградње:

Мала моја, градитељу,
Узми мене, ја ти вељу.
Узми мене, комуниста,
Којему су дјела чиста.
Мила моја узми мене,
Не стављај ме под камење.
— Не да тата, не да мама,
Не смијем те узет сама.
— Ти не питај, душо, старе,
Они нашу љубав кваре. (Ш, 7)

Многобројне жртве и ратна пустош наметале су овој врсти поезије, више него другим, узвишену тугу. Дат је већ примјер у ком се види да она не узима маха. Да видимо још један примјер у коме се тај елеменат сјете наслања на други мотив, чак и шаљиви:

Романијо, језером се звала,
Ти си наше јабуке обрала.
Све јабуке, неженене момке —
Осташе нам сироте дјевојке.
— Све дјевојке, удајте се редом,
Нас је Тито оженио „бредом" —
Пушком зорком, најљепшом дјевојком,
Пуром фином лаким гарабином;
За дјевера — кратка револвера;
Фишеклије — свастике и прије;
Мјесто попа — граната од топа;
Старог свата — „шарац" око врата. (II, 99)

У другим је љубав према драгоме добила квалитете животне радости и полета. Та је љубав толико широка да се стапа с оном којом се воли и брат, и домовина, и партија, и Тито:

Дивно ли се моје јање носи:
Титовачу на гаравој коси.
Титовка му каша најмилија
Зато што је кројила Партија.
Партија је претопљено злато,
У Парти" је и мој мио брато.
Друже Тито, чувај мога брата,
Тебе народ к'о кутију злата.

*

Има прилично пјесама које одражавају и многа друга расположења и тако употпуњавају слику свакидашњег живота. То су разноврсни, мањи или већи догађаји, тренутна расположења, тежње и жеље, полазак на радну акцију ван родног мјеста или повратак с ње, љубав према родном завичају итд. (В. нпр. пјесме II, 82, 93). И међу свима сретамо, поред озбиљних које су најбројније, и ведре и шаљиве пјесме, као и мање поскочице у стиху.

Народна је *пјесма,* дакле, наставила свој развој и *у вријеме социјалистичке изградње* захватајући све моменте и разноврсне мотиве огромне и тешке борбе која се води за остварење боље будућности. Неке пјесме наслијеђене из периода Народноослободилачке борбе, остајући формално и садржински исте, добијају нов смисао у најновијој стварности[1]) (Нек удари когод смије На оружје Компартије).

У пјесмама из најновијег периода нећемо наћи све елементе који су заступљени у ранијој — као напримјер елемепат легендарности — који су често заступљени и у пјесмама из времена рата. Али, као што је за вријеме рата у свакој борбеној јединици, и свуда гдје се извијала слободарска искра борбености, ницала револуционарна народна пјесма, тако се и данас у свакој радној јединици стварају нове пјесме у којима је опјевана сва борба изградње.

Колико и најновија народна пјесма одражава ону најнепосредniју стварност из које ниче показују пјесме које настају такорећи пред нашим очима. Ниједне радне задруге нијесам нашао да нема својих пјесама. А једна која је била у зачетку (Горње Поље, Никшић) имала је и своју пјесму у зачетку.

Задружне пјесме су претежно колективно опјеване. Ред појединих стихова не држи чврсто своје одређено мјесто. Од неколико таквих пјесама цитираћу једну која је најраспрострањенија и за коју нијесам могао сазнати у којој је задрузи поникла. Има појединих њених стихова који се сретају у дру-

[1]) Исп. слично указивање на ову појаву код Н. С. Мартиновића, *Из борбе за слободу*, стр. 90 (Цетиње, 1949) као и тамо поменути чланак совјетског професора П. Г. Богатирјева у часопису „Музеји", бр. 1 од 1948, Београд.

гим задругарским пјесмама које су иначе битно локалне. У овој залет формирања задруга долази до изражаја, због тога је могла и постати општијег карактера:

'Оћемо ли, омладино,
Да радимо колективно?
Радићемо добре воље —
Колективно биће боље;
Радићемо осам сати,
А остало одмарати.
Што ће њиве и ливаде
Појединци да их раде?
Дајмо кола и волове
У задруге наше нове.
Дајмо овце, дајмо козе
Да живимо у колхозе.
Што ће њиве и леђиљци
Да их раде појединци?
Дајмо њиве и ливаде
У колектив да се раде.

'Оћемо ли, другарице
У задружне чобанице?

Омладино села, града,
Запјевајмо пјесму рада;
Запјевајмо пјесму нову
За изградњу и обнову. (III, 85)

На радилиштима ничу такође колективно спјеване пјесме. И у њима се често сретају стихови узети из неке раније настале пјесме. То ипак не смета да се добије стварна слика радилишта и његових специфичности. Тако ћемо, напримјер, наћи неколико истих стихова у пјесми која је спјевана на радилишту у Граду (област Пљеваља) и у пјесми која је раније спјевана на изградњи пруге Никшић—Титоград. Нема сумње да су стихови дошли ту захваљујући оним бригадирима који су учествовали на ранијој радној акцији и којима су готови стихови и овдје згодно дошли у заједничком стварању нове пјесме. Треба узгред поменути да се ти исти стихови свакако не јављају први пут ни у пјесми која је овдје наведена као ранија по постанку. Утврдити вријеме настанка тих општих стихова претстављало би велику тешкоћу.

Шта је оно сваку вече
Те Грачанска брда јече?
Јече брда и долине
Од пљеваљске омладине.

Ој грачанске дуге луке,
Радићемо с обје руке.
Ој грачански тврди крши,
Радићемо док се сврши.

Ој прачанске вите јеле,
Чувајте нам градитеље,
Од снијега и од кише;
А од мина понајвише.

'Ајде, мала, ове смјене
Да рушимо тврде стјене.

Кад бригада седма крене,
Грачанске се руше стјене;
Бригада је свака фина
Седма ми је најмилија.
Ој бригадо наша славна,
Ниједна ти није равна,
А у њој су млади момци,
Све бирани добровољци:
Млади момци и фронтовци
Све на реду добровољци;
Омладинке исто тако,
Ми градимо цесту лако.
Радили смо, радићемо,
Нашу земљу градићемо. (П, 109)

Пјесма поникла на пробијању тунела кроз Будош, куда пролази пруга за Титоград, гласи:

У туњелу усред мрака
Титоградских сто момака.
Што будошка брда јече
До поноћи сваку вече?
Оно су ти љуте змије
Из никшићке гимназије.
У туњелу буше мине
За обнову домовине.
Мине буше, мине пале
Па се праве и централе.

Ој будошке вите јеле,
Чувајте нам градитеље,
Од снијега и од кише,
А од мина понајвише.

Друже Тито, имај наду,
Доћ' ће пруга твоме граду;
Тринаестог раном зором
Проћ' ће пруга Црном Гором.
Тринаестог у шест сати
Пругу ћемо Блажу дати. (Ш, 88)

Није потребно ни помињати да су се на тим истим радилиштима испјевале још многе пјесме. Задржаћу се само на јед-

ној пуној здравог хумора. Настала је на већ поменутом радилишту у Грацу. Фронтовци су врло брзо изградили један помоћни пут до главног друма. Он је одлично служио и за изградњу нормалног пута који се управо пробијао онда кад сам туда наишао. Разлика између та два пута потстакла је бригадисте да се сад нашале на рачун једног, иначе веома окретног човјека, који се у неку руку старао за трасу помоћног пута с прилично великим успонима:

Ми имамо инжинира
Друга Шпира бригадира,
Друга Шпира бригадира
Што нам цесту истрасира.
Аој Шпиро, аој роде,
Куда твоја чада оде —
Без окуке и кривине
Иде право кроз планине. (II, 112)

*

Најзад, *народни пјесник је оштро реаговао на Резолуцију Инфбирoа.* Пјесме с тим мотивом се тренутно пјевају чешће од осталих. Неке су се брзо раширилe по свим крајевима наше земље и при том неизбјежно примиле извјесне промјене, као напримјер опште позната *Ој Централни комитете,* а у којој је не само истакнута дубока привржености руководству и другу Титу, већ јасно окарактерисана и осуђена разбијачка кампања која долази споља. И у другим се пјесмама такође жигоше непријатељски став појединаца из табора Инфбирoа:

Ој Стаљине, је л' срамота
Што си против Ка Пе Јота?
Цијели народ друг Стаљина пита
Шта је ово против нашег Тита.
Зар је ово Тито заслужио
Три године што се је борио,
Три године рата у Шпанији
А четири у Југославији?

Што је више клевета и лажи
Тито нам је милији и дражи. (II, 11)

Или у другој пјесми:

Ој Стаљине, здраво, здраво,
Овог пута немаш право.

Ој Ракоши, гђе си био
Кад је Тито рат водио?
У Москви си ладовао
Кад је Тито ратовао. (II, 11а)

Енавер Хоџа, кукала ти мајка,
Није ово партија кулака,
Већ је ово партија одиста
Предводница храбрих комуниста.

Најновији догађаји су још више збили редове народних маса, па се тај израз привржености руководству осјећа и у стиховима:

Заклињем се вјеран бићу
Александру Ранковићу.
Исто тако вјеран бићу
Другу Титу, сивом тићу. (П, 61)

А на разне и многобројне пограничне провокације народ је знао да очува сву присебност и хладнокрвност:

Друже Тито, вечерај па лези —
Чуваће те наши митраљези.

И не само спокојство и хладнокрвност већ чврсту и доследну ријешеност да по сваку цијену чува с муком извојеване тековине:

Друже Тито, наша надо,
На твој позив идем радо.
Ко не воли друга Тита
Јесте изрод и бандита.
Друже Тито, ти једини
Даде право омладини.

Ако буде реч о бoју,
Друже Тито јави НОЈ-у
Јави НОЈ-у и Партији
Тој народној гарантији.
Друже Тито јави НОЈ-у
У животу док је који. (П, 62)

*
* *

III

На скуповима, по радилиштима, на послу као и за вријеме одмора, пјесме се ријетко пјевају у цјелини. Најчешће им се изоставља крај. Да бих допунио, оне које сам тако записивао, обично сам морао питати више појединаца, јер их ни они који су их тог тренутка пјевали не знају, поготову ако је ријеч о некој сасвим новој.

Занимљиво би било пратити начин учења и неизбјежног модификовања појединих пјесама, како у радним бригадама и

задругама тако и међу чобанима и осталим појединцима. Поменућу један мањи примјер и о томе. Идући од села Граница према Горњем Пољу (Никшић) чуо сам двије дјевојчице које су чувале стоку како пјевају. Још прије него сам дошао до њих разабирао сам извјесне стихове које сам већ раније слушао у различитим пјесмама. Те двије чобанице једна од 9, а друга од 10 година, пјевале су их скоро на душак, повезано, као да су сви стихови припадали једној те истој пјесми. А као што рекох, они су били просто истргнути из појединих пјесама чији је предмет био или исушење Скадарског Блата или која друга радна акција, па чак и неки стихови из љубавних пјесама. Штета је што нијесам могао разумјети и записати све, јер их дјевојчице нијесу више онако понављале кад сам их питао.

Прикупио сам неколико пјесама које су биле у самом процесу настанка — по задругама и радилиштима, — или у процесу преласка у народ као што је индивидуално спјевана пјесма о формирању радне задруге „Нови живот" у околини Пљеваља. Тај процес настанка једних стоји у тијесној вези с процесом заборављања других пјесама. О том свједоче многе пјесме са чијим употпуњавањем није ишло баш лако, а још више и приличан број пјесама које су и поред свег залагања остале крње. Не може се, истина, тврдити да се у једном дужем боравку, долазећи у друга села, не би дале извјесне од њих допунити. Напротив, прикупио би се велик број пјесама које уопште нијесам ни чуо.

Важно је истаћи да пјесма једном заборављена може да оживи, а још би важније било осивјетлити и моменте који то условљавају. Наишао сам на свега један такав случај, па ћу га укратко овдје и изложити. Ријеч је о једној пјесми која је раније била позната на једном већем простору саме ове области, а данас не прелази границе једног села. Како је дошло до њеног локализовања? У селу Јасеново Поље (околина Никшића) учитељ Рајко Јовановић чуо је једном приликом од некога неколико стихова који су му се учинили познати. Ни тај, а ни други које је питао нијесу му знали дати и остале стихове. Стихови су му се необично допадали и он их је с времена на вријеме сам пјевушио. Тако су му се враћали и поједини од њих, а сјетио се такође да их је за вријеме рата пјевао и у бригади. Такву какву је већ оживио обрадио је с ученицима. Од ђака је пјесма постепено прелазила у село тако да је данас мање више сви знају. Пјесма у цјелини гласи:

Друже Јово, партизане,
Боле ли те тешке ране?
Боле ли те тешке ране
Што их доби на Беране?

Немој, друже другарства ти,
Старој мајци казивати;

Звијезде ти петокраке,
Кажи да су ране лаке.
Кажи да су ране лаке —
Јединак сам ја у мајке.
Није Јово један био
Што је главу изгубио
Но другова и још доста,
На бункере што их оста,
Од топова и „шараца" —
Партизана јединаца.
Кажи сеји нек ме свети.
Ја јој морам умријети.
Овако јој кажи, друже,
Да на гробу сади руже,
А највише јоргована
На гробове партизана. (Ш, 5)

Како сам на овај случај наишао већ првих дана мог боравка на терену, настојао сам да провјерим да ли се она још негдје пјева. Наишао сам на свега једног и то средовјечног земљорадника у селу Подгори (околина Жабљака), Јована Бадњара, који ми је, пошто сам му наговијестио неколико стихова, казао цијелу — управо онако како сам је већ био записао. Иако је, према његовом казивању, до прије које године пјесма била опште позната у селу Подгори као и у осталим околним селима, она се већ не пјева, а и сам се казивач доста споро сјећао. Но мада према свему овоме остаје да је пјесма у овој области сведена данас само на једно село, ипак је врло вјероватно да је она позната и ван подручја области коју сам обилазио.

Записао сам свега једну тужбалицу. Али и она је дјело једног народног пјесника, Радомира Војиновића из околине Пљеваља. Обичај нарицања се задржао у свим мјестима која сам обишао. Судећи по оном што ми је у том погледу казано, тај обичај је у опадању. Неколико нарицаљки које сам питао нијесу ми казале ниједну, говорећи да их се не сјећају. У то сам прилично сумњао, јер иако их не би можда знале онако како су их једном нарицале, оне би се сјетиле извјесног дијела бар неких од њих. Постоје друге, посебне тешкоће у њиховом прикупљању, које су добро познате оним који су се више бавили тим, и на том се нећу задржавати. У сваком случају сматрам да је потребно да истакнем да је Министарство просвјете НР Црне Горе у том погледу ангажовало још раније учитеље да прикупљају тужбалице, па да му их достављају. Како ми је у неколико махова речено, прикупљено их је много.

Према подацима које сам узимао о прикупљеним пјесмама, постанак и развој пјесама се може пратити различито: негдје с мање, а негдје с више успјеха. Док се за многе зна ко их је и кад спјевао, дотле се то за друге само може нагађати. За новије пјесме се у том погледу не намеће готово никаква

тешкоћа: Спјевали су их појединци, или колектив. Полазећи од те чињенице, мислим да би исти процес стварања и настанка појединих пјесама важио и за раније створене народне пјесме. Најзад можда и нема особитог значаја у том да тачно разграничимо једне од других, јер су оне подједнако опште народно добро, а стварање појединца и колектива толико је међусобно условљено и повезано да се о чисто једном или чисто другом стварању не може заправо ни говорити.

Један исти догађај могу да опјевају два или више народних пјесника. Једну пјесму о раду и погибији позадинаца у околини Никшића опјевао је прво Нико Вучинић, а онда и Павле Љешковић. Ова посљедња је знатно краћа, а осим тога садржи и неколико стихова из прве. То показује како се и индивидуални стваралац служи слободно свим оним што постоји у народној поезији.

Да поменем и један примјер индивидуалног пјевања по наруџбини, управо зато што је то и једини примјер на који сам наишао. Указано ми је на терену још за један типичнији израз таквог стварања, али до тог пјесника нијесам могао да дођем па ни да провјерим како ту стоји ствар. Међутим о оном првом сам дао и Етнографском институту један прилог из кога се јасно види какву грађу даје онај који тражи да му се испјева пјесма за брата погинулог у рату, а онда и то како је пјесник обрадио те податке и колико је у стиховима морао отступати од њих. Тај народни пјесник, Радомир Војиновић, кога сам већ раније поменуо, иако има врло наглашенуману у говору, располаже неоспорном даровитошћу у давању пјесничких слика. Ипак се његова даровитост не одражава у свим пјесмама подједнако. Али не треба закључити на основу овог једног примјера да он и остале пјесме саставља само по наруџбини. Овај примјер има не само своју специфичност већ и своју оправданост: пјесник се осјећа дужним да на тражење породице којој је неки члан пао у рату испјева пјесму; а породица опет да му на то узврати наградом.

Напоменуо сам већ да они који пјевају једну пјесму у колу, на неком скупу итд., не знају увијек читаву пјесму. Како се у том погледу једна пјесма даље развија и мијења, како од локалне постаје општа, и шта при том у њој настаје и нестаје, било би посебно питање. Варијанте појединих пјесама, а нарочито на већим растојањима дају одговор на многа питања. Поменута Вучинићева пјесма, напримјер, која у оригиналу, то јест у рукопису који има сам пјесник (а који нијесам записивао и до којег сам дошао касније од свих осталих) броји преко четири стотине стихова. У околини Никшића, то јест у мјесту гдје и сам догађај најпознатији, преко три стотине стихова. Њена најкраћа варијанта, коју сам записао у околини Жабљака, има нешто више од двадесет. Међутим на још већој удаљености, у околини Пљеваља, пјесма је прилично дужа а у исти мах садржи и два стиха која се нијесу очувала ни у најдужој варијанти.

Не знам да ли је потребно истицати да се и у пјесмама локалног карактера јављају мања или већа отступања. То се најприје уочава кад у казивању учествује већи број казивача. Али свакако не треба да изоставим да се и у различитим пјесмама сретају заједнички стихови — клишеји. То се нарочито запажа у пјесмама које опјевају погибију појединих бораца.

Хтио бих такође да споменем да и у пјесмама локалног карактера не налазимо само и искључиво локалну стварност, већ често и нашу општу.[1]) То је утолико разумљивије што је данас, у доба изградње наше земље, увелико олакшано — чак и неизбежно, ближе и боље познавање општих тежњи и догађаја.

Најзад и једно запажање које се односи на формалну страну, то јест запажање о врсти стихова и о самој дужини пјесама. Да ли је чешћи осмерац или десетерац у савременој народној поезији? Иако су пјесме које се пјевају групно чешће у осмерцу, ипак их има доста и у десетерцу. Има их, природно, дјелимично у једној, а дјелимично у другој врсти стихова. Занимљиво је мишљење једног казивача, Илије Миловића, човјека тридесетих година, из Грахова (Никшић), који се раније и сам бавио састављањем пјесама. Он каже да се раније, у вријеме предратних режима, кад је народни покрет био сузбијан, осмерац лакше развијао и више гајио због тога што је појединцу — дакле и гуслару — било опасније да запјева једну наприједну пјесму. У колу је та опасност била утолико мања уколико је број учесника био већи. Да има ту и других разлога нема никакве сумње (марш, покрет, живост), јер видимо да се и данас у измијењеним друштвеним условима осмерац свакако више и чешће срета. Интензивнија колективност, тјешња повезаност, многа општа расположења која изискују и заједничко изражавање, условили су свакако његову надмоћност.

Велики број догађаја у току рата, крупан преокрет у начину живота послије рата утицао је и на саму дужину пјесме. Задржаћу се опет на поминьатој пјесми о раду и погибији групе позадинаца да бих истакао тенденцију ка скраћивању њене првобитне опширности. Од оригинала који има 418 стихова па до варијанте од 22 стиха постоји на простору ове области велика скала варијаната. Ипак заједничка им је тежња да пјесма буде што краћа. На разлозима који су познати није се потребно задржавати, а ни сам примјер не наводим да бих њим показао да свака пјесма тежи да постане краћа, већ напротив, да јаче истакнем да има исто толико и обрнутих случјева и да пјесма од неколико стихова једне задруге у повоју до њеног формирања на вишем ступњу, лежи опет читав низ варијаната с општом тенденцијом пораста. Просјечна дужина пјесама које сам прикупио креће се од 20 до 30 стихова.

[1]) Исп. Лафаргово гледиште нешто искључивије у погледу локалних особености народних пјесама. Op. cit., стр. 3.

Узимајући у обзир само извјесне елементе: дужину стиха и коришћење умјетничких средстава наше старије народне поезије могла би се дати и извјесна категоризација. Док су у области Жабљака квалитети старијих народних пјесама увелико заступљени у новијим, а док и једне и друге живе у подједнаким снагама, — новије тек ако мјестимично потискују старије — дотле су у области Пљеваља и особито у области Никшића старије пјесме знатно потиснуте, а њихови квалитети пренесени знатно мање у новију поезију. Исто тако у првој области преовлађује десетерац, а у другим двјема осмерац. С друге стране, иако свака од ове три области има низ пјесама локалног карактера, оне имају и много заједничких.

Вјеран одраз народног живота и народне борбе у току рата, вјерно огледало неизмјерних напора и пожртвованог прегалаштва послије рата — то је још једна од најбитнијих особина народних пјесама овога краја. Њиховом још потпунијем прикупљању и ширем проучавању требало би прићи с појачаним снагама.

Vlado Drašković

LA POÉSIE POPULAIRE CONTEMPORAINE DANS LA RÉGION DE NIKŠIĆ—ŽABLJAK—PLJEVLJA

Pendant mon séjour d' un mois, dans l' été 1949, j' ai recueilli dans cette région 270 chansons populaires comprenant 5500 vers. Ce recueil contient presque exclusivement la poésie née au cours de la période de 1936—1949; mais il est bien loin d' avoir épuisé toute la richesse de la poésie dans cette région: mon séjour était assez court par rapport à l' étendue dont je n' ai parcouru, dans ce but, qu' une trentaine de villages.

Suivant le moment de sa naissance, la poésie contemporaine pourrait être divisée en trois périodes. Celle de la guerre même en offre le plus grand nombre, Viennent aussitôt les chansons de l'époque socialiste, tandis que le nombre de celles d' avant guerre dépasse à peine une dizaine.

Au lieu de donner une analyse plus détaillée dans l' exposé, je me suis plutôt borné à relever plusieurs motifs qui m' ont paru les plus caractéristiques. Les vers mêmes permettent d' entrevoir d' autres qualités dont je n' ai pu parler dans un article court. D' autre part, le procédé dont je me suis servi me paraît plus efficace qu' une interprétation, fût-elle la plus réussie, pour rendre une impression aussi complète que possible.

La vie de chaque jour sous toutes ses formes de lutte au cours d' une dizaine d' années, s' y trouve prise dans son essence. Le mouvement progressif qui a provoqué de grands changements dans la structure sociale, les sentiments héroïques et profondément humains y sont condensés. Toute cette poésie est

d' une expression émouvante et sobre. Pas un seul trait de pessimisme, même aux jours les plus pénibles. Les pertes et les victimes les plus affreuses ont, au contraire, fait naître une poésie qui encourage les esprits. Parfois seulement, une note de tristesse, mais hautaine et stoïque.

Dans un coup d' oeil d' ensemble, j' ai abordé plusieurs question qui m' ont paru comme plus curieuses: la vie d' une chanson, sa portée et sa naissance de nos jours, sa forme et ses qualités essentielles. Mais le détail le plus intéressant est peut-être celui qui concerne le ressuscitement d' une poésie à un intervalle de quelques années. En outre, je n' ai pas trouvé pour indispensable d' entrer en aucune des polémiques auxquelles certaines de mes constatations pourraient donner lieu. Telle est, par exemple, et surtout, celle que j' ai tirée des exemples qui se présentent dans la création des chansons récentes et qui nous induisent à enlever tout voile de mystère et de mystification en ce qui concerne l' origine de la poésie populaire en général.

Enfin, j' ai souligné que la poésie populaire, antérieure à la période comprise (et que je n' ai pas notée cette fois), vit toujours mais avec une intensité qui diffère selon les régions et même les individus. Repoussée par les motifs nouveaux, elle continue son existence auprès des individus plus âgés, mais on la trouve aussi, par-ci par-là, parmi les jeunes, surtout dans la région de Žabljak, où elle joue un grand rôle en prétant sa trame artistique et des moyens littéraires à la poésie moderne.